

Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej

Katalog zbiorów

Zamek Królewski
w Warszawie
– Muzeum

Fundacja Zbiorów
im. Ciechanowieckich

tom 2

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
Fundacja Zbiorów im. Ciechanowieckich

Medale polskie i z Polską związane
z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej

Katalog zbiorów

2

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
i Fundacja Zbiorów im. Ciechanowieckich

Medale polskie
i z Polską związane
z okresu
Pierwszej Rzeczypospolitej

Katalog zbiorów
t. 2

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

Publikacja dofinansowana
ze środków
Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
i Fundacja Zbiorów im. Ciechanowieckich

Medale polskie i z Polską związane z okresu Pierwszej Rzeczypospolitej

Katalog zbiorów

t. 2

Juliusz W. Zacher, Grzegorz Śnieżko,
Michał Zawadzki
przy współpracy Marty Męclewskiej

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
Warszawa 2019

Recenzenci naukowi:
Witold Garbaczewski, Dariusz Nowacki

Redaktor naukowy:
Michał Zawadzki

Autorzy not:
*Marta Męclewska (M.M.), Grzegorz Śnieżko (G.Ś.), Juliusz W. Zacher (J.W.Z.),
Michał Zawadzki (M.Z.)*

Redaktor prowadzący:
Lucyna Wýdra

Redakcja:
Monika Baranowska, Anna Wlaźnik, Lucyna Wýdra

Korekta:
Dorota Dul

Opracowanie graficzne, skład i łamanie:
Arkadiusz Rabiński

Autorzy fotografii:
Andrzej Ring, Lech Sandzewicz

Projekt serii:
Zofia Tomaszewska

Arx Regia® | Wydawnictwo Zamku Królewskiego
w Warszawie – Muzeum

© Copyright by Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum 2019

ISBN 978-83-7022-259-8

plac Zamkowy 4, 00-277 Warszawa
tel. 22 35 55 232, 22 35 55 243
www.zamek-krolewski.pl, e-mail: arxregia@zamek-krolewski.pl

Druk i oprawa: Sindruk, Opole

Spis treści

Medale królewskie, cz. 2	7
Stanisław Leszczyński (nr kat. 221–238)	8
Maria Leszczyńska (nr kat. 239–273)	24
August III (nr kat. 274–301)	49
Potomstwo Augusta III (nr kat. 302–318)	75
Stanisław August (nr kat. 319–354)	90
Serie medalierskie (nr kat. 355–383)	129
Medale osobistości (nr kat. 384–431)	159
Medale ślubne (nr kat. 432–437)	205
Medale religijne (nr kat. 438–450)	217
Medale państw zaborczych (nr kat. 451–461)	225
Literatura	235
Wykaz skrótów	256
Indeks medalierów	257
Indeks medali osobistości	259

Medale królewskie

cz. 2

STANISŁAW LESZCZYŃSKI

221 *Traktat polsko-szwedzki* (?)

Christian Wermuth
Gotha, 1704 lub 1705

a) nr inw. ZKW.N.830/2618 (il.)
srebro, bity, 33 mm, 21,42 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2619
kopia współczesna
galwan, 32,5 mm, 15,35 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.227
odlew późniejszy
brąz złocony, lany, 36 mm, 23,58 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Stanisława Leszczyńskiego w prawym profilu. Król przedstawiony jest bez nakrycia głowy, w zbroi kirasjerskiej oraz płaszczu. Na przecięciu ramienia sygn. C·W· (Christian Wermuth). W otoku napis: STANISLAV⁹[us] I. – D[ei]·G[ratia]·REX POL[oniae]. (Stanisław I, z Bożej łaski król Polski). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Uwieńczone laurem popiersie Karola XII w prawym profilu, w mundurze i płaszczu przerzuconym przez lewe ramię. Na przecięciu ramienia sygn. C[hristian]·WERMUTH. W otoku napis: CAROL⁹[us] XII·D[ei]· – G[ratia]·REX SVEC[iae]. (Karol XII, z Bożej łaski król Szwecji). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal wybity być może już w 1704 r. (Hildebrand 1874, s. 528) jako prawdopodobnie pierwszy z wielu późniejszych wariantów podobizn obu władców. Według M. Gumowskiego (1950c, s. 43) emisja ta pochodzi raczej z 1705 r. i miała miejsce już po koronacji i podpisaniu traktatu polsko-szwedzkiego 28 listopada tegoż roku w Warszawie. Sam projektant medalu, Christian Wermuth, nie datuje go w katalogu dzieł własnych. Istnieje kilka wersji tego numizmatu, bitego najczęściej w srebrze. Jedna z odmian różni się dodaniem ornamentowanego otoku z liści laurowych (zob. ZKW.N.227).

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 186; Bentkowski 1830, s. 141, nr 498; Raczyński 1841, s. 289, nr 430; Zeltt 1867, s. 87, nr 1792; Hildebrand 1874, s. 527–528, nr 86; Wilmsdörffer 1907, s. 62, nr 12909; Gumowski 1950c, s. 43, nr 45; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 30, nr 2722; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 192 (ZKW.N.227); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 211, nr 2618, 2619 (te egzemplarze); Wermuth 1976, s. 11, nr 264; Wohlfahrt 1992, s. 231, nr 04 029; Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 313–314, kat. IV.22 (ZKW.N.830/2618); Tre kronor 2003, s. 26, kat. IV.22 (ZKW.N.830/2618); Stanisław Leszczyński 2005, s. 69 (ZKW.N.830/2618).

J.W.Z.

222 *Traktat polsko-szwedzki*

medalier nieokreślony
 Szwecja (?), 1704 lub 1705
 nr inw. ZKW.N.830/2617
 srebro, bity, 48 mm, 36,84 g
 z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Okręt trójmasztowy widziany od sterburty płynie po niespokojnym morzu. Na niebie dwie gwiazdy przewodnie: CASTOR (Kastor) i POLLUX (Polluks) z gwiazdozbioru Bliźniąt. Nad nimi półkolem napis: LUCIS SPES CERTA SERENÆ (Pewna nadzieja dobrej pogody). Na dole w odcinku napis w trzech wierszach: CAROLIXIIΘSTANISL[aus]·: / ÆTERNA AMICITIA / * (Karola XII i Stanisława wieczna przyjaźń). Obwódka liniowa.

Rewers: Dwie ozdobne, ukoronowane tarcze herbowe z godłami Szwecji i Polski, połączone górą wieńcem laurowym z owocami, dołem gałązkami palmowymi. Nad nimi półkolem napis: VIRTUTE CONCORDES INVICTI (Męstwem zgodni, zgodą niezwycciężeni). W odcinku napis w trzech wierszach: SVECIAE ET POLONIAE / REGNORVM AETERNVM / FOEDVS· (Szwedzkiego i polskiego królestwa wieczne przymierze). Obwódka liniowa.

Medal wybito w 1704 r. (Chelmiński 1904, s. 92, nr 1186; Gumowski 1950c, s. 32, nr 34) lub wg E. Hutten-Czapskiego (1957, t. 2, s. 30, nr 2721) w 1705 r., po traktacie o przyjaźni podpisanym w Warszawie. Nieznane jest autorstwo numizmatu – w katalogu aukcyjnym zbioru Z. Chelmińskiego jako projektant podany jest Philipp Heinrich Müller (1654–1719), medalier z Augsburga, wykonujący ówczesnie medale zarówno dla Karola XII, jak i jego głównych adwersarzy: Augusta II i Piotra I. Według najwcześniejszego źródła (Brenner 1731, s. 246) awersem medalu jest strona z herbami Polski i Szwecji.

Ikograficzne przedstawienie okrętu na wzburzonym morzu kierowanego szczęśliwymi gwiazdami to oczywista alegoria położenia Rzeczypospolitej na początku XVIII w. Jednak pod przewodnictwem zwycięskich królów Karola i Stanisława nawa państwowa zaczyna płynąć we właściwym kierunku. Sami władcy zaś są wiecznymi przyjaciółmi, niczym mitologiczni Kastor i Polluks. Co więcej, przymierze polsko-szwedzkie (traktat podpisany w Warszawie 28 XI 1705 r.) ma być równie wiecznotrwale jak ich przyjaźń.

Istnieją także odbitki medalu w cynie (Gumowski 1950c, s. 32) oraz kopie galwaniczne (Chelmiński 1904, s. 92).

Literatura: Brenner 1731, s. 246–247; Leben Stanisłai 1737, s. 70–72; Chevières 1741, t. 1, s. 77–78; Lochner 1742, 18. Woche, s. 137–138; Albertrandi [b.d.] a, k. 255 v., nr V; Album rycin 1822–28, nr 187; Bentkowski 1830, s. 141, nr 500; Raczyński 1841, s. 288, nr 428; Hildebrand 1874, s. 526–527, nr 84; Chelmiński 1904, s. 92, nr 1186; Szercl' 1910, t. 1, nr 269; Gumowski 1950c, s. 32, nr 34; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 30, nr 2721; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 211, nr 2617 (ten egzemplarz); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 313, kat. IV.21 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 25–26, kat. IV.21 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 69 (ten egzemplarz); Forycki 2006, s. 66 (tylko ilustracja); 100 rarytasów 2012, s. 192, nr 84.

J.W.Z.

223 Medal koronacyjny Stanisława Leszczyńskiego

medalier nieokreślony
Polska lub Szwecja, 1705
nr inw. ZKW.N.830/2616
srebro, bity, 48,5 mm, 36,84 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Wiozący koronę królewską, pozbawiony takielunku oraz sternika niewielki statek dryfuje podczas burzy po niespokojnym morzu. W otoku napis: FATA (Losy). W odcinku ornament arabeskowy. Obwódki liniowe.

Rewers: Wiozący insygnia koronacyjne otaklowany statek na spokojnym morzu, z herbem Rzeczypospolitej Obojga Narodów na rufie wpływa do umocnionego portu. Statkiem steruje heraldyczny szwedzki Lew Folkungów pod banderą z inskrypcją: REMI / GE / TANTO (Przy takim sterniku). W otoku napis: VIAM INVENIUNT TANDEM (Drogę znajdując w końcu). W odcinku napis w dwóch wierszach: WARSCHAU D[ie].4.OCTOB[ris]. / 1705 (Warszawa, dnia 4 października 1705). Obwódki liniowe.

Medal wybity zapewne z inicjatywy konfederatów warszawskich, związany z koronacją Stanisława Bogusława Leszczyńskiego na króla Polski. Decyzja o wyborze Leszczyńskiego na nowego władcę zapadła już podczas elekcji 12 VII 1704 r. Pole elekcyjne otoczyli szwedzcy żołnierze dowodzeni przez generała Arvida Horna. Z powodu nieobecności prymasa wynik elekcji ogłosił biskup poznański Mikołaj Świącicki. Koronacja, na potrzeby której przedstawione na medalu insygnia zamówił król Szwecji Karol XII, odbyła się nietypowo w warszawskiej kolegiacie św. Jana Chrzciciela. Właściwe polskie insygnia koronacyjne zostały wywiezione na Śląsk przez konfederatów sandomierskich, zwolenników prawowitego władcy – Augusta II. Wykonane na szwedzkie zamówienie regalia wkrótce skonfiskowano i przeznaczono na wydatki wojskowe Karola XII. Skromna ceremonia koronacyjna Stanisława z małżonką Katarzyną z Opalińskich Leszczyńską odbyła się 4 X 1705 r. Parę królewską koronował wbrew woli papieskiej arcybiskup lwowski Konstanty Józef Zieliński. Przebieg ceremonii obmyślił i nadzorował król szwedzki, który to osobiście – pod postacią Lwa Folkungów – kieruje przedstawioną na medalu polską nawą państwową – ta winna teraz szczęśliwie znaleźć drogę i wpłynąć po spokojnym morzu do bezpiecznej przystani.

Według M. Gumowskiego (1950c, s. 42) autor tego medalu wykonał też zapewne inne, o tym samym rozmiarze, dla króla Stanisława (zob. nr kat. 222).

Literatura: Köhler 1734, 29. Stück, s. 225–226; Albertrandi [b.d.] a, k. 256, nr VII; Album rycin 1822–28, nr 183; Bentkowski 1830, s. 142, nr 502; Raczyński 1841, s. 285–287, nr 426; Zeltt 1867, s. 87, nr 1791; Hildebrand 1874, s. 529–530, nr 90; Chelmiński 1904, s. 92, nr 1180; Wilmersdorff 1907, s. 39, nr 12396; Gumowski 1950c, s. 42, nr 44; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 29, nr 2718; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 210, nr 2616 (ten egzemplarz); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 312–313, kat. IV.19 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 25, kat. IV.19 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 67 (ten egzemplarz); Forycki 2006, s. 64.

J.W.Z.

224 *Traktat polsko-szwedzki*

medalier nieokreślony

Polska lub Szwecja, 1705 (?)

a) nr inw. ZKW.N.229 (il.)

brąz, bity (?), 46 mm, 32,64 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.230

odlew współczesny

bizmut brązowany, 45,3 mm, 36,35 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Wystająca z morza wyniosła skała, o którą rozbijają się fale. W otoku napis: NIL VI TEMPESTATIS AVULSUM (Niczego siła burzy nie oderwała). W odcinku napis w trzech wierszach: TRACTATUS CUM SVECLÆ / LEGE CONCLUSUS / VARSAVIÆ (Traktat ze Szwecją zawarty w Warszawie). Obwódki liniowe.

Rewers: Napis pięciowierszowy w wieńcu laurowym: FIDES / SERVATA · LI · / BERTAS ASSER · / TA · FINES IN · / TEGRI (Wiara zachowana, wolność zabezpieczona, granice w całości). W odcinku napis w trzech wierszach: TRACTATUS CUM / SVECLÆ REGE / CONCLUSUS (Traktat z królem szwedzkim zawarty). Obwódki liniowe.

Opisywane medale stanowią odmianę numizmatu wykonanego na pamiątkę zawiązanej 16 II 1704 r. pod dyktatem szwedzkiego generała Arvida Horna konfederacji warszawskiej (Gumowski 1950c, s. 29, nr 31). Konfederacja ta wkrótce dokonała elekcji Stanisława Leszczyńskiego na króla Polski. Inskrypcja w wieńcu skierowana do Polaków podkreśla „zasługi” nowego władcy, tj. zachowanie prymatu wiary katolickiej, wolności szlacheckich oraz całości granic Rzeczypospolitej. Jako alegorię niezniszczalnego sojuszu Polski ze Szwecją autor medalu – wg M. Gumowskiego (1950c, s. 31, nr 33) nieznanymi niemieckimi medalierami – użył przedstawienia twardej skały opierającej się morskim żywiołom. Dodatkowo wyobrażenie niezłomnej skały odpornej na atak żywiołów zbliżone jest do medalu urodzinowego dla Fryderyka II, księcia Saksonii-Gothy-Altenburga, wykonanego przez Christiana Wermutha w 1704 r. (Wohlfahrt 1992, s. 229). Ukazanie graficzne tego medalu zawarto na tabl. IIII w wydanej w 1737 r. biografii króla Stanisława I, jednak wizerunki skały i fal morskich nieco różnią się od odbitek medalu (zob. *Leben Stanisłai 1737*, tabl. IIII; wizerunek powtórzył Jean-Guillaume de Chevrères w swojej *Histoire de Stanislas I. Roi de Pologne, Grand Duc de Lithuanie, Duc de Lorraine et de Bar, &c. &c. &c.* wydanej w 1740 r. i kilkakrotnie wznowianej). Medal wykonano po podpisaniu traktatu w Warszawie w grudniu 1705 r.

Pierwotne odbitki medalu były w srebrze i cynie, istnieją też późniejsze, galwaniczne kopie.

Literatura: *Leben Stanisłai 1737*, s. 68, tab. I (odm.), tabl. IIII; Chevrères 1741, t. 1, s. 76–77, tabl. IV (wersja); Albertrandi [b.d.] a, k. 256–257, nr VI; Album rycin 1822–28, nr 103; Bentkowski 1830, s. 142, nr 501; Raczyński 1841, s. 289, nr 429; Hildebrand 1874, s. 526, nr 83a; Erbstein 1908, s. 170, nr 3758; Doubletten 1911, s. 46, nr 940; Gumowski 1950c, s. 31, nr 33; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 112, nr 7815; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 194 (te egzemplarze).

J.W.Z.

225 Stanisław Leszczyński i Karol XII

medalier nieokreślony
Polska lub Szwecja, 1705 (?)
nr inw. ZKW.N.228
srebro, bity, 14,5 mm, 1,91 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Stanisława Leszczyńskiego w prawym profilu. W otoku napis: STAN[islaus]-I-R[ex]-P[oloniae]. (Stanisław I, król Polski). Obwódka liniowa (zatarta).

Rewers: Popiersie Karola XII w prawym profilu. W otoku napis: C[arolus]-XII-R[ex]-S[ueciae]. (Karol XII, król Szwecji). Obwódka liniowa.

Emisja tego medalika wiązana jest z traktatem polsko-szwedzkim zawartym w Warszawie w grudniu 1705 r. Ma ukazywać jedność i zgodność władców, którzy są jednomyślni niczym bracia (na innych medalach występuje porównanie Stanisława i Karola do mitycznych bliźniaków Kastora i Polluksa – zob. nr kat. 222). Jako projektanta tego medalu M. Gumowski sugeruje medaliera z Gothy – Christiana Wermutha (Gumowski 1950c, s. 45). Znane są odbitki w złocie i srebrze.

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 185; Bentkowski 1830, s. 141, nr 499; Raczyński 1841, s. 307, nr 431; Mikocki 1850, s. 190, nr 2101; Zeltt 1867, s. 87, nr 1794; Hildebrand 1874, s. 528, nr 88; Umiński 1885, s. 33, nr 404; Chełmiński 1904, s. 93, nr 1187; Gumowski 1950c, s. 45, nr 48; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 30, nr 2724; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 192 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

226 Zwycięstwa lat 1700–1706

Georg Hautsch
Norymberga, 1706
nr inw. ZKW.N.2934
srebro, bity, 43 mm, 29,10 g
zakup z rąk prywatnych w 1988 r.

Awers: Półpostać Karola XII w spiętym pasem mundurze, w ujęciu *en trois quarts* w prawo. Władca z głową zwróconą w lewo, lewą ręką trzyma szpadę, prawą zaś regiment. Poniżej ozdobny kartusz z napisem: QVO NON PRÆSTAN / TIOR ARMIS (Nad niego nie ma lepszego w boju). Nad postacią w otoku półkolem napis: CAROLVS-XII - D[ei]-G[ratia]-REX SVECIAE (Karol XII, z Bożej łaski król Szwecji). Brzeg profilowany.

Rewers: Herb Szwecji (Trzy Korony) ułożony na skrzyżowanych mieczu i gałązce laurowej. Pośrodku 10 tarcz wypełniających pole medalu. Od góry z lewej kolejno: NARVA / 1700·20·9b [Novembris] (Narwa 1700, 20 listopada); RIGA / 1701·9 Jul[i] (Ryga 1701, 9 lipca); DUNAM: / 1701·11·X·br [Decembris]. (Dünamünde 1701, 11 grudnia) / MOSC[ovia]: / ET / POLO[nia]: (Nad Moskwą i Polską); VARSOV[ia] / 1702·23 Mai[i] (Warszawa 1702, 23 maja); CRACOV[ia]/1702·27·Jun[iii]·(Kraków 1702, 27 czerwca); THORUM / 1703·14·8br [Octobris]· / (Toruń 1703, 14 października); ELBING· / 1703·11·X br [Decembris]· (Elbląg 1703, 11 grudnia); LEMB[erg]: / 1704·27· / ·AUG[sti]· (Lwów 1704, 27 sierpnia); GRODN[o]· / ·1706· / APRIL (Grodno 1706, kwiecień). W otoku napis: TESTES VIRTUTIS ET PRUDENTIÆ (Świadkowie męstwa i rozważli). U dołu przestrzenie między tarczami a brzegiem medalu wypełnione ornamentem. Brzeg profilowany.

Jest to rzadsza, późniejsza odmiana medalu bitego pierwotnie w 1703 r. (Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 373, nr 4521). Karol XII występuje tutaj w „skromnym”, pozbawionym stylizacji, żołnierskim ujęciu, co dodatkowo ma podkreślić jego cnoty oraz waleczność pozbawioną próżności. Rewers medalu ukazuje ułożone chronologicznie zwycięstwa „nad Moskwą i Polską”, co sugeruje, że numizmat powstał jeszcze przed pokonaniem Saksonii i podpisaniem pokoju w Altranstädt we wrześniu 1706 r.

Literatura: Hildebrand 1874, s. 540–541, nr 105; Forrer 1904, s. 442; Gumowski 1950c, s. 53, nr 57; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 152, nr 6604; Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 316, kat. IV.28 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 26, kat. IV.28 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 72 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

227 Zwycięstwa królewskie i pokój w Altranstädt

Georg Hautsch

Norymberga, 1706 (?)

nr inw. ZKW.N.2913

srebro, bity, 43,5 mm, 36,17 g

zakup z rąk prywatnych w 1984 r.

Awers: Popiersie Karola XII w prawym profilu. Władcę przedstawiono z halsztukiem na szyi, w zbroi (naramiennik z głową lwa) oraz płaszczu spiętym agrafą na prawym ramieniu. W otoku napis: CAROLVS XII – D[ei]:G[ratia]:REX SVEC[ia]: (Karol XII, z Bożej łaski król Szwecji). Obwódka liniowa.

Rewers: Stojący między dwiema kolumnami Herkules odziany w skórę lwa i opierający się na trzymanej w lewej ręce maczudze. Nad nim półkolem napis: NON HÆC ULTIMA META LABORUM (To jeszcze nie koniec jego prac), pod nim poziomo napis: XII.LABORES / HERCUL[i]. (12 prac Herkulesa). Dookoła 12 tarczek (10 okrągłych, 2 owalne) z nazwami miejsc zwycięstw połączonych ozdobnymi taśmami. Od góry: DESC. / IN / SEEL. (Łądowanie na Zelandii); NARVA (Narwa); TRAI. / DVNÆ (Ujście Dźwiny); CLIS / SOW (Kliszów); LEM / BERG (Lwów); FRAU / STAD (Wschowa); PAX ALT / RANST. (Pokój altranstadzki); GROD / NO (Grodno); THO / RUN (Toruń); PUL / TOFS (Pułtusk); RIGA (Ryga); PAX / TRA / VENTH. (Pokój w Travendal). Obwódka liniowa.

Ten istniejący w kilku odmianach medal (zob. np. Gumowski 1950c, s. 52, nr 56; s. 54, nr 59) wybito zapewne po pokoju zawartym w podlipskim mieście Altranstädt 24 IX 1706 r. Przedstawia całość działań

wojennych z lat 1700–1706 prowadzonych przez władcę Szwecji (od wojny z Danią aż po wojnę z Saksonią) jako mitologiczne 12 prac Herkulesa, gdzie kolejne zwycięskie bitwy, wliczając też korzystne warunki zawartych pokoiów, to bohaterskie czyny króla Szwecji. Lew Północy (Karol XII) to w tym ujęciu *Hercules triumphator et pacificus*, czyli zarówno zwycięski na wojnie, jak i sprawiedliwy w zawieraniu pokoju. Jednak jak głosi dewiza, prace te nie są jeszcze zakończone. W domyśle zapewne lwa Szwecji czeka nieśmiertelna sława, którą zapewnią mu dokonane oraz przyszłe herkulejskie czyny heroiczne.

Medal ten wybito uszkodzonym stemplem, rewers ma między drugą a trzecią tarczą nadlewką oraz idące w dół pęknięcie; uszkodzenie to odnotowuje też M. Gumowski (1950c, s. 54). Istnieją także odbitki cynowe tego medalu.

Literatura: Brenner 1731, s. 246; Bentkowski 1830, s. 99, nr 338; Ampach 1833, s. 543–544, nr 4837; Mikocki 1850, s. 91, nr 2015; Zelt 1867, s. 74, nr 1550; Hildebrand 1874, s. 541, nr 106; Wilanowski 1881, t. 1, s. 580, nr 79; Forrer 1904, s. 442; Erbstein 1908, s. 204, nr 4404; Doubletten 1911, s. 66, nr 1434; Le Maistre 1912, s. 102–103, nr 411; Gumowski 1950c, s. 54, nr 58; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 507, nr 5408, t. 3, s. 162, nr 6636; Arnold 1989, s. 10, nr 29; Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 315–316, kat. IV.27 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 26, kat. IV.27 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 70 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

228 Pokój w Altranstädt

Arvid Karlsteen

Sztokholm, 1706

nr inw. ZKW.N.830/2621

srebro, bity, 52 mm, 59,04 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Karola XII w prawym profilu, w antykizującej zbroi z ornamentowanym napierśnikiem oraz lwim naramiennikiem. W otoku napis: CAROLVS XII - D[ei] G[ratia] REX SVECIAE (Karol XII, z Bożej łaski król Szwecji). Na przecięciu ramienia w ligaturze sygn. AK (Arvid Karlsteen). Obwódka profilowana.

Rewers: W porośniętym drzewkami krajobrazie kolumna z zawieszonymi na niej, związanymi taśmami w jeden węzeł, trzema tarczami herbowymi: saską, szwedzką i polską. Nad nią półkolem napis: FECIT PAX AVREA NODV M (Złoty pokój stworzył ten węzeł). W odcinku napis w trzech wierszach: DOMITIS IRIS ALTRAN - / STADAE. A[nno]. 1706. / D[ie]. 14. SEPT[embris]. (Uśmierzony spory w Altranstädt 14 września 1706). Obwódka profilowana. Widoczne uszkodzenia stempla u dołu, na obrzeżu medalu.

Medal ten dotyczy podpisanych przez królów Szwecji i Polski postanowień pokojowych w Altranstädt 24 IX 1706 r. Wybita na medalu data dzienna: 14 września, pochodzi ze stosowanego ówczesnie w Szwecji kalendarza – wariantu zarówno kalendarza juliańskiego, jak i gregoriańskiego.

Umieszczony na licowej stronie medalu efektowny antykizowany wizerunek władcy Szwecji stworzony został na zamówienie dworu szwedzkiego przez pracującego od 1672 r. w sztokholmskiej mennicy Arvida Karlsteena. Powstał na potrzeby jego medalowego pocztu królów Szwecji (zob. nr kat. 356).

W eleganckim rytowaniu postaci króla przez Karlsteena widać wpływy stylu jego słynnego londyńskiego nauczyciela Johna Roettiera (zob. Bolzental 1840, s. 237). F. Bentkowski, chcąc zapewne dopełnić stylizację *all'antica*, błędnie dodaje w opisie awersu medalu nieistniejący wieniec laurowy na skroniach króla (Bentkowski 1830, s. 105).

Przedstawienie ikonograficzne umieszczone na rewersie w dosłowny sposób oddaje treść lemmy: FECIT·PAX·AVREA·NODVM. Umieszczone na kolumnie, czyli symbolu trwałości, niewzruszoności, siły i stałości, tarcze wiszą pod jednym węzłem. Co ważne, w funkcji propagandowej, węzeł ten znajduje się nad tarczą z godłem Szwecji, co wyraźnie wskazuje na prawdziwego zwycięzcę i inspiratora pokoju – Lwa Północy Karola XII.

Istnieją odbitki w brązie i cynie (Gumowski 1950c, s. 49).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 105, nr 360; Hildebrand 1874, s. 534, nr 96; Wilanowski 1881, t. 1, s. 578–579, nr 77; Forrer 1907, s. 121; Merzbacher 1911, s. 48, nr 694; Le Maistre 1912, s. 100–101, nr 403; Renqvist 1931, tabl. II, nr 3; Stenström 1944, s. 326, nr 130; Gumowski 1950c, s. 49, nr 53; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 256–257, nr 8652; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 211, nr 2621 (ten egzemplarz); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 315, kat. IV.26 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 26, kat. IV.26 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 70 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

229 Pokój w Altranstädt

Christian Wermuth (?)

Szwecja lub Saksonia, 1706

nr inw. ZKW.N.202

srebro, bity, 25,5 mm, 7,49 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Karola XII w prawym profilu, z płaszczem na ramionach. W otoku napis: CAROL[us].XII.R[ex].SVEIC[iae].PACIFICATOR. (Karol XII, król Szwecji, siewca pokoju). W odcinku data: MDCCVI. (1706). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Dwie tarcze herbowe: polska i saska, przedzielone inskrypcją: FELICITAS (Szczęście). W otoku napis: SAXONIAE. – SARMATIAE. (Saksonii, Sarmacji). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Wybity po pokoju w Altranstädt (24 IX 1706 r.) medalik, o którym M. Gumowski pisze: „powstał na pamiątkę ukończenia wojny w Polsce i miał być wyrazem wdzięczności dla króla szwedzkiego za sprowadzenie szczęścia z powrotem do Polski i Saxonii” (Gumowski 1950c, s. 61). Układ tarcz herbowych na rewersie zrównuje heraldycznie Królestwo Polskie i Elektorat Saksonii. Medal bywa przypisywany Christianowi Wermuthowi z Gothy, zatrudnianemu przez obie walczące strony. Portret króla Szwecji zbliżony do awersu medalika (nr kat. 225), który również przypisywany jest Christianowi Wermuthowi. Występują też odbitki w złocie wagi dwóch – dwóch i pół dukata (ok. 7–8 g).

Literatura: Joachim 1752, s. 236–237, nr 152; Dassdorf 1801, s. 130, nr 1143; Album rycin 1822–28, nr 184; Bentkowski 1830, s. 107, nr 369; Ampach 1833, s. 542, nr 4823; Raczyński 1841, s. 307, nr 323; Reichel 1842b, s. 245, nr 1876; Mikocki 1850, s. 91, nr 2008; Zeltt 1867, s. 73, nr 1530; Hildebrand 1874, s. 534–535, nr 97; Chełmiński 1904, s. 86, nr 1069; Wilmersdörffer 1907, s. 62, nr 12910; Doubletten 1911, s. 66, nr 1431; Le Maistre 1912, s. 101, nr 405; Gumowski 1950c, s. 61, nr 68; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 10, nr 2633; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 26, nr 164 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

230 Medal satyryczny

Christian Wermuth

Gotha, 1707

nr inw. ZKW.N.830/2623

srebro, bity, 27 mm, 6,90 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Napis w dziewięciu wierszach: es / sicht / viel / SCHLIMM / aus / IN / POLONIA / M.F. [mense februario] / 1707. (Bardzo źle to wygląda w Polsce w miesiącu lutym 1707). Obwódka promienista, brzeg podniesiony.

Rewers: Ręka trzymająca zwieńczoną koroną królewską świecącą w prawo latarnię, pośrodku której pod uchem data: MDCCVII (1707). W otoku napis: ICH SEH ES GERNE BESSER (Chętnie widziałbym lepiej). Obwódka promienista, brzeg podniesiony.

Medal satyryczny (*Spottmedaille*, medal szyderczy) wybity w czasie pierwszego panowania Stanisława Leszczyńskiego w Polsce. Według Lipsiusa (1809, s. 240, nr 46) awersem jest przedstawienie latarni, zdaniem Raczyńskiego (1841, s. 87, nr 309) oraz autora medalu Christiana Wermutha – strona z samą inskrypcją. Z kolei E. Hutten-Czapski błędnie odczytuje skrót nazwy miesiąca: M.F. jako inicjały projektanta. Jak pisze A. Więcek, medale satyryczne, mające ośmieszyć przeciwnika, były typowymi emisjami w krajach niemieckich, w Polsce nie znajdowały wielu naśladowców (Więcek 1989, s. 77).

Literatura: Lipsius 1809, s. 240–241, nr 46; Album rycin 1822–28, nr 226; Raczyński 1841, s. 87, nr 309; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 32, nr 2637; Iversen 1901, s. 232–233, nr 12; Kolekcja Węsierskiego 1970, s. 212, nr 2623 (ten egzemplarz); Wermuth 1976, s. 7, nr 33; Wohlfahrt 1992, s. 408–409, nr 34 001.

J.W.Z.

231 Powrót Stanisława Leszczyńskiego z Saksonii

Christian Wermuth

Gotha, 1707

nr inw. ZKW.N.4776

cyna, bity, 32 mm, 19,59 g

zakup na rynku antykwarycznym w 1987 r.

Awers: Popiersie Stanisława Leszczyńskiego w prawym profilu, w zbroi kirasjerskiej oraz płaszczu. Na przecięciu ramienia sygn. C[hristian]. W[ermuth]. W otoku napis: STANISLAV^o[us] I^o – D[ei]-G[ratia]-REX POL[oniae]. (Stanisław I, z Bożej łaski król Polski). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Uzbrojony w miecz, kroczący w lewo lew trzyma owalną tarczę z herbem Leszczyńskich – Wieniawą. W otoku napis: SIC ERAT – IN FATIS (Tak było przeznaczone). W odcinku napis w czterech wierszach: QVEM PATRIS SYMBOLA SPONDET / TVTOR ET AVTOR ADEST / SI PROBET ACTA / DEVS (Bóg jest opiekunem i autorem, jeśli mu się spodoba, wszystkiego, co obiecują ojcowskie symbole). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Obrzeże: Napis w dwóch wierszach: STANISLAO I. REGI POL. CVM DEFENSORE SVECO REGE REGUM CAROLO XII. EX / HYBERNIS SAXONICIS DISCENDENTI BONI OMNIS CAVSA. D.D.D. MDCCVII MAI XI (Stanisławowi I, królowi Polski, wraz z obrońcą, szwedzkim królem królów Karolem XII z zimowego leża saksońskiego z pomyślnej dla wszystkich przyczyny opuszczającego daje, ofiaruje, poświęca 1707 roku 11 maja).

Odbitka cynowa medalu wydanego na pamiątkę powrotu Stanisława I Leszczyńskiego z Saksonii w 1707 r. Wyprawa do Saksonii u boku króla Szwecji Karola XII zakończyła się traktatem altransztadzkiem z 24 IX 1706 r. zawartym między królem Polski Augustem II a królem Szwecji Karolem XII. W wyniku ustaleń pokojowych kończących wojnę domową w Polsce lat 1704–1706 August II zrzekł się korony polskiej na rzecz Stanisława Leszczyńskiego oraz zgodził na zimowanie wojsk szwedzko-polskich w Saksonii.

Ten typ popiersia królewskiego używany był przez medaliera Christiana Wermutha wielokrotnie. Występuje przynajmniej od 1704/1705 r. (zob. nr kat. 221). Medal ten znany jest w kilku odmianach, również bez napisu na obrzeżu (Gumowski 1950c, s. 71–73). Zajmujące rewers przedstawienie lwa było poprzednio użyte na zapewne pośmiertnym medalu ojca Stanisława Leszczyńskiego, podskarbiego wielkiego koronnego i wojewody poznańskiego Rafała (1650–1703). Medal Rafała Leszczyńskiego wykonał w Szczecinie medalier Johann Engelhardt (Stahr 2008, s. 233, nr 333). Według J.Ch. Albertrandiego (k. 258 v.–259) ikonografia rewersu w postaci lwa odnosi się do klejnotu herbowego Leszczyńskich nadanego Rafałowi Leszczyńskiemu (zm. 1501) przez cesarza Ferdynanda III w 1473 r. wraz z tytułem hrabiego. Kroczący drapieżnik w postawie bojowej może mieć jednak znaczenie jedynie symboliczne, nawiązujące do cnoty męstwa.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 257 v.–259, nr IX; Album rycin 1822–28, nr 188; Bentkowski 1830, s. 143, nr 506; Raczynski 1841, s. 292–293, nr 432 (rew.); Zelt 1867, s. 87, nr 1795; Chelmiński 1904, s. 92, nr 1190; Erbstein 1908, s. 170, nr 3760; Gumowski 1950c, s. 71, nr 78; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 29–30, nr 2720; Wermuth 1976, s. 11, nr 266; Wohlfahrt 1992, s. 267, nr 07 053; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 57, nr 64; Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 312, kat. IV.20 (ten egzemplarz); Tre kronor 2003, s. 25, kat. IV.20 (ten egzemplarz); Stanisław Leszczyński 2005, s. 68 (ten egzemplarz); Forycki 2006, s. 64.

J.W.Z.

232 Medalik satyryczny

Christian Wermuth

Gotha (?), 1734

nr inw. ZKW.N.231

ołów, bity, 21 mm, 3,99 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Uwieńczone laurem popiersie Stanisława I Leszczyńskiego w lewym profilu. W otoku odwrócony napis: STANISLAUS I. ATQ[ue]. II. (Stanisław I i II). Obwódka perełkowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 10 wierszach: VN ⊗ VS / HOMO / PROPONIT / 1733 / DEVS / EX DVOBVS / DISPONIT / ·ANDREIOY· / 1734· / N. ⊗ 9. (Człowiek proponuje, 1733, Bóg wybiera jednego z dwóch, 1734). Obwódka perełkowa, brzeg podniesiony.

Medalik z cyklu satyrycznych, wybity prawdopodobnie po ucieczce króla elekta do Gdańska w październiku 1733 r. Projektant używa tu pseudonimu Andre Joy, zgodnie z regułą nie podpisując medalika prześmiewczego (Gumowski 1950c, s. 170).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 149, nr 527; Raczyński 1841, s. 307, nr 449; Mikocki 1850, s. 102, nr 2121; Zeltt 1867, s. 88, nr 1807; Umiński 1885, s. 33, nr 404; Chełmiński 1904, s. 93, nr 1191; Gumowski 1950c, s. 170, nr 200; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 32, nr 2729; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 195 (ten egzemplarz); Wohlfahrt 1992, s. 408–409, nr 34 001.

J.W.Z.

233 Medalik satyryczny

Christian Wermuth (?)
Saksonia (?), 1734 (?)
nr inw. ZKW.N.226
brąz złocony, bity, 26 mm, 10,9 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Uwieńczone laurem popiersie Stanisława Leszczyńskiego w lewym profilu, w stroju polskim. W otoku odwrócony napis: STANISLAUS I.ATQ[ue].II. (Stanisław I i II). Obwódka promienista.

Rewers: Centralnie siedmiowierszowy napis: STANISLAVS I ET II · / REX FVIT / ET NON EST · / SIC / TRANSIT / GLORIA / MVNDI · (Stanisław I i II był królem i nie jest, tak przemija chwała świata). W otoku napis: " ELECT[us] XIV. SEPT[embris]. 1733 SED NON CORONAT ABIIT GEDANVM MENSE OCT[obris]. (Wybrany 14 września 1733, lecz niekoronowany uciekł do Gdańska w miesiącu październiku). Chronostych zawiera datę: I+L+V+I+II+X+V+I+I+C+I+L+I+M+V+D+I (= 1734). Obwódka promienista.

Medalik satyryczny pochodzący prawdopodobnie z 1734 r. (wyliczenie z umieszczonego na rewersie chronostychu), nawiązujący do nieudanej próby powtórnego objęcia polskiego tronu przez Stanisława Leszczyńskiego. Na propagandowy, prześmiewczy charakter tej emisji wskazuje wers: *Sic transit gloria mundi*, używany przy koronacji papieży (od 1409 r.). Sama wielkość, forma i układ inskrypcji wykazują duże podobieństwo do medali satyrycznych projektu Christiana Wermutha (zob. np. Wohlfahrt 1992, s. 414–415, nr 36 016 i s. 424, nr 55 007).

Literatura: Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 26, nr 191 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

234 Przyjęcie hołdu mieszkańców księstwa Lotaryngii i Baru

Jean Duvivier
Paryż, 1737
a) nr inw. ZKW.N.830/2631 (il.)
srebro, bity, 32 mm, 15,3 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego
b) nr inw. ZKW.N.830/2632
brąz lub miedź, bity, 32 mm, 12,14 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Stanisława I Leszczyńskiego w prawym profilu. Król przedstawiony jest w peruce, napierśniku ze wstęgą Orderu Świętego Ducha oraz w burce na barkach. Na przecięciu ramienia sygn. DU VIVIER. W otoku napis: STANISLAUS I – REX POL[oniae]-MAG[nus]-D[ux]-LITH[uaniae]: (Stanisław I, król Polski, wielki książę litewski). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w sześciu wierszach: ACCEPTO / A LOTHARINGIS / ET BARIENSIBUS / FIDELITATIS / SACRAMENTO / MDCCXXXVII. (Na otrzymanie od Lotaryńczyków i Baryjczyków przysięgi wierności, 1737). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W myśl traktatu zawartego po wojnie o sukcesję polską 1733–1735 między królem Francji Ludwikiem XV a cesarzem rzymsko-niemieckim Karolem VI odstąpiono Stanisławowi Leszczyńskiemu w dożywotnie panowanie księstwo Lotaryngii i Baru. Choć pokój oficjalnie podpisano w 1738 r., to jednak już jego preliminaria zawarte po zawieszeniu broni w 1735 r. oddawały Lotaryngię i Bar królowi Stanisławowi. Sama ceremonia hołdu odbyła się 3 IV 1737 r. w Lunéville. Wykonanie pamiątkowego medalu powierzono cenionemu medalierowi paryskiemu Jeanowi Duvivierowi (1687–1761). Wykonał on podobiznę króla Stanisława w konwencji *rex armatus*, dodatkowo podkreślając jego związek z Francją przez umieszczenie na królewskim napierśniku wstęgi Orderu Świętego Ducha, najwyższego odznaczenia francuskiego.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 291–292, nr III; Album rycin 1822–28, nr 196; Bentkowski 1830, s. 149, nr 529; Raczyński 1841, s. 309–310, nr 451; Reichel 1842b, s. 247–248, nr 1887; Mikocki 1850, s. 103, nr 2129; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1192; Wilmersdörffer 1907, s. 39, nr 12398; Doubletten 1911, s. 46, nr 941; Gumowski 1950c, s. 176, nr 207; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 32, nr 2731; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 213, nr 2631, 2632 (te egzemplarze).

J.W.Z.

235 Fundacja szpitala dla ubogich w Nancy

Marie Anne de Saint-Urbain

Nancy lub Wiedeń, 1739

nr inw. ZKW.N.830/2636

brąz, bity, 53 mm, 82,32 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa Stanisława I Leszczyńskiego w lewym profilu, w długiej peruce. Na przecięciu szyi sygn. A·M·S·V· [Anne Marie de Saint Urbain]. W otoku napis: STANISLAUS I D[e]i·G[ratia]·REX POL[oniae]·MAG[nus] DUX LIT[hvaniae]·LOTH[aringiae]·ET BAR· (Stanisław I, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, Lotaryngii i Baru). Obwódka perełkowa i liniowa, profilowana.

Rewers: Widok szpitala w Nancy. W otoku półkolem napis: AD·PIETAT·AVGM·ET·INOP·SVBSIDIVM· (Na pomnożenie pobożności i pomoc dla potrzebujących). Na dole w odcinku napis w dwóch wierszach: MISS[i]o·FVND[ata]· / AN·MDCCLXXXIX (Misja [szpital] ufundowana w 1739). Obwódka perełkowa i liniowa, profilowana.

Jest to duży, efektowny medal wykonany w Nancy z okazji ufundowania szpitala dla ubogich w 1739 r. Jego autorką jest Marie Anne de Saint-Urbain (Mme de Vaultrin) (1711–1789), córka i uczennica znanego medaliera z Nancy – Ferdinanda de Saint Urbain. Stempel awersu z wizerunkiem Stanisława Leszczyńskiego był powtórnie wykorzystany do wykonania medalu z okazji wystawienia pomnika Ludwika XV w Nancy (zob. nr kat. 238). W sumie Marie-Anne de Saint Urbain wykonała 15 modeli woskowych do medali Stanisława Leszczyńskiego. Modele te podarował wnucze polskiego króla Marii Adelajdzie de Burbon syn Mme de Vaultrin w 1777 r. (Forrer 1912, s. 314).

Literatura: Raczyński 1841, s. 311, nr 452; Reichel 1842b, s. 248, nr 1888; Gumowski 1950c, s. 178, nr 213; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 213, nr 2636 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

236 *Żeton Królewskiego Towarzystwa Nauk i Literatury Pięknej w Nancy*

Joseph Charles Roëttiers

Paryż, 1753

nr inw. ZKW.N.234

srebro, bity, 32,9 mm, 12,41 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Stanisława I Leszczyńskiego w prawym profilu. Króla przedstawiono w peruce uwieńczonej laurem, zbroi, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. U dołu sygn. I[oseph]·C[harles]·R[oëttiers]· (Joseph Charles Roëttiers). W otoku napis: STAN[islas]·ROY D[e]·POL[ogne]·GR[and]·D[uc]·D[e]·LITH[uaniae]·D[uc]·DE LOR[raine]·ET DE BAR· (Stanisław, król Polski, wielki książę litewski, książę Lotaryngii i Baru). Obwódka promienista.

Rewers: Otoczona ornamentem tarcza herbowa księstwa Lotaryngii i Baru, zwieńczona herbem Winiawa Leszczyńskich. W otoku napis: SOC[iété]·ROYAL·DES SCI[ences]·ET BEL[les]·LET[tres]·DE NANCI·1753· (Królewskie Towarzystwo Nauk i Literatury Pięknej w Nancy, 1753). Obwódka promienista.

Jest to żeton założonej 28 XII 1750 r. i wciąż funkcjonującej Société Royale des Sciences et Belles-Lettres de Nancy, przemianowanej na Académie de Stanislas, stanowiącej wielkie osiągnięcie naukowe i oświatowe Stanisława Leszczyńskiego. Żeton taki być może był stosowany, jak pisze M. Gumowski (1950c, s. 197), „w kancelarii, do rachowania na linji”. Na awersie przedstawiono króla w ujęciu podobnym do tego z wcześniejszych medali (zob. np. nr kat. 234); uwagę zwraca francuska tytułatura zamiast

łacińskiej. J.Ch. Albertrandi uznał ten numizmat za nagrodowy, o określonej wartości trzech franków lub pięciu złotych polskich: „Takich pieniędzy rozdanie przytomnym na posiedzeniach, wprowadzone było do sławnéy, tak nazwanéy, Akademii Francuzkiej z literatów 40. złożonéy, za cel mającéy wydoskonalenie języka Francuzkiego. Zdało się albowiem, tą zyskaną monetą zachęcić tych umysły, którym honor i chwala nie dostateczną zdawało się być nagrodą, aby większa w nich do podejmowania pracy ochota była wzbudzona. Zkąd wyniknęło, iż częstokroć uszczepliwymi ich wyśmiewali żartami ci, co dowcip mają do szyderstwa skłonniejszy. Ten zwyczaj, że chciwość zysku zaraźliwa iest, przeniósł się i do innych niektórych towarzystw uczonych, a skłonność do hojności Króla Stanisława wprowadziła do Towarzystwa umiejętności i nauk wyzwolonych od siebie założonego” (Albertrandi [b.d.] a, k. 292–292 v.).

Awers medalu wykonanego przez cenionego artystę paryskiego, pochodzącego ze znanej rodziny medalierów Josepha Charles’a Roettiersa (1691–1779), syna Josepha Roëttiersa – jednego z twórców *histoire métallique* Ludwika XIV – posłużył w XIX w. jako wzór dla nowego żetonu wyemitowanego przez paryską mennicę, zapewne projektu Maurice’a Valentina Borrela (zob. nr kat. 237).

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 292–292 v., nr IV; Bentkowski 1830, s. 149, nr 530; Raczyński 1841, s. 112, nr 453; Mikocki 1850, s. 103, nr 2130; Zeltt 1867, s. 88, nr 1812; Monnier 1874, nr 910; Chełmiński 1904, s. 93, nr 1193; Feuardent 1907, s. 103, nr 7581; Gumowski 1950c, s. 197, nr 232; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 33, nr 2733; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 197 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

237 Pamiątka otwarcia Akademii Nauk (*Académie de Stanislas*) w Nancy w 1750 r.

Maurice Valentin Borrel (?)

Paryż, po 1845 (?)

a) nr inw. ZKW.N.248

miedź, bity, 33 mm, 15,64 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.249

kopia współczesna

bizmut, lany, 32,5 mm, 17,57 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

c) nr inw. ZKW.N.830/2657 (il.)

srebro, bity, 33 mm, 16,08 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.830/2658

miedź, bity, 33 mm, 15,7 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Stanisława I Leszczyńskiego w prawym profilu, w uwieńczonej laurem peruce, zbroi, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. U dołu sygn. BORREL. W otoku napis: STAN[islas]-ROY D[e]-POL[ogne]-GR[and]-D[uc]-D[e]-LITH[uaniae]-D[uc]-DE LOR[raine]-ET DE BAR. (Stanisław, król Polski, wielki książę litewski, książę Lotaryngii i Baru). Obwódka z owali.

Rewers: Otoczona ornamentem tarcza herbowa księstwa Lotaryngii i Baru (tarcza dzielona w słup; w jednym polu herb Lotaryngii: trzy orły w skos na pasie; w drugim herb Baru – dwie ryby), zwieńczona herbem Winiawa Leszczyńskich.

W otoku napis: ACADEMIE DE – STANISLAS 1750 (Akademia Stanisława 1750). Otok z owali.

Obrzeże ZKW.N.248: Napis: CUIVRE.

Obrzeże ZKW.N.830/2657: Ślad po napisie ARGENT.

Medal wybity w paryskiej mennicy połowie XIX w. (zapewne po 1845 r.; we współczesnych francuskich katalogach aukcyjnych pojawiają się miedziane egzemplarze ze znakiem paryskiej mennicy lat 1845–1860 oraz z lat 1860–1880) najprawdopodobniej wg projektu Maurice'a Valentina Borrela (1804–1882), pracującego jako rytownik stempli w Monnaie de Paris (Forrer 1904, s. 225), znanego twórcy historyzujących medali francuskich, ojca Alfreda (1836–1927), także cenionego medaliera. Borrel skopiował awers medalu Josepha Charlese'a Roettiersa z 1753 r. (zob. nr kat. 236) oraz herb Lotaryngii i Baru z rewersu, dodając swoją sygnaturę oraz inskrypcję ACADEMIE DE STANISLAS 1750. Prawdopodobnie istnieją też późniejsze odbitki tego numizmatu, na co wskazywałby brak jakichkolwiek oznaczeń na obrzeżu jednego z miedzianych egzemplarzy.

M. Gumowski błędnie określa ten medal, podając jako autora medaliera Jana Borrela z Nancy (Gumowski 1950c, s. 193).

Literatura: Monnier 1874, nr 910; Forrer 1904, s. 225; Feuadent 1907, s. 135, nr 7582; Gumowski 1950c, s. 193, nr 228; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 113, nr 7820 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 208 (ZKW.N.248, ZKW.N.249); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2657, 2658 (ZKW.N.830/2657 i ZKW.N.830/2658).

J.W.Z.

238 *Odstąpienie pomnika Ludwika XV w Nancy*

Marie Anne de Saint-Urbain

Nancy lub Wiedeń, 1755

a) nr inw. ZKW.N.233

brąz, bity, 53 mm, 65,64 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2660 (il.)

srebro, bity, 50,5 mm, 68,31 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2661

brąz, bity, 51,5 mm, 65,4 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.830/2662

olów, bity, 50 mm, 66,90 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

e) nr inw. ZKW.N.-dep.FC/400

brąz złocony, bity, 50 mm, 58,23 g

z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Popiersie Stanisława I Leszczyńskiego w lewym profilu, w długiej peruce. Na przecięciu szyi sygn. A·M·S·V· [Anne Marie de Saint Urbain]. W otoku napis: STANISLAUS I.D[ei].G[ratia].REX POL[oniae].MAG[nus].DUX LIT[hvaniae].LOTH[aringiae].ET BAR· (Stanisław I, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, Lotaryngii i Baru). Obwódka perełkowa i liniowa.

Rewers: Widok pomnika Ludwika XV w Nancy. W otoku półkolem napis: UTRISQUE – IMMORTALITATI· (Nieśmiertelności obydwu). Z dołu pomnika sygn. A[nne].M[arie].[de] S[aint] V[rbain]. W odcinku napis w dwóch wierszach: CIVITAS NANCEIANA / MDCCCLV (Miasto Nancy 1755). Obwódka perełkowa i liniowa.

Medal wybito na zlecenie miasta Nancy przy użyciu stempla awersu z wizerunkiem Stanisława Leszczyńskiego wykonanego wcześniej i użytego do medalu z 1739 r. (zob. nr kat. 235) na ufundowanie szpitala w Nancy, również projektu Marie Anne de Saint-Urbain, która po ślubie stała się Mme de Vaultrin. Zamówiony został przez magistrat Nancy z okazji odsłonięcia antykizującego pomnika Ludwika XV na głównym placu miejskim przed pałacem królewskim dnia 26 XI 1755 r. Jak pisze E. Raczyński (1841, s. 315), medal ofiarowano królowi Stanisławowi dnia 27 listopada, następnie zaś wysłano do Paryża, gdzie dano go królowi Francji dnia 14 grudnia. Sam pomnik, projektu Dieudonné-Barthélémy'ego Guibala i Paula-Louisa Cyfflé, kosztujący ponad 16 000 dukatów, którego bardzo dokładny opis podaje Raczyński (1841, s. 314–316), przetrwał do czasów Wielkiej Rewolucji Francuskiej, kiedy to rozebrano go na przełomie 1792/1793 r. Na rewersie medalu monument widoczny jest od frontu (widać postać króla w stylizacji *all'antica* na postumencie, u którego podnóża siedzące alegoryczne postacie Mądrości i Sprawiedliwości. Obecnie na tym miejscu stoi pomnik Stanisława Leszczyńskiego z 1831 r.).

Medal bito najczęściej w srebrze oraz brązie, często później złoconym. Istnieje też wiele nowych bić i odlewów tego popularnego numizmatu (Gumowski 1950c, s. 200).

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 293 v.–295 v., nr V; Album rycin 1822–28, nr 197; Bentkowski 1830, s. 150, nr 531; Ampach 1833, s. 516, nr 4626 (brąz); Raczyński 1841, s. 314–315, nr 454; Reichel 1842b, s. 248, nr 1889 (srebro); Mikocki 1850, s. 103, nr 2131; Lepage, Beaupré 1867, s. 30, nr 1; Zeltt 1867, s. 88, nr 1813; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1194 (brąz); Wilmersdörffer 1907, s. 39, nr 12399, 12400 (srebro i brąz); Forrer 1912, s. 314; Gumowski 1950c, s. 200, nr 235; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 33, nr 2734 (srebro); Fischer, Seagrim 1969, nr 330 (ZKW.N.-dep.FC/400); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 27, nr 196 (ZKW.N.233); Szwagrzyk 1971, s. 76, nr 10 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2660–2662 (ZKW.N.830/2660, ZKW.N.830/2661, ZKW.N.830/2662); PTPN 1982, s. 141, nr 541–542 (brąz); Koperwas 1998, s. 36, nr 72 (miedź srebrzona); Gacek 2001, s. 23, nr 25; Stahr 2008, s. 143, nr 184 (brąz); Wawel in Vilnius 2009, s. 91, nr 41 (brąz).

J.W.Z.

MARIA LESZCZYŃSKA

239 Polowanie

Jean Duvivier
Paryż, 1724/1725
nr inw. ZKW.N.830/3036
nowe bicie
srebro, bity, 32 mm, 15,92 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu, w sukni, z naszyjnikami z pereł. W otoku napis: MARIA REGIS STANISL[ai]·FIL[ia]·FR[anciae]·ET NAV[arrae]·REGINA·5·SEPT[embris]·1725· (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry, 5 września 1725). U dołu sygn. DU VIVIER. Brzeg podniesiony.

Rewers: Trofea oraz inne atrybuty myśliwskie z różnorodną bronią, wokół cztery psy. W otoku górą napis: ET HABET SUA – CASTRA DIANA· (Diana ma również swój obóz). U dołu w odcinku: M.DCC.XXV (1725). Brzeg podniesiony.

Awers jak rewers nr. kat. 248 – mniejszej odmiany medalu wybitego na Nowy Rok 1726.

Odmiana rewersu jest pomniejszoną wersją medalu wybitego dla Ludwika XV na Nowy Rok 1725 (41 mm z portretem króla na awersie). Według literatury za jego powstaniem stał pierwszy minister Francji Ludwik IV Henryk Burbon-Condé, który chcąc oderwać młodego Ludwika od nauk i polityki, skutecznie próbował zainteresować go polowaniami, stąd tak osobliwa tematyka numizmatu zadedykowanego młodemu królowi (Lémontey 1832, s. 170–171).

Motto jest trawestacją wersu z *Amores* Owidiusza (ks. I, w. 9, 1), który odnosi się jednakże do boga miłości Kupidyna, a nie Diany, i brzmi: *Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido* (Walczy każdy kochanek, a Kupid dowodzi, tłum. Anna Świderkówna).

Literatura: *Mercur de France*, luty 1725, s. 347 (rew., 41 mm); *Fleurimont, Godonnesche* 1736, nr 28; Köhler 1748, 44. Stück, s. 350, nr XXIX (rew., 41 mm); *Catalogue des médailles 1817 (Règne de Louis XV)*, s. 6, nr 51; *Catalogue Des Poinçons 1833*, s. 224, nr 52 (rew., 41 mm); *Nocq 1911*, s. 159–160, nr 78 (rew., 41 mm); *Kolekcja Węsierskiego 1974*, s. 262, nr 3035 (ten egzemplarz).

M.Z.

240 Medal na imieniny Ludwika XV w 1725 r. – małżeństwo króla z Marią Leszczyńską

Jean Le Blanc (rew.)
Paryż, 1725
nr inw. ZKW.N.242
nowe bicie
brąz, bity, 40 mm, 36,3 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefionej peruce przewiązanej kokardą, zbroi oraz futrzanym płaszczu z liliami, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUD[ovicus]·XV·REX – CHRISTIANISS[imus]· (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Brzeg podniesiony.

Rewers: Postać kobieca, w koronie, sukni, płaszczu, z berłem w prawej ręce, siedzi na globie z trzema liliami Francji. Z prawej uskrzydłony Hymen, w lewej ręce trzymający pochodnię, wręcza kobiecie wieniec mirtowy. W otoku napis: SPES MATURÆ FELICITATIS (Nadzieja rychłego szczęścia). Z prawej u dołu sygn. I[ean]·B[lan]c: (Jean Le Blanc). W odcinku data w dwóch wierszach: XXV·AUGUSTI / M·DCC·XXV (25 sierpnia 1725). Brzeg podniesiony.

Tradycją dnia św. Ludwika (25 sierpnia) we Francji było wręczenie królowi medalu wybitego specjalnie na jego imieniny. W 1725 r. Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres przygotowała dla Ludwika XV medal inspirowany jego zaślubinami z Marią Leszczyńską (małżeństwo *per procura* zawarto w Strasburgu zaledwie 10 dni wcześniej, 15 VIII 1725 r., oficjalna ceremonia odbyła się 4 września w Fontainebleau). Oryginalny medal miał stempel awersu wykonany przez Duviviera (Nocq 1911, s. 156, typ popiersia 9; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 34, nr 2736), stąd opisywany egzemplarz jest zapewne późniejszą odbitką.

Siedząca postać to personifikacja Francji, mylnie przez M. Gumowskiego wzięta za królową Marię. Hymen i mirt to popularne motywy związane z małżeństwem i ceremoniami ślubnymi.

Literatura: Mercure de France, październik 1725, s. 2485; Fleurimont, Godonnesche 1736, nr 29; Catalogue des médailles 1817, s. 5 (Règne de Louis XV), nr 48; Bentkowski 1830, s. 145, nr 512 (rew.); Catalogue Des Poinçons 1833, s. 223, nr 49; Raczyński 1841, s. 295, nr 436 (odm.); Mikocki 1850, s. 101, nr 2111 (rew.); Zeltt 1867, s. 87, nr 1797 (odm.); Médailles françaises 1892, s. 221, nr 49; Nocq 1911, s. 162, nr 83 (rew.); Gumowski 1950c, nr 139; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 34–35, nr 2737; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 204 (ten egzemplarz, błędny opis awersu); Koperwas 1998, s. 35, nr 67.

M.Z.

241 Medal ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Jean Duvivier (aw.), Jean Dollin (rew.)
Paryż, 1725

a) nr inw. ZKW.N.830/3030 (il.)
srebro, bity, 41,5 mm, 34,49 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/3031
nowe bicie, nowy stempel rewersu
brąz, bity, 41,5 mm, 32,31 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Dwa popiersia zwrócone do siebie: z lewej króla w prawym profilu, we fraku, peruce, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha; z prawej królowej w lewym profilu, sukni, diademie i naszyjniku z pereł. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.D[omi]n[us].G[ra]tia[rum].FR[ancie].ET NAV[arum].REX * MARIA STANISLAI REGIS FIL[ia]: (Ludwik XV, z Bożej łaski król Francji i Nawarry. Maria, córka króla Stanisława). Pod popiersiem króla sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier wykonał). Brzeg podniesiony.

Rewers: Przed ołtarzem, na którym widoczna figura ukrzyżowanego Chrystusa oraz sześć świeczników, kardynał (Armand de Rohan), w mitrze, trzymając w lewej ręce Biblię, prawą błogosławi młodej parze trzymającej się prawymi dłońmi: z lewej królowa w koronie, w długiej sukni z peleryną w lilie, z prawej król we fraku, pelerynie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. Z boków dwie sofy ozdobione liliami, na prawej leżą regalia królewskie. W ozdobnej szarfie otokowej górą napis: SEDANDÆ POPULORUM ANXIETATI. (By uspokoić obawy ludu). W odcinku napis w trzech wierszach: NUPTIÆ REGIÆ / FONTIBEL-LAQUEO / M.DCC.XXV. (Ślub królewski w Fontainebleau, 1725). Z lewej strony powyżej egzergi sygn. DO. Brzeg podniesiony.

Medal przedstawia scenę ślubu Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej, który odbył się w kaplicy Trójcy Świętej pałacu w Fontainebleau 5 IX 1725 r. Numizmaty te były rozdawane przez heroldów po mszy i uroczystym odśpiewaniu hymnu *Te Deum* (Gauthier-Villars 1900, s. 276). Scenę zaślubin Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej w podobnej kompozycji widzimy na grafice pochodzącej ze zbiorów paryskiej Bibliothèque Nationale de France (Hennin 1881, s. 84, nr 7970) oraz na obrazie anonimowego artysty (z tym wyjątkiem, że autor parę królewską zamienił miejscami, Ludwika stawiając z lewej, a Marię z prawej) znajdującym się w Fontainebleau (Xavier Salmon w: Wersal Marii Leszczyńskiej 2013, s. 130–131). W ten sam sposób przedstawiono też ślubną ceremonię poprzednika Ludwika XV na tronie francuskim – Ludwika XIV i Marii Teresy Habsburżanki (tapiseria Charles’a Le Bruna). Z kolei rysunek tego medalu odnajdujemy również na grafice przedstawiającej koronę zaślubinową Marii Leszczyńskiej (Yves Carlier w: Wersal Marii Leszczyńskiej 2013, s. 128–129).

Medal wydano w trzech wielkościach – pozostałe dwie, mniejsze, zob. nr kat. 242 i 243.

Jean Dollin był francuskim medalierem czynnym w 2. poł. XVII w. i 1. ćw. XVIII w. W latach 1714–1725 zatrudniony w paryskiej mennicy (Forrer 1904, s. 598–599).

Literatura: Mercure de France, wrzesień 1725, t. 2, s. 2206; Fleurimont, Godonnesche 1736, nr 30; Catalogue des médailles 1817, s. 5–6 (Règne de Louis XV), nr 49 (rew.); Bentkowski 1830, s. 145, nr 514; Catalogue Des Poinçons 1833, s. 223–224, nr 50 (rew.); Raczyński 1841, s. 296, nr 438; Zeltt 1867, s. 87, nr 1799 (srebro); Médailles françaises 1892, s. 221–222, nr 50B; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3855; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1196; Nocq 1911, s. 161, nr 82 (odm.); Gumowski 1950c, nr 144; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 34–35, nr 2738 (srebro); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 261–262, nr 3029 (ZKW.N.830/3030), s. 262, nr 3030 (ZKW.N.830/3031); Szyszko-Czyżak 1981, s. 47–48, nr 150; PTPN 1982, s. 141, nr 539; Stahr 2008, s. 144, nr 185.

M.Z.

242 Medal ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Norbert Roettiers

Paryż, 1725

a) nr inw. ZKW.N.830/3033 (il.)

srebro, bity, 34 mm, 15,76 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.244

brąz, bity, 34 mm, 21,5 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Dwa popiersia zwrócone do siebie: z lewej króla w prawym profilu, wieńcu laurowym, peruce, zbroi, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha; z prawej królowej w lewym profilu, sukni i diademie. W otoku napis: * LUD[ovicus]·XV·D[omi]n[us]·G[ra]tia·FR[ancie]·ET NAV[arrae]·REX * MARIA STANIS[laus]·REG[is]·FIL[ia]· (Ludwik XV, z Bożej łaski król Francji i Nawarry. Maria, córka króla Stanisława). Na przecięciu rękawa króla sygn. NR (Norbert Roettiers). Brzeg podniesiony.

Rewers: Przed ołtarzem, na którym są widoczne fragment figury ukrzyżowanego Chrystusa oraz dwa świeczniki, kardynał (Armand de Rohan), w mitrze, trzymając w lewej ręce Biblię, prawą błogosławi młodej parze trzymającej się prawymi dłońmi: z lewej królowa w koronie, w długiej sukni z peleryną, z prawej król we fraku, pelerynie, ze szpadą, w lewej ręce trzymający kapelusz. W otoku napis: NUPTIALIA SACRA·FON[taine]·BELL[ea]· (Ceremonia ślubna w Fontainebleau). W odcinku: CIO IO CCXXV (1725). Brzeg podniesiony.

Medal ten jest jednym z dwóch pomniejszych wariantów (zob. nr kat. 243) numizmatu wykonanego przez Jeana Duviviera (aw.) i Jeana Dollina (rew.) z okazji ślubu Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej (zob. nr kat. 241). Mniejsza średnica spowodowała konieczność wprowadzenia zmian na stemplach, przede wszystkim rewersu. Pierwotną legendę otokową (SEDANDÆ POPULORUM ANXIETATI) zastąpiono nieznacznie zmienioną, przeniesioną z odcinka sentencją o ceremonii zaślubin, zaś w egzerdze pozostała sama data.

Norbert Roettiers (1665–1727) pochodził ze znanej flamandzkiej rodziny rytowników stempli. Zatrudniony początkowo w mennicy, przeniósł się w 1695 r. do Francji, gdzie pracował aż do śmierci.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 146, nr 517; Raczyński 1841, s. 296, nr 439; Médailles françaises 1892, s. 221–222, nr 50C; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3856; Gumowski 1950c, nr 147; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 35, nr 2741 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 206 (ZKW.N.244); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 262, nr 3032 (ZKW.N.830/3033).

M.Z.

243 Żeton ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Norbert Roettiers

Paryż, 1725

a) nr inw. ZKW.N.245 (il.)

srebro, bity, 29,5 mm, 7,57 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3034

srebro, bity, 29,5 mm, 7,61 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Dwa zwrócone do siebie popiersia: z lewej króla w prawym profilu, wieńcu laurowym, peruce, zbroi, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha; z prawej królowej w lewym profilu, sukni i diademie. W otoku napis: * LUD[ovicus]·XV·D[ei]·G[ratia]·FR[anciae]·ET NAV[arrae]·REX * MARIA STANIS[lai]·REG[is]·FIL[ia]· (Ludwik XV, z Bożej łaski król Francji i Nawarry. Maria, córka króla Stanisława). Na przecięciu rękawa króla sygn. NR (Norbert Roettiers). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Przed ołtarzem, na którym widoczny fragment figury ukrzyżowanego Chrystusa oraz dwa świeczniki, kardynał (Armand de Rohan), w mitrze, w lewej ręce z Biblią, prawą błogosławi młodej parze trzymającej się prawymi dłońmi: z lewej królowa w koronie, w długiej sukni z peleryną, z prawej król we fraku, pelerynie, ze szpadą, w lewej ręce trzymający kapelusz. W otoku napis: NUPTIALIA SACRA·FON[t]·BELL[aqueo]. (Ceremonia ślubna w Fontainebleau). W odcinku: CIO IO CCXXV (1725). Zewnętrzna obwódka promienista.

Żeton przedstawiający zaślubiny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej (zob. opis nr kat. 241 i 242).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 146, nr 518; Raczyński 1841, s. 297, nr 440; Reichel 1842b, s. 247, nr 1884; Mikocki 1850, s. 101, nr 2107; Zeltt 1867, s. 87, nr 1801; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3857; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1197; Feuarent 1904, s. 483, nr 6013; Gumiowski 1950c, nr 148; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 35, nr 2742; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 206 (ZKW.N.245); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 262, nr 3033 (ZKW.N.830/3034); Stahr 2008, nr 185 (brąz).

M.Z.

244 Medal ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Georg Wilhelm Vestner (aw.), Andreas Vestner (rew.)

Norymberga, 1725

nr inw. ZKW.N.784

cyna (?), bity, 37,8 mm, 18,17 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Ludwika XV w prawym profilu, w wieńcu laurowym, zbroi z głową lwa na naramienniku i paludamentum. W otoku napis: LUDOVICUS·XV·D[ei]·G[ratia]·FR[anciae]·ET NAV[arrae]·REX. (Ludwik XV, z Bożej łaski król Francji i Nawarry). U dołu sygn. V[estner]. Brzeg podniesiony.

Rewers: Para królewska w strojach antycznych siedzi na unoszącym się na obłokach wozie z siedziskiem w kształcie muszli zaprzężonym w dwa łabędzie. Król trzyma w rękach pęk piorunów oraz gałązkę oliwną. U góry dwa amorki sypią kwiaty na królową. W otoku górą napis: CONVENIVNT ET IN VNA SEDE MORANTVR MAIESTAS ET AMOR (Spotykają się i w jednej siedzibie przebywają majestat i miłość). W odcinku napis w dwóch wierszach: MDCCXXV. (1725) / A[ndreas]·V[estner]. (sygn.). Brzeg podniesiony.

Antykizujące przedstawienie na medalu jest silnie nasycone miłosnymi alegoriami. Wóz Afrodyty z tradycyjną muszlą, para całujących się łabędzi, sypiące kwieciami amorki nie pozostawiają wątpliwości, co jest głównym tematem tego dzieła. Będąca trawestacją sentencji zaczerpniętej z Owidiusza (*Metamorphozy*, ks. II, w. 846, tłum. A. Kamińska, Wrocław 2004: *Non bene conveniunt nec in una sede morantur maiestas et amor*) inskrypcja wskazuje jednak również na majestat – władzę – jako drugi przymiot portretowanej pary, zwłaszcza króla, który trzyma w rękach gałązkę oliwną (alegoria pokoju) oraz jowiszowy pęk piorunów (alegoria wojny). Ciekawym porównaniem jest medal ślubny króla Anglii Karola II Stuarta i Katarzyny Bragança (Hawkins, Franks, Grueber 1885, s. 481, nr 91). Owidiuszowe *maiestas et*

amor są tutaj reprezentowane przez bogów – Jowisza z jego zwykłymi atrybutami (pękiem piorunów i orłem) oraz Wenus, nad którą unosi się Amor.

Autorem rewersu tego medalu jest Andreas Vestner (1707–1754), o czym świadczy sygn. A.V., awersu zaś jego ojciec Georg Wilhelm Vestner (1677–1740), norymberscy medalierzy (pełne biografie: Bernheimer 1984, s. 15–24). Strona główna opisywanego numizmatu i odwrotna medalu z popiersiem Marii Leszczyńskiej (zob. nr kat. 245) są sygnowane jedynie literą V. Zarówno ojciec, jak i syn podpisywali się w ten sposób, jednak F. Bernheimer (1984, s. 136) przyjęła, że w przypadku tego medalu sygn. V oznacza Georga Wilhelma, natomiast medal z popiersiem Marii Leszczyńskiej wykonał jego syn Andreas.

Literatura: Lochner 1740, przedmowa, nr 49; Hagnisches Original-Münzkabinet 1771, s. 44, nr 29; Gumowski 1950c, nr 150; Szwagrzyk 1971, s. 75, nr 7; Bernheimer 1984, s. 136, nr 225.

M.Z.

245 Medal ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Andreas Vestner

Norymberga, 1725

nr inw. ZKW.N.243

srebro, bity, 38 mm, 20,3 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku górą napis: MARIA LESCIN[sk]a:FRANC[ia]e:ET NAVARR[ae]:REGIN[a]: (Maria Leszczyńska, królowa Francji i Nawarry). Brzeg podniesiony.

Rewers: Trzy Gracje, środkowa, odwrócona plecami, obejmuje boczne, ujęte frontalnie. Gracja z lewej upuszcza na ziemię kwiaty lili (?). Powyżej Hymen-Amor z kołczanem, pochodnią i wieńcem różanym (?) trzyma w ręku ukoronowaną tarczę z popiersiem królowej. W otoku górą napis: GRATIOR VNA TRIBVS. (Wdzięczniejsza jedna niż trzy). U dołu z prawej sygn. V[estner]. W odcinku data: D[ie]:5:SEPT[embris].MDCCXXV (Dnia 5 września 1725). Brzeg podniesiony.

Medal ten stanowi *pendant* do numizmatu z popiersiem Ludwika XV wykonanego przez Vestnerów z okazji ślubu Marii Leszczyńskiej i króla Francji (zob. nr kat. 244). Stanowiące centralną część kompozycji trzy Gracje – boginie piękna, wdzięku, płodności, którymi to przymiotami wg lemmy miała być obdarzona królowa – były bardzo popularnym motywem w sztuce niezależnie od epoki. Na medalu przedstawione w klasycznym, antycznym ujęciu, zbliżonym choćby do słynnej rzeźby ze zbiorów Luwru odkrytej w Villa Cornovaglia w Rzymie. Dewiza pojawia się w poezji Propercjusza – *Elegiae* (I, 13, w. 30).

Literatura: Lochner 1739, 50. Woche, s. 393; Köhler 1748, 44. Stück, s. 352; Bentkowski 1830, s. 145, nr 513; Raczyński 1841, s. 296–300, nr 437; Mikocki 1850, s. 101, nr 2108; Zeltt 1857, s. 87, nr 1798; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3861; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1202; Gumowski 1950c, nr 149; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 36, nr 2748; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 205 (ten egzemplarz); Bernheimer 1984, s. 135, nr 224; Zacher 2011, s. 5.

M.Z.

246 Żeton ślubny Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Friedrich Marl
Berlin (?), 1725

a) nr inw. ZKW.N.786

srebro, bity, 30 mm, 6,45 g; pęknięcie stempla rew. przebiegające przez literę R w wyrazie MATRIMONIO i O w wyrazie LVDOVICI
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3035 (il.)

srebro, bity, 29 mm, 6,34 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Pod koroną, nad ołtarzem ozdobionym trzema liliami dwie dłonie w uścisku. W otoku napis: FRANCORVM·FELICITAS (Szczęście Francuzów). W odcinku w dwóch wierszach: BERLIN·1725 / ·M[arl]· (sygn. Friedrich Marl). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: W wieńcu laurowym napis w czterech wierszach: MATRIMONIO· / LVDOVICI·XV / ET·PRINCIPIS· / MARIAE· (Na ślub Ludwika XV i księżniczki Marii). U dołu półkołem w ramce napis w dwóch wierszach: COMES·A·ROTEN= / BOVRG·GALLIAE·ORATOR· (Hrabia de Rottembourg, poseł francuski). Zewnętrzna obwódka promienista.

15 X 1725 r. Conrad Alexandre de Rottembourg (1684–1735), poseł francuski w Berlinie, zorganizował w specjalnie w tym celu zbudowanym pawilonie nad Szprewą przyjęcie z okazji zaślubin Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej. Obecni byli m.in. król Fryderyk Wilhelm I oraz następca tronu Fryderyk II. Uświetnioną pokazami fajerwerków uroczystość zakończyło hojne rozdanie wybitego na tę okazję opisywanego żetonu (Mercure de France, listopad 1725, s. 2655–2656).

Twórca żetonu, Friedrich Marl (zm. 1743), był uczniem Raimunda Faltza, później nadwornym medalierem pruskich królów oraz rytownikiem w mennicy berlińskiej.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 146, nr 516; Raczyński 1841, s. 318–319, nr 461; Reichel 1842b, s. 93, nr 650; Mikocki 1850, s. 101, nr 2109; Zeltt 1867, s. 87, nr 1803; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3860; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1201; Feuarent 1904, s. 465–466, nr 5826; Gumowski 1950c, nr 156; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 36, nr 2747; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 262, nr 3034 (ZKW.N.830/3035).

M.Z.

247 Ludwik XV i Maria Leszczyńska

Jean Duvivier
Paryż, 1725

a) nr inw. ZKW.N.247

brąz, bity, 41 mm, 35,28 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3026 (il.)

brąz, bity, 41 mm, 37,26 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/3027
nowe bicie
cyna, bity, 41 mm, 36,54 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefionej peruce, fraku, żabocie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUDOVICUS XV· – REX CHRISTIANISS[imus]· (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Na przecięciu rękawa sygn. DU VIVIER·. Brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie królowej w lewym profilu, w diademie, z perłami wplecionymi we włosy splecione w warkocze oraz w tunice. W otoku napis: MARIA REGIS STANISL[ai]·FIL[ia]·FR[anciae]·ET NAV[arrae]·REGINA·V·SEPT[embris]·M·DCC·XXV· (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry, 5 września 1725). Na przecięciu ramienia sygn. DU VIVIER. Brzeg podniesiony.

Medal ten, bity z okazji Nowego Roku (1726), stanowił parę do mniejszego medalu (zob. nr kat. 248), różniącego się wizerunkiem królowej i małymi detalami w legendach. Jak donosił „Mercure de France” (Mercure de France, sierpień 1726, s. 1869–1870), mały medal prezentuje królową w sukni dworskiej (*en habit de Cour*), a na dużym popiersie królowej jest w stylu antycznym, z małym dodatkiem fryzury współczesnej w ornamentyce głowy (*le Buft de cette Princeffe est dans le goût des Médailles antiques, avec un petit mélange de la Coëffure moderne dans les ornemens de tête*). Data na medalach odwołuje się do niedawnego ślubu pary królewskiej.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 147, nr 520; Mikocki 1850, s. 100, nr 2103; Zeltt 1867, s. 87, nr 1796; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3858; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1199; Nocq 1911, s. 160, nr 80; Gumowski 1950c, nr 134; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 35, nr 2744 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 207 (ZKW.N.247); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 261, nr 3025 (ZKW.N.830/3026), nr 3026 (ZKW.N.830/3027); Szyszko-Czyżak 1981, s. 47, nr 148; Stahr 2008, s. 145, nr 188.

M.Z.

248 Ludwik XV i Maria Leszczyńska

Jean Duvivier
Paryż, 1725

a) nr inw. ZKW.N.246
srebro, bity, 32 mm, 11,01 g; u góry, przy literach ET na rew. ślad po dolutowanym uszku
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3028 (il.)
srebro, bity, 32 mm, 10,29 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/3029
odlew późniejszy
cyna, lany (?), 32 mm, 7,63 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefionej peruce, fraku, żabocie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Na przecięciu rękawa sygn. DU VIVIER. Brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie królowej w lewym profilu, w sukni, z kolczykami oraz naszyjnikiem z pereł. W otoku napis: MARIA REGIS STANISL[ai].FIL[jia].FR[anciae].ET NAV[arrae].REGINA.5·SEPT[embris].1725. (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry, 5 września 1725). U dołu sygn. DU VIVIER. Brzeg podniesiony.

Medal noworoczny stanowił parę do większego egzemplarza (zob. opis nr. kat. 247). Różnice w stemplach sprowadzały się do innego przedstawienia królowej, a także skrótego zapisu imienia króla oraz daty ślubu (cyframi arabskimi) – wynikało to z mniejszej powierzchni medalu. Wizerunek królowej niemal dokładnie powiela popiersie znane z późniejszych stempli Duviviera wykonanych dla żetonów dworu królowej (zob. nr kat. 258, 260, 263–273).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 147, nr 519; Raczyński 1841, s. 297, nr 441; Mikocki 1850, s. 100, nr 2104; Zeltt 1867, s. 87, nr 1802; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3859; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1200; Nocq 1911, s. 161, nr 81; Gumowski 1950c, nr 154; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 36, nr 2746; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 207 (ZKW.N.246); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 261, nr 3027 (ZKW.N.830/3028), nr 3028 (ZKW.N.830/3029); Szyszko-Czyżak 1981, s. 47, nr 149.

M.Z.

249 Ludwik XV i Maria Leszczyńska

Jean Duvivier

Paryż, 1725 (rew.), 1726 (aw.)

nr inw. ZKW.N.830/3032

odlew późniejszy

brąz, lany, 41 mm, 33,17 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefionej peruce, fraku, żabocie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Na przecięciu rękawa sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie królowej w lewym profilu, w diademie, z perłami wplecionymi we włosy ułożone w warkocze oraz w tunicie. W otoku napis: MARIA REGIS STANISL[ai].FIL[jia].FR[anciae].ET NAV[arrae].REGINA.V·SEPT[embris].M·DCC·XXV.

(Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry, 5 września 1725). Na przecięciu ramienia sygn. DU VIVIER. Brzeg podniesiony.

Odlew późniejszy – rewers z medalu ślubnego (zob. nr kat. 247) zestawiono z innym popiersiem Ludwika XV (typ 18: Nocq 1911, s. 164).

Literatura: Gumowski 1950c, nr 136; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 261–262, nr 3031 (ten egzemplarz).

M.Z.

250 *Żeton z amorem*

Jean Le Blanc (aw.)

Francja, 1726

nr inw. ZKW.N.252

brąz, bity, 31 mm, 9,63 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]-ET NAV[arriae]-REGINA (Maria, córka Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa, sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Amor na wprost, w prawej, uniesionej ręce trzyma pochodnię, lewą opiera na kartuszu z ukoronowanymi owalnymi herbami Francji (trzy Lilie) oraz Rzeczypospolitej (skwadrowane Orzeł i Pogoń, w polu sercowym Wieniawa Leszczyńskich). Z lewej u dołu dwa gołębie w pocałunku. W otoku napis: AUGUSTÆ SPES – PROXIMA PROLIS. (Nadzieja królowej najbliższa potomka). W odcinku data: M DCC·XXVI. Zewnętrzna obwódka promienista.

Trzy symbole przedstawione na rewersie (Amor, kartusz herbowy, gołębie) nawiązują do miłości i niedawno zawartego małżeństwa. Sentencja z kolei odnosi się do nadziei, z jaką oczekiwano następcy tronu – pierwsze na świat przyszły jednak córki bliźniaczki Anna Henrietta i Ludwika Elżbieta (14 VIII 1727 r.). Na delfina – Ludwika Ferdynanda – przyszło parze królewskiej poczekać do roku 1729.

Znana jest inna wersja tego żetonu, określanego czasem jako ślubny, który mając ten sam rewers, na awersie przedstawia parę królewską [Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 413, nr 4782 (ołów); Gumowski 1950c, nr 159]. Z kolei strona główna pojawia się też na żetonach dworu królowej autorstwa Le Blanca (zob. nr kat. 256–257, 259, 261–262).

Literatura: Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3863; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 171, nr 6690 (srebro); Gumowski 1950c, nr 158; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz).

M.Z.

251 Narodziny Marii Ludwiki Elżbiety i Anny Henrietty

Jean Duvivier (aw.), Michel Rög (rew.)

Paryż, 1727

nr inw. ZKW.N.830/3037

brąz, bity, 42 mm, 25,52 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Dwa popiersia zwrócone do siebie: z lewej króla w prawym profilu, w wieńcu laurowym, z prawej królowej w lewym profilu, tunice i diademie. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX CHRISTIANISS[imus]. MARIA FR[anciae]. ET NAV[arrae]. REGINA. (Ludwik XV, król chrześcijański. Maria, królowa Francji i Nawarry). Pod popiersiem królowej sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Brzeg podniesiony.

Rewers: Stojąca postać kobieca w tunice trzyma na rękach niemowlęta. W otoku napis: FECUNDITAS – AUG[ustae]. (Płodność władczyni). U dołu z lewej sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). W odcinku napis w trzech wierszach: GEMELLÆ REGLÆ / NATÆ XIV. AUGUSTI / MDCCXXVII (Bliźnięta królewskie urodzone 14 sierpnia 1727). Brzeg podniesiony.

Awers jak nr kat. 252, 254. Maria Ludwika Elżbieta Burbon, zw. przez ojca Babette, poślubiła Filipa I, księcia Parmy, syna Filipa V Burbona, króla Hiszpanii. Mimo trójki dzieci małżeństwo nie było udane. Ludwika Elżbieta odwiedzała często Francję, zmarła na ospę (6 XII 1759 r.). Anna Henrietta Burbon nie wyszła za mąż. Zakochana w Ludwiku Filipie Orleańskim, nie uzyskała zgody ojca na małżeństwo. Podobnie jak siostra zmarła na ospę (10 II 1752 r.) i podobnie jak ona została pochowana w bazylice Saint-Denis.

Literatura: Mercure de France, grudzień 1727, s. 2943–2944; Catalogue des médailles 1817, s. 6 (Règne de Louis XV), nr 55; Bentkowski 1830, s. 148, nr 523; Catalogue Des Poinçons 1833, s. 226, nr 56; Raczwiński 1841, s. 297, nr 442; Mikocki 1850, s. 101, nr 2113; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3864; Nocq 1911, s. 166, nr 93; Gumowski 1950c, nr 162; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 412, nr 4783; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 262, nr 3036 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 48, nr 151; Stahr 2008, s. 147, nr 192.

M.Z.

252 Ludwik XV i Maria Leszczyńska

Jean Duvivier

Paryż, po 1727

nr inw. ZKW.N.830/3046

nowe bicie (?)

brąz, bity, 42 mm, 36,85 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefionej peruce, fraku, żabocie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUDOVICUS XV· – REX CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Na przecięciu rękawa sygn. DU VIVIER·. Brzeg podniesiony.

Rewers: Dwa popiersia zwrócone do siebie: z lewej króla w prawym profilu, w wieńcu laurowym, z prawej królowej w lewym profilu, tunice i diademie. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX CHRISTIANISS[imus]. MARIA FR[anciae].ET NAV[arrae].REGINA. (Ludwik XV, król arcychrześcijański. Maria, królowa Francji i Nawarry). Pod popiersiem królowej sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Brzeg podniesiony.

Awers jak nr kat. 247. Rewers jak awers nr. kat. 251, 254. Medal zestawiony ze stempli portretowych awersów różnych medali Duviviera (awers: Nocq 1911, s. 153, typ 6; rewers: medal na urodziny następcy tronu – Nocq 1911, s. 166, nr 93, aw.).

Literatura: Nocq 1911, s. 160, nr 80 (aw.); Gumowski 1950c, nr 162 (rew.); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 264, nr 3045 (ten egzemplarz).

M.Z.

253 Żeton Ludwika XV i Marii Leszczyńskiej

Jean Duvivier

Paryż, po 1728

nr inw. ZKW.N.830/3047

nowe bicie

brąz, bity, 30 mm, 7,48 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w trefonej peruce, fraku, żabocie, ze wstęgą Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). Na przecięciu rękawa sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] – ET NAV[arrae]-REGINA. (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Stempel rewersu jak nr. kat. 258, 260, 263–273. Stemple użyte do wybicia tego egzemplarza wykonano jako strony główne żetonów emitowanych dla różnych instytucji, w przypadku Marii Leszczyńskiej – dworu królowej. Popiersie Ludwika – typ 4 wg Nocq (1911, s. 249).

Literatura: Nocq 1911, s. 239, nr 9; Feuarent 1915, s. 177, nr 13309; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 264, nr 3046 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 49, nr 158.

M.Z.

254 *Narodziny delfina Ludwika Ferdynanda*

Jean Duvivier (aw.), Michel Rög (rew.)

Paryż, 1729

nr inw. ZKW.N.830/3038

odlew późniejszy

mosiądz (?), odlew, 40 mm, 27,57 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Dwa popiersia zwrócone do siebie: z lewej króla w prawym profilu, w wieńcu laurowym, z prawej królowej w lewym profilu, tunice i diademie. W otoku napis: LUD[ovicus].XV.REX CHRISTIANISS[imus]. MARIA FR[anciae]. ET NAV[arrae].REGINA. (Ludwik XV, król arcychrześcijański. Maria, królowa Francji i Nawarry). Pod popiersiem królowej sygn. DU VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Brzeg podniesiony.

Rewers: Siedząca na globie z przedstawieniem Europy postać kobieca, w powłóczystych szatach i koronie murowej, trzyma na kolanach niemowlę, z lewej strony leży lew. W otoku górą napis: VOTA ORBIS (Życzenia świata). W odcinku w trzech wierszach: NATALES DELPHINI / IV SEPTEMBRIS / M.DCC.XXIX. (Narodziny delfina, 4 września 1729). Brzeg podniesiony.

Awers jak nr. kat. 251, 252. Rewers medalu wykonał norweski medalier Michel Rög (ur. 1679). Początkowo studiował teologię, do Paryża przybył w 1715 r., gdzie też zmarł w 1737 r.

Jest to pomniejszona odmiana medalu z portretem Ludwika XV, wybitego z okazji narodzin delfina Francji Ludwika Ferdynanda w dniu 4 IX 1729 r. (71 mm: *Mercure de France*, wrzesień 1729, s. 2328–2329; Nocq 1911, s. 169, nr 105). Siedząca postać kobieca to Kybele (bogini płodności – jej atrybutami były m.in. lew oraz korona murowa), trzymająca następcę tronu, któremu cały świat przesyła życzenia pomyślności.

Literatura: Fleurimont, *Godonnesche* 1736, nr 39; Lochner 1739, 3. Woche, s. 17; *Catalogue des médailles* 1817, s. 7 (Règne de Louis XV), nr 62; Bentkowski 1830, s. 148, nr 524; *Catalogue Des Poinçons* 1833, s. 228, nr 64; Raczyński 1841, s. 297–298, nr 443; Friedensburg, *Sege* 1901, s. 71, nr 3865; Chelmiński 1904, s. 93, nr 1203; Nocq 1911, s. 169, nr 106; Gumowski 1950c, nr 167; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 413, nr 4784 (brąz), t. 5, s. 120, nr 11041 (srebro); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 263, nr 3037 (ten egzemplarz).

M.Z.

255 *Żeton*

medalier nieokreślony

Francja (?), 1725–1768 (?)

nr inw. ZKW.N.266

brąz, bity, 20,5 mm, 2,81 g; jednostronny

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Pod koroną dwa odchylone od siebie herby: z prawej (herald.) Francji (trzy Lilie na liniowym tle), z lewej Polski (Orzeł na liniowym tle). Brzeg podniesiony.

Rewers: –

Mimo uproszczonego herbu Rzeczypospolitej (na innym żetonie o podobnym układzie widnieje herb rozbudowany – pięciopolowy, zob. nr kat. 250) żeton ten należy prawdopodobnie wiązać z okresem, kiedy królową Francji była Maria Leszczyńska. Niestety, czas, miejsce oraz okoliczności jego wybicia pozostają nieznanne. Być może służył jako żeton do gier.

Literatura: Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz).

M.Z.

Żetony dworu królowej Marii Leszczyńskiej (nr kat. 256-273)

Zwyczajem wielu instytucji francuskiego *ancien régime*'u była emisja żetonów, których początkowo używano w celach obrachunkowych, a później podarunkowych lub nagrodowych. Również dwór królowej Marii jako jedna z takich instytucji wydawał w latach 1726–1758 owe żetony, które tradycyjnie rozprowadzane były z okazji Nowego Roku (stąd inna data na numizmatach wybijanych w roku poprzedzającym). Nadzór nad projektami tych numizmatów sprawowała sławna Akademia Inskrypcji i Literatury Pięknej, jednak zestaw wyobrażeń zamieszczonych na żetonach dworu królowej jest stosunkowo ubogi. Prezentowane są motywy astronomiczne (słońce – król, gwiazda – królowa), mitologiczne, lecz przede wszystkim floralne, związane z macierzyństwem. Z rzadka treść przedstawiona na rewersie żetonu ma inny charakter (zob. nr kat. 265, 267).

Wykonawcami stempli żetonów byli najlepsi francuscy medalierzy: Jean Le Blanc (1675?–1749), złotnik i rytownik stempli, członek Królewskiej Akademii Malarstwa i Rzeźby od 1718 r. (nr kat. 256–259, 261, 262, 264); Jean Duvivier (1687–1761), od 1719 r. oficjalny medalier króla Ludwika XV, ojciec rytownika Pierre'a-Simone'a-Benjamin'a Duviviera (nr kat. 258, 260–273); Michel Rög (nr kat. 260).

Literatura: Forrer 1904, s. 683–685; Forrer 1907, s. 355; Mitchiner 1991; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010.

M.Z.

256 1726

Jean Le Blanc

Paryż, 1725

nr inw. ZKW.N.250

nowe bicie (?)

brąz, bity, 29 mm, 7,49 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]·ET NAV[arrae]·REGINA: (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Z lewej u góry promieniste słońce, z prawej gwiazda. U dołu krajobraz górski. W otoku półkołem napis: L'ETIOR AFFULGET POPULIS (Jeszcze radośniej jaśnieje ludziom). W odcinku data: 1726. Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna promienista.

Według M. Gumowskiego awers żetonu dworu Marii Leszczyńskiej (z popiersiem królowej) z roku 1726 posiada dwie odmiany (druga: Gumowski 1950c, nr 160), różniące się między sobą nieznacznymi szczegółami. Stempel jednej z tych odmian służył również do bicia żetonów z lat późniejszych (zob. nr kat. 257, 259, 261, 262). Nie wiemy, dlaczego drugi z tych stempli (ten wariant występuje w przypadku żetonu z 1726 r. z kolekcji zamkowej), niemal przecież identyczny, nie był już później używany. Na rewersie, na którym występuje popularne alegoryczne przedstawienie króla i królowej (odpowiednio słońca i gwiazdy), brak jest jeszcze późniejszego określenia serii: *Maison de la Reine*. Dewiza zaczerpnięta została z Horacego – ody IV, V (Do Cezara), w. 6–7: *instar veris enim voltus ubi tuus adfulsit populo* – „skoro bowiem zabłyśnie, jak wiosna, twoja twarz ludowi” (tłum. Marceli Motty, Poznań 1896).

Literatura: *Mercur de France*, styczeń 1726, s. 160; Feuardent 1915, s. 178, nr 13312; Gumowski 1950c, nr 161; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 286, nr 8999; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 10–11, nr 8; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 106–107, nr 195.

M.Z.

257 1727

Jean Le Blanc

Paryż, 1726

nr inw. ZKW.N.255

nowe bicie (1845–1860)

brąz, bity, 29 mm, 8,22 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]-ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Drzewo pomarańczowe w stojącej na schodach, stylizowanej donicy, na której ukoronowany monogram ze splecionych liter L i M. Z prawej słońce z promieniami, w tle krajobraz. W otoku napis: DABIT ADOLESCERE FRUCTUS. (Pozwoli owocom dojrzeć). W odcinku napis w trzech wierszach: MAISON DE LA / REINE / 1727 (Dwór królowej 1727). Zewnętrzna obwódka promienista.

Obrzeże: *Punca Main indicatrice* (Ręka wskazująca), napis: CUIVRE.

Drzewo oświetlane królewskimi promieniami i opatrzone odpowiednim mottem to oczekiwanie na potomstwo. Pierwsze córki (bliźniaczki) Marii Leszczyńskiej i Ludwika urodziły się w sierpniu 1727 r. Dewizę odnotowano w rejestrze posiedzeń Akademii Inskrypcji i Literatury Pięknej z dnia 21 I 1727 r. Podobną inskrypcję nosił żeton izby handlowej w Lyon z 1716 r. (Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 113).

Literatura: *Mercur de France*, styczeń 1727, s. 130; Feuardent 1915, s. 178, nr 13315; Gumowski 1950c, nr 163; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 171, nr 6691; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 107, nr 196.

M.Z.

258 1729

Jean Duvivier (aw.), Jean Le Blanc (rew.)
 Paryż, 1728
 nr inw. ZKW.N.259
 srebro, bity, 30 mm, 7,66 g
 z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] - ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER·F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Płonący ołtarz ozdobiony w środku wizerunkiem ukoronowanego delfina. W otoku napis: VOCABITUR HIC QUOQUE VOTIS. (Czcią boską i śluby z bogaczem – tłum. ks. Tadeusz Karyłowski, Kraków 1924). Z lewej sygn. I[ean]B[lan]c (Jean Le Blanc). W odcinku: MAISON / DE LA RAINE / 1729 (Dwór królowej 1729). Zewnętrzna obwódka promienista.

Żeton roku 1729 symbolizuje nadzieję na narodziny następcy tronu. Życzenie się spełniło – delfin Francji, Ludwik Ferdynand Burbon, istotnie przyszedł na świat we wrześniu tegoż roku. Legenda rewersu zaczerpnięta została z *Eneidy* Wergiliusza (ks. I, w. 290, za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 107). W odcinku rewersu w tytuł emitenta wkradł się błąd – winno być REINE zamiast RAINE.

Literatura: Mercure de France, styczeń 1729, s. 143–144; Mikocki 1850, s. 101–102, nr 2115; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3866; Nocq 1911, s. 239, nr 11; Feuardent 1915, s. 178, nr 13319; Gumowski 1950c, nr 170; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 171, nr 6692 (rew.); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 48, nr 152; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 107–108, nr 201.

M.Z.

259 1730

Jean Le Blanc
 Paryż, 1729
 nr inw. ZKW.N.254
 nowe bicie (1845–1860)
 brąz, bity, 29 mm, 7,89 g
 z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]-ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa, sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Na tle krajobrazu krzew winorośli opleciony wokół kołka. W otoku napis: NEC VOTA FEFELLIT (Nie złała obietnicy). W odcinku: MAISON / DE LA REINE / 1730 (Dwór królowej 1730). Zewnętrzna obwódka promienista.

Obrożce: Punca *Main indicatrice* (Ręka wskazująca), napis: CUIVRE.

Na żetonie roku 1730 owocująca winorośl obrazuje królewski ród. Na gałązkach widoczne są cztery grona (w tym jedno duże) – być może reprezentują one królewskie potomstwo: trzy mniejsze – córki, a większe narodzonego niedawno następcę tronu – Ludwika Ferdynanda. Maria zatem „nie złała obietnicy”, kontynuując trwanie rodu Burbonów. Motto zaczerpnięte zostało z panegiryków Klaudiana Klaudiusza (szósty konsulat Honoriusza, w. 87–88, za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 108). Identyczną dewizę ma żeton dworu delfiny Francji – Marii Józefy Wettin – z roku 1752 (Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 118, nr 260).

Literatura: *Mercur de France*, styczeń 1730, s. 126; Mikocki 1850, s. 102, nr 2116; Umiński 1885, s. 31, nr 390; Nocq 1911, s. 239, nr 12; *Feuardent* 1915, s. 178, nr 13320; Gumowski 1950c, nr 172; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 171, nr 6693; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 108, nr 204.

M.Z.

260 1731

Jean Duvivier (aw.), M. Rög (rew.)

Paryż, 1730

a) nr inw. ZKW.N.830/3040

srebro, bity, 29 mm, 7,38 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.3993 (il.)

srebro, bity, 29 mm, 7,3 g

zakup z rąk prywatnych w 1985 r.

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis w dwóch wierszach: MARIA D[ei] G[ratia] FR[anciae] – ET NAV[arrae] REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER F[ecit] (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Kwiat lilii z dwoma pąkami z prawej. W otoku napis: PROLES GEMINAVIT ODOREM (Potomstwo pomnożyło jej wdzięki, tłum. za: M. Gumowski 1950c). W odcinku: MAISON DE LA REINE / 1731 (Dwór królowej 1731). Zewnętrzna obwódka promienista.

Pąki kwiatu Burbonów – lilii – to dzieci (synowie) Marii. W 1731 r. było już ich pięcioro, w tym dwóch synów.

Literatura: *Mercur de France*, styczeń 1731, s. 140–141; Nocq 1911, s. 239, nr 13; *Feuardent* 1915, s. 178, nr 13321; Gumowski 1950c, nr 175; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 263, nr 3039 (ZKW.N.830/3040); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 108, nr 206 (miedź).

M.Z.

261 1732

Jean Le Blanc (aw.), Jean Duvivier (rew.)
 Paryż, 1731
 nr inw. ZKW.N.253
 nowe bicie (1845–1860)
 brąz, bity, 29 mm, 7,47 g
 z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]-ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Wschodzące słońce oraz gwiazda wkomponowane w krajobraz z górą oraz miastem. W otoku półkolem napis: FOECUNDO IMPLEBIT LUMINE TERRAS (Życiodajnym światłem wypełni ziemię). W odcinku: MAISON DE LA / REINE / 1732 (Dwór królowej 1732). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna promienista.

Obrzeże: Punca *Main indicatrice* (Ręka wskazująca), napis: CUIVRE.

Wschodzące słońce reprezentuje króla Ludwika, gwiazda – królową Marię. Fraza *lumine terras* pojawia się w wielu antycznych poematach (za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 109): Lukrecjusz, *De rerum natura* (ks. II, w. 144); Wergiliusz, *Eneida* (ks. IV, w. 584; ks. IX, w. 459); Sylwiusz Italikus, *Punica* (ks. VIII, w. 174); Juvencus, *Evangeliorum libri* (ks. IV, w. 727). Dewiza zatwierdzona została przez kardynała de Fleury i odnotowana w rejestrze posiedzeń Akademii Inskrypcji i Literatury Pięknej z dnia 29 X 1750 r. (Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 109).

Literatura: Mercure de France, styczeń 1732, s. 133; Umiński 1885, s. 31–32, nr 392; Nocq 1911, s. 239, nr 14; Feuardent 1915, s. 179, nr 13326; Gumowski 1950c, nr 176; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 171, nr 6694; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 108–109, nr 207.

M.Z.

262 1738

Jean Le Blanc (aw.), Jean Duvivier (rew.)
 Paryż, 1737
 nr inw. ZKW.N.257
 nowe bicie (1845–1860)
 brąz, bity, 30 mm, 7,84 g
 z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w prawym profilu. W otoku napis: MARIA REGIS STANISLAI FILIA FR[anciae]-ET NAV[arrae]-REGINA- (Maria, córka króla Stanisława, królowa Francji i Nawarry). U dołu, na przecięciu rękawa sygn. le Blanc. Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: U góry kobieca głowa w promieniach. Niżej krajobraz: łąk zboża, rzeka, wzgórze oraz miasto. W otoku półkołem napis: HINC SUMIT OPES ANIMUMQUE (Stąd bierze siłę i ducha). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1738 (Dwór królowej 1738). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna promienista.

Obrzeże: Punca *Main indicatrice* (Ręka wskazująca), napis: CUIV[...].

Promienista głowa przedstawiona na rewersie medalu to alegoria królowej, która jak słońce zapewnia krajowi życiodajną energię. Dewiza pochodzi z jednej z ód Horacego: IV, IV, w. 60 (*Do miasta Rzymu*) (za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 110).

Literatura: Mercure de France, styczeń 1738, s. 127; Umiński 1885, s. 32, nr 397; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3869 (odm.); Nocq 1911, s. 240, nr 20 (rew.); Feuardent 1915, s. 179, nr 13338 (rew.); Gumowski 1950c, nr 212; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 172, nr 6696 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225; Stahr 2008, s. 148, nr 194; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 110, nr 212 (rew.).

M.Z.

263 1739

Jean Duvivier

Paryż, 1738

nr inw. ZKW.N.263

srebro, bity, 29 mm, 7,35 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[e]i-G[ratia]-FR[anciae]- ET NAV[arrae]-REGINA- (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit]- (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Górzysty krajobraz; z lewej, za jednym ze wzgórz, widoczny fragment zachodzącego słońca z promieniami; u góry promienista, pięcioramienna gwiazda. W otoku napis: COMES FIDISSIMA SOLIS (Najwierniejsza towarzysząca słońca). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1739 (Dwór królowej 1739). Zewnętrzna obwódka promienista.

Podobnie jak w przypadku żetonów roku 1726 i 1732 słońce reprezentuje króla, a gwiazda królową.

Literatura: Mercure de France, styczeń 1739, s. 111; Mikocki 1850, s. 102, nr 2117; Umiński 1885, s. 32, nr 398; Nocq 1911, s. 240, nr 21; Feuardent 1915, s. 179–180, nr 13340; Gumowski 1950c, nr 214; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 286, nr 9001; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 110, nr 213.

M.Z.

264 1741

Jean Duvivier (aw.), Jean Le Blanc (rew.)

Paryż, 1740

nr inw. ZKW.N.256

srebro, bity, 29 mm, 7,69 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] - ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit] (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.
Rewers: Klęcząca Latona z dwójką dzieci: z lewej Apollo, z prawej trzymająca łuk Diana. Z lewej u dołu sygn. I[ean]B[lanc] (Jean Le Blanc). W otoku napis: FELIX PEOPLE SUA (Szczęśliwa swoimi dziećmi, tłum. za: M. Gumowski 1950c). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1741 (Dwór królowej 1741). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers żetonu przedstawiający alegorycznie szczęście rodzinne królowej matki zawiera w legendzie otokowej błąd. Zamiast PEOPLE winno być PROLE. Stempel później poprawiono, stąd występują dwie odmiany rewersu – błędna i poprawna. Dewiza pochodzi z *Eneidy* Wergiliusza (ks. VI, w. 784) lub *Argonautica* Waleriusza Flakkusa (ks. V, w. 383) (za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 110).

Literatura: *Mercur de France*, styczeń 1741, s. 165; Mikocki 1850, s. 102, nr 2118 (PROLE); *Nocq* 1911, s. 240, nr 23 (PROLE); *Feuardent* 1915, s. 180, nr 13343 (PROLE); Gumowski 1950c, nr 216 (aw.), 218 (rew.); Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 172, nr 6698 (PROLE); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 110, nr 216 (PROLE).

M.Z.

265 1744

Jean Duvivier

Paryż, 1743

nr inw. ZKW.N.262

srebro, bity, 29 mm, 7,35 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] - ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit] (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: W ozdobnej ramie z dwoma delfinami u podstawy zawieszony okuty magnes (magnetyt), poniżej do jego dwóch biegunów przyciągnięta płytki, na niej zawieszony pęk jedenastu kluczy. W otoku napis: EX VIRTUTE DECUS (Z cnoty chwała). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1744 (Dwór królowej 1744). Zewnętrzna obwódka promienista.

To jeden z najciekawszych żetonów dworu królowej. Przedstawia tzw. magnes uzbrojony (*d'aimant armée*), tj. okuty w żelazne płytki (ich końcówki – bieguny – widać na żetonie; przyciągnięta jest do nich płytki, na której zawieszony są klucze) w celu zwiększenia jego siły. Zjawisko to opisał w 1600 r. William Gilbert w swoim dziele *De Magnete* i choć nie miało ono wówczas specjalnie praktycznego zastosowania, budziło wielkie zainteresowanie naukowców. Niewątpliwie w dobie oświecenia, wieku rozumu, wiedza (tutaj magnes) stała się cnotą, a zarazem kluczem do poznania otaczającego świata.

Literatura: Mercure de France, styczeń 1744, s. 137; Nocq 1911, s. 240, nr 26; Feuardent 1915, s. 180, nr 13346; Gumowski 1950c, nr 221; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 48–49, nr 155; Mitchiner 1991, s. 1195, nr 3591; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 111, nr 221.

M.Z.

266 1747

Jean Duvivier

Paryż, 1746

nr inw. ZKW.N.830/3042

srebro, bity, 29 mm, 7,43 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[eij]-G[ratia]-FR[anciae]· – ET NAV[arrae]-REGINA· (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Gałązka z jabłkiem granatu. W otoku napis: NON EX CORONA PRETIUM (Nie z korony nagroda). W odcinku: MAISON DE LA REINE / 1747 (Dwór królowej 1747). Zewnętrzna obwódka promienista.

Owoc granatu był symbolem m.in. małżeństwa (zjadając owoc, Persefona związała się z władcą podziemi Hadesem) i płodności (nasiona). Obie te cechy dobrze korespondują z lemmą. Owoc granatu występuje również na żetonie królowej z roku 1733 (Gumowski 1950c, nr 195; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 109, nr 208).

Literatura: Mercure de France luty 1747, s. 154; Nocq 1911, s. 240, nr 29; Feuardent 1915, s. 180–181, nr 13349; Gumowski 1950c, nr 224; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 263, nr 3041 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 112, nr 229.

M.Z.

267 1748

Jean Duvivier

Paryż, 1747

a) nr inw. ZKW.N.264

srebro, bity, 29 mm, 7,52 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.265 (il.)

srebro, bity, 29 mm, 7,2 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

c) nr inw. ZKW.N.830/3043

srebro, bity, 29 mm, 6,92 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] – ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER·F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Na ozdobnej trójnożnej konsoli kasoleta, nad którą unoszą się obłoki dymu kadzielnego. W otoku napis: IMIS ET SUMMIS GRATA (Przyjemna dla małych i dużych). W odcinku: MAIS[on].DE LA REINE / 1748 (Dwór królowej 1748). Zewnętrzna obwódka promienista.

Motyw kasolety, naczynia używanego do spalania pachnidła, lecz nieco inaczej przedstawionego, pojawia się też na żetonie dworu (*Menus-Plaisirs du roi*) Ludwika XV z 1739 r. (zob. np. Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 132–133, nr 348).

Literatura: Mercure de France, luty 1748, s. 202; Nocq 1911, s. 240, nr 30; Feuardent 1915, s. 181, nr 13351; Gumowski 1950c, nr 226; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ZKW.N.264, ZKW.N.265); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 263, nr 3042 (ZKW.N.830/3043); Mitchiner 1991, s. 1195, nr 3592; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 112, nr 229.

M.Z.

268 1750

Jean Duvivier

Paryż, 1749

nr inw. ZKW.N.830/3044

srebro, bity, 28,5 mm, 7,27 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] – ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER·F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Krzak róży z kwiatami. W otoku napis: AUGET FOECUNDA DECOREM (Jej płodność powiększa urodę). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1750 (Dwór królowej 1750). Zewnętrzna obwódka promienista.

Kolejny żeton uwznioślający macierzyństwo.

Literatura: Mercure de France, marzec 1750, s. 199; Umiński 1885, s. 32, nr 400; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3871; Nocq 1911, s. 241, nr 32; Feuardent 1915, s. 181, nr 13355; Gumowski 1950c, nr 229; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 413–414, nr 4789; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 263–264, nr 3043 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 49, nr 156.

M.Z.

269 1751

Jean Duvivier

Paryż, 1750

nr inw. ZKW.N.251

srebro, bity, 28,5 mm, 7,24 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] - ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER·F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Drzewko laurowe z młodymi krzewami z boków. W otoku napis: NATA CORONIS PROGENIES (Potomstwo zrodzone do koron). W odcinku: MAISON DE LA REINE / 1751 (Dwór królowej 1751). Zewnętrzna obwódka promienista.

Corona laurea, oznaka triumfu, to nieodłączny atrybut władzy cesarzy rzymskich. Mimo że najważniejszym insygnium późniejszych królów stała się korona, wieniec laurowy pozostał w sferze symboliki panujących. Na żetonie z 1751 r. królowa została przedstawiona jako drzewko wawrzynu, a jej dzieci jako młode laury ledwo odrastające od ziemi. Dewiza odnotowana została w rejestrze posiedzeń Akademii Inskrypcji i Literatury Pięknej z 4 IX 1750 r. (Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 113).

Literatura: Mercure de France, kwiecień 1751, s. 156–157; Mikocki 1850, s. 102, nr 2119; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3872; Nocq 1911, s. 241, nr 33; Feuarent 1915, s. 181, nr 13357; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 414, nr 4790; Gumowski 1950c, nr 230; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 113, nr 232.

M.Z.

270 1752

Jean Duvivier

Paryż, 1751

nr inw. ZKW.N.258

srebro, bity, 29 mm, 7,25 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] - ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER·F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: U góry pięcioramienna gwiazda w promieniach. W otoku napis: COELIS HÆRET TERRIS LUCET (Tkwi na niebie, a oświetla ziemię). W odcinku: MAISON DE LA REINE / 1752 (Dwór królowej 1752). Zewnętrzna obwódka promienista.

Według M. Gumowskiego gwiazda symbolizuje tronuącą królową, która „oświeca kraj cały”.

Literatura: Mercure de France, maj 1752, s. 150; Umiński 1885, s. 32, nr 401; Friedensburg, Seger 1901, s. 71, nr 3873; Nocq 1911, s. 241, nr 34; Feuarent 1915, s. 181, nr 13359; Gumowski 1950c, nr 231; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 286–287, nr 9002; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 49, nr 157; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 113, nr 234 (brąz).

M.Z.

271 1756

Jean Duvivier

Paryż, 1755

nr inw. ZKW.N.830/3045

srebro, bity, 29 mm, 6,91 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[eij]-G[ratia]-FR[anciae]· – ET NAV[arrae]-REGINA· (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit]· (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Na tle lasu rozłożyste drzewo oplecione girlandą, z koronami zawieszonymi na gałęziach. W otoku napis: DIGNIOR UNA COLI (Najgodniejsza do uprawy). W odcinku w dwóch wierszach: MAISON DE LA REINE / 1756· (Dwór królowej 1756). Zewnętrzna obwódka promienista.

Drzewo niewątpliwie symbolizuje Marię, a jego owoce (korony) dzieci królowej. Elementy legendy zaczerpnięto z antycznych tekstów (za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 114); Owidiusz, *Fasti. Kalendarz poetycki* (ks. I, w. 88 i 226); Klaudian Klaudiusz, *De raptu Proserpinae* (ks. III, w. 283).

Literatura: Mercure de France, marzec 1756, s. 137–138; Nocq 1911, s. 241, nr 38; Feuarent 1915, s. 182, nr 13364; Gumowski 1950c, nr 237; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 264, nr 3044 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 114, nr 239.

M.Z.

272 1757

Jean Duvivier

Paryż, 1756

nr inw. ZKW.N.260

srebro, bity, 29,5 mm, 7,19 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] – ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit] (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: W środku tronuująca w chmurach bogini Rea (bądź Kybele) w koronie murowej, trzymająca dłonie na głowach lwów. Z lewej Jowisz i Junona, z prawej Posejdon oraz Pluton. W otoku półkołem napis: LÆTA NEPOTIBUS (Wesoła z powodu wnuków). W odcinku napis w trzech wierszach: MAISON DE / LA REINE / 1757 (Dwór królowej, 1757). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna obwódka promienista.

Rea (Mercure de France; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010: Kybele – była często przedstawiana w ten sam sposób i również była boginią płodności), bogini płodności, znana była też jako „matka bogów”. Na żetonie otacza ją czwórka dzieci, z których trójkę można rozpoznać po atrybutach. Jowiszowi więc towarzyszy orzeł trzymający pęk piorunów, Posejdonowi trójząb, a Hadesowi dwuzębne berło. Czwarte bóstwo nie posiada atrybutu. Jest to postać kobieca, można przypuszczać, że to Junona – towarzysza Jowisza. Grono dzieci było powodem dumy Rei – królowej Marii. Dewiza mówi o wnukach, których w 1757 r. była już liczna gromada, w tym trzech przyszłych królów Francji (Ludwik XVI, Ludwik XVIII i Karol X).

Literatura: Mercure de France, kwiecień 1757, s. 141; Nocq 1911, s. 241, nr 39; Feuardent 1915, s. 182, nr 13366; Gumowski 1950c, nr 238; Hutten-Czapki 1957, t. 3, s. 171–172, nr 6695 (błędna data – 1737); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225 (ten egzemplarz); Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 114, nr 241.

M.Z.

273 1758

Jean Duvivier

Paryż, 1757

nr inw. ZKW.N.261

srebro, bity, 28,5 mm, 7,33 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie królowej w lewym profilu. W otoku napis: MARIA D[ei]-G[ratia]-FR[anciae] – ET NAV[arrae]-REGINA (Maria, z Bożej łaski królowa Francji i Nawarry). U dołu sygn. DU VIVIER-F[ecit] (Jean Duvivier zrobił). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: U góry z lewej słońce, niżej oparty o postument fasetowany kryształ, od którego odbijają się promienie słoneczne. W otoku półkołem napis: QUOT AB UNO LUMINE SOLES (Ileż słońc z jednego światła). W odcinku: MAISON DE / LA REINE / 1758 (Dwór królowej 1758). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna promienista.

Słońce bez wątpienia symbolizuje króla, fasetowany kryształ (wg Gumowskiego – zwierciadło) – królową, zaś odbijające się promienie – dzieci i wnuki. Według T. Sarmanta i F. Ploton-Nicolleta alegoria ta odnosi się szczególnie do wnuka Marii, przyszłego Karola X, ur. 9 X 1757 r. Źródła dewizy możemy odnaleźć w antycznych poematach (za: Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 114): Lukrecjusz, *De rerum natura* (ks. V, w. 981); Wergiliusz, *Eneida* (ks. VII, w. 130); Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Peristephanon* (ks. X, w. 322).

Literatura: Mercure de France, styczeń 1758, s. 149; Nocq 1911, s. 241, nr 40; Feuardent 1915, s. 182, nr 13368; Gumowski 1950c, nr 239; Hutten-Czapki 1957, t. 4, s. 287, nr 9003; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 28, nr 209–225; Sarmant, Ploton-Nicollet 2010, s. 114, nr 243.

M.Z.

AUGUST III

274 *Hołd stanów Górnych Łużyc – 20 maja 1733 r.*

Daniel Haesling
Hamburg (?), 1733
nr inw. ZKW.N.268
srebro, bity, 33 mm, 14,54 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce. Poniżej sygn. HAESLING-F[ecit]· (Haesling zrobił). W otoku napis: D[ei]·G[ratia]·FRIDERICVS AVGSTVS PR[inceps]·R[egius]·POL[oniae]·[et] L[ithuaniae]·ELECT[tor]·SAX[oniae]·MARCH[io]·LVS[atae]· (Z Bożej łaski Fryderyk August, król wiczy Polski i Litwy, elektor Saksonii, margrabia Górnych Łużyc). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Scena hołdu Górnych Łużyc. Siedzący na znajdującym się na podwyższeniu tronie o lwich łapach, odziany w zbroję kirasjerską ze wstęgą Orderu Orła Białego oraz płaszcz gronostajowy elektor Saksonii przyjmuje hołd klęczącej personifikacji Górnych Łużyc (z tarczą herbową prowincji). Za elektorem na odkrytym tkaniną stole insygnia władzy. W dekoracyjnie zamkniętym tęczowym otoku napis: SACRAMENTVM OPTIMO PRINCIPI DICTVM. (Przysięga najlepszemu władcy dana). W odcinku napis w trzech wierszach: AB ORDINN[ibus]·LVS[atae]·SVP[erioris]· / BVD[issae]·MDCCXXXIII· / XX·MAI· (Przez stany Górnych Łużyc w Budziszynie, 20 maja 1733). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal elektorski Fryderyka Augusta II (przyszłego Augusta III) wybito z okazji oddanego w Budziszynie 20 V 1733 r. hołdu stanów Górnych Łużyc. Przyszły król Polski był szóstym z kolei margrabią Łużyc z albertyńskiej linii Wettinów. Górne Łużyce zostały prowincją Saksonii w 1635 r., po zawarciu pokoju w Pradze.

Portret władcy podobny jest do konterfektu na medalu elekcyjnym Petera Paula Wernera (zob. nr kat. 276). Sam medal zaprojektował Daniel Haesling, szwedzkiego pochodzenia grawer monet w hamburskiej mennicy (1730–1745), uczeń znanego szwajcarsko-szwedzkiego medaliera Johanna Carla Hedlingera, autora słynnej serii medali królów Szwecji (zob. nr kat. 358).

Numizmat ten bito w złocie, srebrze, brązie i ołowiu; P. Umiński (1885, s. 34) błędnie opisuje medal jako hołd miasta Drezna.

Literatura: Dassdorf 1801, s. 179, nr 1350; Hauschild 1805, s. 230, nr 1414 (miedź); Baumgarten 1812, s. 202, nr 830; Bentkowski 1830, s. 151, nr 534 (złoto i srebro); Ampach 1835, s. 637, nr 15283; Mikocki 1850, s. 105, nr 2204; Zeltt 1867, s. 80, nr 1677; Umiński 1885, s. 34, nr 415; Merseburger 1894, s. 73, nr 1670; Engelhardt 1909, s. 336, nr 1485; Gumowski 1952a, nr 5; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 65–66, nr 5982 (złoto i srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 227 (ten egzemplarz); Heinz 2006a, s. 79–80; Stahr 2008, s. 150, nr 196.

J.W.Z.

275 Hołd Fryburga (Freiberg) 1733

Johann Wilhelm Hoeckner
Drezno, 1733

a) nr inw. ZKW.N.830/2624 (il.)
srebro, bity, 42 mm, 29,05 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.9977
srebro, bity, 42 mm, 29,02 g
z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA, zakup na aukcji antykwarycznej w 1996 r. (67 aukcja, Bank Leu AG, Zurych, 21 X 1996 r.)

Awers: Popiersie elektora w prawym profilu, w długiej peruce, w zbroi, z płaszczem gronostajowym i gwiazdą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. I[ohann] W[ilhelm] H[oeckner]-. Pod popiersiem napis w trzech wierszach: OBSEQVIVM RENOVAT VETVS VRBS / CELEBRATA FIDELIS / D[ie] 9-IVN[is] A[nn]O 1733 (Dawną uroczystość wznawia miasto sławne i wierne dnia 9 czerwca roku 1733). Napis zawiera chronostych: V+I+V+M+V+V+V+V+C+L+I+D+L+I (= 1733). Wewnętrzna obwódka liniowa. W otoku napis: D[ei] G[ratia] FRIDER[icus] AVGVST[us] PR[incep]s R[egis] POL[oniae] & L[it]huaniae DVX SAX[oniae] & ELECT[or] * IPSE SVÆ GENTIS LVX PLACIDVSQVE AMOR (Z Bożej łaski Fryderyk August, król Polski i Litwy, książę saski i elektor * Własnego narodu światło i łagodna miłość). Napis zawiera chronostych: I+V+I+L+V+X+L+C+I+D+V+V+M (= 1733). Obwódka liniowa, profilowana.

Rwers: Panorama otoczonego umocnieniami Fryburga (z katedrą oraz kościołem św. Piotra). Poniżej widoczne zabudowania kopalni (m.in. kołowrót), ródźkarz poszukujący złóż oraz kujący w skale górnik. U dołu część podziemna, gdzie widać górników wydobywających rudę, przewożących urobek wózkami do szybu, przez który wyciągany jest on na powierzchnię. Niżej znajduje się herb miasta oraz napis: GLVCK – AVF! (Na szczęście!). W otoku napis: FREYBERG DIE ALTE VND GETREVE ⊕ VERSPRICHT DIE ALTETREV AVFS NEVE (Fryburg stary i wierny na nowo wierność przyrzeka). Napis zawiera chronostych: D+I+L+V+D+V+V+I+C+D+I+L+V+V+V (= 1733). Obwódka liniowa, profilowana.

Medal elektorski Fryderyka Augusta II (przyszłego Augusta III) z okazji złożonego 9 VI 1733 r. hołdu miastu Fryburga. To górnicze miasto leżące w Górach Krušcowych (Rudawy, Erzgebirge) należało od 1423 r. do Elektoratu Saksonii.

Sam akt hołdu tradycyjnie składanego nowemu władcy przez siedem okręgów, na które podzielony był elektorat, połączono we Fryburgu ze świętem górniczym, zakończonym uroczystym pochodem górników i hutników, w którym uczestniczyli zarówno rajcy miejscy, jak i sam władca.

Medal ten, z powodu swej wielkości i płaskiego reliefu w starszej literaturze uchodzący za talar (Gumowski 1952a, nr 1), wykonano na zamówienie miejskie.

Pomysłodawcą medalu był Johann Christoph Weigoldt, według którego wskazówek wykonał szkice drezdeński artysta – rysownik i projektant form porcelany Philipp Daniel Lippert (1702–1785). Pierwszy z projektów, zawierający na awersie portrety pary elektorskiej, odrzucono, zaś drugi po akceptacji skierowano do realizacji. Stemple wyrył medalier Johann Wilhelm Hoeckner (1671–1756) i przekazał drezdeńskiemu mincmistrzowi Johannowi Georgowi Schomburgowi 19 IV 1733 r. (Grund 2001, s. 205).

Numizmat wybito w 143 złotych egzemplarzach o wadze 10 dukatów i 425 srebrnych. Istnieją też odbitki cynowe.

Literatura: Dassdorf 1801, s. 179, nr 1349; Baumgarten 1812, s. 202, nr 829; Bentkowski 1830, s. 151, nr 535; Ampach 1835, s. 637, nr 15282; Mikocki 1850, s. 105, nr 2205; Zeltt 1867, s. 80, nr 1678; Umiński 1885, s. 34, nr 416; Merseburger 1894, s. 73, nr 1672; Chelmiński 1904, s. 94, nr 1207; Engelhardt 1909, s. 336, nr 1483; Doubletten 1911, s. 46, nr 942; Gumowski 1952a, nr 1; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 167, nr 6674; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 212, nr 2624 (ZKW.N.830/2624); Arnold, Quellmalz 1978, s. 103; Grund 1997, s. 87–88; Pod jedną koroną 1997, s. 307; Grund 2001, s. 205–206; Heinz 2006a, s. 80–81; Sommer 2007, s. 335, nr KFS 1733; Stahr 2008, s. 150–151, nr 197.

J.W.Z.

276 Medal elekcyjny Augusta III

Peter Paul Werner

Norymberga, 1733

nr inw. ZKW.N.267

odlew późniejszy (?)

brąz, lany, 50 mm, 35,54 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Portret króla w prawym profilu, w długiej peruce. Na przecięciu szyi sygn. P[eter].P[aul].Werner-fec[it] (Peter Paul Werner zrobil). W otoku napis: D[ei] G[ratia] AVGVSTVS III REX POL[oniae] ET EL[ector] SAX[oniae] (Z Bożej łaski August III, król Polski i elektor Saksonii). Obwódki liniowe.

Rewers: Na postumencie czapka elektorska, na jego froncie herb Saksonii. Z góry zniża się orzeł trzymający w szponach koronę królewską. Z prawej personifikacja Polonii, która trzyma w prawej ręce owoc granatu, a lewą opiera na herbie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W otoku napis: AVCTA AVGVSTI FELICITAS. (Pomnaża szczęście Augusta). W odcinku data: MDCCXXXIII (1733). Obwódki liniowe.

Jest to późniejszy odlew medalu na obranie Fryderyka Augusta II królem Polski w dniu 5 X 1733 r. we wsi Kamion pod Warszawą. Nieco nietypowe jest przedstawienie personifikacji Polonii, trzymającej w prawej dłoni symbol wiecznego życia – owoc granatu. Był on mylnie interpretowany jako serce lub jabłko królewskie (Gumowski 1952a, nr 2; Szemplińska-Ignaczak 1976, s. 163–164).

Projektant medalu – Peter Paul Werner (1689–1771) – medalier z Norymbergi, był już zatrudniany zarówno przez młodego króla, jak i wcześniej przez jego matkę – królową Krystynę Eberhardynę (zob. nr kat. 203).

Numizmat bito w złocie, srebrze i cynie (Gumowski 1952a, nr 2), występują też późniejsze odlewy.

Literatura: Lauffern 1742, s. 146; Leyser 1791, s. 454, nr 1211; Albertrandi [b.d.] a, k. 266 v., nr III (srebro); Dassdorf 1801, s. 179, nr 1352; Album rycin 1822–28, nr 259 (srebro); Bentkowski 1830, s. 152, nr 537 (cyna); Ampach 1835, s. 637, nr 15284; Kluczycki 1835, s. 168–169, nr 152; Raczyński 1841, s. 196, nr 371; Reichel 1842b, s. 249, nr 1893; Mikocki 1850, s. 105, nr 2206; Zeltt 1867, s. 80, nr 1674; Umiński 1885, s. 34, nr 1418; Chelmiński 1904, s. 94, nr 1208; Erbstein 1908, s. 170, nr 3770; Gumowski 1952a, nr 2; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 37, nr 2749 (srebro), t. 3, s. 59, nr 5981 (złoto); Szemplińska-Ignaczak 1976, s. 163–164; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 71, nr 85 (srebro); Heinz 2006a, s. 70–71; 100 rarytasów 2012, s. 198, nr 8 (złoto).

J.W.Z.

277 Medal koronacyjny Augusta III

Heinrich Paul Groskurt
Drezno, 1734

a) nr inw. ZKW.N.830/2625
srebro, bity, 55,5 mm, 57,94 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2626
srebro, bity, 55,5 mm, 57,93 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N-dep.FC/844 (il.)
złoto, bity, 55,3 mm, 86,59 g; nadpiłowane obrzeże w dwóch miejscach, obok sygn. medaliera wyryte:
„210” (nr w kolekcji?)
z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w ornamentowanej zbroi kirasjerskiej z płaszczem gronostajowym spiętym na prawym ramieniu oraz wstęgą i gwiazdą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. H·P·GROSKVRT· (Heinrich Paul Groskurt). W otoku napis: D[e]i·G[ratia]·AVGVSTVS·III·REX·POL[oniae]·M[agnus]·D[ux]·LITH[uaniae]·D[ux]·SAX[oniae]·EL[ector]· (Z Bożej łaski August III, król Polski, wielki książę litewski, książę i elektor Saksonii). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Scena koronacji: klęczącemu przed ozdobionym baldachimem ołtarzem królowi elektowi biskup wkłada koronę. Obok zgromadzeni inni biskupi oraz panowie polscy trzymający laskę marszałkowską, chorągwie i królewskie insygnia koronacyjne. W otoku górą napis: CONCORDIBVS LIBERÆ GENTIS SVFFRAGIIS· (Zgodnymi głosami wolnego narodu). W odcinku w trzech wierszach napis: ELECT[us]·V·OCT[obris]·MDCCXXXIII / CORONATVS XVII·IAN[uarii]· / MDCCXXXIV (Wybrany 5 października 1733, koronowany 17 stycznia 1734). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Koronacja Fryderyka Augusta II, syna Augusta II, obranego na króla jako August III dnia 5 X 1733 r., odbyła się 17 I 1734 r. w katedrze wawelskiej. W przedstawionym na rewersie obrzędzie koronacyjnym nowo obranemu królowi wkłada koronę biskup krakowski, późniejszy kardynał Jan Aleksander Lipski; towarzyszą mu: biskup poznański Stanisław Józef Hozjusz oraz sufragan poznański Adam Stanisław Grabowski. Z laską marszałkowską stoi książę Paweł Sanguszko, berło na tacy trzyma Jan Klemens Branicki, ówczesnie chorąży wielki koronny, obecni są miecznicy wielcy koronni: Ignacy Zawisza i książę Aleksander Jakub Lubomirski (dokładny opis koronacji znajduje się np. w: Hof= und Staats=Calender 1735).

Medal jest bardzo efektowny i doskonale skomponowany. Awers przedstawia popiersie młodego władcy, wykorzystane już wcześniej na medalu pamiątkowym na śmierć ojca Augusta II, z 1733 r. O przedstawionej na rewersie scenie, inspirowanej zapewne francuskim medalem koronacyjnym Ludwika XV, tak pisał M. Gumowski: „Medal jest niestęchanie interesujący tak ze względu na swoją scenę

historyczną, jak i ze względu na styl kompozycji nie podobny do dawniejszych. Artysta zerwał tu poraż pierwszy ze wzorami klasycznymi, usunął wszelką allegorię panującą dotąd w medalierstwie a zwrócił się wprost do natury i prawdy. Jest to jeden z niewielu dawnych medali, na którym przedstawione osoby ubrane są w polskie ówczesne stroje” (Gumowski 1952a, nr 9).

Numizmat ten bito w złocie, srebrze, brązie/miedzi, cynie i odlewano w ołowiu.

Literatura: Wittenbergsches Wochenblatt, nr 13, 29.03.1771, s. 108; Leysner 1791, s. 455, nr 1213; Albertrandi [b.d.] a, k. 267–269 v., nr IV (złoto i srebro); Dassdorf 1801, s. 180, nr 1354; Hauschild 1805, s. 230, nr 1415 (miedź); Album rycin 1822–28, nr 261 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 153, nr 541 (złoto i srebro); Ampach 1835, s. 637–638, nr 15287; Raczyński 1841, s. 196, nr 370; Mikocki 1850, s. 106, nr 2208; Zeltt 1867, s. 80, nr 1673 (srebro); Umiński 1885, s. 34, nr 420 (srebro); Chelmiński 1904, s. 94, nr 1210–1212 (złoto, srebro i złocona cyna); Wilmersdorffer 1907, s. 40, nr 12408–12409 (srebro i ołów); Gumowski 1925a, s. 102; Gumowski 1952a, nr 9; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 372, nr 9916 (złoto), t. 2, s. 38, nr 2751 (srebro); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 212, nr 2625 i 2626 (ZKW.N.830/2625 i ZKW.N.830/2626); Szyszko-Czyżak 1981, s. 17, nr 31 (srebro); PTPN 1982, s. 119, nr 246 (srebro); Pod jedną koroną 1997, s. 112, nr II 44 (ZKW.N-dep.FC/844); Koperwas 1998, s. 37, nr 73; Grund 2001, s. 205; Heinz 2006a, s. 87; Stahr 2008, s. 153–154, nr 203ab (srebro i odlew ołowiany); Wawel in Vilnius 2009, s. 91, nr 40 (srebro, odlew późniejszy).

J.W.Z.

278 Medal koronacyjny Augusta III

Georg Wilhelm Vestner

Drezno, 1734

nr inw. ZKW.N.830/2627

srebro, bity, 44 mm, 29,35 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce z wieńcem laurowym, w delii futrzanej spiętej agrafą na piersi. Widoczne insygnia Orderu Orła Białego – z lewej strony na piersi gwiazda oraz krzyż na wstążce. Na przecięciu ramienia sygn. V· (Vestner). W otoku górą napis: AVGVSTVS III·POL[oniae]· – REX M[agnus]·D[ux]·LITH[uaniae]·EL[ector]·SAX[oniae]· (August III, król Polski, wielki książę litewski, elektor Saksonii). W otoku dołem napis: PECTORE IN HOC – PATER EST (W piersi tej ojciec jest). Obwódka profilowana, brzeg podniesiony.

Rewers: Ołtarz z monogramem AA na froncie, na którym skrzyżowane miecze elektorskie pod królewską koroną. Na cokole ołtarza sygn. V· (Vestner). U góry promieniejący symbol Trójcy Świętej, a nad nim półkołem napis: DECVS ET TVTAMEN· (Ozdoba i opieka). Obok ołtarza ukoronowany Orzeł łapą trzymający przed sobą herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Z lewej stojący uskrzydłony geniusz pokazujący prawą ręką na ołtarz, w lewej trzyma gałązkę palmową. W odcinku w trzech wierszach napis: CORON[atus]·AVGVSTI· / D[ie]·17·IAN[uarii]· / MDCCXXXIV· (Koronowany dnia 17 stycznia 1734). Obwódka profilowana, brzeg podniesiony.

Kolejny z medali koronacyjnych Augusta III. Tym razem medalier użył awersowego portretu władcy wykonanego dla wcześniejszego medalu elekcyjnego (zob. Raczyński 1841, s. 197, nr 373); istnieje też odmiana zawierająca inną lemmę pod popiersiem króla (zob. Gumowski 1952a, nr 11).

Literatura: Leysner 1791, s. 455–456, nr 1214; Dassdorf 1801, s. 180, nr 1355; Album rycin 1822–28, nr 263; Bentkowski 1830, s. 152, nr 538; Ampach 1835, s. 638, nr 15289; Raczyński 1841, s. 197, nr 372; Reichel 1842b, s. 250, nr 1896; Mikocki 1850, s. 106, nr 2210; Umiński 1885, s. 34, nr 421; Erbstein 1908, s. 171, nr 3775; Nocq 1911, s. 153–154, nr 62; Gumowski 1925a, s. 107; Gumowski 1952a, nr 10; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 38, nr 2752; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 212, nr 2627 (ten egzemplarz); Bernheimer 1984, s. 176, nr 291; Heinz 2006a, s. 89–90.

J.W.Z.

279 Żeton koronacyjny Augusta III

medalier nieokreślony

Drezno (?), 1734

a) nr inw. ZKW.N.830/2628
srebro, bity, 26 mm, 3,36 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2629
srebro, bity, 26 mm, 3,47 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2630
srebro, bity, 24 mm, 3,10 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.6242
srebro, bity, 25,7 mm, 3,52 g
zakup na aukcji antykwarycznej w 1991 r. (2 aukcja, Gdański Gabinet Numizmatyczny, 24 II 1991 r.)

e) nr inw. ZKW.N.7667
srebro, bity, 26,2 mm, 3,36 g
dar w 1992 r.

f) nr inw. ZKW.N.9925 (il.)
złoto, bity, 25,7 mm, 6,95 g
z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA

Awers: Zamknięta korona królewska. W otoku półkolem napis: ·MERVIT·ET·TVEBITVR· (Zasłużył na nią i bronić jej będzie). Obwódka promienista.

Rewers: Napis w siedmiu wierszach: AVGVSTVS III. / REX POLONIARVM / MAGN[us]:DVX LITH[uaniae]: / ELECTVS V.OCT[obris]: / MDCCXXXIII. / CORONAT[us]:XVII.IAN[uar]i: / MDCCXXXIV. (August III, król Polaków, wielki książę litewski. Wybrany 5 października 1733, koronowany 17 stycznia 1734). Obwódka promienista.

Żeton ten w wersji złotej o wadze dwóch dukatów (ok. 7 g) rozdawany był w czasie koronacji Augusta III (17 I 1734 r.), srebrne odblity zaś rozrzucano pośród tłumu.

M. Gumowski wyróżnia odmiany tego numizmatu, wymienia też nowe odblity z zachowanych stempli (Gumowski 1952a, nr 14 lub 13). M. Stahr podaje jako twórcę żetonu Heinricha Paula Groskurta.

Literatura: Hof= und Staats= Calender 1735, s. nlb.; Joachim 1752, s. 730; Albertrandi [b.d.] a, k. 266 v.–269 v., nr 2; Dassdorf 1801, s. 181, nr 1357–1358; Album rycin 1822–28, nr 264; Bentkowski 1830, s. 153, nr 540 (cyna); Ampach 1833, s. 516, nr 4627; Raczyński 1841, s. 198, nr 374; Mikocki 1850, s. 106, nr 2211–2212; Zelt 1867, s. 80, nr 1675 (srebro); Chelmiński 1904, s. 95, nr 1234; Erbstein 1908, s. 171, nr 3777; Doubletten 1911, s. 46, nr 952–953; Gumowski 1952a, nr 13 (?), 14; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 38, nr 2753, 2754; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 212, nr 2628, 2629, 2630 (ZKW.N.830/2628, ZKW.N.830/2629, ZKW.N.830/2630); Pod jedną koroną 1997, s. 112, nr II 43 (złoto); Heinz 2006a, s. 86; Stahr 2008, s. 153, nr 202 (srebro).

J.W.Z.

280 *Uspokojenie sytuacji w Rzeczypospolitej*

Heinrich Friedrich Wermuth

Drezno, 1736

nr inw. ZKW.N.269

brąz, bity, 52 mm, 62,39 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w zbroi kirasjerskiej z Orderem Złotego Runa, w płaszczu grono-stajowym z gwiazdą Orderu Orła Białego. Pod przecięciem ramienia sygn. H[einrich].F[riedrich].WERMUTH·F[ecit]· (Heinrich Friedrich Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[omi]n[us].G[ra]t[ia].REX POLONIARUM (August III, z Bożej łaski, król Polaków). Obwódki liniowe.

Rewers: Uwieńczony laurem geniusz z rogiem obfitości podpala pochodnią stos panopliów (prochownica, podarta mapa, zbroja *all'antica*, bęben, luk refleksyjny, kolczan pełen strzał, muszkiet, halabarda, szpada, szabla, piki i chorągwie). W otoku napis: REGNUM PACATUM (Królestwo uspokojone). W odcinku w dwóch wierszach data: MDCCXXXVI· (1736), oraz sygn. W (Wermuth). Obwódki liniowe.

Medal wykonany z okazji uspokojenia sytuacji w Rzeczypospolitej po okresie walk w wojnie o sukcesję polską (1733–1735) między popierającymi Stanisława Leszczyńskiego konfederatami wspomaganyymi przez Francję, Hiszpanię, Księstwo Sabaudii i Piemontu oraz Bawarię a stronnikami Augusta III wspieranymi przez Rosję, Saksonię i Austrię. Ostatecznie pokój w Polsce zatwierdził sejm pacyfikacyjny zwołany 25 VI 1736 r.

Projektantem numizmatu był Heinrich Friedrich Wermuth (1702–1744), najstarszy syn słynnego medaliera Christiana Wermutha z Gothy. Pracował on w drezdeńskiej mennicy, gdzie jeszcze za życia Heinricha Paula Groskurta uzyskał tytuł rytownika stempli.

Wryte przez niego popiersie króla służyło za awers także w medalach nagrodowych z okazji świąt Orderu Orła Białego w 1738 r. (nr kat. 292) oraz w latach 1740–1742 (*Za Ojczyznę i Naród* 2005, s. 171–172).

Oprócz odbitek srebrnych i brązowych występują późniejsze odlewy mosiężne i cynowe.

Literatura: Leyser 1791, s. 456–457, nr 1218; Albertrandi [b.d.] a, k. 272 v.–274 v., nr VII (srebro); Dassdorf 1801, s. 182, nr 1365; Album rycin 1822–28, nr 267 (srebro); Bentkowski 1830, s. 154–155, nr 545; Ampach 1835, s. 639, nr 15301; Raczyński 1841, s. 196, nr 376; Reichel 1842b, s. 251, nr 1900 (srebro); Zeltt 1867, s. 80, nr 1679 (srebro); Umiński 1885, s. 35, nr 423 (cyna); Forrer 1916, s. 448; Schlessinger 1929, s. 57, nr 1419; Gumowski 1952a, nr 18; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 39, nr 2757 (srebro); Koperwas 1998, s. 37, nr 74 (mosiądz); Heinz 2006a, s. 72.

J.W.Z.

281 *Uspokojenie w kraju (sejm pacyfikacyjny)*

Peter Paul Werner (aw.), Paul Gottlieb Nürnbergger (rew. lub tylko wybite medalu)

Drezno, 1736

nr inw. ZKW.N.8439

srebro, bity, 43 mm, 27,8 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1994 r. (4 aukcja, Westfälische Auktionsgesellschaft Dortmund, 19–20 IX 1994 r.)

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w zamkniętej koronie, w długiej peruce, w zbroi kirasjerskiej, na niej wstęga Orderu Orła Białego. Na prawym ramieniu spięty płaszcz gronostajowy. Na przecięciu ramienia sygn. P[eter].P[aul].Werner-fec[it]· (Peter Paul Werner zrobił). W otoku napis: D[e]i·G[r]atia·AVGVSTVS·III·REX POL[oniae]·M[agnus]·D[ux]·LITH[uaniae]·D[ux]·SAX[oniae]·EL[ector]· (Z Bożej łaski August III, król Polski, wielki książę litewski, książę i elektor Saksonii). Obwódka liniowa, profilowana.

Rewers: Ukoronowane (odpowiednio koroną królewską i mitrą elektorską) personifikacje Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz Elektoratu Saksonii podają sobie prawe dłonie, lewymi opierając się na tarczach herbowych własnych krajów. Nad nimi, pod promieniejącym słońcem unosi się skrzydlaty geniusz, opróżniający róg obfitości. W otoku napis: MVTVA TRANQVILITATIS – MVTVA HILARITAS. (Wzajemne uspokojenie, wzajemna radość). W odcinku w czterech wierszach napis: REGIS PRVDENT[er]. COMITIIS / PACIF[icationis]. FEL[iciter]. FINIT[is] / MDCCXXXVI· / N. (Na mądre i szczęśliwe zakończenie sejmku pacyfikacyjnego przez króla, 1736, Nürnbergger). Obwódka liniowa, profilowana.

Medal ten powstał z okazji szczęśliwego zakończenia sejmku pacyfikacyjnego z 1736 r., który trwał od 25 VI do 9 VII. Kończył on powszechną zgodą oraz amnestią wojnę domową w Rzeczypospolitej, trwającą od podwójnej elekcji Augusta III i Stanisława Leszczyńskiego.

Awers tego medalu był też użyty do innego numizmatu (Gumowski 1952a, nr 20). Nietypowe i bardzo rzadkie jest przedstawienie króla w koronie. M. Gumowski pisze: „Jest on [Peter Paul Werner 1689–1771] może jedynym medaljerem, który portretuje Augusta III z koroną na głowie” (Gumowski 1925a, s. 108). Z kolei sygn. N. na rewersie interpretuje M. Gumowski, za E. Hutten-Czapskim, jako podpis Paula Gottlieba Nürnberggera (?–1746), norymberskiego mincmistrza, który wybijał już wcześniej medale projektu Wernera (Forrer 1909, s. 293), jednak K. Heinz (2006a, s. 73) uznaje wspomnianą sygn. tylko za literę miasta – Norymbergi.

Medal ten występuje w srebrze, brązie oraz cynie.

Literatura: Leyser 1791, s. 456, nr 1217 (srebro); Dassdorf 1801, s. 181–182, nr 1364; Album rycin 1822–28, nr 266 (srebro); Bentkowski 1830, s. 155, nr 546; Raczyński 1841, s. 211, nr 377; Mikocki 1850, s. 106, nr 2214; Zeltt 1867, s. 80, nr 1680; Umiński 1885, s. 35, nr 424; Gumowski 1925a, s. 107–108; Gumowski 1952a, nr 19; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 39–40, nr 2758 (brąz); Heinz 2006a, s. 72–73.

J.W.Z.

282 Pięćsetlecie Elbląga

Peter Paul Werner
Norymberga, 1737

a) nr inw. ZKW.N.583 (il.)
srebro, bity, 37,1 mm, 14,63 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.8570
srebro, bity, 37,5 mm, 13,82 g
zakup na rynku antykwarycznym w 1995 r.

Awers: Modląca się, klęcząca personifikacja Elbląga (?) przed ołtarzem z płonącym sercem. Po bokach ołtarza oparte o niego różgi liktorskie z toporem oraz herb miasta. Na froncie ołtarza inskrypcja w pięciu wierszach: DEO / CONDITO / RI ET CON / SERVATO / RI (Bogu założycielowi i opiekunowi). U dołu ołtarza sygn. P[eter]·P[aul]·W[erner]·. U góry promieniejący tetragram (⏊). W tle panorama Elbląga. W otoku górą napis: GRATIA SIC – MENTE (Wdzięczna myślą). W odcinku w trzech wierszach napis: DRVSIS IVBILÆVM NATIVI / TATIS SVÆ QVINTO CELE· / BRAT.D[ie].28.NOV[embris] (Jubileusz swoich początków pięćsetny celebryje dnia 28 listopada). Inskrypcja zawiera chronostych: D+V+I+I+V+I+L+V+M+I+V+I+I+V+V+I+C+L (= 1737). Obwódki liniowe.

Rewers: Odpoczywający wśród trzcin bóg rzeki Elbląg patrzy na panoramę miasta, nad którym promieniejące oko opatrzości. Na brzegu rzeki data: 1237, dalej na rzece: 1737. W otoku napis: HOC DUCE ET AUSPICE CREVIT (Wzrosło pod wodzą i opieką opatrzości). W odcinku napis: ELBINGA (Elbląg). Obwódki liniowe.

Jest to zamówiony przez Radę Miejską Elbląga medal z okazji uroczystości pięćsetlecia miasta w 1737 r. Stemple rytował Peter Paul Werner (1689–1771) w Norymberdze.

Ukazana na awersie modląca się postać kobieca przedstawia bądź personifikację miasta (*Elbinga*), na co wskazuje leżący obok herb, bądź patronkę Prus – błogosławioną mistyczkę Dorotę z Małotów.

Medal ten wybijano w srebrze, choć istnieją też egzemplarze w cynie i mosiądzu (Dutkowski, Suchanek 2003, s. 232).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 155, nr 547; Reichel 1842b, s. 262, nr 2045; Koehne 1844, s. 296–298, nr 271; Vossberg 1844, s. 91–92, nr 271; Mikocki 1850, s. 112, nr 2306; Zeltt 1867, s. 80, nr 1775; Erbstein 1908, s. 171, nr 3779; Helbing 1909, s. 62, nr 1061; Bahrfeldt 1916, s. 117, nr 9554; Schlessinger 1929, s. 57, nr 1420; Gumowski 1950a, nr 28; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 40, nr 2759; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 51, nr 486 (ZKW.N.583); Dutkowski, Suchanek 2003, s. 232, nr 927.

J.W.Z.

283 Dwudziestopięćlecie pokoju w Utrechcie oraz pokój w Wiedniu

Nicolaas van Swinderen
Haga, 1738

a) nr inw. ZKW.N.830/2634 (il.)
srebro, bity, 56 mm, 62,59 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2635
srebro, bity, 56 mm, 58,37 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Siedząca na schodach do zamkniętej świątyni Janusa (z jego dwugłowym obliczem nad portalem) personifikacja Belgii trzyma prawą ręką kopię, na niej gałązki palmowa i laurowa oraz czapka frygijska, lewą opiera o Ewangelię (księga z otwartymi stronicami – na lewej: EV / AN / GE, i na prawej: LI / UM (Ewangelia). U jej boku ukoronowany Lew trzymający w prawej łapie pęk strzał. Pod stopami Belgii zdobyczne panoplia (sztandary, złamany miecz), obok spętana łańcuchem postać więźnia w stylizacji *all'antica*. Nad siedzącą Belgią unosi się skrzydlata Fama dmąca w dwie trąby, na nich chorągiewki (płomienie) z inskrypcjami: IUBI / LATE (Jubileusz), oraz: XXV (25). U góry po prawej w otoku napis: VLUSTR[is]:FCED[erati]: BELG[ii]:PACESTABIL[ita]: (5 okresów od ustanowienia pokoju w Belgii). Nad odcinkiem sygn. N[icolaas].V[an].SWINDEREN. F[ecit]. (Nicolaas van Swinderen zrobił). W odcinku data w dwóch wierszach: XI.APRIL./MDCXXXVIII (11 kwietnia 1738). Obwódki liniowe.

Rewers: Siedem tarcz herbowych związanych wstęgami: herb Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego oraz herby królestw Francji, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii, Portugalii, Danii i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W otoku napis: ORBIS CHRISTIAN[i]:QUIETE INTER SE COMPOSITA (Świat chrześcijański po ustaleniu pokoju wśród siebie). Obwódki liniowe.

Medal dotyczy dwudziestopięciolecia kończącego wojnę o sukcesję hiszpańską pokoju w Utrechcie, który podpisano 11 IV 1713 r., oraz zawarcia pokoju w Wiedniu kończącego trwającą od 1733 r. wojnę o sukcesję polską.

Pokój w Wiedniu podpisano 11 XI 1738 r. Kończył on ostatecznie wojnę domową w Polsce, potwierdzając wybór Augusta III na króla, zaś Stanisławowi Leszczyńskiemu przeznaczając księstwo Lotaryngii i Baru w dożywocie.

Awers wyemitowanego w Republice Siedmiu Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich medalu, odwołujący się do pokoju w Utrechcie, ma dość rozbudowaną ikonografię, co pozwala na różnorodne interpretacje alegorycznej sceny. I tak np. M. Gumowski (1950a, nr 31b) błędnie opisuje personifikację Belgii jako geniusza pokoju, zaś za awers numizmatu uznaje przedstawienie herbów państw zawierających pokój. Spętany jeńiec bywa też utożsamiany z bogiem wojny Marssem. Wtedy całe to przedstawienie można by interpretować jako triumf pokoju nad wojną.

Projektantem i wykonawcą numizmatu był Nicolaas van Swinderen (1705–1760), twórca niderlandzkich medali historycznych, pracujący od 1730 r. w Hadze dla Domu Orańskiego (Forrer 1912, s. 717–719).

Literatura: Van Loon 1824, s. 126, nr CXXVII; Zeltt 1867, s. 80–81, nr 1681; Wilanowski 1881, t. 1, s. 581, nr 81; Hawkins, Franks, Grueber 1885, s. 525, nr 85; Helbing 1908, s. 34, nr 675; Forrer 1912, s. 717; Le Maistre 1912, s. 129, nr 514; Gumowski 1950a, nr 31b; Hutten-Czapki 1957, t. 4, s. 115, nr 7826; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 213, nr 2634, 2635 (te egzemplarze).

J.W.Z.

284 *Pokój w Dreźnie 1745*

Georg Wilhelm Kittel
Wrocław, 1745

a) nr inw. ZKW.N.273 (il.)
srebro, bity, 30,5 mm, 10 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2639
srebro, bity, 31 mm, 8,58 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Lecący ukoronowany Orzeł z monogramem królewskim FR pod koroną na piersi. W lewej łapie trzyma berło, w prawej gałązkę laurową. W otoku górą napis: POST – PALMAS IN LV SATIA ET MISNIA (Po zwycięstwach na Łużycach i w Miśni). W odcinku w dwóch wierszach napis: VENIT VIDIT / VICIT (Przybył, zobaczył, zwyciężył). Brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w pięciu wierszach: FRIDERICVS / MARIA THERESIA / ET AVGVSTVS / NOVA PACT / IVNGVNTVR. (Fryderyk, Maria Teresa i August nowym pokojem się wiążą). Napis zawiera chronostych: I+D+I+C+V+M+I+I+V+V+V+V+V+C+I+V+V+V (= 1745). W odcinku napis: D[ie]·XXIV·DEC[embris] (Dnia 24 grudnia), niżej sygn. G[eorg].W[ilhelm].K[itte]l]. Brzeg podniesiony.

Medal wybity po decydujących zwycięstwach armii pruskiej w II wojnie śląskiej (zob. np. nr kat. 285). W swych działaniach propagandowych Fryderyk II nie wahał się porównywać do Juliusza Cezara, stąd lemma na awersie: VENIT, VIDIT, VICIT, będąca parafrazą cezariańskiej wiadomości do senatu rzymskiego. Po zajęciu przez Prusaków Drezna 24 XII 1745 r. przystąpiono do rozmów pokojowych między stroną pruską a stroną cesarską (w tym popierającą ją Saksonią). Ostatecznie pokój zawarto 25 grudnia, a w jego głównych postanowieniach znalazło się utrzymanie Śląska przez Prusy w zamian za uznanie tytułu cesarskiego Franciszka I.

Medal zaprojektował wrocławski medalier Georg Wilhelm Kittel (1694–1769), autor m.in. medali z okresu wojen śląskich oraz związanych z panowaniem Fryderyka II Wielkiego.

Literatura: Leyser 1791, s. 231, nr 145; Ampach 1835, s. 162–163, nr 11397; Doubletten 1911, s. 85, nr 1761; Friedensburg, Seger 1901, s. 81, nr 4314; Gumowski 1950a, nr 122; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 232 (ZKW.N.273); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 214, nr 2639 (ZKW.N.830/2639); Henckel 1987, s. 151, nr 1493; Sakwerda 1999, s. 20; Sakwerda 2000, s. 53.

J.W.Z.

285 *Bitwa pod Kotliskami (Kesselsdorf) i pokój w Dreźnie 1745*

medalier nieokreślony
Saksonia, 1745

nr inw. ZKW.N.278
srebro, bity, 32 mm, 11,14 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Dekorowany wieńcem przez skrzydlatą Wiktoryę sztandar pruski nad polem bitwy. W otoku górą napis: DER KESSELSDORFFER SIEG (Zwycięstwo pod Kotliskami). W odcinku napis: D[en].15.DEC[ember] (15 grudnia). Obwódka liniowa.
Rewers: Unoszący się nad panoramą Drezna skrzydlaty geniusz Pokoju ze wstęgą z napisem: FRIEDE AVF ERD[en] (Pokój na ziemi). W otoku górą napis: BESCHLOS DEN SCHWEREN KRIEG (Zakończył ciężką wojnę). W odcinku w trzech wierszach napis: ZU DRESDEN / D[en].25.DEC[ember]. / 1745 (W Dreźnie 25 grudnia 1745). Obwódka liniowa.

Zawarty 25 XII 1745 r. pokój w Dreźnie między królem pruskim Fryderykiem II a cesarzową Marią Teresą był konsekwencją przedstawionego na awersie numizmatu pruskiego zwycięstwa pod Kotliskami (15 grudnia) i późniejszego (17 grudnia) zajęcia Drezna.

J. Sakwerda (1999, s. 9) sugeruje, iż projektantem medalu mógł być Georg Wilhelm Kittel, projektant medali sygnowanych G.W.K. z okresu wojen śląskich (zob. nr kat. 284).

Literatura: Leyser 1791, s. 231, nr 144; Ampach 1835, s. 164, nr 11401; Merseburger 1894, s. 103, nr 2415; Doubletten 1911, s. 84, nr 1759; Friedensburg, Seger 1901, s. 81, nr 4308; Gumowski 1950a, nr 137; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 30, nr 237 (ten egzemplarz); Henckel 1987, s. 151, nr 1491; Sakwerda 1999, s. 9.

J.W.Z.

286 Pokój w Dreźnie 1745

Andreas Vestner

Drezno, 1745

nr inw. ZKW.N.830/2638

srebro, bity, 44 mm, 29,23 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce z wieńcem laurowym, w delii futrzanej spiętej agrafą na piersi. Widoczne insygnia Orderu Orła Białego – z lewej na piersi gwiazda oraz krzyż na wstążce. Na przecięciu ramienia sygn. V. (Vestner). W otoku górą napis: AVGVSTVS III·POL[oniae]· – REX M[agnus]·D[ux]·LITH[uaniae]·EL[ector]·SAX[oniae]· (August III, król Polski, wielki książę litewski, elektor Saksonii). U dołu półkołem napis: DEI SEMPER SVB – NVMINE (Zawsze pod Bożą opieką). Brzeg profilowany.

Rewers: Trzy stojące pośród oddzielonych trzema rzekami części ładu personifikacje: Sprawiedliwości (*Iustitia* z atrybutem – wagą), Pokoju (*Pax* z atrybutem – gałązką oliwną), Obfitości (*Abundantia* z atrybutem – rogiem obfitości), podają sobie ręce. W otoku napis: SPERATA TEMPORVM FELICITAS (W przyszłości spodziewana szczęśliwość). W odcinku w trzech wierszach napis: ZU DRESDEN / D[en].25.DEC[ember]. / 1745 (W Dreźnie 25 grudnia 1745). Obwódka liniowa.

szach napis: PACIS FOEDERE INITO / DRESDAE·XXV DEC[embris]· / MDCCXXXV· (Na podpisanie pokoju i przymierza w Dreźnie 25 grudnia 1745). Brzeg profilowany.

Wybijany w srebrze medal zaprojektował Andreas Vestner (1707–1754), syn i uczeń Georga Wilhelma Vestnera. Medalier wykorzystał wykonany przez swojego ojca stempel awersu medalu elekcyjnego Augusta III z portretem władcy (zob. nr kat. 278).

Rewers zawiera antykizującą scenę alegoryczną wzbogaconą o zapowiadającą szczęśliwe czasy lemmę SPERATA TEMPORUM FELICITAS (zob. np. *Thesaurus numismatum modernorum*, s. 4).

Literatura: *Histoire Métallique* 1767, s. 108, nr 160; *Album rycin* 1822–28, nr 272; *Raczyński* 1841, s. 219, nr 385; *Helbing* 1919, s. 149, nr 3157; *Gumowski* 1952a, nr 114; *Hutten-Czapski* 1957, t. 4, s. 116, nr 7832; *Kolekcja Węsierskiego* 1974, s. 213, nr 2638 (ten egzemplarz); *Koperwas* 1998, s. 38, nr 76 (miedź); *Sakwerda* 1999, s. 11; *Sakwerda* 2000, s. 54.

J.W.Z.

287 Pokój w Dreźnie 1745

Andreas Vestner

Drezno, 1745

nr inw. ZKW.N.830/2640

srebro, bity, 44,5 mm, 29,61 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Trzy ozdobione festonami postumenty z uwieńczonymi laurem popiersiami. Dwa z przodu z popiersiami Augusta III i Fryderyka II. Nieco z tyłu popiersie Marii Teresy. Na postumentach inskrypcje – na pierwszym: AVG[ustus]·III / REX POL[oniae]· / ELECT[or]· / SAX[oniae]· (August III, król Polski, elektor Saksonii), na drugim: MARIA / THERES[ia] / R[egina]·H[ungariae]· [et] B[ohemiae]· / AVGVSTA (Maria Teresa, królowa Węgier [i] Czech, cesarzowa), na trzecim: FRID[ericus]· / R[ex]· PR[ussiae]· / ELECT[or]· / BRAND[enburgiae]· (Fryderyk, król w Prusach, elektor Brandenburgii). Obok ostatniego postumentu sygn. V· (Vestner). W otoku górą napis: PACIFICATORVM GERMANIAE TRIAS (Trójca przynosząca pokój w Niemczech). W odcinku w dwóch wierszach napis: NON SINE / NVMINE [Nie bez woli (Boskiej)]. Brzeg profilowany.

Rewers: Trzy stojące pośród oddzielonych trzema rzekami części ładu personifikacje: Sprawiedliwości (*Iustitia* z atrybutem – wagą), Pokoju (*Pax* z atrybutem – gałązką oliwną), Obfitości (*Abundantia* z atrybutem – rogiem obfitości), podają sobie ręce. W otoku napis: SPERATA TEMPORVM FELICITAS (W przyszłości spodziewana szczęśliwość). W odcinku w trzech wierszach napis: PACIS FOEDERE INITO / DRESDAE·XXV DEC[embris]· / MDCCXXXV· (Na podpisanie pokoju i przymierza w Dreźnie 25 grudnia 1745). Brzeg profilowany.

Jest to odmiana medalu nr kat. 286, jednak przy tym samym rewersie zamiast awersowego portretu Augusta III występują podobizny całej trójki władców podpisujących pokój w Dreźnie. Dodatkowo dodany jest fragment wiersza z *Eneidy*: *Non sine numine* (Wergiliusz, *Eneida*, ks. II, w. 777: „Nie bez bogów te zdarzenia”, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1998, s. 109), w którym to duch zmarłej żony Kreuzy pociesza Eneasza, przepowiadając mu wspaniałą przyszłość. Ten niepełny cytat można interpretować zarówno jako odwołanie do zawierającej się w guście epoki recepcji antyku, jak i chrześcijańskiego przywołania imienia boskiego.

Znane są złote, srebrne, miedziane oraz cynowe odbitki numizmatu (Bernheimer 1984, s. 212).

Literatura: Dassdorf 1801, s. 189, nr 1405; Album rycin 1822–28, nr 272 (rew.); Ampach 1835, s. 164, nr 11403; Mikocki 1850, s. 107–108, nr 2233; Merseburger 1894, s. 103, nr 2417; Chelmiński 1904, s. 94, nr 1216; Wilmersdörffler 1907, s. 40, nr 12413; Doubletten 1911, s. 85, nr 1762; Le Maistre 1912, s. 135, nr 541; Schlessinger 1929, s. 57, nr 1422; Friedensburg, Seger 1901, s. 81, nr 4324; Gumowski 1952a, nr 120; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 42, nr 2768; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 214, nr 2640 (ten egzemplarz); Bernheimer 1984, s. 212, nr 350; Sakwerda 1999, s. 11; Sakwerda 2000, s. 54.

J.W.Z.

288 Trzechsetlecie przyłączenia Torunia do Polski

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1754

nr inw. ZKW.N.296

srebro, bity, 50,2 mm, 36,76 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Widok zamku w Malborku od strony wschodniej. Niżej wielki mistrz zakonu krzyżackiego Ludwig von Erlichshausen z pocztmem i zbliżający się do niego pieszo herold z pismem. W otoku napis: * PRUSSICI FOEDERIS EXECUTIO PER FECIALEM DENUNCIATA MARIAEBURGI·A[nno]-C[hristi]-1454·D[ie].6·FEBR[uar]ii (Pruskiego Związku wykonanie [wypowiedzenie posłuszeństwa] wypowiedziane przez herolda w Malborku dnia 6 lutego 1454 roku Pańskiego). Brzeg profilowany.

Rewers: Widok na panoramę Torunia wraz z Wisłą i przerzuconym przez nią mostem. W środku miasta widoczny płonący i eksplodujący zamek krzyżacki. W otoku napis: * TER CENTVM ANTE ANNOS CRVCIATA THORVNIA NOCTE EXCVSSO EXVLTAT LIBERA FACTA IVGO (Przed trzytysią laty dręczony przez Krzyżaków Toruń zrzuci z siebie jarzmo w nocy). Napis zawiera chronostych: C+V+M+C+V+C+I+V+I+C+X+C+V+X+V+L+L+I+C+I+V (= 1754). Brzeg profilowany.

4 II 1754 r. obchodzono w Gimnazjum Akademickim w Toruniu (*Gymnasium Academicum*) trzechsetlecie uwolnienia miasta spod władzy zakonu krzyżackiego. Wykonanie numizmatu zlecono zapewne z inicjatywy rady miasta, w chęci nawiązania do stuletniej tradycji wybijania medalu z okazji przyłączenia Prus do Korony Polskiej (zob. nr kat. 59).

Medal na awersie zawiera scenę, w której to 6 II 1454 r. herold miast i stanów pruskich przekazuje wielkiemu mistrzowi pismo zawierające wypowiedzenie posłuszeństwa zakonowi krzyżackiemu. Dopełnieniem tej sceny jest rewers, gdzie ukazano odbywający się równolegle 6 II 1454 r. szturm członków Związku Pruskiego na zamek krzyżacki w Toruniu, który ostatecznie poddano 8 lutego, następnie decyzją rady miasta podpalono i zburzono.

Medal ten wybijano w srebrze. Istnieją także późniejsze odlewy brązowe (Stahr 2008, s. 160).

J. Dutkowski oraz A. Suchanek sugerują jako możliwego projektanta znanego norymberskiego artystę Paula Petera Wenera oraz wyróżniają odmianę medalu o większej wadze (zob. Dutkowski, Suchanek 2010, s. 278).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 162, nr 575; Raczyński 1841, s. 235, nr 409; Reichel 1842b, s. 261, nr 2027; Koehne 1845, s. 178–179, nr 428; Vossberg 1845, s. 50–51, nr 428; Mikocki 1850, s. 112, nr 2304; Zeltt 1867, s. 85, nr 1761; Umiński 1885, s. 37, nr 459; Bahrfeldt 1910, s. 169, nr 9172; Gumowski 1952a, nr 163; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 52–53, nr 2854; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 31, nr 254 (ten egzemplarz);

PTPN 1982, s. 120, nr 253; Musiałowski 1995, s. 118; Stahr 2008, s. 160, nr 216; Dutkowski, Suchanek 2010, s. 278, nr 1921; Cierpisz 2017, s. 148–149, nr 8 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

289 Trzechsetlecie przyłączenia Torunia do Polski

Ludwig Christian Koch

Gdańsk, 1754

nr inw. ZKW.N.2296

srebro, bity, 50 mm, 46,64 g

zakup z rąk prywatnych 1983 r.

Awers: Widok na panoramę zamku malborskiego oraz otoczonego murami miasta nad Nogatem. Niżej wielki mistrz zakonu krzyżackiego Ludwik von Erlichshausen polujący konno z psami i zbliżający się do niego herold z piśmem. W otoku napis: [ozdobnik] PRVSSICI FOEDERIS EXECVTIO PER FECIALEM DENVNCIATA MARIENBVRGI A[nno]-C[hristi]-MCCCCLIV-D[ie]-VI-FEBR[uarii] (Pruskiego Związku wykonanie [wypowiedzenie posłuszeństwa] wypowiedziane przez herolda w Malborku dnia 6 lutego 1454 roku Pańskiego). Brzeg profilowany.

Rewers: Widok na panoramę Torunia wraz z Wisłą i przerzuconym przez nią mostem oraz dwiema zacumowanymi szkami. W środku miasta widoczny płonący i eksplodujący zamek krzyżacki. W otoku napis: [ozdobnik] TER CENTVM ANTE ANNOS CRVCIATA THORVNIA NOCTE EXCVSSO EXVLTAT LIBERA FACTA IVGO (Przed trzystu laty dręczony przez Krzyżaków Toruń zrzuca z siebie jarzmo w nocy). Napis zawiera chronostych: C+V+M+C+V+C+I+V+I+C+X+C+V+X+V+L+L+I+C+I+V (= 1754). Brzeg profilowany.

Medal wykonany, tak jak poprzedni (zob. nr kat. 288), z okazji trzechsetlecia odłączenia się Torunia od państwa zakonu krzyżackiego. Powstał z powodu zniszczenia stempla poprzedniego medalu z zachowaniem tych samych inskrypcji.

Jak podaje „Thornische Wochentliche” z 9 IV 1760 r. (s. 128): wybito złote (20 dukatów) i srebrne (4 luty) medale fachową ręką gotajskiego mincmistrza i nadwornego medaliera Ludwiga Christiana Kocha (czynny 1750–1793).

W porównaniu z pierwszym toruńskim medalem nieznanego autorstwa na wspomnianą okazję numizmat zarządcy mennicy w Gocie w latach 1766–1793 – Ludwiga Christiana Kocha – jest bardziej dopracowany, o większych walorach artystycznych. Zawiera jednak takie nieścisłości historyczne, jak przedstawienie wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego i jego orszaku w XVIII-wiecznych strojach na awersie numizmatu oraz bardziej schematyczne widoki Malborka i Torunia.

Literatura: Thornische Wochentliche 1760, 15. Woche, s. 128; Albertrandi [b.d.] a, k. 280–282 v., nr XIX (złoto i srebro); Album rycin 1822–28, nr 287 (złoto); Bentkowski 1830, s. 162, nr 576; Raczyński 1841, s. 235, nr 410; Reichel 1842b, s. 261, nr 2028; Koehne 1845, s. 179, nr 429; Vossberg 1845, s. 51, nr 429; Mikocki 1850, s. 112, nr 2305; Zeltt 1867, s. 85, nr 1762; Erbstein 1908, s. 171, nr 3787; Doubletten 1911, s. 47, nr 974; Bahrfeldt 1916, s. 58, nr 9173; Gumowski 1952a, nr 164; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 53, nr 2855; Czar srebra 2007, s. 307–308, nr VII.2.65, VII.2.66; Dutkowski, Suchanek 2010, s. 278–279, nr 1923.

J.W.Z.

290 Trzechsetlenie przyłączenia Prus do Polski

Johann Donnet (?)

Gdańsk, 1754

nr inw. ZKW.N.9898

srebro, bity, 80,5 mm, 191,45 g

z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA, zakup na aukcji antykwarycznej w 1993 r. (4 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 22 V 1993 r.)

Awers: Widok na panoramę Gdańska, nad którym promieniejące słońce rozpędza chmury. Nad miastem górą napis: VICINIA LIBERA CONCORS (Sąsiedztwo wolne i żyjące w zgodzie). Na przedpolu miasta dwa orły (z lewej ukoronowany Orzeł polski, z prawej mniejszy – pruski) rozdzielają krzyż kawalerski. W otoku napis: CRVX EQVITVM EXCRVCIAT PRVSSOS: PRVTENA: POLONA HANC AQVILÆ EXCVTIVNT: REX QVE SALVSQVE REGANT. (Krzyż rycerzy dreczył Prusów, pruski i polski Orzeł przegoniły go. Król i Zbawiciel panują). Napis zawiera chronostych: C+V+X+V+I+V+M+X+C+V+C+I+V+V+L+C+V+I+L+X+C+V+I+V+X+V+L+V+V (= 1754). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 11 wierszach: DEO AVSPICE / AVGVSTO TERTIO / POLONIARVM REGE POPVLORVM PATRE / FELICITER REGNANTE / IUBILÆUM GEDANENSE / UNIONIS PRVTENO POLONÆ MEMORIÆ / SACRVM / REDVCE INCORPORATIONIS DIE / FERIA QVARTA CINERVM SECVLI QVARTI / NATALI / ANNO CIOCCCLIV. (Z Bożą pomocą za szczęśliwego panowania Augusta III, króla polskiego, ojca ludu, jubileusz gdański ku upamiętnieniu zjednoczenia Prus z Polską, w dniu powtórnej inkorporacji, w Środę Popielcową czwartego stulecia istnienia roku 1754). Niżej w rokokowej tarczy herb Gdańska trzymany przez dwa zwrócone ku sobie wspięte lwy. W otoku napis: PRVSSIACO LECHICI CASIMIRVS FOEDERIS AVTOR: TVTOREM AVGVSTVM SECLA TER ACTA COLVNT. (Kazimierz autorem zjednoczenia Prus z Polską. Po trzech wiekach jako opiekun czczony jest August). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Jednym z elementów święta jubileuszowego roku 1754 w Gdańsku odnoszącym się do trzechsetlecia inkorporacji Prus do Polski była emisja pamiątkowego medalu. Ówczesny burmistrz Johann Wahl był inicjatorem wydania medalu, „który po pozyskaniu aprobaty Rady Miejskiej i pozostałych ordynków nakazano wybić” (Kizik 2012, s. 81).

Opisywany medal jest świadomym nawiązaniem do wykonanego sto lat wcześniej numizmatu z okazji dwusetlecia włączenia Prus do Polski (zob. nr kat. 59). Wykorzystuje podobne alegoryczne przedstawienie, w którym heraldyczne orły oraz krzyż kawalerski oznaczają strony biorące udział w upamiętnionym wydarzeniu. To prosty historyzujący przekaz dobitnie podkreślający wagę tego jubileuszu.

Numizmat uważany jest na ogół za wyrób nieznanego medaliera. Jednak już ksiądz J.Ch. Albertrandi wspomina ilustrację do jubileuszowej *Oratio saecularis in memoriam Prussiae ante 300 annos* Gottlieba Wernsdorffa, która zawiera wizerunek (projekt?) tego numizmatu (zob. Albertrandi [b.d.] a, k. 281). Owa akwaforta podpisana jest IOH. DON ET SCULP. (czyli „Johann Donnet wyrzeźbił/wyrył”), co może wskazywać zarówno projektanta medalu, jak sugerowali M. Pelczar (2012, s. 256) oraz E. Kizik (2012, s. 83), jak i jedynie rytownika ilustracji (jak twierdziła K. Jackowska w: *Klejnot w koronie* 2006, t. 2, s. 42). Johann Donnet (czynny w 2. poł. XVIII w.), syn Samuela, był miedziorytnikiem i ilustratorem działającym w 2. poł. XVIII w. w Gdańsku. Z kolei pewne jest, że stempel wykonał Gottfried Schwartz z Genewy (Kizik 2012, s. 84).

Z zamówionych i wybitych 5 złotych sztuk o łącznej wadze 400 dukatów przeznaczonych dla pary królewskiej oraz ministra hrabiego Heinricha Brühla zachowała się obecnie unikatowa odbitka w zbiorach drezdeńskiego Münzkabinetu (Kizik 2012, s. 86; Pod jedną koroną 1997, s. 314). Powstało też ok. 300 srebrnych odbitek dla królewskich dworzan, rajców gdańskich, urzędników, duchownych i in. Późniejsze odbitki wykonywano też w brązie, cynie i ołowiu (Gumowski 1952a, nr 162).

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 280 v.–281, nr XX; Dassdorf 1801, s. 196–197, nr 1450; Bentkowski 1830, s. 162–163, nr 577; Raczyński 1841, s. 235–237, nr 411; Reichel 1842b, s. 257–258, nr 1987; Mikocki 1850, s. 110–111, nr 2288; Vossberg 1852, s. 122, nr 1155; Mathy 1858, s. 155, nr 2624; Zeltt 1867, s. 84, nr 1747; Chelmiński 1904, s. 98, nr 1308; Bahrfeldt 1910, s. 168–169, nr 8741; Doubletten 1911, s. 47, nr 967; Rühle 1928, s. 300, nr 72; Gumowski 1952a, nr 162; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 52, nr 2853; PTPN 1982, s. 120, nr 252; Dzienis 1984, s. 109, nr 1500; Więcek 1989, s. 79; Aurea Porta 1997, s. 196, nr V.81; Pod jedną koroną 1997, s. 314, nr X 13 (złoto); Portrety miast 2000, s. 36, nr 165; *Klejnot w koronie* 2006, t. 2, s. 42; Czar srebra 2007, s. 81–82, nr I.2.73, I.2.74; Stahr 2008, s. 159–160, nr 215 (ołów brązowany); Dutkowski, Suchanek 2010, s. 249, nr 604 a–c (złoto, srebro, cyna); Kizik 2012, s. 79–91; Pelczar 2012, s. 256.

J.W.Z.

291 *Stulecie pokoju w Oliwie 1760*

Johann Peter Luttmer (aw.), Friedrich Wilhelm Dubut (Du But) (rew.)

Gdańsk, 1760

nr inw. ZKW.N.830/2666

srebro, bity, 81,5 mm, 190,61 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Widok panoramy Gdańska od strony umocnień, w tle zatoka z okrętami. Nad zamknięciem odcinka sygn. L. (Luttmer). W odcinku, na tle ceglanego muru, herb Gdańska trzymany przez dwa lwy. W otoku napis: * PACEM QUAM POST CENTUM ANNOS COLIMUS CELEBRATE NEPOTES (Pokojem, którego od stu lat doświadczamy, radujcie się, potomkowie). Wewnętrzna obwódka perełkowa, brzeg profilowany.

Rewers: Nad widokiem klasztoru w Oliwie poprzedzony związanymi wstążką gałązkami palmową i laurową napis w dziewięciu wierszach: AVGVSTO TERTIO / REGE POL[oniarum]: / PATRE PATRLÆ / SALVO / PACIS OLIVIENSIS SÆCVLVM ALTERVM / INTER SVPPPLICATIONES ET VOTA / III MAII MDCCLX / INGREDITVR / GEDANVM (W czasie rządów Augusta III, króla Polaków, Ojca Ojczyzny, drugie stulecie pokoju oliwskiego wśród modłów i suplik zaczyna Gdańsk bez uszczerbku 3 maja 1760). W odcinku w dwóch wierszach napis: OLIVA PACIFERA / III MAII MDCCLX (Oliwa przynosząca pokój, 3 maja 1760). Brzeg profilowany.

Inicjatywa wybitcia tego medalu wyszła od Gottfrieda Schwartza, gdańskiego rajcy i późniejszego burmistrza. Pragnął on ożywić produkcję gdańskiej mennicy, nieczynnej w latach 1734–1754. Kontrowersje wzbudza dość niejasny przebieg powstawania numizmatu, który podajemy za F.A. Vossbergiem (1852, s. 124–125).

Początkowo rajcy gdańscy zatrudnili pracującego w Dreźnie znanego medaliera pochodzenia francuskiego – Friedricha Wilhelma Dubuta (1711–1779), używającego zanikającej już wówczas metody modeli woskowych (Forrer 1904, s. 640). Jednak z powodu opóźnienia prac zdołał on wykonać tylko niesygnowany rewers medalu. Następnie rada miasta zwracała się z ofertą do medalierów Rudolfa Ernesta Oeckermanna oraz Salmera. Ostatecznie awers medalu wykonał związany z Hanowerem oraz Gdańskiem rytownik stempli Johann Peter Luttmer (?–1775), sygnujący swoje wyroby literą L.

Atrybucja ta, choć potwierdzana przez większość autorów, nie jest jednak do końca pewna i budzi podobne kontrowersje jak również przypisywany Luttmerowi medal z 1762 r. na urodziny księcia Czartoryskiego (zob. nr kat. 390). W katalogu kolekcji Le Maistre'a jako medalier wymieniony jest bliżej nieznany Leittner (sic!).

Medal ten występuje w złocie (60 dukatów), srebrze (1 grzywna/24 skojce), brązie oraz cynie. Jak pisał F.A. Vossberg (1852, s. 124–125), ze względu na koszty wybito niewiele egzemplarzy.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 286–287, nr XXIII (złoto i srebro); Album rycin 1822–28, nr 283 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 164, nr 581; Raczyński 1841, s. 239–240, nr 413; Mikocki 1850, s. 111, nr 2290; Vossberg 1852, s. 124–125, nr 1159; Mathy 1858, s. 155, nr 2628; Zeltt 1867, s. 84, nr 1749; Umiński 1885, s. 38, nr 462; Chelmiński 1904, s. 98, nr 1310; Bahrfeldt 1910, s. 169, nr 8743; Doubletten 1911, s. 47, nr 969; Le Maistre 1912, s. 60, nr 243; Rühle 1928, s. 266, 301–302, nr 74; Gumowski 1952a, nr 213; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 60–61, nr 2935; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217, nr 2666 (ten egzemplarz); Aurea Porta 1997, s. 197, nr V.82.; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 250, nr 605; Stahr 2008, s. 162, nr 219; 100 rarytasów 2012, s. 200, nr 88 (złoto).

J.W.Z.

292 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1738 r.

Heinrich Friedrich Wermuth

Drezno, 1738

nr inw. ZKW.N.830/2633

srebro, bity, 53 mm, 57,95 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w zbroi kirasjerskiej z Orderem Złotego Runa, w płaszczu gro-nostajowym z gwiazdą Orderu Orła Białego. Pod przecięciem ramienia sygn. H[einrich].F[riedrich].WERMUTH·F[ecit]· (Heinrich Friedrich Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIARUM (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódki liniowe.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na nim insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data: MDCCXXXVIII· (1738). Obwódki liniowe.

Kontynuując ojcowską tradycję (zob. nota nr kat. 185) obchodzenia w dniu swoich imienin (3 sierpnia) hucznego święta Orderu Orła Białego, August III rozdawał podczas niego złote i srebrne medale. Stały one nagrodę w organizowanym w tym dniu turnieju strzeleckim.

Stemple medali wyrył najstarszy syn słynnego medaliera z Gothy Christiana Wermutha – Heinrich Friedrich (1702–1744). Jako awersu użył stempla medalu z 1736 r. (zob. nr kat. 280), zaś na rewersie ukazał szczegółowo insygnia orderu.

Numizmaty bito w złocie (o wadze 25 dukatów, czyli ok. 88 g) oraz srebrze. W 1738 r. wykonano w sumie 8 złotych i 60 srebrnych medali (Heinz 1996, s. 43), a święto orderowe odbyło się w Moritzburgu.

Literatura: Gumowski 1952a, nr 32; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 40, nr 2760; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 213, nr 2633 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 41; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 169, nr 68 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 154, nr 204.

J.W.Z.

293 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1748 r.

Heinrich Friedrich Wermuth (aw.), Christian Siegmund Wermuth (rew.)

Drezno, 1748

nr inw. ZKW.N.274

srebro, bity, 52,5 mm, 57,82 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu gronostajowym. Pod przecięciem ramienia sygn. WERMUTH. W otoku napis: AUGUSTUS III D[omi]ni G[ra]t[i]a REX POLONIAE RUSIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódki liniowe.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCXLVIII. / 3. AUG. (1748, 3 sierpnia). Obwódki liniowe.

Awers tego medalu pochodzi ze stempla wykonanego przez Heinricha Friedricha Wermutha (1702–1744) dla zastąpienia używanego w latach 1738, 1740–1742 (zob. nr kat. 292). Był on w użyciu jeszcze po śmierci medaliera (1744 r.), aż do 1749 r. Z kolei zużyty stempel rewersu Wermutha zastąpił nowy, wykonany przez jego młodszego brata Christiana Siegmunda (1711–1791). Terminował on początkowo u Heinricha Friedricha (od 1735 r.), a następnie przejął jego funkcje – medaliera i rytownika stempla w drezdeńskiej mennicy.

W tymże roku święto orderowe połączone z imieninami króla odbyło się w Warszawie (poprzednie warszawskie obchody były w roku 1735 oraz 1744). Sceną turnieju strzeleckiego był Ogród Saski oraz dziedziniec Pałacu Saskiego, gdzie znajdowały się strzelnice. Rozdano wtedy 8 złotych i 60 srebrnych medali.

Zamieszczony w „Kurierze Polskim” z 5 VIII 1750 r. opis święta orderowego obchodzonego też w Warszawie przedstawia, jak wręczano medale. Jednym ze zwycięzców turnieju był kawaler Orderu Orła Białego, marszałek wielki litewski Ignacy Ogiński, któremu jako nagrodę „przyniesiono na tacy, przy rezonancyi trąb, wieniec z różnych ziół uwity, w którym były dwa numismata złote z portretami Króla JMci znacznej wagi”.

Literatura: Kurier Polski 1750; Album rycin 1822–28, nr 271 (złoto i srebro); Gumowski 1952a, nr 147; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 45, nr 2782; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 233 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 42; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 175, nr 78 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

294 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1749 r.

Heinrich Friedrich Wermuth (aw.), Christian Siegmund Wermuth (rew.)

Gotha (?), 1749

nr inw. ZKW.N.275

srebro, bity, 52,5 mm, 58,26 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi huskowej, w płaszczu gronostajowym. Pod przecięciem ramienia sygn. WERMUTH. W otoku napis: AUGUSTUS III D[e]i.G[ratia].REX POLONIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódki liniowe.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCXLVIII / 3. AUG. (1749, 3 sierpnia). Obwódki liniowe.

Medal jak poprzedni (zob. nr kat. 293), ze zmienioną jedynie datą na rewersie. Święto i turniej odbyły się w Sedlitz, rozdano 9 złotych i 56 srebrnych egzemplarzy.

Oprócz wymienionych odbitek istnieją też być może późniejsze odbitki brązowe lub miedziane.

Literatura: Dassdorf 1801, s. 194, nr 1433; Album rycin 1822–28, nr 271 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 163, nr 579; Mikocki 1850, s. 109, nr 2251 (brąz); Zeltt 1867, s. 82, nr 1705; Umiński 1885, s. 37, nr 452; Erbstein 1908, s. 171, nr 3784; Helbing 1909, s. 61, nr 1034; Gumowski 1952a, nr 149; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 45, nr 2783; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 234 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 43; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 176, nr 79.

J.W.Z.

295 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1752 r.

Christian Siegmund Wermuth

Drezno, 1752

nr inw. ZKW.N.830/2659

srebro, bity, 53 mm, 58,04 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[e]i.G[ratia].REX POLONIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLII. / 3. AUG. (1752, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

W 1750 r. nowe stemple medalu nagrodowego wykonał młodszy brat zmarłego w 1744 r. Heinricha Friedricha Wermutha – Christian Siegmund. Idealizowany portret przeszło 50-letniego wówczas władcy był używany we wszystkich kolejnych emisjach medali z okazji święta Orderu Orła Białego (aż do ostatniego, które odbyło się 3 VIII 1763 r.).

Ten egzemplarz był zapewne nagrodą podczas uroczystości w Sedlitz pod Dreznem. Rozdano tam 10 złotych i 60 srebrnych medali.

Literatura: Ampach 1835, s. 647, nr 15398; Zeltt 1867, s. 82, nr 1707; Erbstein 1908, s. 171, nr 3785; Helbing 1909, s. 61, nr 1035; Gumowski 1952a, nr 158; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 40, nr 2792; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2659 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 119–120, nr 249; Heinz 1996, s. 43; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 179, nr 85; Stahr 2008, s. 159, nr 214.

J.W.Z.

296 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1757 r.

Christian Siegmund Wermuth
Gdańsk lub Wiedeń, 1757
nr inw. ZKW.N.830/2663
srebro, bity, 53 mm, 58,04 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIAE ET RUSIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLVII / 3. AUG. (1757, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 295, tylko z datą na rewersie: 3 VIII 1757. Uroczystość tym razem odbyła się w Warszawie. Z powodu zajęcia Drezna przez wojska pruskie w 1756 r. medale wybijano (aż do 1763 r.) prawdopodobnie w Gdańsku lub Wiedniu (Stahr 2008, s. 160). Ponownie rozdano 10 złotych i 60 srebrnych medali.

Istnieją też zapewne późniejsze odbitki brązowe i cynowe (Stahr 2008, s. 160).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 163, nr 579; Zeltt 1867, s. 82, nr 1709; Umiński 1885, s. 37, nr 453 (brąz); Doubletten 1911, s. 46, nr 951; Gumowski 1952a, nr 173; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 59, nr 2926; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2663 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 43; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 181, nr 90; Stahr 2008, s. 160, nr 217 (cyna).

J.W.Z.

297 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1758 r.

Christian Siegmund Wermuth
Gdańsk lub Wiedeń, 1758
nr inw. ZKW.N.830/2664
srebro, bity, 53 mm, 58,34 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIAE ET RUSIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). Z lewej strony przy nodze stołu sygn. T.F. (?). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS

(Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLVIII / 3. AUG. (1758, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 295, tylko z datą na rewersie: 3 VIII 1758, oraz nieznaną sygn. T.F. Uroczystość po raz kolejny odbyła się w Warszawie. Rozdano łącznie 10 złotych i 60 srebrnych medali.

Literatura: Gumowski 1952a, nr 197; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 68, nr 5994; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2663 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 43; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 182, nr 91 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

298 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1758 r.

Christian Siegmund Wermuth

Drezno, 1758

nr inw. ZKW.N.276

brąz, bity, 53,5 mm, 68,84 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykwizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIAE (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLVIII / 3. AUG. (1758, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 297, jednak rewers wybity został innym stemplem, bez niejasnej sygn. T.F.

Literatura: Zeltt 1867, s. 82, nr 1710; Engelhardt 1909, s. 342, nr 1545 (?); Gumowski 1952a, nr 197 (?); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 40, nr 5994 (?); Heinz 1996, s. 43.

J.W.Z.

299 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1760 r.

Christian Siegmund Wermuth
Gdańsk lub Wiedeń, 1760
nr inw. ZKW.N.830.2665
srebro, bity, 53 mm, 69,91 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIAE ET SACCIAE. Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na lwich łapach, na którym insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLX. / 3. AUG. (1760, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 298, tylko z datą na rewersie: 3 VIII 1760 r. W tym roku z powodu uszkodzenia musiano dorobić kolejny stempel rewersu (Heinz 1996, s. 42). Połączona z bankietem uroczystość imienin króla oraz turniej strzelecki odbyły się tak jak w poprzednich latach w Warszawie. Rozdano medale w liczbie: 10 złotych i 63 srebrne (Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 170).

Literatura: Reichel 1842b, s. 256, nr 1979; Zeltt 1867, s. 82, nr 1711; Umiński 1885, s. 37, nr 455; Gumowski 1952a, nr 214; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 68, nr 5997; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 216, nr 2665 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 42–43; Pod jedną koroną 1997, s. 387, nr XII 6 (ten egzemplarz); Koperwas 1998, s. 40, nr 82; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 183, nr 94.

J.W.Z.

300 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1762 r.

Christian Siegmund Wermuth
Gdańsk lub Wiedeń, 1762
nr inw. ZKW.N.830/2667
srebro, bity, 53 mm, 70,04 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIARUM (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na dwóch łapach, na nim insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS. (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLXII./ 3. AUG. (1762, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 299, tylko z datą na rewersie: 3 VIII 1762. W 1762 r. z powodu zniszczenia stempla medalier wykonał kolejny egzemplarz (Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 185). Podczas święta po turnieju strzeleckim w Warszawie rozdano tę samą liczbę numizmatów co w poprzednim roku (10 złotych, 60 srebrnych odbitek).

Literatura: Mikocki 1850, s. 109, nr 2255; Umiński 1885, s. 37, nr 456; Gumowski 1952a, nr 234; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 68, nr 5999; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217, nr 2667 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 120, nr 250; Heinz 1996, s. 42–43; Koperwas 1998, s. 40, nr 83; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 184, nr 96; Stahr 2008, s. 163, nr 221.

J.W.Z.

301 Medal nagrodowy z okazji święta Orderu Orła Białego w 1763 r.

Christian Siegmund Wermuth
Drezno, 1763
nr inw. ZKW.N.277
brąz, bity, 53,5 mm, 61,20 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla w prawym profilu, w długiej peruce, w antykizowanej zbroi luskowej, w płaszczu, z Orderem Złotego Runa oraz wstęgą Orderu Orła Białego. Na przecięciu ramienia sygn. WERMUTH.F[ecit] (Wermuth zrobił). W otoku napis: AUGUSTUS III D[ei].G[ratia].REX POLONIARUM (Z Bożej łaski August III, król Polaków). Obwódka liniowa.

Rewers: Na szachownicowej posadzce rokokowy stół na dwóch łapach, na nim insygnia Orderu Orła Białego (łańcuch oraz krzyż). W otoku napis: DE REGE ET REPUBLICA BENE MERENTIBUS (Dla króla i Rzeczypospolitej dobrze zasłużonym). W odcinku data w dwóch wierszach: MDCCLXIII./ 3. AUG. (1763, 3 sierpnia). Obwódka liniowa.

Jak nr kat. 300, tylko z datą na rewersie: 3 VIII 1763. Ostatnie uroczystości obchodów święta Orderu Orła Białego za życia Augusta III odbyły się w Friedrichstadt pod Dreznem. Rozdano na nich 7 (z 15 wybitych) złotych medali oraz 60 (ze 100 wykonanych) srebrnych odbitek (Heinz 1996, s. 43). Odbitki brązowe są zapewne późniejsze. M. Gumowski błędnie identyfikuje projektanta jako Heinricha Friedricha Wermutha, przypisując mu wykonywanie wersji tego stempla od 1750 r.; niedokładnie opisuje też rewers medalu, co wiązało się być może z wytarciem powierzchni egzemplarza przez niego opisanego (Gumowski 1952a, nr 243).

Literatura: Dassdorf 1801, s. 205, nr 1509; Bentkowski 1830, s. 163, nr 579; Ampach 1835, s. 649, nr 15423; Mikocki 1850, s. 109, nr 2256; Zeltt 1867, s. 82, nr 1714; Gumowski 1952a, nr 243; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 66, nr 2978; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 236 (ten egzemplarz); Heinz 1996, s. 42–43; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 185, nr 97 (srebro); Stahr 2008, s. 163, nr 222–222a (srebro, odlew żelazny).

J.W.Z.

POTOMSTWO AUGUSTA III

302 Medal ślubny Marii Amalii Wettin i Karola Sycylijskiego

Heinrich Paul Groskurt

Drezno, 1738

nr inw. ZKW.N.287

brąz, bity, 41 mm, 28,99 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Skierowane ku sobie popiersia młodej pary – Karola, uwieńczone laurem, w długiej peruce w stroju antycznym z płaszczem przewiązany na prawym ramieniu oraz Marii Amalii w diademie oraz dekoltowanej sukni. W otoku napis: ☉ CAROLUS UTRIUSQUE SICILIAE REX ☉ MARIA AMALIA REGIA POLONIAE PRINCEPS ☉ (Karol, król Obojga Sycylii, Maria Amalia, królowna polska). U dołu oddzielona łukiem sygn. .H[einrich].P[aul].Groskurt. Brzeg profilowany.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: CAROLI / UTRIUSQUE / SICILIAE REGIS / ET MARIAE AMALIAE RE- / GIAE POLONIAE / PRINCIPIS / SPONSALIA / DRESDAE / M.DCC.XXXVIII (Karolowi, królowi Obojga Sycylii, i Marii Amalii, królownie polskiej, na zaślubiny w Dreźnie 1738). Brzeg profilowany.

Jedną z ostatnich prac zmarłego w 1751 r. głównego medaliera i rytownika stempli mennicy w Dreźnie w latach 1703–1738 Heinricha Paula Groskurta (1675–1751) był projekt medalu zaślubinowego najstarszej córki króla Augusta III – Marii Amalii Krystyny Wettin (1724–1760) – z ówczesnym królem Neapolu i Sycylii (późniejszym królem Hiszpanii) Karolem III Burbonem (1716–1788). Ślub odbył się *per procura* w Dreźnie 8 V 1738 r. (Maria Amalia była wówczas niespełna czternastoletnia, a króla Karola reprezentował jej starszy brat Fryderyk Christian Wettin). Małżeństwo okazało się szczęśliwe, a para doczekała się trzynastoorga dzieci, w tym przyszłego króla Hiszpanii Karola IV Burbona oraz króla Sycylii i Neapolu Ferdynanda I.

Literatura: Leyser 1791, s. 458, nr 1224; Albertrandi [b.d.] a, k. 275–276, nr X; Dassdorf 1801, s. 183, nr 1370; Bentkowski 1830, s. 156, nr 551; Ampach 1835, s. 640, nr 15311; Raczyński 1841, s. 216, nr 379; Mikocki 1850, s. 106, nr 2219; Umiński 1885, s. 38, nr 425; Wilmersdorffer 1907, s. 42, nr 12465; Erbstein 1909, s. 218, nr 11739; Doubletten 1911, s. 46, nr 945; Helbing 1917, s. 55, nr 990; Gumowski 1952a, nr 281; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 41, nr 2761; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 30, nr 246 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

303 Medal ślubny Marii Amalii Wettin i Karola Sycylijskiego

Giacomo Antonio Hoger i Giovanni Casimiro De Gennaro

Neapol, 1738

nr inw. ZKW.N.830/3224

srebro, bity, 39,5 mm, 24 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Pod wspólną koroną królewską dwa kartusze z herbami: królewski herb Karola III Burbona oraz herb Marii Amalii Wettin. W otoku napis: PERMIXTI HEROES MDCCXXXVIII (Wymieszani bohaterowie, 1738). Brzeg profilowany.

Rewers: Rokokowa tarcza z maszkaronem u góry. W środku napis w trzech wierszach: SURGAT / GENS AUREA / MUNDO (Niech powstanie złote plemię dla świata). Brzeg profilowany.

Medal wybity w Królestwie Neapolu i Sycylii z tej samej okazji co nr kat. 302. Wykonany w Neapolu przez rytowników Giacomina Antonia Hogera (czynny ok. 1730–1749) i Giovanniego Casimira De Genaro (czynny ok. 1730–1752), twórców wielu stempli medali oraz obiegowych monet neapolitańskiej linii Burbonów.

Zarówno dewiza z otoku awersu, jak i lemma z rewersu nawiązują do IV eklogi Wergiliusza: fraza *Permixti Heroes* z 15/16 w. odnosi się do obecności ludzi wśród bogów Olimpu, a *Surgat Gens Aurea Mundi* z 9. w. tej samej eklogi (strawestowane w 47. w. *Pieśni Zmartwychwstania* Seduliusza w 1. poł. V w. *Nascere, quo toto surgat gens aurea mundo*, zob. np. *Patrologiae*, Paryż 1846, k. 776) głosi nadejście na świat złotego plemienia, czyli w domyśle potomstwa młodej pary („żelazne znikło plemię, a złote na całym świecie rozblęzło”: Wergiliusz, *Bukoliki i Georgiki*. Wybór, tłum. Z. Abramowiczówna, Wrocław 2006, s. 26).

Istnieją odmiany tego numizmatu w srebrze i brązie oraz warianty z odmiennymi szczegółami, jak np. maszkarony czy kształt tarczy rewersowej (Di Rauso 2013, s. 181–185).

Literatura: Madai 1767, s. 463, nr 4547; Albertrandi [b.d.] a, k. 275–276, nr IX; Bentkowski 1830, s. 156, nr 552; Raczyński 1841, s. 216, nr 381; Gumowski 1952a, nr 283; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 115, nr 7827; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 286, nr 3223 (ten egzemplarz); Di Rauso 2013, s. 181–185.

J.W.Z.

304 *Osiągnięcie pełnoletności przez Fryderyka Christiana Wettina*

Lorenzo Maria Weber
Florencja, 1739 lub 1740

a) nr inw. ZKW.N.270
odlew późniejszy
metal, brąz (?) srebrzony, lany, 81 mm, 125,79 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2637
srebro lub brąz srebrzony, lany, 85,5 mm, 163,40 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N-dep.FC/5 (il.)
brąz złocony, lany, 85 mm, 159,30 g
z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Popiersie Fryderyka Christiana Wettina w prawym profilu, w zbroi kirasjerskiej, z halsztukiem na szyi. W otoku napis: FRID[ericus]·CHRISTIANVS·AVGVSTI·III·REG[is]·POL[oniae]·M[agni]·D[uci]·LITH[uaniae]·D[uci]·SAX[oniae]·EL[ector]·FIL[ius]·NATV[s]·MAX[imus]·AET[atis]·AN[no]·XVIII· (Fryderyk Christian, Augusta III, króla Polski, wielkiego księcia litewskiego, księcia elektora Saksonii, syn najstarszy w wieku 18 lat). Brzeg profilowany.

Rewers: Scena alegoryczna w antykizującej stylizacji zawiera cztery stojące postacie pośród krajobrazu z zamkiem w tle. Od lewej: Szczęśliwość (*Felicitas*) z atrybutem – kaduceuszem, Pallas Atena (Minerwa) z włócznią, egidą z gorgoneionem oraz sową, modląca się Wiara, Obfitość (*Abundantia*) z atrybutem – rogami obfitości. W otoku u góry napis: ORBIS DELICIAE (Rozkosze świata). Brzeg profilowany.

Medal ten wykonano w 1739 lub 1740 r. z okazji ukończenia 18. roku życia przez następcę tronu saskiego. Wytworzono go wg projektu Lorenza Marii Webera (ok. 1697 – po 1764), znanego rytownika stempli oraz gemm z Florencji, pracującego dla dworu Medyceuszy w latach 1720–1757. Medal odlwany był w brązie i zwykle złożony (Gumowski 1952a, nr 336); zapewne egzemplarz ZKW.N.270 to późniejsza srebrzona kopia.

Literatura: Leyser 1791, s. 477–478, nr 1353; Dassdorf 1801, s. 206, nr 1512; Ampach 1835, s. 653, nr 15456; Zeltt 1867, s. 82, nr 1698; Umiński 1885, s. 38, nr 469; Gumowski 1952a, nr 336; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 403–404, nr 4738; Lankheit 1962, s. 244; Fischer, Seagrim 1969, s. 70, nr 361 (ZKW.N-dep.FC/5); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 29, nr 229 (ZKW.N.270); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 213, nr 2637 (ZKW.N.830/2637); Koperwas 1998, s. 37, nr 75; Medale i plakietki 2001, nr 6, sala I, gabl. 7.

J.W.Z.

305 Medal ślubny Marii Anny Wettin i Maksymiliana III Józefa Bawarskiego

Johann Leonhard Oexlein
Norymberga, 1747
nr inw. ZKW.N.830/2644
srebro, bity, 41 mm, 21,81 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Skierowane ku sobie popiersia młodej pary: z lewej Maksymilian III w długiej peruce, w stroju antycznym, z płaszczem i Orderem Złotego Runa, z prawej Maria Anna we fryzurze dekorowanej sznurami pereł, w kolczykach, dekolowanej sukni oraz płaszczu. W otoku napis: MAX[imilianus]·IOS[ephus]·V[triusque]·B[avariae]·D[ux]·EL[ector] ⊕ MAR[ia]·AN[na]·PR[inceps]·R[egni]·POL[oniae]·& EL[ectrix]·S[axoniae]. (Maksymilian Józef, [zarówno] książę elektor Bawarii. Maria Anna,

królowna polska i córka elektora Saksonii). W odcinku sygn. I[ohann].L[eonhard].CEXLEIN.F[ecit] (Johann Leonhard Oexlein zrobił). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: W owalnym polu, nad którym dwie ściskające się dłonie, napis: AVSPICA / TISSIMO / CONNVBIO / IVNCTI (Najszcześniejszym małżeństwem związani). Obręcz pola stanowią owinięte łańcuch z Orderem św. Jerzego i Saska Ruta. W otoku półkolem napis: VIX COPVLA DVPLEX RVMPITVR (Podwójny węzeł małżeński się nie zrywa). Napis zawiera chronostych: V+I+X+C+V+L+D+V+L+X+V+M+I+V (= 1747). U dołu: D[ie].XIII IVN[jii] – MDCCXLVII (Dnia 13 czerwca 1747). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

9 VI 1747 r. w Monachium odbył się ślub drugiej (z żyjących) co do starszeństwa córki króla Polski Augusta III – Marii Anny (1728–1797) – z pochodzącym z rodu Wittelsbachów elektorem Bawarii – Maksymilianem III Józefem (1727–1777). Para nie miała dzieci.

W inskrypcjach na rewersie medalu wspomniano o drugim ze ślubów bawarsko-saskich, czyli najstarszego syna Augusta III, Fryderyka Christiana Wettina, z siostrą elektora Bawarii – Marią Antoniną Wittelsbach (1724–1780). Owocem tego związku był m.in. pierwszy król Saksonii i książę warszawski – Fryderyk August I/III (1750–1827).

Znajdująca się w tytulaturze elektora Bawarii litera lub cyfra V zapewne odnosi się do pełnionych przez Maksymiliana III Józefa Bawarskiego podwójnych funkcji elektora Bawarii i Palatynatu, np. *utriusque Bavariae et Palatinatus Dux*).

Według M. Gumowskiego występują tylko srebrne odbitki numizmatu (Gumowski 1952a, nr 297).

Literatura: Joachim 1761, s. 248; Regensburgisches Münz-Cabinet 1779, s. 128–129, nr 132; Dassdorf 1801, s. 192, nr 1419; Album rycin 1828, nr 281; Bentkowski 1830, s. 160, nr 567; Ampach 1835, s. 644, nr 15370; Raczyński 1841, s. 225, nr 395; Mikocki 1850, s. 109, nr 2248; Merseburger 1894, s. 80, nr 1843; Erbstein 1909, s. 29, nr 7825; Schlessinger 1929, s. 57, nr 1428; Gumowski 1952a, nr 297; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 43–44, nr 2776; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 214, nr 2645 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

306 Medal ślubny Marii Anny Wettin i Maksymiliana III Józefa Bawarskiego

Franz Andreas Schega

Monachium, 1747

nr inw. ZKW.N.830/2645

srebro, bity, 44 mm, 37,42 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Podwójne popiersie młodej pary w prawym profilu: Maksymilian III Józef w długiej peruce, w kiryście ze wstęgą Orderu św. Jerzego, Maria Anna w dekoltoowanej sukni. W otoku napis: D[ei]·G[ratia]·MAX[imilianus]·IOS[ephus]·U[triusque]·B[avariae]·&·P[alatinatus]·S[uperioris]·D[ux]·C[omes]·P[alatinus]·R[heni]·S[acri]·R[omanii]·I[mperii]·A[rc]hi·dapifer·&·E[lector]·L[and]gravius·L[eu]chtenbergae·&·M[aria]·AN[na]·R[egia]·P[rin]ceps·P[oloniae]·&·S[axoniae]· (Z Bożej łaski Maksymilian Józef, [zarówno] Bawarii i Palatynatu, książę palatyn Renu Świętego Cesarstwa Rzymskiego, arcystolnik i elektor landgraf Leuchtenbergu, i Maria Anna, królowna polska i księżniczka saska). U dołu sygn. F[ranz]·A[ndreas]·SCHEGA F[ecit]· (Franz Andreas Schega zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Górski krajobraz z miastem nad rzeką. Z lewej wschodzące słońce, nad którym wyżej dwie tęczę. Z lewej strony sygn. F[ranz]·A[ndreas]·S[chega]. W otoku górą napis: DESIGNANT AMBO SERENUM. (Oboje oznaczają pogodę). W odcinku w trzech wierszach napis: BAVARIA DUPLICI CON. / NUBIO FELIX. / MDCCXLVII (Bawaria szczęśliwa z podwójnego małżeństwa). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal ten, tak jak i nr kat. 305, odnoszący się do podwójnego ślubu rodzin Wettinów i Wittelsbachów, zaprojektował przyszły (od 1751 do 1774) nadworny medalier elektora Bawarii – Franz Andreas Schega (1711–1787), który od 1738 r. wraz z bratem Johannem Bartolomäusem rytował stemple w Monachium. Stworzył on na awersie numizmatu eleganckie rokokowe wizerunki młodej pary. Nietypowo użył też długiej, oficjalnej tytułatury elektora.

Istnieją złote odbitki (o wadze 20 dukatów) oraz znacznie częstsze srebrne.

Literatura: Dassdorf 1801, s. 192, nr 1420; Ampach 1835, s. 644, nr 15371; Raczyński 1841, s. 225–226, nr 396; Welzl de Wellenheim 1845, s. 69, nr 1904; Beierlein 1847, s. 13, nr 13; Mikocki 1850, s. 109, nr 2246; Umiński 1885, s. 37, nr 448; Erbstein 1909, s. 29, nr 7824; Doubletten 1911, s. 77, nr 1655; Gumowski 1952a, nr 295; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 66–67, nr 5989; Grotemeyer 1971, s. 58, nr 16; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 214, nr 2645 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

307 Maksymilian III Józef Bawarski i Maria Anna

Franz Andreas Schega
Monachium, ok. 1763 (?)
nr inw. ZKW.N.830/2646
srebro, bity, 50 mm, 58,33 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Maksymiliana III Józefa Bawarskiego w prawym profilu, w długiej peruce, w kirysie z płaszczem, na nim wstęga i gwiazda Orderu św. Jerzego, na piersi Order Złotego Runa. W otoku napis: D[e]i·G[ratia]·MAXIMILIANUS IOSEPHUS ELECTOR

BAVARIAE· (Z Bożej łaski Maksymilian Józef, elektor Bawarii). U dołu pod popiersiem sygn. F[ranz]-A[ndreas]- SCHEGA·. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie Marii Anny Wettin w lewym profilu, ze sznurami pereł we włosach, w dekolowanej sukni ze wstęgą i gwiazdą Orderu św. Katarzyny Męczennicy. Na lewym ramieniu elektorowa ma spięty płaszcz gronostajowy. W otoku napis: D[eij]-G[ratia]-MARIA ANNA ELECTR[ix]-BAV[ariae]-NATA REG[ia] PR[inceps]-POL[oniae]-& SAX[oniae]· (Z Bożej łaski Maria Anna, elektorowa Bawarii, urodzona królowa polska i księżniczka saska). Pod przecięciem ramienia sygn. SCHEGA·. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal ten jest jedną z kilku wersji oficjalnych medali bawarskiej pary elektorskiej wykonanych przez ówczesnego nadwornego medaliera dworu monachijskiego Franza Andreasa Schegę (Grotemeyer 1971, s. 59, nr 23) i bywa często błędnie łączony z ceremonią małżeństwa w 1747 r.

Numizmat jest bez daty, jednak z uwagi na podobieństwo do przedstawień malarskich pary książęcej bywa datowany ok. 1763 r. (zob. Grotemeyer 1971, s. 28).

Istnieją złote odbitki (o wadze 20 dukatów) oraz znacznie częstsze srebrne.

Literatura: Beierlein 1847, s. 13, nr 20; Mikocki 1850, s. 109, nr 2244; Gumowski 1952a, nr 292; Hutten-Czapki 1957, t. 4, s. 119, nr 7860; Grotemeyer 1971, s. 28 i 59, nr 23; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 215, nr 2646 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

308 Maksymilian III Józef Bawarski i Maria Anna

Franz Andreas Schega
Drezno, ok. 1770 (?)

a) nr inw. ZKW.N.290 (il.)
srebro, bity, 28 mm, 7,32 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.291
brąz, bity, 28 mm, 13,63 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli
dawniej kolekcja Emeryka Hutten-Czapkiego

Awers: Popiersie Maksymiliana III Józefa Bawarskiego w prawym profilu. Elektor ma długą perukę, zbroję kiraserską, na której insygnia Orderu Złotego Runa oraz wstęga Orderu św. Jerzego, na prawym ramieniu spięty płaszcz gronostajowy. Pod popiersiem u dołu sygn. SCHEGA. W otoku napis: MAXIMILIAN-III-BOIOR[um]-DVX S[acri]-R[omani]-I[mperii]-ELECTOR· (Maksymilian III, książę Bawarów, elektor Świętego Cesarstwa Rzymskiego). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie Marii Anny w lewym profilu, w wydekolowanej sukni, z płaszczem gronostajowym spiętym na lewym ramieniu. Elektorowa ma sznury pereł we włosach oraz kolczyki. W otoku napis: MARIA ANNA ELECTR[ix] BOIOAR[um]-NAT[a]-REG[ie]-PR[incipis]-POL[oniae]-ET SAX[oniae]· (Maria Anna, elektorowa Bawarów, urodzona królowa polska i księżniczka saska). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.
Na rewersie ZKW.N.291 wybita stampila kolekcji E. Hutten-Czapkiego.

Medal ten bywa błędnie wiązany z zaślubinami pary elektorskiej (Hutten-Czapki 1957, t. 4, s. 119, nr 7861; Gumowski 1952a, nr 303). Tymczasem realistyczne przedstawienia portretowe ukazują osoby w znacznie starszym wieku niż w momencie ślubu, czyli w 1747 r. Wskazuje na to również tytułatura

Marii Anny jako elektorowej. Słuszne wydaje się datowanie medalu przez P. Grotemeyera na ok. 1770 r. (Grotemeyer 1971, s. 60).

Numizmat ten odbijany był w złocie (o wadze 3 dukatów), srebrze oraz brązie, zaś portrety władców Bawarii są zmniejszonymi i nieco uproszczonymi wersjami portretów z medali o większej średnicy (Gumowski 1952a, nr 303).

Literatura: Beierlein 1847, s. 18, nr 25; Wilmersdörffer 1907, s. 42, nr 12466; Gumowski 1952a, nr 303; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 119, nr 7861; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 30, nr 249–250 (te egzemplarze); Grotemeyer 1971, s. 60, nr 28.

J.W.Z.

309 Medal ślubny Ludwika, delfina Francji, i Marii Józefy Wettin

Christian Siegmund Wermuth

Drezno, 1747

nr inw. ZKW.N.5999

srebro, bity, 43,2 mm, 29,04 g

zakup z rąk prywatnych w 1990 r.

Awers: Popiersia pary młodej skierowane ku sobie: z lewej delfin Ludwik Ferdynand w długiej peruce, z prawej Maria Józefa w koafiturze z zawieszka. W otoku napis: LUDOVICUS DELPHINUS. MARIA IOSEPHA REGIA POL[oniae]:PRINCEPS. (Ludwik, delfin, Maria Józefa, królowna polska). U dołu sygn. WERMUTH F[ecit]· (Wermuth zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.
Rewers: Napis w ośmiu wierszach: LUDOVICI / DELPHINI / ET / MARLÆ IOSEPHÆ / REGIÆ:POL[oniae]:PRINC[ipis]: / CONNUBIUM / DRESDÆ / MDCCXLVII. (Ludwika, delfina, i Marii Józefy, królowny polskiej, małżeństwo w Dreźnie, 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal upamiętnia uroczystość z 10 I 1747 r. Odbył się wówczas w Dreźnie ślub *per procura* Marii Józefy Karoliny Saskiej (1731–1767), zw. zdrobniale Pépa, z delfinem Francji Ludwikiem Ferdynandem Burbonem (1729–1765). Para doczekała się trzynastoorga dzieci, z których przeżyło ośmioro, w tym trzej kolejni królowie Francji: Ludwik XVI, Ludwik XVIII oraz Karol X.

Numizmat przypisywany był błędnie Heinrichowi Friedrichowi Wermuthowi (Forrer; Gumowski), najstarszemu synowi Christiana. Jednakże medalier ten zmarł już w 1740 lub najpóźniej w 1744 r. Autorem medalu był jego młodszy brat Christian Siegmund (1710–1791), który stosował tę samą rodzinną sygn. WERMUTH F.

W przeciwieństwie do idealizowanych wizerunków Ludwika i Marii z francuskiego medalu Duviviera (zob. nr kat. 310) portrety pary młodej wydają się dość realistyczne i odpowiadają wyglądowi w chwili ślubu niepełna szesnastoletniej księżniczki saskiej i dwa lata od niej starszego delfina. Występują złote i srebrne odbitki.

Literatura: Madai 1788, s. 144, nr 1761; Leyser 1791, s. 465, nr 1263; Dassdorf 1801, s. 192, nr 1412; Bentkowski 1830, s. 161, nr 571; Ampach 1835, s. 644, nr 15366; Raczyński 1841, s. 228, nr 399; Reichel 1842d, s. 96, nr 666; Mikocki 1850, s. 108, nr 2241; Zeltt 1867, s. 82, nr 1700; Chelmiński 1904, s. 101, nr 1363; Doubletten 1911, s. 46, nr 947; Forrer 1916, s. 448; Gumowski 1952a, nr 312; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 44, nr 2777.

J.W.Z.

310 Medal ślubny Ludwika, delfina Francji, i Marii Józefy Wettin

Jean Duvivier

Paryż, 1747

nr inw. ZKW.N.292

brąz, bity, 42 mm, 27,15 g; u dołu rewersu widoczne uszkodzenie stempla z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Ludwika XV w prawym profilu, w długiej peruce z wieńcem laurowym. W otoku napis: LUD[ovicus]·XV·REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). U dołu na przecięciu szyi sygn. I[ean]·DU·VIVIER F[ecit]. (Jean Duvivier zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersia młodej pary skierowane ku sobie. W otoku napis: LUD[ovici]·DELPHINI ET MARIÆ IOS[ephae]·POL[oniae]·REGIS ELECT[oris]·SAX[oniae]·FILLÆ CONNUBIUM. (Ludwika, delfina, i Marii Józefy, króla polskiego i elektora saskiego córki, ślub). W odcinku w dwóch wierszach napis: IX·FEBRUARII / M·DCC·XLVII· (9 lutego 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal, tak jak poprzedni (zob. nr kat. 309), odnosi się do ślubu Ludwika, delfina Francji, z Marią Józefą Wettin (*per procura* w Dreźnie 10 stycznia, następnie w Wersalu 9 II 1747 r.).

Numizmat ten znany jest jedynie w brązowych odbitkach i choć nie występuje w spisie medali Jeana Duviviera (1687–1761) w pracy H. Nocq, *Les Duvivier*, Paris 1911, jego awers wydaje się tożsamy z typem 20. popiersia Ludwika XV występującym na medalach w latach 50. XVIII w. (Nocq 1911, s. 164). Być może, jak napisał M. Gumowski: „Medal taki w brązie bity był tylko w zbiorze Mikockiego. Jest on odmianą, kopią albo wzorem do poprzedniego [medalu – F. Marteau – zob. nr kat. 311]” (Gumowski 1952a, nr 311).

Literatura: Leyser 1791, s. 465–466, nr 1267; Bentkowski 1830, s. 161, nr 572 (?); Catalogue Des Poinçons 1833, s. 246, nr 118; Raczyński 1841, s. 228, nr 400 (?); Mikocki 1850, s. 109, nr 2242; Zeltt 1867, s. 80, nr 1701; Gumowski 1952a, nr 311; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 30, nr 251 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

311 Medal ślubny Ludwika, delfina Francji, i Marii Józefy Wettin

François Joseph Marteau

Paryż, 1747

nr inw. ZKW.N.830/2647

brąz, bity, 42 mm, 26,05 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Ludwika XV w prawym profilu, w długiej peruce przewiązanej wstążką. W otoku napis: LUD[ovicus]·XV·REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). U dołu pod przecięciem szyi sygn. F[rancçois]·M[arteau]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersia młodej pary skierowane ku sobie. W otoku napis: LUD[ovici]·DELPHINI ET MARIÆ JOS[ephae]·POL[oniae]·REGIS ELECT[oris]·SAX[oniae]·FILLÆ CONNUBIUM. (Ludwika, delfina, i Marii Józefy, króla polskiego i elektora saskiego córki, ślub). W odcinku w dwóch wierszach napis: IX· FEBRUARII / M·DCC·XLVII· (9 lutego 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal, tak jak poprzednie, jest pamiątką ślubu Ludwika, delfina Francji, z Marią Józefą Wettin. Wykorzystuje oficjalny portret Ludwika XV stworzony przez paryskiego złotnika i medaliera François Josepha Marteau (1697–1757) i odbijany na licznych medalach w latach 40. XVIII w., składających się na królewską *histoire métallique* (m.in. dla medali: na założenie Akademii w Dijon [1740], chorobę króla w Metz [1744], przejście Renu [1744]). Marteau używał równolegle dwóch rodzajów sygn.: F.M. oraz *fm*. Podana literatura odnosi się głównie do wariantu medalu z sygnaturą pisaną kursywą.

Numizmat ten był bity w brązie przez mennicę paryską. Istnieją także nowe bicia z przełomu XIX/XX w. oraz późniejsze.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 161, nr 572 (?); Raczyński 1841, s. 228, nr 400 (?); Mikocki 1850, s. 109, nr 2242; Zeltt 1867, s. 82, nr 1701; Umiński 1885, s. 36, nr 443; Gumowski 1952a, nr 310; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 44, nr 2778; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 215, nr 2647 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

312 Medal ślubny Ludwika, delfina Francji, i Marii Józefy Wettin

Jean Duvivier
Paryż, 1747
nr inw. ZKW.N.830/2648
nowe stemple (?), po 1880
brąz, bity, 42 mm, 33,88 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Ludwika XV w prawym profilu, w długiej peruce z wieńcem laurowym. W otoku napis: LUD[ovicus]. XV.REX – CHRISTIANISS[imus]. (Ludwik XV, król arcychrześcijański). U dołu na przecięciu szyi sygn. I[ean]-DU-VIVIER F[ecit]: (Jean Duvivier zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersia młodej pary skierowane ku sobie. W otoku napis: LUD[ovicus]-DELPHINI ET MARLÆ IOS[ephae]-POL[oniae]-REGIS ELECT[oris]-SAX[oniae]-FILLÆ CONNUBIUM. (Ludwika, delfina, i Marii Józefy, króla polskiego i elektora saskiego córki, ślub). W odcinku data w dwóch wierszach: IX-FEBRUARII / M-DCC-XLVII· (9 lutego 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Obrzeże: Punca: *Corne d'abondance* (róg obfitości), napis: BRONZE.

Numizmat ten został wybity przez mennicę paryską w brązie po roku 1880 ze stempla wykonanego na wzór starego lub z naprawianego stempla oryginalnego (zob. nr kat. 310).

Literatura: Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 215, nr 2648 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

313 Medal ślubny Ludwika, delfina Francji, i Marii Józefy Wettin

François Joseph Marteau (?)

Paryż, 1747

nr inw. ZKW.N.830/2650

srebro, bity, 41 mm, 33,70 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersia młodej pary skierowane do siebie. W otoku napis: LUD[ovicus]-DELPHINI ET MARLÆ JOS[ephae]-POL[oniae]-REGIS ELECT[oris]-SAX[oniae]-FILLÆ CONNUBIUM. (Ludwika, delfina, i Marii Józefy, króla polskiego i elektora saskiego córki, ślub). W odcinku data w dwóch wierszach: IX- FEBRUARII / M-DCC-XLVII· (9 lutego 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 12 wierszach: LES SIX CORPS / DES MARCHANDS, / PRESENTEZ / PAR LE DUC DE GESVRES / GOUVERNEUR DE PARIS, / ONT COMPLIMENTÉ / MONSEIGNEUR / LE DAUPHIN ET MADAME / LA DAUPHINE / SUR LEUR MARIAGE / LE XI. FEVRIER / M.DCC.XLVII (Sześć cechów kupieckich, reprezentowanych przez księcia de Gesures, gubernatora Paryża, witają Ich Wysokości delfina z małżonką na ich ślubie 11 lutego 1747). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Jest to zapewne jeden z licznych rodzajów żetonów ślubnych wybitych z okazji uroczystości w Wersalu. Ufundowany przez korporację sześciu cechów kupieckich Paryża, a wręczany przez dowódcę garnizonu miejskiego Bernarda Potiera, księcia (diuka) Gesures, gubernatora wojskowego odpowiedzialnego w latach 1739–1757 m.in. za organizację imprez i świąt w stolicy Francji. Przedstawiciele sześciu cechów kupieckich jako elita mieszczaństwa paryskiego mieli prawo uczestnictwa w ważnych dworskich uroczystościach, przy okazji których powstawały podobne medale (zob. Félibien 1725, s. 925–926).

Ten rzadki srebrny numizmat posiada stempel awersu tożsamy z rewersem medalu nr. kat. 311.

Literatura: Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 215, nr 2650 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

314 Położenie kamienia węgielnego pod odbudowę kościoła św. Krzyża w Dreźnie

Karl Wilhelm Hoeckner I

Drezno, 1764

nr inw. ZKW.N.303

cyna, bity, 56 mm, 50,58 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Widok projektu kościoła św. Krzyża w Dreźnie wraz z rozwinięciem fragmentu jego planu. W odcinku sygn. C[arl]: W[ilhelm]:HOECKNER.FEC[it]:D[ie]:16.IVL[i]:A[nn]O:1764 (Karl Wilhelm Hoeckner zrobił dnia 16 lipca roku 1764). W otoku napis: LAETE AEDES CRVCIS HÆC REFICI CHRISTO – DVCE COEPTA EST. (Sprawnie kościół św. Krzyża zaczął się odnawiać z Bożą pomocą). Inskrypcja zawiera chronostych: L+D+C+V+C+I+C+I+C+I+C+I+D+V+C+C (= 1764). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 17 wierszach: SVMMI / NVMINIS AVSPICIO / ELECTORE PRINCIPLE / FRIDERICO AVGVSTO III / EIVS-DEMQUE-ADHVC MINORIS / CVRATORE ET ELECT[oratus]-SAXONIAE / ADMINISTRATORE / XAVERIO / REGIO PRINCIPLE POL[oniae]-ET LITHVAN[ia]e / ÆDES S[ancti].CRVCIS INIVRIA BELL[is] / D[omi]ni-XVI-IVL[i]-MDCCLXIV / A FVNDAMENTIS EXSTRVIT / COEPIT / INAVGVRALI LAPIDE POSITO / D-XVI-IVL[i]-MDCCLXIV / CVRANT SENATV CIVIT[atis]-DRESDENSIS (Z łaski Najwyższego Boga za elektoratu Fryderyka Augusta III, w czasie jego małoletności kuratora i administratora Elektoratu Saksonii Ksawerego, królewicza polskiego i saskiego, kościół św. Krzyża przez wojnę dnia 19 lipca 1760 spalony zaczęto od fundamentów budować, położywszy kamień węgielny dnia 16 lipca 1764 staraniem Senatu miasta Drezna). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal bity w dwóch wariantach (Gumowski 1952a, nr 348 i 349) na zamówienie rady miejskiej Drezna. Wykonano 3 złote odbitki i 80 srebrnych, z czego jedną wmurowano razem z kamieniem węgielnym (16 VII 1764) w czasie odbudowy spalonego podczas oblężenia Drezna przez Prusaków w lipcu 1760 r. kościoła św. Krzyża (Sommer 2007, s. 340). Numizmat wykonał rytownik pieczęci na drezdeńskim dworze księżęcym Karl Wilhelm Hoeckner I (1720–1786).

Odbudowa kościoła rozpoczęła się z inicjatywy syna króla Augusta III – królewicza polskiego, księcia saskiego Franciszka Ksawerego Wettina, administratora regenta Elektoratu Saksonii w latach 1763–1768 (po niespodziewanej śmierci starszego brata Fryderyka Chrystiana, w okresie małoletności jego syna – przyszłego Fryderyka Augusta III).

Literatura: Dassdorf 1801, s. 207–208, nr 1524; Ampach 1835, s. 654, nr 15463; Hess 1906, s. 70, nr 1518; Helbing 1933, s. 36, nr 656; Gumowski 1952a, nr 348; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 196, nr 6773; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 31, nr 260 (ten egzemplarz); Grund 1997, s. 89–90 (srebro); Sommer 2007, s. 340, nr KFS 1764/1.

J.W.Z.

315 Założenie Akademii Artylerii w Dreźnie

Johann Friedrich Stieler

Drezno, 1767

nr inw. ZKW.N.298

srebro, bity, 45,5 mm, 43,13 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Franciszka Ksawerego Wettina w prawym profilu, w długiej, związanej wstążką peruce, w kirysie ze wstęgą i Orderem Orła Białego. Pod przecięciem ramienia sygn. STIELER F[ecit]. (Stieler zrobił). W otoku napis: XAVERIVS D[ei]: G[ratia]:REG[ius]:PR[inceps]:POL[oniae]:& LIT[huaniae]:DVX SAX[oniae] EL[ectoratus]:ADM[inistrator]: (Ksawery, z Bożej łaski król polski i książę Litwy, zarządca Elektoratu Saksonii). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Bóg wojny Mars pokazuje młodzieńcowi uzbrojenie artyleryjskie: moździerz, narzędzia celownicze, teodolit, plany aproszy, kule, lufę armatnią i in. W otoku napis: VERAЕ FORTITVDINIS ALIMENTIA & FVLCRA (Prawdziwego męstwa narzędzia i pioruny). W odcinku w dwóch wierszach napis: ACAD[emia] ARTILL[eriae]:FVND[ata]:DRESD[ae]: / M.DCC. LXVII (Akademia Artylerii założona w Dreźnie 1767). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal powstał z okazji powołania Akademii Artylerii w Dreźnie przez regenta Franciszka Ksawerego, zarządcę Saksonii. Przedstawienie z rewersu ukazujące Marsa prowadzącego młodzieńca można uznać za alegorię opieki, jaką doświadczony regent otacza małoletniego bratanka Fryderyka Augusta, następcę tronu w Saksonii.

Numizmat został zaprojektowany przez drezdeńskiego rytownika stempli, autora m.in. stempli do ówczesnych polskich monet miedzianych, Johanna Friedricha Stieler (1729–1790), i wybijany był w srebrze, brązie oraz cynie (Gumowski 1952a, nr 354).

Literatura: Leyser 1791, s. 210–211, nr 1373; Dassdorf 1801, s. 210–211, nr 1552; Ampach 1835, nr 15–491; Zeltt 1867, s. 83, nr 1718; Umiński 1885, s. 38, nr 468; Merseburger 1894, s. 82, nr 1904; Chelmiński 1904, s. 100, nr 1337; Wilmersdörffer 1907, s. 42, nr 12457; Erbstein 1909, s. 225, nr 11804; Forrer 1912, s. 687; Helbing 1917, s. 154, nr 2904; Gumowski 1952a, nr 354; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 406, nr 4756 (brąz); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 31, nr 256 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

316 Medal ślubny Marii Krystyny Habsburg i Alberta Kazimierza Wettina

Anton Franz Widemann

Wiedeń, 1766

nr inw. ZKW.N.299

srebro, bity, 26 mm, 6,38 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Dwa popiersia zwrócone ku sobie. Z lewej Maria Krystyna w dekolowanej sukni zdobionej perłami i w płaszczu gronostajowym, z włosami związanymi wstążką. Z prawej Albert Kazimierz w mundurze z Orderem Złotego Runa na piersi

oraz wstęgą i gwiazdą Orderu św. Stefana, w halsztuku zawiązanym na szyi, w peruce przewiązanej wstążką. W otoku napis: M[aria].CHRISTINA·AVST[riaca]·ALBERT[us]·SAXON[icus] (Maria Krystyna Austriacka, Albert Saski). U dołu, pod popiersiami: SPONSI· (Zaślubieni). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Dwa drzewa palmowe chylące się ku sobie, między nimi uskrzydłony Hymen z pochodnią. Na drzewach wiszą tarcze herbowe Habsburgów i Wettinów. W otoku napis: QVO VOTA – TRAHVNT. (Gdzie życzenia wiodą). W odcinku w dwóch wierszach napis: CONIVNCTI D[ie].IX APRIL[is] / MDCCXLVI (Połączeni dnia 9 kwietnia 1766). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

9 IV 1766 r. odbył się w Wiedniu ślub królewicza Alberta Kazimierza Wettina (1738–1822) z arcyksiężniczką Marią Krystyną Habsburg (1742–1798), córką cesarzowej Marii Teresy. Książę Albert od momentu małżeństwa i otrzymania w wianie od matki panny młodej księstwa cieszyńskiego przyjął tytuł księcia sasko-cieszyńskiego.

Zaślubinowy medalik wykonano w Wiedniu wg projektu Antona Franza Widemanna (1724–1792), rytownika stempli, a następnie głównego rytownika wiedeńskiej mennicy w latach 1769–1778. Jest to mniejszy, niesygnowany wariant oficjalnego cesarskiego medalu zaślubinowego o średnicy 41–42 mm, noszącego sygn. A.W. (Gumowski 1952a, nr 323). Numizmat ten wybijano w złocie (kolekcja Staatliche Kunstsammlungen Dresden), srebrze oraz brązie.

Literatura: Baumgarten 1812, s. 225, nr 925; Ampach 1835, nr 15485; Mikocki 1850, s. 115, nr 2398; Umiński 1885, s. 36, nr 467; Merseburger 1894, s. 80, nr 1871; Friedensburg 1899, s. 202; Friedensburg, Seger 1901, s. 55, nr 3115; Hess 1906, s. 69, nr 1506; Erbstein 1909, s. 243, nr 12260; Forrer 1916, s. 468; Gumowski 1952a, nr 323; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 31, nr 257 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

317 *Albert Kazimierz Sasko-Cieszyński i Maria Krystyna*

Piotr Mikołaj Gartenberg (administrator mennicy)
Wiedeń lub Kraków (?), 1766 (?)

a) nr inw. ZKW.N.300
cyna, bity, 41,5 mm, 6,38 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.3184 (il.)
srebro, bity, 41,5 mm, 21,9 g
zakup z rąk prywatnych w 1985 r.

Awers: Popiersie Alberta Kazimierza w prawym profilu, w długiej, przewiązanej wstążką peruce, w kirysie z Orderem Złotego Runa na piersi oraz insygniami Orderu św. Stefana, z płaszczem gronostajowym i halsztukiem. W otoku napis: ALBERT[us].REG[ni].POL[oniae].ET LITHUA[niae].PRIN[ceps].D[ux].SAX[oniae].T[h]ESSIN[ae] (Albert, królewicz Polski i Litwy, książe sasko-cieszyński). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie Marii Krystyny w prawym profilu, w dekoltowanej sukni z płaszczem gronostajowym oraz gwiazdą Orderu św. Katarzyny Męczennicy. W otoku napis: MARIA CHRISTINA ARCH[j].D[ucissa].AUS[triae].D[ucissa].SAX[oniae].ET.THESSINÆ (Maria Krystyna, arcyksiężniczka Austrii, księżna sasko-cieszyńska). Na przecięciu ramienia sygn. V[on].G[artenberg]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal ten zapewne upamiętnia ślub pary książęcej. Datowany na 1766 r., jest jednym z dwóch wariantów (Gumowski 1952a, nr 319–320, sygn. V.G.). Uwagę zwraca użycie przez medaliera tytułatury „książe cieszyński” i „księżna cieszyńska”, które to tytuły nowożeńcy otrzymali 31 V 1766 r.

Autorem medalu nie jest, wg M. Gumowskiego, sam administrator krakowskiej mennicy Piotr Mikołaj von Gartenberg / Sadogórski (1714–1786), którego sygnatura znajduje się na rewersie, lecz inny podległy mu artysta. Ten wykonał jeszcze drugi medal wykorzystujący ten sam awers z popiersiem księcia Alberta Kazimierza oraz wizerunkiem Herkulesa z lemmą: VIRTUS GRESSUM TRAHIT na rewersie (zob. np. Mikocki 1850, s. 116, nr 2396).

Numizmaty te znane są w srebrze, brązie (Merseburger) oraz w cynie.

Literatura: Dassdorf 1801, s. 210, nr 1550; Mikocki 1850, s. 115, nr 2399; Merseburger 1894, s. 80, nr 1872 (brąz); Friedensburg 1899, s. 202; Friedensburg, Seger 1901, s. 55, nr 3117; Hess 1906, s. 69, nr 1290; Gumowski 1952a, nr 321; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 31, nr 258 (ZKW.N.300).

J.W.Z.

318 Fryderyk August III i jego córka Maria Augusta

Karl Wilhelm Hoeckner II

Drezno, 1793

nr inw. ZKW.N.363

srebro, bity, 30 mm, 14,22 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersia pary elektorskiej Fryderyka Augusta III i Amalii Wittelsbach w prawych profilach. Elektor we fraku, na którym wstęga orderowa, a pod lewym ramieniem Order Orła Białego, elektorowa w dekoltowanej sukni i diademie. W otoku napis: FR[idericus]·AUG[ustus]·CHURF[uerst]·Z[u]·SACHS[en]·MAR[ia]·AMAL[ia]·AUGUSTA CHURFUERSTIN (Fryderyk August, elektor Saksonii, Maria Amalia Augusta, elektorowa). Na przecięciu ręki sygn. HCE[ckner]·F[ecit]· (Hoeckner zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie Marii Augusty w lewym profilu, w dekoltowanej sukni i płaszczu gronostajowym. W otoku napis: MARIA AUGUSTA PRINZESSIN TOCHTER (Maria Augusta, księżniczka córka). Dołem data 1793·. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Konstytucja 3 maja 1791 r. proklamowała zniesienie wolnej elekcji poprzez wprowadzenie monarchii dziedzicznej, choć łagodziła tę rewolucyjną zmianę stwierdzeniem: „Tron Polski Elekcyjnym przez Familie mieć na zawsze chcemy i stanowimy”. Artykuł VII Konstytucji dalej stwierdzał: „Dynastia przyszłych

Królów Polskich zacznie się na Osobie Fryderyka Augusta, dzisiejszego Elektora Saskiego, którego Successorom de lumbis z płci Męskiej Tron Polski przeznaczamy. Najstarszy Syn Króla Panującego po Oycu na Tron następować ma. Gdyby zaś dzisiejszy Elektor Saski nie miał Potomstwa płci Męskiej, tedy Mąż przez Elektora za zgodą Stanów Zgromadzonych Córce Jego dobrany, zaczynać ma linią następstwa w płci męskiej do Tronu Polskiego. Dla czego Maryę Augustę Nepomucenę, Córkę Elektora, za Infantkę Polską deklarujemy...” (za: Ustawa rządowa, s. 18–20).

Trzeci rozbiór Polski i abdykacja Stanisława Augusta zniweczyły te plany. Powrócono do nich w Księstwie Warszawskim, gdy Fryderyk August III (od 1806 r. jako król saski Fryderyk August I) został księciem warszawskim.

Medal z 1793 r. prezentuje elektora Fryderyka Augusta III z żoną Marią Amalią i ich córką Marią Augustą Nepomuceną (1782–1863). Zaprojektował go Karl Wilhelm Hoeckner II (1749–1820), syn medaliera drezdeńskiego o tym samym imieniu (zob. nr kat. 314). W przeciwieństwie do ojca nie pracował nigdy w mennicy, a jego głównym zajęciem była gra na instrumentach. Wytwarzanie stempli dla historycznych medali saskich traktował jedynie jako hobby (Forrer 1904, s. 511).

Literatura: Dassdorf 1801, s. 223, nr 1630; Hauschild 1805, s. 235–236, nr 1460; Bahrfeldt 1904, s. 132, nr 2606; Hess 1906, s. 71, nr 1552; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 38, nr 314 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

STANISŁAW AUGUST

319 Żeton koronacyjny Stanisława Augusta

medalier nieokreślony

Toruń (?), 1764

a) nr inw. ZKW.N.309

srebro, bity, 29 mm, 5,40 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2676 (il.)

srebro, bity, 29,5 mm, 5,57 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Zamknięta korona królewska. W otoku napis: ☉ HANC IVSSIT FORTVNA MERERI (Szczęście kazalo na nią zasłużyć). Obwódka perełkowa.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: STANISLAVS AVGVSTVS / D[ei]·G[ratia]·REX POLONIÆ M[agnus]·D[ux]·L[ithuaniæ] / ELECTVS·VNANIMI· / GENTIS VOTO VII·SEPTEMB[ris] / CORONATVS·XXV·NOVEMB[ris] / ANNO / MDCCLXIV / VARSA· / VIÆ (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, obrany zgodnym głosem dnia 7 września, koronowany dnia 25 listopada 1764 w Warszawie). Obwódka perełkowa.

Uroczystości koronacyjne Stanisława Augusta, rozpoczęte 25 XI 1764 r., trwały trzy dni. Ostatniego dnia, 27 listopada, po wysłuchaniu mszy świętej dziękczynnej w kościele misjonarskim św. Krzyża przy Krakowskim Przedmieściu król konno z wielką paradą powracał do Zamku. Jędrzej Kitowicz, naoczny świadek, pisał: „Wessel, podskarbi wielki koronny, jadąc przed królem na koniu, tam i nazad, brał garścią z torby wiszącej na nim numizmata i tedy owedy rzucał między pospólstwo. Te numizmata były wielkości złotych, srebrne; nie kładę, aby ich więcej nad tysiąc rozrucił, bo nieczęsto ciskał...”

W roku koronacji Stanisława Augusta czynna była w Polsce tylko mennica w Toruniu i jej przypisuje się bicie takich żetonów jak opisany wyżej. Znane są też numizmata nieco odmiennego stempla (z mniejszą koroną na awersie, inną interpunkcją na rewersie, zob. nr kat. 320). A. Schmidt wyliczył pięć odmian stempli żetonów. Można przypuszczać, że wszystkie wykonano w Toruniu. Obszernie okoliczności ich powstania omawiają M. Czerniakowska i A. Schmidt.

Lemma na awersie wokół korony królewskiej została powtórzona z medalu koronacyjnego (zob. nr kat. 321).

Literatura: Lengnich 1782a, s. 347–348, 372; Albertrandi [b.d.] b, nr III; Krüger 1792, s. 124, nr 624; Album rycin 1822–28, nr 289 (srebro); Bentkowski 1830, s. 172, nr 625; Ampach 1833, s. 517, nr 4630; Reichel 1842b, s. 266, nr 2074; Raczyński 1843, s. 7–10, nr 488; Welzl de Wellenheim 1845, s. 545, nr 11250; Mikocki 1850, s. 117, nr 2560; Mathy 1858, s. 97, nr 1443; Zeltt 1867, s. 95, nr 1997; Kurnatowski 1885, s. 34, nr I; Umiński 1885, s. 39, nr 477; Olszowski 1901, s. 33, nr 698; Chelmiński 1904, s. 103, nr 1391; Doubletten 1911, s. 48, nr 984; Gumowski 1925a, s. 117–118; Gumowski 1925b, nr 3; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 75, nr 3030; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32, nr 266 (ZKW.N.309); Kitowicz 1971, s. 155; Szwagrzyk 1971, s. 77, nr 4, 5; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217, nr 2676–2678 (ZKW.N.830/2676, ZKW.N.830/2677, ZKW.N.830/2678); Schmidt 1989, s. 15–18; Pokora 1993a, s. 14 i *passim*; Pokora 1993b, s. 331–338; Czerniakowska 1998, s. 41–46; Stahr 2008, s. 165, nr 225.

J.W.Z., M.M.

320 Żeton koronacyjny Stanisława Augusta

medalier nieokreślony

Toruń (?), 1764

a) nr inw. ZKW.N.830/2677
srebro, bity, 29,5 mm, 5,78 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2678
srebro, bity, 29,5 mm, 5,43 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.5479 (il.)
srebro, bity, 29 mm, 5,61 g
zakup z rąk prywatnych w 1988 r.

Awers: Zamknięta korona królewska. W otoku napis: ☉ HANC IVSSIT FORTVNA MERERI (Szczęście kazało na nią zasłużyć). Obwódka perełkowa.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: STANISLAVS AVGVSTVS / D[e]i G[ra]tia REX POLONIAE M[agnus] L[ithuaniae] / ELECTVS VNANIMI / GENTIS VOTO VII SEPTEMB[ris] / CORONATVS XXV NOVEMB[ris] / ANNO / MDCCLXIV / VARSAVIÆ (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, obrany zgodnym wszystkich głosem dnia 7 września, koronowany dnia 25 listopada 1764 w Warszawie). Obwódka perełkowa.

Jest to jedna z kilku odmian żetonu koronacyjnego Stanisława Augusta. Od nr. kat. 319 różni się nieco mniejszą koroną na awersie i niestarannym liternictwem na rewersie oraz brakiem kropki po słowie *unanimi*. Jak się wydaje, wszystkie odmiany bito w toruńskiej mennicy.

Literatura: Mikocki 1850, s. 117, nr 2561; Gumowski 1952b, nr 4; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 75, nr 3031; Schmidt 1989, s. 15–18; Czerniakowska 1998, s. 41–46; Koperwas 1998, s. 41, nr 85; Stahr 2008, s. 165, nr 226 (mniejszy). Zob. także literatura do nr. kat. 319.

J.W.Z., M.M.

321 Medal koronacyjny Stanisława Augusta

Thomas Pingo młodszy

Londyn, 1764

a) nr inw. ZKW.N.307
srebro, bity, 33 mm, 17,67 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2668
srebro, bity, 33,5 mm, 17,25 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2669
srebro, bity, 33,5 mm, 17,3 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.830/2670 (il.)
srebro, bity, 33,5 mm, 17,56 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

e) nr inw. ZKW.N.830/2671
brąz, bity, 33,5 mm, 14,74 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

f) nr inw. ZKW.N.830/2672
brąz, bity, 33,5 mm, 15,94 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

g) nr inw. ZKW.N.830/2673
brąz, bity, 33,5 mm, 16,06 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

h) nr inw. ZKW.N.830/2674
brąz, bity, 33,5 mm, 15,02 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa Stanisława Augusta w prawym profilu, włosy trefione. W otoku napis: STANISLAVS AVGVSTVS D[ei]-G[ratia]-REX POLONIAE M[agnus]-D[ux]-LITH[uaniae]-(Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. T[homas]-PINGO F[ecit]-(Thomas Pingo zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Zamknięta korona królewska otoczona promieniami. W otoku napis: HANC IVSSIT FORTVNA MERERI (Szczęście kazało na nią zasłużyć). W odcinku napis w trzech wierszach: EL[ectus]-VN[animi]-VOCE VII SEPT[embris] / CORON[atus]-XXV NOV[embris] / MDCCLXIV (Obrany zgodnym wszystkich głosem dnia 7 września, koronowany dnia 25 listopada 1764). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Stanisław Antoni Poniatowski, obrany 7 IX 1764 r., koronowany był w Warszawie 25 listopada tegoż roku w kolegiacie św. Jana jako Stanisław August. Według świadectwa księdza Stanisława Konarskiego król elekt współpracował przy projektowaniu swojego medalu koronacyjnego. Za wzór do portretu na awersie – w typie rzymskim (lecz z fryzurą po lechicku, z podgolonym karkiem) – posłużył rysunek Antoniego Albertrandiego, malarza od młodości związanego z dworem, brata stryjcznego księdza Jana Chrzyciela Albertrandiego. Wizerunek korony na rewersie, choć typowy dla medali koronacyjnych, w tym przypadku opatrzone niespotykaną lemmą *Hanc Iussit Fortuna Mereri* – wg opinii J. Pokory (1993a, s. 45, 59) „wyrosła z tradycji imperialno-monarchicznej. W Rzymie bowiem Fortuna boża funkcjonowała jako kategoria polityczna – opiekunka władcy i państwa”. W potocznym rozumieniu Fortuna oznaczała los.

Z powodu braku w Warszawie warsztatu mennicznego i wyspecjalizowanego artysty wykonanie pierwszego medalu koronacyjnego Stanisława Augusta zlecono medalierowi w Londynie, Włochowi z pochodzenia, Thomasowi Pingo (1714–1776). Artysta przybył do Anglii w 1742 r. i pracował w mennicy londyńskiej jako grawer monet oraz bardzo licznych medali pamiątkowych i nagrodowych na zlecenia dworu, rozmaitych osób i instytucji.

Mennicę londyńską zwiedzał przyszły polski król w 1754 r. podczas podróży kawalerskiej i pozostawał pod wrażeniem urody medali angielskich. W 1764 r. po wrześniowej elekcji posłano spieszenie do

Londynu wskazówki i rysunki. Na koronację 25 listopada przysłano do Warszawy 300 złotych oraz 1500 srebrnych medali. Były przeznaczone na pamiątkę koronacji i dar dla znaczniejszych osób. J.C. Lengnich w 1782 r. wspominał, że ma w zbiorach taki złoty medal, tym dlań cenniejszy, że sam król wręczył go jego teściowi Gottfriedowi Lengnichowi, królewskiemu nauczycielowi. Kilku autorów (J. Bernoulli, J. Pokora, Z. Libiszowska i M. Czerniakowska) podaje, że medale za pozwoleniem Stanisława Augusta rozdawano też w Anglii i tam znany sztycharz John Hall wykonał miedzioryt z tym medalem (Widacka 1985, s. 193–194). Zachował się model woskowy strony portretowej (Eimer 1998, s. 79, nr 146). Według Ch. Eimera 15 miesięcy później Pingo wykonał stempel talara dla Stanisława Augusta (Eimer 1998, s. 67, nr 71), w polskiej literaturze zw. talarem Moerikofera (Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 81, nr 3060).

W „Münsterisches Intelligenz-Blatt” z 15 I 1765 r. odnotowano, że „król polski był bardzo z medali zadowolony i podarował panu Pingo 100 gwinei”. W istocie medal wzbudził w Polsce zastrzeżenia, zwłaszcza mało udany portret króla oraz trudna w swej wymowie łacińska sentencja. W Warszawie w 1766 r. wykonano nowy medal koronacyjny (zob. nr kat. 322).

Oprócz złotych i srebrnych znane są również egzemplarze bite w brązie. Zachowane stemple awersu i rewersu (pęknięte) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Münsterisches Intelligenz-Blatt 1765, nr 5; Joachim 1773, s. 26–27; Lengnich 1782a, s. 347; Albertrandi [b.d.] b, nr IV; Krüger 1792, s. 123, nr 623; Album rycin 1822–28, nr 290 (złoto); Bentkowski 1830, s. 172, nr 623; Ampach 1833, s. 517, nr 4629 (brąz); Reichel 1842b, s. 265–266, nr 2072; Raczyński 1843, s. 6–10, nr 487; Welzl de Wellenheim 1845, s. 545, nr 11249; Mikocki 1850, s. 117, nr 2557; Mathy 1858, s. 97, nr 1442; Zelt 1867, s. 95, nr 1996; Umiński 1885, s. 39, nr 476; Kurnatowski 1885, s. 34, nr II; Łoś 1896, s. 62; Latour von Thurmburg 1898, s. 82, nr 3046; Olszowski 1901, s. 33, nr 695; Chelmiński 1904, s. 102–103, nr 1388 (złoto), nr 1389 (srebro), nr 1390 (brąz); Forrer 1909, s. 557; Doubletten 1911, s. 48, nr 982 (srebro), nr 983 (brąz); Gumowski 1925a, s. 117–118; Inwentarz stempli 1930, nr 47–48; Gumowski 1952b, nr 2; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 25–26, nr 3027 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32, nr 264 (ZKW.N.307); Libiszowska 1972, s. 42–43; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217, nr 2668–2674 (ZKW.N.830/2668–ZKW.N.830/2674); Widacka 1985, s. 193–194 (rycina); Więcek 1989, s. 92; Pokora 1993a, s. 14, 44–46, 59, 96; Pokora 1993b, s. 331–342; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 78, nr 99; Eimer 1998, s. 53, nr 29 (medal), s. 66–67, nr 71 (talar), s. 79, nr 146 (model woskowy); Czerniakowska 1998, s. 41–46; Koperwas 1998, s. 40, nr 84; Gacek 2001, s. 23, nr 26; Stahr 2008, s. 166, nr 227; Wawel in Vilnius 2009, s. 92, nr 42; Zacher 2014, s. nlb.

J.W.Z., M.M.

322 Medal koronacyjny Stanisława Augusta wybity w 1766 r.

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1766

a) nr inw. ZKW.N.308
srebro, bity, 37 mm, 17,86 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2675
srebro, bity, 37 mm, 17,35 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.6072 (il.)
złoto, bity, 36,7 mm, 27,64 g
wymiana międzyinstytucjonalna w 1990 r.

Awers: Głowa Stanisława Augusta w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia].REX POLONIÆ M[agnus].D[ux].LITU[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Zamknięta korona królewska leżąca na poduszce umieszczonej na postumencie zdobionym po bokach festonami. W otoku napis: FORTUNÆ DONUM VIRTUTIS INCITAMENTUM. (Dar szczęścia, pobudka do cnoty). W odcinku napis w trzech wierszach: EL[ectus].UN[animi].VOCE VII SEPT[embris]. / CORON[at]us.XXV NOV[embris]. / MDCCLXIV. (Obra-ny zgodnym wszystkich głosem dnia 7 września, koronowany dnia 25 listopada 1764). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Dwa lata po koronacji w 1764 r., zapewne w jej rocznicę, powstał nowy medal koronacyjny (zob. kat. 321). W otwartej rok wcześniej Mennicy Warszawskiej działał sprowadzony z Saksonii medalier Jan Filip Holzhaeusser (1741–1792). Stanisław August zalecił mu, by wzorował się na medalach angielskich. Wykonał on według wskazówek królewskich nowy stempel medalu koronacyjnego. Król pisał: „należałoby sporządzić nowy wzór tej samej wielkości i wartości jak dawniejszy medal koronacyjny, ale z odmiennym rewersem. Korona powinna być przedstawiona jako położona na poduszce i napisem wokół *Fortunae donum virtutis incitamentum* [...] Napis w odcinku jak na poprzednim” (Mańkowski 1976, s. 31).

Neoklasycystyczny portret wykonany przez Holzhaeussera, ukazujący tylko głowę z szyją w profilu, z przepaską na włosach, stał się kanonem dla bardzo licznych późniejszych medali, a także monet (Garbaczewski 2016, s. 135). Nowa lemma na rewersie z koroną spoczywającą na poduszce wyraża myśl Stanisława Augusta, iż korona jest darem opatrności i zachętą do cnoty, choć w powszechnym pojęciu była raczej nagrodą za zasługi (Pokora 1993a, s. 59; Pokora 1993b, s. 332–335).

Holzhaeusser zyskał uznanie monarchy i jako nadworny medalier wytworzył, często dokładnie według instrukcji króla, ok. 80 medali przez całe swoje życie (Sobieszczański 1849, s. 387).

Medal, przeznaczony na dary dla wybranych osobistości, bito w dużej liczbie, w złocie wagi ośmiu dukatów, srebrze i brązie. Zdaniem M. Gumowskiego (1952b, nr 1) egzemplarze brązowe są zwykle nowego bicia. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 207–208; Lengnich 1782a, s. 372–373; Albertrandi [b.d.] b, nr IV; Hauschild 1805, s. 162, nr 959 (ołów); Album rycin 1822–28, nr 288 (srebro); Bentkowski 1830, s. 172, nr 624; Ampach 1833, s. 517, nr 4628 (brąz); Reichel 1842b, s. 266, nr 2073; Raczynski 1843, s. 6–10, nr 486; Sobieszczański 1849, s. 387–388; Mikocki 1850, s. 117, nr 2558 (srebro), 2559 (brąz); Zeltt 1867, s. 95, nr 1995; Łoś 1876, s. 38; Kurnatowski 1885, s. 34, nr III; Umiński 1885, s. 39, nr 475; Łoś 1896, s. 57; Olszowski 1901, s. 33, nr 696 (srebro), nr 697 (brąz); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1386 (srebro), nr 1387 (brąz); Forrer 1904, s. 539–540; Gumowski 1925a, s. 117–118; Inwentarz stempli 1930, poz. 49–50; Gumowski 1952b, nr 1; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 74–75, nr 3028 (złoto) i nr 3029 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32, nr 265 (ZKW.N.308); Szwagrzyk 1971, s. 77, nr 3 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217, nr 2675 (ZKW.N.830/2675); Mańkowski 1976, s. 31–32; Pokora 1993a, s. 14, 44–46, 59, 96; Pokora 1993b, s. 332–338; Więcek 1993, s. 35, nr 3; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 78, nr 98 (złoto), nr 99 (srebro); Stahr 2008, s. 166–167, nr 228; 100 rarytasów 2012, s. 212, nr 94 (złoto); Garbaczewski 2016, s. 135; Bylicki 2016, s. 7.

J.W.Z.

323 *Reforma monetarna 1766*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1766

nr inw. ZKW.N.310

brąz, lany, 69,5 mm, 135,85 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Na łące ołtarz obwieszony girlandami z płonącym ogniem. W otoku napis: REGI OPTIMO REIQUÉ NUMMARĒ IN POLONIA RESTITUTORI (Królowi najlepszemu monetę w Polsce przywracającemu). W odcinku napis w sześciu wierszach: STANISLAO AUGUSTO REGI POL[oniae] M[agno].D[uci].L[ituaniae]. / COLLEGIUM CONSILIARIORUM REI / MONETARIÆ

PERENNE GRATI / POPULORUM ANIMI / MONUMENTUM / D[at]. D[ic]at]. D[edicat]. (Stanisławowi Augustowi, królowi Polski, wielkiemu księciu litewskiemu, komisarze menniczy wieczystą pamiątkę wdzięczności narodu oddają, ofiarują i poświęcają). Brzeg profilowany.

Rewers: Siedząca bogini Junona Moneta, w helmie, w prawej ręce trzymająca wsparty o kolano medalion z portretem Stanisława Augusta, w lewej – opartej o postument z tarczą herbową Rzeczypospolitej – róg obfitości z wysypującymi się monetami. Z prawej strony bogini – prasa mennicza, w oddali widać Zamek Królewski w Warszawie. W otoku napis: AUGUSTUS LEGES ARTES REVOCAVIT OPESQUE (August odnowił prawa, sztuki i dostatki). Na krawędzi odcinka sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). W odcinku napis w trzech wierszach: EXACTO A DEPRAVATIONE REI / PECUNIARIAE SECCULO / MDCCLXVI (Po upływie wieku od zepsucia monety 1766). Brzeg profilowany.

Komisja Mennicza powstała w 1765 r. w celu przeprowadzenia reformy polskiego mennictwa. W 1766 r. rozpoczęła działalność Mennica Warszawska, założona z funduszy króla Stanisława Augusta, wprowadzająca nowy system monetarny na mocy uniwersału z 10 II 1766 r. Upamiętniono to wydarzenie dwoma okazałymi medalami zaprojektowanymi przez nadwornego medaliera Jana Filipa Holzhaeussera. Powstały one z inicjatywy komisarzy menniczych, którym przewodzili kanclerz wielki koronny Andrzej Zamoyski i kanclerz wielki litewski Michał Czartoryski, a także stolnik koronny August Moszyński, podkomorzy inflancki Jan Borch i starosta żelaznicki Aleksander Unruh.

Medal ten powstał jako drugie, po medalu koronacyjnym, dzieło Jana Filipa Holzhaeussera, przy czym okazało się, że stemple doń były nieudane, gdyż po wybiciu kilkunastu egzemplarzy popękały. Komisarze zlecili wykonanie drugiego, nieco odmiennego, choć równie wielkiego medalu (zob. nr kat. 324).

Dzieło reformy monetarnej na medalu zilustrowano jeszcze w manierze barokowej, gdzie nagromadzono elementy symboliki antycznej: na awersie ołtarz, na rewersie bogini z wagą i rogiem obfitości (Junona Moneta ucharakteryzowana na Minierwę – zob. Pokora 1993a, s. 42–43; Mikołajczak 1998, s. 238). Napis na rewersie: AUGUSTUS LEGES ARTES REVOCAVIT OPESQUE, zdaniem księdza J.Ch. Albertrandiego i za nim E. Raczyńskiego nawiązuje do słów Horacego (ks. IV, oda 15) – w swobodnym rymowaniu: „Prawa, sztuki, dostatki już w kwitnym stanie / Przez Augusta do kraju powrócą staranie” (Raczyński 1843, s. 28).

Złoty medal miał wagę 65 dukatów i przeznaczony był dla króla, a srebrne, rozmaitej wagi, miały być wręczane członkom Komisji i dygnitarzom królestwa. Te w brązie zdaniem M. Gumowskiego (1952b, nr 12) są późniejszego bicia. Stemple awersu i rewersu (popękane) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Lengnich 1782a, s. 353–355; Albertrandi [b.d.] b, nr XVI; Hauschild 1805, s. 163, nr 968a (brąz, ołów, awers); Bentkowski 1830, s. 177, nr 641; Raczyński 1843, s. 28, 31–39, nr 506; Lipiński 1847, s. 201; Sobieszczański 1849, s. 389; Mikocki 1850, s. 118, nr 2569 (srebro);

Zeltt 1867, s. 97, nr 2014 (cyna); Łoś 1876, s. 40; Umiński 1885, s. 40, nr 479 (nowe bicie?); Łoś 1896, s. 60; Chełmiński 1904, s. 103, nr 1394 (srebro); Jaworski 1910, s. 60, nr 75 (rewers „w blasze miedzianej ciśniony”); Inwentarz stempli 1930, poz. 60–61; Gumowski 1952b, nr 12; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 78–79, nr 3051 (srebro, nowe bicie); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32–33, nr 267 (ten egzemplarz); Szwagrzyk 1971, s. 78, nr 14 (srebro); Bylicki, Pyrek-Ejsmont 1977, s. 193 (brąz); Więcek 1989, s. 91–92, 95, il. 126; Pokora 1993a, s. 42–43, 55; Więcek 1993, s. 35–36, nr 4; Mikołajczak 1998, s. 238.

J.W.Z.

324 *Reforma monetarna 1766 – medal ofiarowany królowi przez Komisję Menniczą w 1767 r.*

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1766

a) nr inw. ZKW.N.311
brąz, bity, 67 mm, 111,83 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2679 (il.)
srebro, bity, 67 mm, 170,51 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Siedząca bogini Junona Moneta, w hełmie, prawą ręką trzymająca oparty o kolano medalion portretowy Stanisława Augusta w prawym profilu, a lewą ręką róg obfitości z wysypującymi się monetami. Przy niej z lewej strony prasa mennicza ozdobiona tarczą herbową Rzeczypospolitej oplecioną laurem, u stóp na posadzce szachownicowej waga do monet. W tle Zamek Królewski w Warszawie oraz Kolumna Zygmunta III. W otoku: PROSPERITATIS ET INDUSTRIÆ PUBLICÆ PIGNUS ET – INCREMENTUM. (Pomyślności i publicznego przemysłu rękojmia i pomnożenie). Na krawędzi odcinka sygn. I[ohann]. P[hilip]. HOLZHAEUSSER F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). W odcinku: MDCCLXVI (1766). Obwódka liniowa.

Rewers: W wieńcu laurowym związanym dołem wstążką inskrypcja w 12 wierszach: STANISLAO AUGUSTO / REGI POLONIAE M[agn]i D[omi]ni L[it]huaniae. / COLLEGIUM REI MONETARIAE / OB RESTITUTUM PATRIAE / SUO CUM DISPENDIO / POST EXACTUM A DEPRAVATIONE / AERIS PUBLICI SOECULUM / BONAE MONETAE BENEFICIUM / HOCCE POPULORUM PERENNE / GRATI ANIMI / MONUMENTUM / D[at] D[ic]at D[edic]at. (Stanisławowi Augustowi, królowi Polski, wielkiemu księciu litewskiemu, komisarze menniczy z powodu przywróconego z własnym swoim wydatkiem ojczyźnie po upływie wieku od zepsucia monety, dobrodziejstwa dobrego pieniądza tę wieczystą pamiątkę wdzięczności narodu oddają, ofiarują i poświęcają). Obwódka liniowa.

Komisja Mennicza, która powstała w 1765 r., nakazała wybite w 1766 r. dwóch okazałych medali upamiętniających wprowadzenie reformy monetarnej i dedykowanych przez komisarzy Komisji Menniczej

królowi Stanisławowi Augustowi. Pierwszy z nich, pełen alegorycznych treści (zob. nr kat. 323), powstał w niewielu egzemplarzach. Kolejny medal z tej samej okazji różni się wyraźnie jedną stroną (tu rewers), która jest wypełniona tylko dużą inskrypcją dziękczynną dla króla, a awers jest nieco inaczej skomponowany.

Złoty medal (wagi 65 dukatów?, zob. nr kat. 323) komisarze wręczyli królowi w trzecią rocznicę koronacji, 25 XI 1767 r., o czym szczegółowo informowały „Wiadomości Warszawskie” z 28 listopada. Wybito poza tym okazy srebrne i brązowe, zapewne później (nowsze bicia). W 1788 r. powstała replika tego medalu, o mniejszej średnicy. Stemple awersu i rewersu obu wersji medalu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Wiadomości Warszawskie 1767, nr 95; Thomische Wöchentliche 1772, z. 26, s. 204; Bernoulli 1780, s. 201; Lengnich 1782a, s. 353–354; Albertrandi [b.d.] b, nr XVII; Hauschild 1805, s. 162–163, nr 966 (brąz); Album rycin 1822–28, nr 293 (srebro); Bentkowski 1830, s. 176, nr 639 (srebro); Reichel 1842b, s. 267–268, nr 2087; Raczyński 1843, s. 28–29, 31–39, nr 507; Lipiński 1847, s. 201–202; Sobieszczański 1849, s. 389; Mikocki 1850, s. 118, nr 2570 (srebro); Zelt 1867, s. 97, nr 2015 (srebro); Łoś 1876, s. 40; Kurnatowski 1885, s. 34, nr IV; Umiński 1885, s. 40, nr 481; Łoś 1896, s. 60; Olszowski 1901, s. 34, nr 712 (srebro); Chelmiński 1904, s. 103, nr 1395 (srebro); Doubletten 1911, s. 48, nr 985 (srebro), nr 986 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 56–57; Gumowski 1952b, nr 13; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 79, nr 3052 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 33, nr 268 (ZKW.N.311); Szwagrzyk 1971, s. 78, nr 15 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 217–218, nr 2679 (ZKW.N.830/2679); PTPN 1982, s. 120, nr 258 (brąz); Więcek 1993, s. 40, nr 13; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 79, nr 100; Pokora 1993a, s. 42–43, 55; Koperwas 1998, s. 41, nr 86 (brąz); Stahr 2008, s. 167, nr 229 (srebro); Bylicki 2016, s. 12.

J.W.Z.

325 Medal nagrodowy Merentibus

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1766

a) nr inw. ZKW.N-dep.FC/820

brąz, bity, 53,4 mm, 55,9 g

z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich; zakup na aukcji antykwarycznej w 1989 r. (aukcja Glendinning's, Londyn, 15 III 1989 r.); dawniej w kolekcji Andrew C. Zabriskiego

b) nr inw. ZKW.N-dep.FC/821 (il.)

srebro, bity, 53,5 mm, 81,98 g

z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich; zakup na aukcji antykwarycznej w 1989 r. (aukcja Glendinning's, Londyn, 15 III 1989 r.); dawniej w kolekcji Andrew C. Zabriskiego

c) nr inw. ZKW.N-dep.FC/864

brąz, bity, 52–53 mm, 69,45 g

z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIAE M[agnus].D[ux].LITU[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis: ME= / RENTI= / BUS (Zasłużonym), w kręgu trzech wieńców: oliwnego, laurowego i dębowego. Obwódka liniowa.

Współczesne numizmatowi źródła zaświadcniają, że nagrodowy medal *Merentibus* zainicjowany został przez Stanisława Augusta w 1766 r. (Albertrandi [b.d.] b, nr XI/1; Bernoulli 1780, s. 206; Lengnich 1782a, s. 1023; Kurnatowski 1885, s. 34). Za awers posłużył oficjalny stempel medalu koronacyjnego z portretem króla wyryty przez Jana Filipa Holzhaeussera (zob. nr kat. 322). Na rewersie w otoku złożonym z trzech wieńców: oliwnego, laurowego i dębowego, symbolizujących mądrość, wieczną chwałę i cnotę obywatelską (Mączyński 1988, s. 187), położono jedno słowo: *Merentibus* – Zasłużonym. Mimo rozmaitych interpretacji wydaje się, że ta nagroda (lub dar) miała charakter uniwersalny, nie tylko za zasługi na polu nauki czy sztuki, i była wręczana w trakcie całego panowania Stanisława Augusta. W 1797 r. Antoni Schroeder (zob. Kurnatowski 1885, s. 34) pisał: „Ponieważ zachęta i nagroda prawdziwych zasług jest podstawą królewskiej mądrości, toteż monarcha wkrótce swe panowanie tym odznaczył, iż rozdawał złote medale i jettony tym, którzy w wojskowej służbie lub prywatnym życiu się odznaczyli [...]”. Ten wielki medal jest nazywany Wielki *Merentibus*, dla odróżnienia go od następnych małych. Wybitny został w r. 1766 bez umieszczenia na nim liczby roku” (Kurnatowski 1885, s. 34).

Najcenniejszy, złoty, wielki *Merentibus* przy średnicy ok. 50 mm ważył rozmaicie, wg zalecenia króla: 50, 30 lub 25 dukatów. Taki 25-dukатовy (wg Bauera 1768, s. 288, i Lengnicha 1782a, s. 1023) otrzymał z rąk monarchy duński porucznik Niebuhr, odwiedzający Warszawę w 1767 r., a w 1780 r. także wizytujący Warszawę w swej wielkiej podróży pisarz Johann Bernoulli. Zapewne o tym medalu pisał C.B. Lengnich (1782a, s. 336), że w 1767 r. po wybitciu 12 sztuk stempel został uszkodzony i dlatego medale są bardzo rzadkie oraz że niebawem przygotowano nową emisję (zob. nr kat. 328).

W latach późniejszych – 1768 (?), 1783 (?) – powstały nowe medale do nagrody *Merentibus*, odmiennego stempla (zob. nr kat. 328–330). Wszystkie wymienia A. Więcek (1993, s. 36–39, nr 6–10): wyróżnione są dwa typy awersu, trzy motywy rewersu, cztery odmiany średnicy. Trudność dokładniejszego datowania polega na tym, że w źródłach z epoki wszystkie nazywane są tak samo – medalami *Merentibus*. Przewijają się też liczne zapiski Stanisława Augusta o darach tych medali dla rozmaitych osobistości, czasem informowały o tym ówczesne gazety. Wielu obdarowanych wymienia H. Sadowski (1904, s. 122); odnajdujemy wśród nich np. księdza Albertrandiego, księdza Kluka, biskupa Naruszewicza.

Na nagrody przeznaczone były medale w złocie i srebrze. Często spotykane są w zbiorach również medale w brązie, być może nowego bicia. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bauer 1768, s. 288; Thomische Wöchentliche 1772, s. 204–205; Bernoulli 1780, s. 206; Lengnich 1782a, s. 335–336, nr 1; Albertrandi [b.d.] b, nr XI/1; Lengnich 1792, s. 1023, nr 139–1041; Hauschild 1805, s. 162, nr 962 (ołów); Album rycin 1822–28, nr 294 (srebro); Bentkowski 1830, s. 174–175, nr 633; Ampach 1833, s. 519–520, nr 4647 (brąz); Raczyński 1843, s. 20, nr 495 (złoto); Lipiński 1847, s. 200–201; Bentkowski 1858, s. 417–418; Zeltt 1867, s. 96, nr 2003 (brąz); Kurnatowski 1885, s. 34, nr VI; Umiński 1885, s. 42, nr 527 (brąz); Olszowski 1901, s. 34, nr 704 (srebro); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1370 (brąz); Sadowski 1904, s. 120–123, nr 1; Doubletten 1911, s. 49, nr 1001 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 119–120; Gumowski 1952b, nr 249; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 112, nr 3379 (srebro); Szwarzgryk 1971, s. 83, nr 15; Erlanger 1975, s. 200; Widacka 1985, s. 197–198 (rycina); Mączyński 1988, s. 187–189; Więcek 1993, s. 36–37, nr 6; Koperwas 1998, s. 41–42, nr 87; Stahr 2008, s. 168, nr 231.

J.W.Z., M.M.

326 *Medal nagrodowy Diligentiae*

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa, ok. 1766–1767

a) nr inw. ZKW.N.6073 (il.)
złoto, bity, 26,3 mm, 9,57 g
wymiana międzyinstytucjonalna w 1990 r.

b) nr inw. ZKW.N.6754
srebro, bity, 26,4 mm, 7,09 g; przedziurkowany
zakup na aukcji antykwarycznej w 1991 r. (1 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 23 XI 1991 r.)

Awers: W związanym wstążką wieńcu laurowym z owocami monogram królewski ze splecionych liter SAR (Stanislaus Augustus Rex – Stanisław August, król), nad nim zamknięta korona królewska. Obwódka perelkowa.

Rewers: W wieńcu dębowym związanym wstążką napis: DILI = / GEN = / TLÆ. (Pilności). Obwódka perelkowa.

Obrzeże: Liściaste.

Założona – wzorem szkół francuskich i pruskich – w 1765 r. Akademia Szlachecka Korpusu Kadetów JKM i Rzeczypospolitej, inaczej Królewski Korpus Kadetów lub Szkoła Rycerska, za najwyższego zwierzchnika miała króla Stanisława Augusta. Przewidziane na nagrody dla prymasów medale nosiły więc monogram królewski na awersie, zaś na rewersie tytuł zasługi – „Pilności”. Początkowo sam król wręczał medale na corocznym popisie szkolnym. Bito je w Mennicy Warszawskiej, być może już od 1766 r. (Lengnich 1782a, s. 372) lub 1767 r., w złocie i srebrze; w brązie wg M. Gumowskiego dopiero w XIX w. Od 1784 r. zaczęto takimi medalami nagradzać nie tylko kadetów, ale także celujących w nauce wychowanków innych szkół publicznych w kraju. H. Sadowski (1904, s. 125) cytuje list królewski zawierający życzenie, by medale zaopatrzyć w dziurki nad koroną w celu nawleczenia ich na wstążkę. W niektórych zbiorach zachowały się takie przedziurawione egzemplarze (ZKW.N.6754). Istnieje odmiana stempla awersu – wieniec laurowy bez owoców (zob. nr kat. 327). Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Podobny motyw awersu – monogram królewski pod koroną w wieńcu – wykorzystano w innych medalach nagrodowych Stanisława Augusta wykonanych przez Jana Filipa Holzhaeussera: dla paziów *Equiti Dexterō* (zob. nr kat. 340, 341) oraz *Solerti* dla uczniów szkół artystycznych.

Literatura: Thornische Wöchentliche 1772, s. 205; Bernoulli 1780, s. 207; Lengnich 1782a, s. 337–338, nr 5 i s. 372; Albertrandi [b.d.] b, nr VIII; Lengnich 1792, s. 1023, nr 143 (brąz); Album rycin 1822–28, nr 309 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 175, nr 634 (srebro); Ampach 1833, s. 520, nr 4648 (srebro); Reichel 1842b, s. 277, nr 2213; Raczyński 1843, s. 17–18, nr 493 (srebro i złoto); Lipiński 1847, s. 199–200; Mikocki 1850, s. 118, nr 2565; Bentkowski 1858, s. 418–419; Zeltt 1867, s. 96, nr 2000/2001 (srebro); Kumatowski 1885, s. 34, nr X; Umieński 1885, s. 42, nr 524; Łoś 1896, s. 62; Olszowski 1901, s. 34, nr 707 (srebro); Chelmiński 1904, s. 101, nr 1366 (złoto), 1367 (srebro), 1368 (brąz); Sadowski 1904, s. 125–126; Doubletten 1911, s. 49, nr 1003; Inwentarz stempli 1930, poz. 137–138; Gumowski 1952b, nr 275; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 113, nr 3387 (złoto), nr 3388 (srebro); Szwagrzyk 1971, s. 78, nr 13 (srebro); Bigoszevska 1989, s. 36–37; Więcek 1993, s. 41–42, nr 16; Gacek 2001, s. 24, nr 27; Stahr 2008, s. 171, nr 237.

J.W.Z., M.M.

327 Medal nagrodowy Diligentiae

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa, ok. 1766–1767

a) nr inw. ZKW.N.314
brąz, bity, 27 mm, 11,62 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.315 (il.)
srebro, bity, 26,9 mm, 7,05 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

c) nr inw. ZKW.N.8346
srebro, bity, 26 mm, 6,59 g
zakup na aukcji antykwarycznej w 1994 r. (7 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 21 V 1994 r.)

Awers: W wieńcu laurowym związanym wstążką monogram królewski ze splecionych liter SAR (Stanislaus Augustus Rex – Stanisław August, król), nad nim zamknięta korona królewska. Obwódka perelkowa.

Rewers: W wieńcu dębowym związanym wstążką napis: DILI= / GEN= / TAE. (Pilności). Obwódka perelkowa.

Obrzeże: Liściaste.

Jest to odmiana medalu będącego nagrodą dla prymusów Szkoły Rycerskiej w Warszawie, wręczanego od 1766 lub 1767 r., a potem w innych szkołach publicznych w kraju (zob. nr kat. 326). Wieniec (wg M. Gumowskiego oliwny) na awersie nie jest ozdobiony owocami.

Literatura: Raczyński 1843, s. 17–18, nr 493 (srebro i złoto); Gumowski 1952b, nr 274; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 375, nr 9959 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 33, nr 270–271 (ZKW.N.314, ZKW.N.315); PTPN 1982, s. 122–123, nr 297 (srebro), nr 298 (brąz); Więcek 1993, s. 41–42, nr 16; Stahr 2008, s. 171, nr 236. Zob. także lit. do nr. kat. 326.

J.W.Z., M.M.

328 Medal nagrodowy Merentibus

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, po 1768 (?)

nr inw. ZKW.N.8182
srebro lub brąz srebrzony, bity, 50 mm, 63,75 g
ze zbioru Jarosława Kuryłowicza

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy ufryzowane. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia].REX POLON[iae].M[agnus].D[ux].LIT[hvaniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann]. [P. zakryte lokiem – Philip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Trzy wieńce: laurowy, oliwny i dębowy, związane pośrodku wstęgą. W otoku górą napis: MERENTIBUS. (Zasłużonym). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Drugi duży medal *Merentibus*, który jako królewska nagroda ustanowiony został w 1766 r., wybito niedługo po pierwszej emisji, w 1768 lub 1769 r. (Thornische Wöchentliche 1772, z. 26, s. 204–205), lub w 1783 r. (wg A. Schroedera – zob. Kurnatowski 1885, s. 34; Gumowski 1952b, nr 251). Medal ten, jak wszystkie z serii *Merentibus*, nie nosi daty. Ogólną informację o tych medalach zawarto w opisie pierwszej odmiany (zob. nr kat. 325). Na drugim medalu powtórzono charakterystyczny portret Stanisława Augusta na awersie (tu bez przepaski we włosach) i na rewersie napis: *Merentibus*, ozdobiono trzema wieńcami związanymi pośrodku wstęgą. Bity był w różnej wadze, w złocie i srebrze.

Literatura: Thornische Wöchentliche 1772, s. 204–205; Bernoulli 1780, s. 207; Lengnich 1782a, s. 336–337; Albertrandi [b.d.] b, nr XI/2; Lengnich 1792, s. 1023; Bentkowski 1830, s. 174–175, nr 633 (odm.); Ampach 1833, s. 519, nr 4646 (srebro); Reichel 1842b, s. 267, nr 2084; Raczyński 1843, s. 20, nr 496; Lipiński 1847, s. 200–201; Mikocki 1850, s. 118, nr 2563, 2564 (srebro); Bentkowski 1858, s. 417–418; Łoś 1876, s. 38–39; Kurnatowski 1885, s. 34, nr VII; Umiński 1885, s. 43, nr 528 (brąz); Olszowski 1901, s. 34, nr 705; Chełmiński 1904, s. 102, nr 1371 (srebro), 1372 (brąz); Sadowski 1904, s. 121–123, nr 2; Gumowski 1925a, s. 116, il. 158; Gumowski 1952b, nr 251; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 112, nr 3380; Więcek 1993, s. 37–38, nr 8; Stahr 2008, s. 169, nr 232.

J.W.Z., M.M.

329 Medal nagrodowy *Merentibus*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1768 (?)

nr inw. ZKW.N.830/2699

złoto, bity, 40 mm, 39,48 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIAE M[agnus].D[ux].LITUANIAE. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa.

Rewers: Trzy przeplecione wieńce – oliwki, laurowy i dębowy. W otoku górą napis: MERENTIBUS. (Zasłużonym). Obwódka liniowa.

Kolejna odmiana nagrodowego medalu, zw. średnim *Merentibusem* (o średnicy 40 mm), bita być może od 1768 r. (Sadowski 1904, s. 122), ma wyobrażenia podobne do poprzednich (zob. nr kat. 325, 328) – na awersie portret królewski w wersji znanej od 1766 r. (z przepaską we włosach), na rewersie zaś odmiennie skomponowane, przeplecione trzy wieńce i napis: *Merentibus*, w otoku na górze. Według tradycji medalem tym obdarzano ułanów, którzy odznaczyli się w walkach z konfederatami barskimi (Hutten-Czapski 1957, s. 112), lub przyznawano go za zasługi naukowe i wynalazki (Sadowski 1904, s. 120–123). Nie ma jednak na to potwierdzenia w źródłach. Zapewne taki dar otrzymał Carl Benjamin Lengnich w 1784 r., który pisał: „medal ten z łaskawych rąk mojego króla otrzymałem, w pięknym pudełku, waży 12 dukatów i jest najdroższą pamiątką w moim zbiorze” (Lengnich 1792, z. 12, s. 1023).

Ogólną informację o tych medalach, bitych w złocie, srebrze i brązie, zawarto w opisie pierwszej odmiany (zob. nr kat. 325). Stemple awersu i rewersu (uszkodzone) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Thornische Wöchentliche 1772, s. 204–205; Bernoulli 1780, s. 207; Lengnich 1782a, s. 336–337; Albertrandi [b.d.] b, nr XI/3; Lengnich 1792, s. 1023; Bentkowski 1830, s. 174–175, nr 633 (odm.); Ampach 1833, s. 519–520, nr 4647 (brąz); Reichel 1842b, s. 265, nr 2085; Raczyński 1843, s. 20–21, nr 497; Lipiński 1847, s. 200–201; Mikocki 1850, s. 118, nr 2563 (większy); Zeltt 1867, s. 96, nr 2004 (srebro); Kurnatowski 1885, s. 34, nr VIII; Umiński 1885, s. 43, nr 529 (brąz); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1373 (złoto), 1374 (srebro), 1375 (brąz); Sadowski 1904, s. 120–123, nr 3; Doubletten 1911, s. 49, nr 1002 (brąz); Gumowski 1925a, s. 116, il. 158; Inwentarz stempli 1930, poz. 124–125; Gumowski 1952b, nr 256; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 112, nr 3381 (złoto), nr 3382 (srebro), nr 3383 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221, nr 2698 (ten egzemplarz); Treasures 1992, s. 52–53, nr 8 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 38, nr 9; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 80, nr 102 (złoto), nr 103 (srebro); Stahr 2008, s. 169, nr 233; Bylicki 2016, s. 20.

J.W.Z., M.M.

330 Medal nagrodowy *Merentibus*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1768 (?)

nr inw. ZKW.N.344

brąz złocony, bity, 30 mm, 13,07 g; uszkodzone obrzeże
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLON[iae].M[agnus].D[ux].LIT[huaniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. H[olzhaeusser]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Trzy przeplecione wieńce: oliwowy, laurowy i dębowy. W otoku górą napis: MERENTIBUS. (Zasłużonym). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Najmniejsza odmiana nagrodowego medalu – tzw. mały *Merentibus* (o średnicy 30 mm) – bita być może od 1768 r. (Sadowski 1904, s. 122), ma takie same wyobrażenia ikonograficzne jak nr kat. 329, różni się jednak nieznacznie legendą awersu. Ogólną informację o tych medalach, bitych w złocie, srebrze i brązie, zawarto w opisie pierwszej odmiany (zob. nr kat. 325). Zdaniem M. Gumowskiego (1952b, nr 256) medale takie bite były w XIX w. również w brązie.

Literatura: Thornische Wöchentliche 1772, z. 26, s. 204–205; Lengnich 1782a, s. 336–337; Albertrandi [b.d.] b, nr XII; Lengnich 1792, s. 1023; Album rycin 1822–28, nr 295 (złoto); Bentkowski 1830, s. 175, jak nr 633; Reichel 1842b, s. 267, nr 2086; Raczyński 1843, s. 21, nr 498; Lipiński 1847, s. 200–201; Mikocki 1850, s. 118, nr 2564; Zeltt 1867, s. 96, nr 2005 (srebro), nr 2006 (brąz); Kurnatowski 1885, s. 34, nr VIII; Olszowski 1901, s. 34, nr 706 (srebro); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1376 (srebro); Sadowski 1904, s. 120–123, nr 3; Gumowski 1925a, s. 116, il. 158; Gumowski 1952b, nr 256; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 112–113, nr 3384 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 295 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 38, nr 9; Koperwas 1998, s. 42, nr 89; Stahr 2008, s. 170, nr 234.

J.W.Z., M.M.

331 *Przywrócenie praw dysydentom 1768*

Johann Leonhard Oexlein
Norymberga, 1768

a) nr inw. ZKW.N.316 (il.)
srebro, bity, 38 mm, 21,91 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2681
brąz, bity, 38 mm, 18,26 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie króla *en trois quarts* w lewo, z utrefionymi włosami, w zbroi z naramiennikiem zdobionym maszkaronem, z narzuconym płaszczem gronostajowym spiętym zapinką na lewym ramieniu. W otoku napis: STANISL[aus].AV-GVST[us].D[ei].G[ratia].REX POL[oniae].M[agnus].D[ux].LITHV[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu ramienia sygn. CEXLEIN. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Przekryta kopułą pseudoantyczna świątynia na trójstopniowym podeście. Fronton o sześciu kolumnach z festonami pomiędzy nimi, na gzymsie budowli na rogach zawieszono wieńce, a w centrum dwa rogi obfitości wypełnione owocami i kwiatami. Na portalu napis: CONCORDIA (Zgoda). Przed wejściem dwie całujące się kobiece postacie: Sprawiedliwość z mieczem i wagą obejmująca alegorię Pokoju z gałązką laurową. W odcinku napis w trzech wierszach: IVRA DISSIDENTIBVS / REDDITA. / MDCCLXVIII (Prawa dysydentom przywrócone, 1768). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Ustawa sejmowa z 24 II 1768 r. w atmosferze ostrego konfliktu z częścią posłów i nie bez nacisku sąsiednich mocarstw przywróciła wszystkie prawa publiczne szlachcie „oboyga Konfessyi Ewangelickich, wraz z prawami y prerogatywami świeckimi y duchownemi”. Było to ważne dla kraju wydarzenie, upamiętnione stosownym medalem, na którego rewersie widnieje fronton świątyni ozdobiony napisem: CONCORDIA (Zgoda). Interesujące jest, że medal ten powstał w Niemczech, w Norymberdze, wyszedł spod rylca sławnego medaliera Johanna Leonharda Oexleina (1715–1787).

Trudno dociec, od kogo wyszła inicjatywa wybitcia medalu, choć wiadomo, że król Stanisław August i jego stronnictwo sprzyjali równouprawnieniu dysydentów, a problematyka ta znajdowała oddźwięk w Europie. J. Pokora (1993a, s. 76) widzi związek ikonografii medalu z propagowaniem wizerunku króla jako sprawiedliwego władcy.

Nietypowy, okazały portret królewski mógł być wzorowany na portrecie anonimowym z ok. 1765 r. (w kolekcji ZKW, sygn. ZKW/4919/ab) lub powstałym w Paryżu miedziorycie Antoine’a de Marcenaya de Ghuya, po 1765 r. (Widacka 1985, s. 169, ryc. 7–9).

Według M. Gumowskiego (1952b, nr 21) medal znany tylko w srebrze, spotyka się jednak również egzemplarze bite w brązie.

Literatura: Lengnich 1782a, s. 378–379; Albertrandi [b.d.] b, nr XIX; Album rycin 1822–28, nr 297 (srebro); Bentkowski 1830, s. 178, nr 645 (srebro); Ampach 1833, s. 517, nr 4634; Reichel 1842b, s. 270–271, nr 2124; Raczyński 1843, s. 44–52, nr 518; Sobieszczański 1849, s. 385; Mikocki 1850, s. 119, nr 2576; Mathy 1858, s. 97, nr 1444; Zeltt 1867, s. 97, nr 2019 (srebro); Łoś 1876, s. 42; Umiński 1885, s. 40, nr 486; Łoś 1896, s. 64–65; Olszowski 1901, s. 34, nr 715 (srebro); Chelmiński 1904, s. 103, nr 1398 (srebro); Forrer 1909, s. 307; Gumowski 1952b, nr 21; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 85–86, nr 3099 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 33, nr 272 (ZKW.N.316); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218, nr 2681 (ZKW.N.830/2681); PTPN 1982, s. 120, nr 261–262; Widacka 1985, s. 169, il. 7–9; Szulc 1988, s. 15–16; Pokora 1993a, s. 76; Koperwas 1998, s. 43, nr 91; Stahr 2008, s. 171–172, nr 238.

J.W.Z.

332 Medal z portretem króla dla rotmistrza Karola Balaszewicza (?)

Thomas Pingo młodszy (aw.)

Londyn i Warszawa, 1770

nr inw. ZKW.N.830/2682

srebro, bity i grawerowany, 34 mm, 17,55 g; dodane uszko z zawieszka
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa Stanisława Augusta w prawym profilu, włosy trefione. W otoku napis: STANISLAVS AVGVSTVS D[ei]-G[ratia]-REX POLONIAE M[agnus]-D[ux]-LITH[uaniae] (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). U dołu nieokreślony znak. Na przecięciu szyi sygn. T[homas]-PINGO-F[ecit] (Thomas Pingo zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: W otoczeniu dwóch gałązek laurowych związanych u dołu wstążką wryty napis w czterech wierszach: ROTMISTRZ / KAROL / BALASZEWICZ / 1770. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Jest to zapewne medal nagrodowy lub pamiątkowy dla rotmistrza Karola Balaszewicza (Balaszewicza?) z 1770 r., wykonany dość prymitywnie przez przerobienie rewersu medalu koronacyjnego Stanisława Augusta (nr kat. 321). Po usunięciu oryginalnego wyobrażenia na rewersie medalu wygrawerowano wersalikami napis i datę. W dostępnych źródłach nie ma bliższych danych o tym rotmistrzu.

Literatura: Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218, nr 2682 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

333 Medal Stanisława Augusta z dewizą Ne cede malis

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1770 r.

a) nr inw. ZKW.N.317 (il.)

srebro, bity, 40 mm, 28,77 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2683
brąz, bity, 40 mm, 32,60 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.9945
srebro, bity, 40 mm, 30,50 g
z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA; zakup na aukcji antykwarycznej w 1991 r. (1 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 23 XI 1991 r.)

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONLÆ M[agnus].D[ux].LITU[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu ramienia sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Jednomasztowy okręt z wiosłami i sterem, płynący na wzburzonym morzu między dwiema skałami, na nim wiośnięty żeglarze oraz sternik w antykizujących helmach, żeglarze z tarczami, na nich herby; na niebie chmury i błyskawice. W otoku u góry napis: NE CEDE MALIS. (Przeciwnościom nie daj się zwyciężyć). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Królowi Stanisławowi Augustowi przypisuje się pomysł tego medalu, emitowanego najpewniej jako nagroda dla stronników za wsparcie w okresie trudności politycznych, w jakich znalazła się Rzeczpospolita podczas konfederacji barskiej. Ilustruje to dobitnie rewers ukazujący nawę państwową na wzburzonym morzu, płynącą między skałami (w domyśle między Scyllą a Charybdą). Przedstawienie w konwencji *all'antica*: okręt stylizowany na starożytną galereę, sześciu żeglarzy siedzących tyłem (*sic!*) do sternika ma antyczny rymsztunek i tarcze z różnymi herbami ziem Rzeczypospolitej – wg Albertrandiego ([b.d.] b, nr XXIX) są to województwa: poznańskie, kaliskie, podolskie i ruskie. Może to być zarówno dosłowne ukazanie jednej z przygód Eneasza (jak uważa M. Stahr 2008 na podstawie lemmy rewersu; Stahr 2008, s. 172), jak i propaganda polityczna – odpowiedź na działania cesarzowej Katarzyny II. Dopuszczalna jest również interpretacja, iż sześciu dzielnych towarzyszy sternika – czyli samego króla Stanisława Augusta – to kolejno: August i Michał Czartoryscy, Andrzej Zamoyski, Stanisław Lubomirski, Antoni Przezdziecki i Jan Borch (Zienkowska 1998, s. 216). *Ne cede malis* – dewiza umieszczona na rewersie medalu – jest cytatem z *Eneidy* (Wergiliusz, VI, 132/95), co w szerszym tłumaczeniu T. Karyłowskiego (Wergiliusz, *Eneida*, Wrocław 1980, s. 158) brzmi: „Ty złemu nie ustępuj, lecz przeciw idź śmiało, / Gdzie twój los ci pozwolił!”.

Medal nie nosi daty, jednak bezspornie powstał w 1770 r. „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” pod datą 17 maja tego roku informowały, że „w tych dniach wybito medal z napisem NE CEDE MALIS, który jako osobliwość w dowód szczególnej łaski jest udzielany”.

Awers medalu to oficjalny wizerunek króla stosowany na medalach Stanisława Augusta, począwszy od 1766 r., spod rylca Jana Filipa Holzhaeussera.

Medal znany w złocie, srebrze i brązie (brązowe są zwykle nowego bicia); od wyobrażenia na rewersie zw. okrętowym. Zachowany, choć pęknięty stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Thornische Wöchentliche 1770, s. 182; Thornische Wöchentliche 1772, s. 205; Bernoulli 1780, s. 208–209; Lengnich 1782a, s. 373–374; Albertrandi [b.d.] b, nr XXIX; Hauschild 1805, s. 162, nr 963; Album rycin 1822–28, nr 299 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 178, nr 646; Reichel 1842b, s. 272, nr 2149; Raczyński 1843, s. 53–55, nr 519; Lipiński 1847, s. 204; Mikocki 1850, s. 119, nr 2577; Mathy 1858, s. 97, nr 1445; Zeltt 1867, s. 97, nr 2020; Kurnatowski 1885, s. 35, nr XVIII; Umiński 1885, s. 43, nr 540; Olszowski 1901, s. 34, nr 703 (brąz); Chelmiński 1904, s. 103, nr 1399; Doubletten 1911, s. 49, nr 1008; Inwentarz stempli 1930, poz. 117; Gumowski 1952b, nr 258;

Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 113–114, nr 3390 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 68, nr 656 (ZKW.N.317); Szwagrzyk 1971, s. 79, nr 18 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218, nr 2683 (ZKW.N.830/2683); Więcek 1993, s. 43–44, nr 20; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 81, nr 104; Zienkowska 1998, s. 216; Stahr 2008, s. 172, nr 239; Zacher 2014, s. nlb.

J.W.Z.

334 Medal nagrodowy Praemiando Incitat

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, lata 70. XVIII w. lub ok. 1792 (?)

nr inw. ZKW.N.335

późniejsza kopia z grawerunkiem

owalny medalion zamknięty dekoracyjnym festonem z liści laurowych z przywieszką

brąz srebrzony, lany, owal, 32 × 48 mm, 42,32 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: ☉ STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIAE M[agnus].D[ux].LITU[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Na prawo ślad po stampilce kolekcji Czapskich (C) (?).

Rewers: Trzy splecione wieńce: oliwny, laurowy i dębowy. Ponad nimi napis: PRÆMIANDO INCITAT. (Nagradzając, zachęca).

Obrzeże: Grawerunek: *Johann Andreas Rössler den 6 Juni 1813*.

Według E. Raczyńskiego (1843, s. 22) medal ten miał być nagrodą w dziele „nauki, umiejętności i sztuk wyzwolonych”. Z kolei A. Więcek (1993, s. 45) pisze: „Medal »Nagradzając zachęca« miał charakter wyróżnieniowy i przyznawany był przez króla osobom zasłużonym, które nie posiadały jeszcze orderów bądź medalu »Merentibus«. Bity był od końca lat 60. przypuszczalnie do III rozbioru włącznie”. Mała liczba medali przeczy jednak sugestii o tak długim biciu i o funkcji. Napis PRÆMIANDO INCITAT wskazywać może na związek tego medalu z Orderem św. Stanisława, ustanowionym w 1765 r. – jest to bowiem również dewiza orderu. H. Sadowski (1904, s. 124) dodaje, że medal noszony mógł być, podobnie jak krzyż orderowy, na morowej, pąsowej wstążce. Mógł więc ten medal poprzedzać wręczanie właściwego orderu, jak było to w przypadku znacznie późniejszego Orderu Virtuti Militari. Także ozdobienie napisu na rewersie trzema wieńcami w tym samym porządku, co na medalach *Merentibus* (zob. nr kat. 328) sugerowałby jego emisję na lata po 1766. Portret króla na awersie to oficjalny wizerunek autorstwa Jana Filipa Holzhaeussera, stosowany od 1766 r.

Forma medalionu jest zbliżona do odznaczeń medalowych Virtuti Militari i Virtuti Civili, co z kolei może wskazywać podobną datę powstania – ok. 1792 r. E. Raczyński (1843, s. 22), nie datując medalu, również umieszcza wszystkie te trzy odznaczenia obok siebie. Medal ten nie jest wymieniany przez Albertandiego w rękopisach ani w publikowanych przez M. Kurnatowskiego zapiskach A. Schroedera z 1797 r., co może sugerować, że znane egzemplarze to jedynie próby niezrealizowanego odznaczenia (tak piszą Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 125, Gumowski 1952b, nr 265; Stahr 2008, s. 173–174). Istnieją wersje me-

dalą bez uszka i przywieszki niezakończony festonem (Raczyński 1843, s. 22), również jednostronne (zob. Gumowski 1952b, nr 265), a także odlewy ołowiane (Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 125).

Opisywany egzemplarz jest prawdopodobnie kopią srebrnego medalu nagrodowego pochodzącego z kolekcji Izabelli Starzyńskiej (a wcześniej Henryka Steckiego, jak pisze Gumowski 1952b, nr 265) i kupionego do zbiorów E. Hutten-Czapskiego przed 1891 r. (Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 125, nr 3385).

Literatura: Raczyński 1843, s. 22–23, nr 499 (odm.); Bentkowski 1858, s. 418; Zelt 1867, s. 96, nr 2007 (srebro); Sadowski 1904, s. 124; Gumowski 1952b, nr 265; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 125, nr 3385 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 35, nr 287 (ten egzemplarz); Szważyk 1971, s. 83, nr 17 (ołów); Więcek 1993, s. 45, nr 23; Koperwas 1998, s. 43, nr 93 (cyna); Stahr 2008, s. 173–174, nr 241; Praemiando Incitat 2015, s. 155–156, nr 12 (ten egzemplarz).

J.W.Z., M.M.

335 Medal Stanisława Augusta z Orderem Orła Białego

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, ok. 1770–1775 (?)

nr inw. ZKW.N.8451

srebro, bity, 40 mm, 31,62 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1995 r. (11 aukcja, Gdański Gabinet Numizmatyczny, 18 II 1995 r.)

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONLÆ M[agnus].D[ux].LITUA[niae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Pod zamkniętą koroną owalna tarcza z herbem królewskim Stanisława Augusta. Z boków tarczy gałązki dębowa i palmowa, wokół tarczy wstęga z przywieszonym u dołu Orderem Orła Białego. W otoku górą napis: PRO FIDE GREGE ET LEGE. (Za wiarę, lud i prawo). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal treścią nawiązuje do najwyższego polskiego odznaczenia, jakim był Order Orła Białego, ustanowiony przez Augusta II i nadawany przez kolejnych władców Polski. Zaliczyć można ten numizmat do dwóch kategorii – medalu nagrodowego, a także medalu z serii kroniki panowania, tak typowej w Europie *histoire métallique*.

Stanisław August od pierwszego roku panowania nadawał Order Orła Białego; były one bardzo pożądane i króla zasypywano suplikami. Może więc medal służył za namiastkę lub zapowiedź dekoracji Orderem. Jednocześnie Stanisław August zmienił kształt insygniów orderowych i rozpoczął spisywanie statutów Orderu, choć nie doprowadził pracy do końca, a zachowane dokumenty nie noszą dat. Nie ma więc żadnych wskazówek umożliwiających datowanie medalu i dlatego różni autorzy snują rozmaite przypuszczenia, że powstał w przedziale lat 1770–1780.

Awers jest typowym portretem wypracowanym przez Jana Filipa Holzhaeussera w 1766 r., a rewers ukazuje Order na wstędze otaczającej ukoronowany herb królewski – skwadrowane Orzeł i Pogoń, w polu sercowym herb Ciołek domu Poniatowskich pod koroną. W otoku umieszczono królewską dewizę Orderu: *Pro fide, grege et lege* (dla kawalerów Orderu dewiza brzmiała: *Pro fide, rege et lege*).

Zachowany rachunek mennicy z 1789 r. pokazuje, że bito również takie medale srebrne, cenione na 12 złp, zaopatrzone w uszko i można się domyślać, że przeznaczona im była wstążka błękitna, jak właściwemu Orderowi (Sadowski 1904, s. 123).

Medal znany jest w złocie wagi 12 dukatów, srebrze i brązie, być może także nowego bicia. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Joachim 1773, s. 28; Bernoulli 1780, s. 212; Lengnich 1782a, s. 374 (złoto i srebro); Albertrandi [b.d.] b, nr XV; Album rycin 1822–28, nr 313; Bentkowski 1830, s. 176, nr 638; Reichel 1842b, s. 279, nr 2241; Raczyński 1843, s. 26–27, nr 505 (złoto); Mikocki 1850, s. 118, nr 2568; Bentkowski 1858, s. 418; Zelt 1867, s. 96, nr 2013; Kurmatowski 1885, s. 34, nr XXV; Umiński 1885, s. 43, nr 537 (brąz); Olshowski 1901, s. 33, nr 700, nr 701 (brąz); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1382 (złoto), nr 1383 (srebro), nr 1384 (brąz); Sadowski 1904, s. 123; Przewodnik 1908, s. 27, nr 260 (złoto); Doubletten 1911, s. 49, nr 1009; Gumowski 1925a, s. 116, il. 162; Inwentarz stempli 1930, poz. 118; Gumowski 1952b, nr 257; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 15, nr 3400; Szwagrzyk 1971, s. 83, nr 16 (brąz); PTPN 1982, s. 122, nr 296; Więcek 1993, s. 45–46, nr 24; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 81, nr 105; Za Ojczyznę i Naród 2005, s. 368–369, nr 244 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 174, nr 242; 100 rarytasów 2012, s. 216, nr 96 (złoto); Bylicki 2016, s. 20.

J.W.Z., M.M.

336 Medal nagrodowy z dewizą Signatum Hoc Memori

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, ok. 1770

a) nr inw. ZKW.N.342

srebro, bity, 40 mm, 28,70 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2698 (il.)

złoto, bity, 40 mm, 38,01 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIAE M[agnus].D[ux].LITHUANIAE. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w pięciu wierszach: SIGNATUM / HOC MEMORI / PECTORE / MUNUS HABE. / OVID[ius]: (Dar ten w sercu na pamiątkę chowaj – Owidiusz). U dołu dwie gałązki – laurowa i dębowa – związane wstążką. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Do rozmaitych darów, którymi wzorem innych europejskich władców Stanisław August obficie szafował, należą medale z królewskim portretem, zwykle opatrywane stosownym łacińskim mottem. Numizmat tu opisywany miał być wręczany cudzoziemcom – na pamiątkę, w geście przyjaźni i przychylności monarszej. Cytat z Owidiusza przeniesiony na medal Albertrandi ([b.d.] b, nr XIV) tak tłumaczył: „Dar którą ręką oddaje życzliwa / w sercu pamiętnym niech zawsze przebywa”. W istocie ten łaciński cytat brzmi (Ovid, *Heroides and Amores*, London 1914, *Epistula XIII*, w. 66): *Hectora, quisquis is est, si tibi cara, caveto: / signatum memori pectore nomen habe!* We współczesnym tłumaczeniu W. Markowskiej ten sam

fragment wybrzmiewa: „Jeśli Ci jestem droga, zaklinam, strzeż się Hektora, kimkolwiek by on był! niechaj to imię wryje się w twoją pamięć!” (Owidiusz, *Heroidy*, Kraków 1986, s. 110).

Portret na awersie medalu jest ten sam, co na wielu innych medalach, poczynając od medalu koronacyjnego spod rylca Jana Filipa Holzhaeussera z 1766 r. (zob. nr kat. 322), choć z drobnymi odmiannymi literowymi w legendzie otokowej. Brak wśród badaczy pewności, od kiedy odmiana ta była bita. Więcek (1993, s. 44–45) i Stahr (2008, s. 174–175) sugerują lata 70. XVIII w.

Od pozycji obdarowanego zależało, czy otrzymywał medal w złocie (wagi 10 dukatów), czy w srebrze. Zdaniem M. Gumowskiego (1952b, nr 259) medale takie w XIX w. bite były też w brązie. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr XIV; Lengnich 1792, s. 1023 (brąz); Bentkowski 1830, s. 175–176, nr 637; Reichel 1842b, s. 285, nr 2331 (srebro); Raczyński 1843, s. 25, nr 504; Kurnatowski 1885, s. 36, nr XLIV; Umiński 1885, s. 43, nr 536; Olszowski 1901, s. 34, nr 702 (brąz); Chelmiński 1904, s. 102, nr 1381 (brąz); Sadowski 1904, s. 124; Doubletten 1911, s. 49, nr 1007 (srebro); Inwentarz stempli 1930, poz. 140; Gumowski 1952b, nr 259; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 113, nr 3386 (srebro), t. 4, s. 125, nr 7906 (złoto); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 293 (ZKW.N.342); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221, nr 2697 (ZKW.N.830/2698); Treasures 1992, s. 52–53, nr 9 (ZKW.N.830/2698); Więcek 1993, s. 44–45, nr 22; Koperwas 1998, s. 43, nr 92 (brąz); Stahr 2008, s. 174–175, nr 243 (brąz).

J.W.Z., M.M.

337 Nieudane porwanie króla w 1771 r.

Johann Leonhard Oexlein
Norymberga, 1772

a) nr inw. ZKW.N.325
srebro, bity, 43,5 mm, 21,86 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2686
srebro, bity, 43,5 mm, 21,92 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2687
cyna, bity, 43,5 mm, 15,40 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.899 (il.)
srebro, bity, 43,1 mm, 21,87 g
dar dla Muzeum Narodowego w Warszawie z 1971 r., przekazane do Zamku Królewskiego w Warszawie w 1981 r.

Awers: W środku król w wieńcu laurowym, w rzymskim stroju (zbroja, paludamentum), szarpany przez dwie Furie piekielne, z których jedna trzyma pugnał, druga zaś płonąca pochodnię. Nad nimi chmury i błyskawice. Wynurzająca się z chmur

ręka opatrności chwyta króla za ramię. W tle stylizowana panorama Warszawy. U dołu sygn. I[ohann].L[eonhard].CEXLEIN. W otoku u góry napis: NOLITE TANGERE CHRISTOS MEOS (Nie tykajcie pomazańców moich). W odcinku napis w dwóch wierszach: HORA X NOCT[is].D[ie].III NOV[embris]./MDCCLXXI. (O godzinie 10 w nocy 3 listopada 1771). Brzeg profilowany. **Rewers:** Stylizowana fasada Zamku warszawskiego, do którego opatrność wprowadza króla. Z boków dwie klęczące, witające króla postacie (personifikacje Polski i Litwy), jedna całuje dłoń króla. W otoku u góry napis: OCVLI DOMINI SVPER IVSTOS (Oczy Pana nad sprawiedliwymi). W odcinku napis w dwóch wierszach: FIDA POLONIA / GAVDET (Cieszy się wierna Polska). Brzeg profilowany.

Nieudane porwanie króla zdarzyło się wieczorem 3 XI 1771 r. Spisek zawiązali konfederaci barscy, którzy już 13 X 1770 r. ogłosili detronizację Stanisława Augusta, a rok później zdecydowali się siłą wymusić jego abdykację. Na ulicy Miodowej zamachowcy napadli karetę wiozącą króla, wywiązała się strzelanina i walka wręcz, monarcha został zraniony w głowę. Większość zamachowców zbiegła, pozostał tylko jeden – Jan Kuźma, który pieszo uprowadził króla na Marymont i pokajał się przed królem, gdy ujrzął fiasko planu konfederatów. Przybyła na wezwanie monarchy gwardia królewska rankiem następnego dnia oswobodziła władzę.

Fakt ten odbił się szerokim echem w kraju i za granicą. Poza Polską powstało kilka medali upamiętniających szczęśliwe ocalenie Stanisława Augusta (zob. nr kat. 338) oraz wiele rycin. Nie znamy bezpośredniego zleceniodawcy opisywanego medalu, a wykonał go w konwencji antykizującej jeden z najznakomitszych medalierów tego czasu – Johann Leonhard Oexlein, hołdujący stylowi rokoka, pracujący dla licznych dworów świeckich i duchownych panujących w Europie. „Wiadomości Warszawskie” nr 45 z 1772 r. donosiły: „Z Norimbergi d. 28 kwietnia. Wybito tu medal z okoliczności bezbożnego targnięcia się na życie Króla Jmci Polskiego dnia 3 Listopada roku przeszłego. Król Jmć reprezentowany jest na nim po Rzymsku z Koroną na głowie, w tym momencie, jak był atakowany. Ręka nad nim wychodząca z obłoków ratuje jego życie szacowne, a pioruny z tegoż obłoku wypadające przerażają, i do ucieczki przymuszają Królobójców. Z daleka daje się widzieć Warszawa, a nad nią ten napis: *Nolite tangere Christos meos*. Na dole podpis wyraża czas tego szkaradnego występku... Druga strona wyraża Króla Jmci zaprowadzonego do Pałacu Opatrzności. Polska całuje rękę jego, a Litwa w postaci dziękującej Bogu, że raczył jej zachować Króla tak Kochanego”.

Napisy są cytatami z Księgi Psalmów – na awersie Ps 104,15; na rewersie Ps 33,16 (numeracja wg Wulgaty).

Medale te, bite w dużej liczbie głównie w srebrze, były ozdobą wielu zbiorów polskich i obcych.

Literatura: Wiadomości Warszawskie 1772; Albertrandi [b.d.] b, nr XXX; Album rycin 1822–28, nr 305 (srebro); Bentkowski 1830, s. 179–180, nr 653; Ampach 1833, s. 518, nr 4638; Reichel 1842b, s. 272, nr 2148; Raczyński 1843, s. 56–66, nr 520; Welzl de Wellenheim 1845, s. 545, nr 11251; Lipiński 1847, s. 204–205; Sobieszczański 1849, s. 385; Mikocki 1850, s. 119, nr 2584; Zeltt 1867, s. 97, nr 2021 (srebro); Łoś 1876, s. 42; Umiński 1885, s. 40, nr 490; Łoś 1896, s. 64; Olszowski 1901, s. 34, nr 716 (srebro); Chełmiński 1904, s. 103, nr 1400; Doubletten 1911, s. 48, nr 987; Biesiadecki 1922, s. 125; Gumowski 1952b, nr 38; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 88, nr 3124; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 34, nr 278 (ZKW.N.325); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 219, nr 2686–2687 (ZKW.N.830/2686, ZKW.N.830/2687); PTPN 1982, s. 120–121, nr 265–266; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 83, nr 109; Stahr 2008, s. 175–176, nr 245; Wawel in Vilnius 2009, nr 43; Zacher 2014, s. nlb.

J.W.Z.

338 Nieudane porwanie króla w 1771 r.

medalier nieokreślony

Norymberga, 1772 (?)

nr inw. ZKW.N.326

kopia współczesna

brąz srebrzony (?), galwan, 39 mm, 15,12 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Scena porwania króla: jeźdźcy z szablami napadają na karetę, inny mierzy pistoletem w stangreta siedzącego na koźle, na ziemi leży zabity. W otoku napis: IHR KÖNIGS MÖRDER WO BLEIBT RELIG[ion]:WIE SPRICHT

D[er].SP[Psalm].105.5[15]. (Wy, królobójcy, gdzież wasza religia, jak mówi Psalm 105,15). W odcinku napis w dwóch wierszach: SCHWARTZE THAT / D[en].3.NOV[ember].1771 (Czarny uczynek dnia 3 listopada 1771). Obwódka perełkowa.

Rewers: Ul pszczeli pod płaskim daszkiem na tyczkach, wokół fruwające pszczoły wśród drzew i krzewów. W otoku napis: GEHT CONFODERIRTE ZUM BIENEN UND LERNET VON IHNEN (Idźcie, konfederaci, do pszczół, uczcie się od nich). W odcinku napis w dwóch wierszach: 1.PETR.2.13 / .17. (1 P, 2,13–17). Obwódka perełkowa.

Porwanie Stanisława Augusta przez konfederatów barskich w 1771 r. i szczęśliwe ocalenie króla było uważnie obserwowane w Europie. Powstało wiele relacji, miedziorytów i zagranicznych medali, ponieważ, jak pisał E. Raczyński (1843, s. 57): „Przypadek niesłychany, ledwo podobieństwo do prawdy mający pochop dał do bicia tego medalu za granicą, gdyż w Polsce nigdyby pamiątki tak szkaradnej zbrodni nikt nie był myślał uwiecznić”. Oprócz artystycznego medalu wybitego w Norymberdze przez Johanna Leonharda Oexleina (zob. nr kat. 337) w Niemczech powstały pospolitsze medale, odlewane w cynie lub ołowiu, w co najmniej czterech odmianach, z niemieckimi inskrypcjami (często pomyłonymi) potępiającymi ten zamach. Scenę porwania na medalu wzorowano na miedziorytach, jakie licznie wówczas powstały, zwłaszcza w krajach niemieckich.

Podane na awersie odwołanie do Ps 105,15 oraz na rewersie wersy z 1 Listu św. Piotra (1 P 2,13–17) stanowią wskazówkę postępowania poddanych wobec królów – pomazańców Bożych.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 180, nr 654; Raczyński 1843, s. 56–66, nr 521 (odm.); Zelt 1867, s. 97, nr 2022 (odlew, cyna); Łoś 1876, s. 42; Umiński 1885, s. 40, nr 488 (odlew cyna); Łoś 1896, s. 64; Doubletten 1911, s. 48, nr 987; Gumowski 1952b, nr 40; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 89, nr 3126 (odlew, stop ołowiu z cyną); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 34, nr 279 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 176, nr 246.

J.W.Z.

339 Podzięka za dar Stanów Kurlandii dla Rzeczypospolitej 1773

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1774 lub 1788

nr inw. ZKW.N.328

srebro, bity, 44 mm, 38,1 g; uszkodzenie stempla

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Trzy tarcze owalne (oplecione wstęgą z gałązkami palmowymi i mirtowymi) z herbami: wyżej tarcza pięciopolowa Rzeczypospolitej (z herbem Ciołek w polu sercowym), z lewej ośmiopolowa Kurlandii i Semigalii (w tarczy sercowej czwórdzielnej herb Bironów), z prawej dwupolowa marszałka sejmu kurlandzkiego von Brüggena; między nimi mała tarcza łoży franko-masońskiej w Mitawie. W otoku napis: NON DISSOLVENDA CUM FIDE JUNXIT AMOR. (Nierozdzielne, bo związały je miłość z wiernością). U dołu sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 16 wierszach: MEMORIÆ / ET LAUDI / GENTIS CURONICÆ, / QUÆ HONORI DUCENS, / ÆRARIUM REGISSUI/TEMPORUMINIQUITATE/EXHAUSTUMLEVARE, INJUSSA, /IMMONONROGATA, SPONTANEUM, /ACINDE PRÆTIOSIUS OBTULIT /DONUM, DANTI ÆQUE ET /ACCIPIENTI DECORUM, /GRATÆ ET DEVINCTÆ /MENTIS, HOC PERENNE /DICAT MONUMENTUM /STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX /MDCCLXXIV. (Na pamiątkę i ku chwale kurlandzkiego narodu, który za zaszczyt sobie mając wesprzeć skarb króla swojego, czasów nieszczęśliwością wycieńczony, bez nakazu,

owsem bez prośby, dobrowolny i tym droższy dar ofiarował, dającemu równie jak odbierającemu ozdobny, wdzięcznego i obowiązanego umysłu ten wieczysty dowód ofiaruje Stanisław August, król, 1774). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W 1773 r. marszałek sejmu krajowego Kurlandii Ernst IV Wilhelm von Brügggen (1731–1791) przekazał królowi polskiemu dar w kwocie 50 tys. talarów. Księstwo Kurlandii i Semigalii, lenno Rzeczypospolitej od XVI w., w XVIII stuleciu znalazło się – wbrew woli jego mieszkańców – pod silną presją polityczną Rosji. Po I rozbiórce Polski stany kurlandzkie postanowiły wesprzeć skarb Rzeczypospolitej.

Ten wspaniałomyślny czyn znalazł odbicie na dwóch medalach zleconych przez Stanisława Augusta w podzięce dla kurlandzkiego narodu. Pierwszy, okazały (o średnicy 60 mm), wybito w 1774 r., a w 1788 r. (Intelligenzblatt 1790, nr 56, szp. 447, nr 3; Raczyński 1843, s. 68) powtórzono stempel zredukowany do średnicy ok. 45 mm – awers pozostał bez zmian, a na rewersie umieszczono jedynie napis z dawną datą, bez ozdób.

Według E. Raczyńskiego mniejszy medal wybito w złocie wagi 18 dukatów, poza tym były srebrne i w brązie, także późniejszego bicia. Stemple awersu i rewersu (pęknięty) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 214–215; Lengnich 1782a, s. 374–375; Intelligenzblatt 1790, nr 56, szp. 447, nr 3; Albertrandi [b.d.] b, nr XXI; Album rycin 1822–28, nr 307; Bentkowski 1830, s. 183, nr 665 (odm.); Reichel 1842b, s. 275, nr 2180; Raczyński 1843, s. 67–68, nr 524; Mikocki 1850, s. 119–120, nr 2585; Zelt 1867, s. 97, nr 2023; Friedlein 1876, s. 34, nr 2388 (brąz, nowe bicie); Umiński 1885, s. 42, nr 503 (brąz); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXVIII; Olszowski 1901, s. 34, nr 718; Chelmiński 1904, s. 103, nr 1402; Doubletten 1911, s. 48, nr 988; Inwentarz stempli 1930, poz. 82–83; Gumowski 1952b, nr 60; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 92, nr 3166; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 34, nr 280 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 53–54, nr 38; Orzeł Biały 1995, s. 296, nr VI 130 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

340 Medal nagrodowy dla paziów Equiti Dexterō

Jan Filip Holzhaeusser (?)

Warszawa, 1774 r. (?)

nr inw. ZKW.N.338

brąz, bity, 27 mm, 12,09 g; na rew. nieczytelny numer tuszem z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szuki

Awers: W związanym u dołu wstęgą owocującym laurowym wieńcu monogram SAR (Stanislaus Augustus Rex – Stanisław August, król) pod koroną królewską. Obwódka promienista.

Rewers: Stojąca kopia, na jej końcu zawieszony wieniec laurowy na tle krajobrazu. W otoku górą napis: EQUITI – DEXTERO (Jeźdźcowi sprawnemu). Obwódka promienista.

Za datę powstania tego nagrodowego medalu należy przyjąć rok 1774, który wskazuje A. Schroeder, probierz i administrator mennicy w Warszawie w ostatnich latach panowania Stanisława Augusta (Kurnatowski 1885, s. 34). W katalogu Albertrandiego medal nosi nazwę: *Praemium Paziom*, po czym następuje objaśnienie, iż król wyróżnił najzręczniejszych jeźdźców spośród swych kilkunastu paziów. Pochodzili oni z wielkich rodów, zdobywali na dworze rozmaite, potrzebne dla ich kariery umiejętności, w tym jazdy konnej, i uczestniczyli w licznych grach turniejowych. Takie złote i srebrne medale wręczono w 1788 r. podczas uroczystości odsłonięcia pomnika Jana III w Łazienkach (zob. nr kat. 350).

Awers medalu zawiera ozdobny monogram królewski – splecione litery SAR. Takim samym stemplem bito awersy dwóch innych medali nagrodowych – *Solerti* i *Diligentiae*. Istnieje odmiana z wieńcem laurowym bez owoców na awersie (nr kat. 341).

Zdaniem M. Gumowskiego egzemplarze bite w brązie pochodzą z XIX w. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Lengnich 1782a, s. 376; Albertrandi [b.d.] b, nr IX; Lengnich 1792, s. 1023, nr 144; Hauschild 1805, s. 162, nr 965; Bentkowski 1830, s. 175, nr 635 (srebro); Reichel 1842b, s. 277, nr 2212 (srebro); Raczyński 1843, s. 42, nr 503; Lipiński 1847, s. 201; Mikocki 1850, s. 118, nr 2567a; Bentkowski 1858, s. 419; Zeltt 1867, s. 96, nr 2010 (srebro), nr 2011; Kurnatowski 1885, s. 34, nr XI; Umiński 1885, s. 43, nr 535; Olszowski 1901, s. 34, nr 709 (srebro); Chełmiński 1904, s. 102, nr 1380 (srebro); Sadowski 1904, s. 127–128; Inwentarz stempli 1930, poz. 136; Gumowski 1952b, nr 278; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 114, nr 3393 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 35, nr 290 (ten egzemplarz); Szwagrzyk 1971, s. 77, nr 6 (srebro i brąz); Więcek 1993, s. 56–57, nr 43; Stahr 2008, s. 178, nr 250.

J.W.Z., M.M.

341 Medal nagrodowy dla paziów Equiti Dexterō

Jan Filip Holzhaeusser (?)

Warszawa, 1774 (?)

nr inw. ZKW.N.339

odlew późniejszy

brąz, lany, 27 mm, 14,35 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: W laurowym wieńcu związanym u dołu wstęgą monogram SAR (Stanislaus Augustus Rex – Stanisław August, król) pod koroną królewską. Obwódka perełkowa.

Rewers: Stojąca kopia, na jej końcu zawieszony wieniec laurowy na tle krajobrazu. W otoku górą napis: EQUITI – DEXTERO (Jeźdźcowi sprawnemu). Obwódka perełkowa.

Jest to inna wersja nagrodowego medalu dla najzręczniejszych jeźdźców spośród królewskich paziów (zob. nr kat. 340).

Literatura: Sadowski 1904, s. 127–128; Gumowski 1952b, nr 279; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 114, nr 3392 (złoto) i t. 5, s. 38, nr 10413 (srebro); Stahr 2008, s. 178, nr 250. Zob. także lit. do nr. kat. 340.

J.W.Z., M.M.

342 Medal nagrodowy Komisji Edukacji Narodowej

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa, ok. 1777 (?)
nr inw. ZKW.N.337
odlew późniejszy
brąz (?), lany, 59 mm, 77,36 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, w wieńcu dębowym. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: W wieńcu dębowym dziewięciowierszowy napis: STANISLAO / AUGUSTO REGE / COLLEGIUM PUBLICAE / INSTITUTIONI / PRAEFECTORUM / BENE DE EADEM / MERENTIBUS / H[oc].G[rati].A[nimi].M[onumentum]. / DECREVIT. (Za panowania króla Stanisława Augusta komisja przełożona nad publiczną edukacją dobrze jej zasługującym tę wdzięcznego umysłu pamiątkę przyznała). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Komisja Edukacji Narodowej (Komisja nad Edukacją Młodzi Szlacheckiej Dozór Mająca) powstała w 1773 r. Po kasacie szkół jezuickich organizowała nowy system szkolnictwa w kraju, wprowadzała nowe programy nauczania i podręczniki (Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych), naukę w języku polskim. W historiografii została nazwana pierwszym w Europie ministerstwem oświaty. W pierwotnym składzie Komisji, pod przewodnictwem księdza Hugona Kollątaja, znalazło się kilkanaście świątłych osób – dla ich uczczenia wybito duży medal. Według inskrypcji na rewersie inicjatywa tej nagrody wysła od samej Komisji.

Medal wyróżnia się od większości medali Stanisława Augusta portretem, ozdobionym wieńcem dębowym; taki wieniec nawiązuje do tradycji antycznej *corona civica*, którą w starożytnym Rzymie otrzymywano za szczególne zasługi obywatelskie (Bylicki 2016, s. 15). Podobny portret, sygnowany przez Jana Filipa Holzhaeussera, znalazł się jeszcze na drugim medalu, lecz znacznie mniejszym, poświęconym członkom KEN, z datą 1777 (zob. nr kat. 345).

Na opisywanym egzemplarzu brak sygnatury pod portretem, spowodowany niewątpliwie niestarannie wykonanym odlewem. W literaturze wymieniane są identyczne medale w srebrze i brązie, lecz z sygnaturą Holzhaeussera na awersie, pod portretem. Ten oraz znane z katalogów medale nie noszą daty, lecz badacze (Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 115; Gumowski 1952b, nr 66) łączą go również z rokiem 1777, jak nr kat. 345. Nietypowy portret z wieńcem dębowym omawia H. Widacka (1985, ryc. 38), wskazując anonimowy niewielki miedzioryt niemiecki, który mógł być inspirowany tym medalem, choć zwykle bywało odwrotnie.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr XXVI; Album rycin 1822–28, nr 312 (srebro); Bentkowski 1830, s. 183–184, nr 668 (brąz); Reichel 1842b, s. 277, nr 2211; Raczyński 1843, s. 79, nr 529; Bentkowski 1858, s. 419; Sadowski 1904, s. 128; Inwentarz stempli 1930, poz. 134–135; Gumowski 1952b, nr 66; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 115, nr 3398 (odm. aw.); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 35, nr 289 (ten egzemplarz); Widacka 1985, s. 197–198 (ryc. 38); Więcek 1989, s. 96, fot. 129 (aw.); Więcek 1993, s. 54, nr 39; Bylicki 2016, s. 15.

J.W.Z., M.M.

343 *Pamiątka wybudowania świątyni protestanckiej w Warszawie*

Jan Filip Holzhaeuser
 Warszawa, 1777
 nr inw. ZKW.N.830/2691
 brąz, bity, 53 mm, 64,18 g
 z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Kościół ewangelicki św. Trójcy w Warszawie, z kopułą (bez latarni) zwieńczoną krzyżem, wg pierwotnego planu. W otoku napis: QUICUNQUE ORAVERIT – IN LOCO ISTO EXAUDI: (Wysłuchaj każdego, kto będzie się modlił w tym miejscu). Na krawędzi odcinka sygn. S[imon].G[ottlieb].ZUGK INVEN[i]T:I[ohann].P[hilip] HOLZHAEUSSER F[ecit]. (Szymon Bogumił Zug wynalazł, Jan Filip Holzhaeuser zrobił). W odcinku napis w trzech wierszach: DIE XXIII. APRILIS. / A[nno].D[omini].MDCCLXXVII. / S[tanislau].A[ugustus].R[ex].XIII (Dnia 24 kwietnia roku Pańskiego 1777, 13 [roku panowania] króla Stanisława Augusta). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w dziewięciu wierszach: HAS ÆDES / DEO T[rino].O[ptimo].M[aximo].SACRAS / COETUS VARSAVIENS. / AUGUST[anae].CONFESSIO[is]. / EX CONSENSU / STANISL[ai].AUG[usti].REGIS / ET REIPUBLICÆ / STRUERE / COEPT. (Świątynię tę Bogu Trójjedynemu Najwyższemu poświęconą zgromadzenie warszawskie wyznania augsburskiego za zezwoleniem króla Stanisława Augusta i Rzeczypospolitej stawiać zaczęło). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Na mocy praw danych innowiercom w 1768 r. (zob. nr kat. 331) 24 IV 1777 r. rozpoczęto budowę w Warszawie dużej świątyni ewangelicko-augsburskiej. Na medalu obok nazwiska medaliera umieszczono także nazwisko Szymona Bogumiła Zuga (1733–1807), polskiego architekta saskiego pochodzenia, projektodawcy kościoła. Projekt miał osobiście zatwierdzić król.

Na awersie odwzorowano pierwszy projekt kościoła, niezrealizowany. Architekt wkrótce wprowadził zmiany i nowy projekt także uwiecznił na innym medalu (zob. nr kat. 344). Numizmat na stronie odwrotnej nosi tylko napis upamiętniający rozpoczęcie budowy. Według opisu A. Schroedera (Kurnatowski 1885, s. 55–56) „medal 4 maja 1778 r., przy zakładaniu kamienia węgielnego pod ołtarzem wraz z będącymi w tym czasie w obiegu pieniędzmi i napisem pamiątkowym na miedzianej blaszce uroczyście włożono. Medal ten w złocie ofiarowano po 1 sztuce cesarzowej rosyjskiej, królom polskiemu, angielskiemu, szwedzkiemu, duńskiemu i pruskiemu. Oprócz tego bardzo mało wybito, bo stemple pękły, a kopułę kościoła zmieniono, gdyż aby mieć więcej światła, umieszczono na kopule latarnię”. Dary te otrzymali monarchowie, którzy byli gwarantami uchwały przyznającej wolność wyznania w 1768 r.

Medal ten (i niedługo potem wydany drugi) ufundowała gmina ewangelicka w Warszawie, o czym szczegółowo informował w 1782 r. C.B. Lengnich (1782, s. 376–378).

Obecnie w zbiorach znane są egzemplarze srebrne i z brązu oraz odlewy w ołowiu.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 218–219, 268–269; Lengnich 1782a, s. 376–378; Albertrandi [b.d.] b, nr XX; Hauschild 1805, s. 163–164, nr 968b (srebro); Album rycin 1822–28, nr 310 (srebro); Bentkowski 1830, s. 185, nr 672 (srebro); Ampach 1833, s. 521, nr 4655 (brąz); Reichel

1842b, s. 277, nr 2215 (srebro); Raczyński 1843, s. 219–229, nr 570; Sobieszczański 1849, s. 104–105; Mikocki 1850, s. 120, nr 2587; Mathy 1858, s. 98, nr 1446; Zeltt 1867, s. 97, nr 2027; Kurnatowski 1885, s. 55–56, nr XX; Umiński 1885, s. 41, nr 507 (srebro); Olszowski 1901, s. 35, nr 720 (srebro); Przewodnik 1908, s. 28, nr 270 (srebro); Doubletten 1911, s. 48, nr 989; Kurowski 1949, t. 2, s. 187–189; Gumowski 1952b, nr 69; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 95–96, nr 3199 (srebro); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 219, nr 2690 (ten egzemplarz); Szulc 1988, s. 16–17; Więcek 1989, s. 97, il. 132; Więcek 1993, s. 59, nr 48; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 87, nr 117 (srebro); Koperwas 1998, s. 45, nr 98.

J.W.Z.

344 *Pamiątka wybudowania świątyni protestanckiej w Warszawie*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1777

nr inw. ZKW.N.329

ołów, bity (?), 54 mm, 58,68 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Kościół ewangelicki w Warszawie, wg drugiego planu, z kopułą z latarnią w formie przeszklonego monoptery i krzyżem u szczytu. W otoku napis: QUICUNQUE ORAVERIT – IN LOCO ISTO EXAUDI: (Wysłuchaj każdego, kto będzie się modlił w tym miejscu). Na krawędzi odcinka sygn. S[imon].G[ottlieb].ZUGK INVEN[it].I[ohann].P[hilip] HOLZHAEUSSER F[ecit]. (Szymon Bogumił Zug wynalazł, Jan Filip Holzhaeusser zrobił). W odcinku napis w trzech wierszach: DIE XXIII. APRILIS. / A[nn]o.D[omi]ni.MDCCLXXVII. / S[tanisl]a[us].A[ugustus].R[ex].XIII (Dnia 24 kwietnia roku Pańskiego 1777, 13 [roku panowania] króla Stanisława Augusta). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w dziewięciu wierszach: HAS ÆDES / DEO T[rino].O[ptimo].M[aximo].SACRAS / COETUS VARSAVIENS: / AUGUST[anae].CONFESSIO[is]: / EX CONSENSU / STANISL[ai].AUG[ustij].REGIS / ET REIPUBLICÆ / STRUERE / COEPIT. (Świątynię tę Bogu Trójjedynemu Najwyższemu poświęconą zgromadzenie warszawskie wyznania augsburskiego za pozwoleniem króla Stanisława Augusta i Rzeczypospolitej stawiać zaczęło). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Na opisywanym medalu na awersie odwzorowano drugi, zrealizowany projekt kościoła. W stosunku do pierwszego projektu (zob. nr kat. 343) architekt wprowadził zmiany, zwłaszcza w koncepcji kopuły, którą uzupełnił latarnią w formie monoptery z przeszkleniami w interkolumnach, zwieńczoną krzyżem. Na rewersie medal nosi ten sam napis upamiętniający rozpoczęcie budowy.

Medal ten (tak jak poprzedni – nr kat. 343) ufundowała gmina ewangelicka w Warszawie.

Literatura: Umiński 1885, s. 41, nr 508 (odlew, cyna); Chelmiński 1904, s. 104, nr 1406 (odlew, żelazo); Gumowski 1952b, nr 70 (cyna); Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 123, nr 7887 (ołów); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 34, nr 281 (ten egzemplarz); Szulc 1988, s. 18; Więcek 1993, s. 59, nr 48 (uwagi).

J.W.Z.

345 *Medal Komisji Edukacji Narodowej dla Stefana de Rieule*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1777

nr inw. ZKW.N.739

brąz, bity, 44 mm, 38,20 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, w wieńcu dębowym. Pod portretem sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER.F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach: EX MENTE / STAN[islaw]:AUG[ust]:REGIS / VIII.VIRI / INSTIT[ut]ion[i]:PUBL[ic]ae:PRÆFECTI / MICH[ael]:P[rin]ceps.PONIATOWSKI IGN[acjusz]:P[rin]ceps. / MASSALSKI AUG[ustus]:P[rin]ceps-SULKOWSKI / IOACH[im]:CHREPTOWICZ IGN[acjusz]: / POTOCKI AD[am]:P[rin]ceps.CZARTORYSKI / AND[reas]:ZAMOYSKI ANT[oniusz]:PONINSKI / REI AGRARIÆ STUDIUM / COMMISERUNT. / STEPHANO A RIEULE. / VIGIL[iarum]:PRÆFECTO. / MDCCLXXVII. (Z inicjatywy Stanisława Augusta, króla, ośmiu mężów przelożonych instytucji publicznych Michał książę Poniatowski, Ignacy książę Massalski, August książę Sulkowski, Joachim Chreptowicz, Ignacy Potocki, Adam książę Czartoryski, Andrzej Zamoyski, Antoni Poniński naukę rolnictwa zlecili generalowi Stefanowi Rieule, 1777). U dołu w otoku dwie związane gałązki dębowe. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W 1777 r. powstał medal poświęcony uczonemu Francuzowi Stefanowi de Rieule (Étienne Dieudonné Chardon kawaler de Rieule, zm. 1786), który w 1762 r. mianowany został generałem majorem wojsk koronnych, a w 1768 r. uzyskał polski indygenat. Na zlecenie króla i Komisji Edukacji Narodowej Stefan de Rieule opracował podręcznik o gospodarstwie rolniczym i ogrodniczym. Otrzymał za to nagrodę pieniężną przeznaczoną na wybite medalu z podziękowaniem dla króla i pierwszych członków Komisji Edukacji Narodowej za troskę o powszechną naukę rolnictwa. Wspominał o tym ksiądz Grzegorz Piramowicz w mowie sprawozdawczej o działalności Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych w 1777 r., a potem Ignacy Potocki w pogrzebowej *Mowie przy Obchodzie pamiątki D.W.D.W.W.N.B. Stefana de Rieule generała majora w Wojsku Rzeczypospolitej przez N.P.W.M.B.S.P. dnia 13 listopada 1786. miana*: „Nadgrode sobie daną obrócił na wieczne zalecenie sztuki, około której pracował i Mężów których ręka w Polsce naukę iey szczepiła. Medal piękny nakładem Jego wybity, prześle późnym wiekom, pamięć tych którym iest poświęcony, wspólnie z pamięcią tego, który i uiścić i uwielbiać umie dobre ustanowienia”.

Na tym medalu, znanym w srebrze i brązie, datowanym na 1777 r., umieszczono portret króla w wieńcu dębowym – taki jak na innym medalu wydanym pod auspicjami Komisji (nr kat. 342). Pod tą samą datą wyszedł w złocie, srebrze i brązie podobny, lecz większy medal (o średnicy 61 mm). Stemple awersu (pęknięty) i rewersu obu wersji medalu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 217; Albertrandi [b.d.] b, nr XXVII; Intelligenzblatt 1790, nr 56, szp. 447, nr 4; Lengnich 1792, z. 12, s. 1024; Bentkowski 1830, s. 211, nr 774; Ampach 1833, s. 518, nr 4639; Reichel 1842b, s. 276–277, nr 2210 (odm., srebro); Raczyński 1843, s. 217–218, nr 569; Lipiński 1847, s. 218–219; Mikocki 1850, s. 120, nr 2589; Zelt 1867, s. 97, nr 2026; Łoś 1876, s. 39; Kurnatowski 1885, s. 55, nr XVIII; Olszowski 1901, s. 35, nr 721 (srebro); Chełmiński 1904, s. 104, nr 1405; Inwentarz stempli 1930, poz. 86–87; Gumowski 1952b, nr 68; Gumowski 1957, nr 2355; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 95, nr 3198 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 66, nr 632 (ten egzemplarz); Wołoszyński 1988, s. 295; Więcek 1993, s. 57–58, nr 46; Koperwas 1998, s. 44, nr 97; Stahr 2008, s. 180, nr 253.

J.W.Z.

346 *Dozbrojenie armii w sto armat z fundacji króla Stanisława Augusta*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1780

nr inw. ZKW.N.8591

srebro, bity, 40 mm, 26,47 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1995 r. (12 aukcja, Gdański Gabinet Numizmatyczny, 23 IX 1995 r.)

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONLÆ M[agnus].D[ux].LITUA[niae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w siedmiu wierszach: ARMAMENTARIUM. / REIPUBLICÆ AUXIT / S[tanislaus].A[ugustus].R[ex]. / CENTUM TORMENTIS / BELLICIS / DE PROPRIO ÆRE. / A[nn]o.MDCCLXXX. (Zbrojownię Rzeczypospolitej król Stanisław August setką dział własnym nakładem pomnożył w roku 1780). Na dole dwie związane gałązki – laurowa i dębowa. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Stałą troską króla Stanisława Augusta i obozu reform było wzmocnienie armii. Sam władca już w początku panowania utworzył ludwisarnię warszawską. W 1780 r. wyłożył znaczną sumę na odlanie stu armat, co upamiętniono medalem. Na awersie znajduje się portret króla, jaki pojawił się już w 1766 r., na rewersie zaś napis sławiący królewską darowiznę.

Nie są znane takie medale w złocie, większość w zbiorach to egzemplarze srebrne i z brązu, być może późniejszego bicia. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Intelligenzblatt 1790, nr 137, szp. 1134; Albertrandi [b.d.] b, nr XXXIII; Bentkowski 1830, s. 185–186, nr 675 (brąz); Reichel 1842b, s. 278, nr 2240; Raczyński 1843, s. 81–82, nr 531; Friedlein 1876, s. 35, nr 2394 (brąz, nowe bicie); Kurnatowski 1885, s. 36, nr XXXVIII; Olszowski 1901, s. 35, nr 723 (brąz); Chelmiński 1904, s. 104, nr 1408 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 92; Gumowski 1952b, nr 126; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 97, nr 3228 (brąz) i t. 3, s. 70, nr 6011 (srebro); Szwagrzyk 1971, s. 80, nr 27; Więcek 1993, s. 60, nr 49.

J.W.Z.

347 *Medal dla Christiana (Christopa) Friedricha Pfliderera*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1782

nr inw. ZKW.N.4775

brąz, bity, 53,3 mm, 61,90 g

zakup na rynku antykwarycznym w 1987 r.

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONLÆ M[agnus].D[ux].LITU[aniae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w 13 wierszach otoczony wieńcem dębowym związanym u dołu wstążką: CHRISTIANO / PFLEIDERER, / DE GENTE POLONA OPTIME / MERITO,QUOD CONTINUIS / XV.ANNIS IRREMISA ET / FELICI DILIGENTIA PRÆFUIT

/ STUDIIS TYRONUM MILITARUM, / IN ACADEMIA REG:VARSAV: / CUI PERENNE SUI / DESIDERIUM,RELIQUIT, / VIR BONUS ÆQUE / ATQUE DOCTUS. / MDCCLXXXII. (Christianowi Pfeleidererowi, narodowi polskiemu dobrze zasłużonemu, ponieważ ciągle przez 15 lat nieznużoną i szczęśliwą starannością przewodniczył naukom wojskowym kadetów w Akademii królewskiej warszawskiej, w której niezgasłą sobie zostawił pamięć, mężowi dobremu równie jak uczonemu 1782). Obwódka perełkowa i liniowa.

Król Stanisław August 25 II 1782 r. osobiście wręczył Christianowi (Christophowi) Friedrichowi Pfeleidererowi (1736–1821) złoty medal wybity na jego cześć. Niemiecki uczyony przybył do Warszawy w 1766 r., by objąć katedrę fizyki i matematyki, a niebawem dyrekturę istniejącej od roku Szkoły Rycerskiej. Od 1775 r. działał w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, które nadało mu w 1782 r. tytuł *Socius Emeritus*. W tymże roku opuścił Polskę, powołany na profesurę na Uniwersytecie w Tybindze.

Wybito jeden złoty medal wagi 22 dukatów oraz srebrne i w brązie (o średnicy 53–54 mm) i mniejsze (o średnicy 40 mm) (Gumowski 1957, nr 1962–1964), różniące się tylko skrótami tytułatury królewskiej na awersie, z portretem Stanisława Augusta wg wzoru z 1766 r. Napis na rewersie mniejszego medalu – wybitego wg C.B. Lengnicha (1792, s. 588) w 1790 r. – nie jest zdobiony wieńcem.

Zachowany stempel rewersu (pęknięty) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Lengnich 1782a, s. 481–482; Albertrandi [b.d.] b, nr LVI; Intelligenzblatt 1790, nr 137, szp. 1134; Lengnich 1792, z. 4–5, s. 588, nr 453; Album rycin 1822–28, nr 317 (srebro); Bentkowski 1830, s. 212, nr 780; Reichel 1842b, s. 280, nr 2261 (srebro); Raczyński 1843, s. 236–241, nr 575; Zelt 1867, s. 127, nr 2454; Łoś 1876, s. 39; Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXXI; Umiński 1885, s. 97, nr 1017; Łoś 1896, s. 58; Chelmiński 1904, s. 126–127, nr 1851; Inwentarz stempli 1930, poz. 96; Gumowski 1957, nr 1962; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 242–243, nr 3973 (srebro); Szwarzgryk 1971, s. 81, nr 32 (srebro); PTPN 1982, s. 122, nr 283; Więcek 1993, s. 62–63, nr 54; Koperwas 1998, s. 67, nr 161; Stahr 2008, s. 182, nr 257.

J.W.Z.

348 Przekopanie kanału Prypeć–Bug

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1786

nr inw. ZKW.N.8453

srebro, bity, 40 mm, 28,78 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1995 r. (11 aukcja, Gdański Gabinet Numizmatyczny, 18 II 1995 r.)

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIÆ M[agnus].D[ux].LITUA[niae]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w 11 wierszach: FACILIORI / POLONORUM / LITUANORUMQUE / COMMERCIO, / A BALTICO MARI / AD NIGRUM INCOEPTUM / PUBLICO IMPENDIO / OPUS FOSSÆ JUVIT / SUO ÆERE. / S[tanislau]s.A[ugustus].R[ex]. / A[nn]o.

MDCCLXXXVI. (Dla ułatwienia handlu Polaków i Litwinów od Bałtyckiego do Czarnego Morza kanał zaczęty nakładem publicznym własnymi funduszami ukończyć dopomógł Stanisław August, król, roku 1786). Obwódka podwójna perelkowa i liniowa.

W 1775 r. rozpoczęto budowę kanału łączącego Bug z Prypecią, w dalszej perspektywie mającego otworzyć drogę wodną od Bałtyku do Morza Czarnego. Czyniono to m.in. na podstawie mapy hydrograficznej kraju opracowanej przez Tadeusza Czackiego, ze środków publicznych Litewskiej Komisji Skarbowej, które z czasem okazały się niewystarczające dla tej inwestycji. Król Stanisław August, otwierając pierwszy odcinek kanału w 1784 r. i doceniając wartość projektu, wsparł budowę własnymi, niemałymi funduszami. Upamiętnił ten czyn, jak inne podobne, odpowiednim medalem w swej *histoire métallique*. Na awers przeznaczono często wykorzystywany portret króla rylca Jana Filipa Holzhaeussera z 1766 r. Rewers jest napisowy, mówi o wielkim znaczeniu tego kanału na potrzeby handlu i podkreśla wkład osobisty króla w dzieło. Kanał, zw. odtąd Królewskim, ukończony dopiero podczas zaborów w XIX w., połączył Dniepr przez Prypeć i Pinę z Wisłą przez Muchawiec i Bug.

Medal znany w złocie, srebrze i brązie. Według M. Gumowskiego jedyny znany złoty egzemplarz wagi przeszło 11 dukatów był przed 1832 r. w zbiorach Gabinetu Numizmatycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Nie odnotował go J.Ch. Albertrand i w swych katalogach medali polskich Stanisława Augusta. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Intelligenzblatt 1790, nr 137, szp. 1135; Pamiętnik Warszawski 1809, s. 337–346; Bentkowski 1830, s. 186–187, nr 679 (złoto); Reichel 1842b, s. 282, nr 2292; Raczyński 1843, s. 86–88, nr 533; Lipiński 1847, s. 207–208; Kurnatowski 1885, s. 36, nr XXXIX; Umiński 1885, s. 41, nr 512 (brąz); Olszowski 1901, s. 35, nr 724 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 99; Gumowski 1952b, nr 141; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 101, nr 3279; PTPN 1982, s. 122, nr 285–286; Więcek 1993, s. 65, nr 59; Koperwas 1998, s. 45, nr 99 (brąz); Stahr 2008, s. 183, nr 259.

J.W.Z.

349 Donacja królewska na odbudowę Krakowa

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1787

nr inw. ZKW.N.330

brąz, bity, 40,1 mm, 31,39 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIÆ M[agnus].D[ux].LITUA[nia]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rwers: Napis w dziewięciu wierszach: SUBLEVANDÆ / URBI CRACOVIAE / PRISCÆ METROPOLI / POLONIÆ / E PROPRIIS REDITIBUS / CONCESSIT / S[tanislavus].A[ugustus].R[ex]. / ANNUUM CENSUM. / A[nnu].MDCCLXXXVII. (Dla podźwignięcia miasta Krakowa, dawnej Polski stolicy, z własnych dochodów nadał Stanisław August, król, coroczny zasiłek roku 1787). Dolem w otoku dwie związane gałązki dębowe. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Corocznie 300 dukatów z własnej szkatuły przeznaczył Stanisław August na odnowienie miasta Krakowa. Gest ten wykonał król po wizycie w tym mieście w czerwcu 1787 r., podczas powrotnej podróży z Kaniowa, gdzie spotkał się z Katarzyną II. Dawna stolica sprawiła tak przygnębiające wrażenie, iż władca niewielką, raczej symboliczną sumę postanowił łożyć na odnowę Krakowa. Nie pominął jednak zlecenia wykonania medalu do cyklu *histoire métallique* swego panowania. Na awersie widnieje portret stosowany na medalach od 1766 r., na rewersie znajduje się tylko inskrypcja.

Jak w innych przypadkach, wybito w złocie jeden egzemplarz 12-dukatowy do zbiorów królewskich (Albertrandi nie notuje tego medalu), poza tym więcej w srebrze. Zdaniem M. Gumowskiego medale w brązie są bite później starymi stemplami. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Intelligenzblatt 1790, nr 137, szp. 1135; Pamiętnik Warszawski 1809, s. 346–350; Bentkowski 1830, s. 187, nr 680; Reichel 1842b, s. 282, nr 2300 (srebro); Raczyński 1843, s. 89–90, nr 534; Kurnatowski 1885, s. 36, nr XL; Olszowski 1901, s. 35, nr 725 (brąz); Chełmiński 1904, s. 104, nr 1409; Inwentarz stempli 1930, poz. 101; Gumowski 1952b, nr 162; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 102, nr 3288; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 34, nr 282 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 122, nr 287; Więcek 1993, s. 69–70, nr 67; Koperwas 1998, s. 45, nr 100; Stahr 2008, s. 184, nr 260.

J.W.Z.

350 Medal nagrodowy w turniejach przy odsłonięciu pomnika Jana III w Łazienkach

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa, 1788

a) nr inw. ZKW.N.830/2695
srebro, bity, 39 mm, 36,12 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.4996 (il.)
brąz, bity, 40 mm, 37,68 g
zakup z rąk prywatnych w 1987 r.

Awers: Głowa Jana III w prawym profilu, w owocującym wieńcu laurowym. W otoku górą napis: IOANNES III. REX POLON[ia]: (Jan III, król Polski). Brzeg podniesiony.

Rwers: Dwie skrzyżowane kopie turniejowe na owocującym wieńcu laurowym. W otoku u góry w dwóch wierszach napis: ANIMAMQUE VOCAMUS / HEROIS. VIRG[ilius]. (I duszę bohatera wzywamy. Wergiliusz). W odcinku napis w czterech

wierszach: STATUAM DICAVIT / MAGNO DECESSORI / 14. SEPT[embris]:1788. / S[tanislau].A[ugustus].R[ex]. (Posąg postawił wielkiemu poprzednikowi 14 września 1788 Stanisław August, król). Brzeg podniesiony.

Dla uczczenia zwycięstwa pod Wiedniem 14 IX 1788 r. odbyła się uroczystość odsłonięcia pomnika Jana III w Łazienkach. Nadworny rzeźbiarz Jakub Monaldi nie zdołał ukończyć posągu na stulecie odsieczy wiedeńskiej i dopiero w pięć lat później postawiono posąg na moście w Łazienkach. W wystawionym na tę okazję Amfiteatrum zorganizowano karuzel, czyli popisy rycerskie, teatr, balet i fajerwerki („Gazeta Warszawska”, 1788, nr 75). Z *Programmy Baletu Heroicznego Danego w Dzień Inauguracji Statui Króla Jana Sobieskiego* dowiadujemy się, że dla rycerzy nagrodą były medale złote i srebrne (*Equiti Dextero*, zob. nr kat. 340). Medal pierwszej klasy nowo był wybity z rozkazu JKMcI z napisem: *Animamque vocamus Herois...* Albertrandi ([b.d.] b, nr XXV) pisał: „Medal stawia wyobrażenie tego, którego nieśmiertelna pamiątka powodem do tych igrzysk była; z drugiej strony kopie gonitwy te znaczą, a wieniec nagrodę im wyznaczoną, oliwki zaś, że jest nierzeczywistą, ale wyobrażeniem spokojnej walki. Napis wzięty jest z odmianą z Wirgiliusza Eneidy, ks. V wiersza 98, gdzie w podobnej przygodzie o Eneaszu pisze”.

Medal nie nosi sygnatury medaliera, lecz wg ówczesnych źródeł (Lengnich 1791, s. 1043) wykonał go Jan Filip Holzhaeusser. Znany jest w złocie, srebrze i brązie. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Intelligenzblatt 1789, szp. 575–576; Albertrandi [b.d.] b, nr XXV; Lengnich 1791, s. 1043, nr 75 (brąz); Album rycin 1822–28, nr 179 (złoto); Bentkowski 1830, s. 187, nr 683 (srebro); Ampach 1833, s. 518–519, nr 4640 (brąz); Reichel 1842b, s. 283, nr 2310 (srebro); Raczynski 1843, s. 83–85, nr 532; Lipiński 1847, s. 206–207; Mikocki 1850, s. 120, nr 2591 (srebro); Mathy 1858, s. 98, nr 1449; Zeltt 1867, s. 98, nr 2031 (srebro); Kurnatowski 1885, s. 36, nr XXXV; Olszowski 1901, s. 35, nr 726 (srebro); Sadowski 1904, s. 128; Doubletten 1911, s. 48, nr 990; Frankiewicz 1930, s. 41, nr 757 (złoto); Inwentarz stempli 1930, poz. 104–105; Gumowski 1952b, nr 167; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 103, nr 3298 (srebro); Szwagrzyk 1971, s. 86, nr 18 (brąz złocony); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 220, nr 2694 (ZKW.N.830/2695); Szemplińska-Ignaczak 1976, s. 164–165; PTPN 1982, s. 122, nr 289 (brąz); Więcek 1993, s. 71, nr 70; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 87, nr 115–116 (srebro).

J.W.Z., M.M.

351 Powiększenie polskiej armii i wzniesienie pomnika Jana III

Friedrich Wilhelm Loos (aw.), Daniel Friedrich Loos (rew.)
Berlin, 1789

a) nr inw. ZKW.N.900

srebro, bity, 51,4 mm, 50,90 g

dar dla Muzeum Narodowego w Warszawie z 1971 r., przekazane do Zamku Królewskiego w Warszawie w 1981 r.

b) nr inw. ZKW.N.5480 (il.)

brąz złocony, bity, 51,3 mm, 56 g

zakup z rąk prywatnych w 1988 r.

c) nr inw. ZKW.N.5718

brąz, bity, 51,3 mm, 54,45 g

dar w 1989 r.

Awers: Pomnik konny Jana III, postawiony w Łazienkach. Król w stroju rzymskim, z buławą w ręce. Pod nogami konia leżący Turek. Z boków pomnika dwa stosy broni tureckiej (buńczuki, toporki, dziryty) przesłonięte dwiema tarczami. Na lewej tarczy napis w dziewięciu wierszach: IOHANNI III / R[egi].P[oloniae].M[agni].D[uci].L[ituaniae]. / PATRIAE / SOCIORUMQUE / DEFENSORI / MDCLXXXVI / NOBIS EREPTO / S[tanislau].A[ugustus].R[ex]. / MDCCLXXXVIII. (Janowi III, królowi polskiemu, wielkiemu księciu litewskiemu, ojczyzny i sprzymierzonych obrońcy, roku 1686 [sic!] nam wydartemu, Stanisław August, król, w 1788). Na prawej tarczy napis w 11 wierszach: *Janowi III / K[rólowi].P[olskiemu].W[ielkiemu]. X[księciu]. L[itewskiemu]. / Ojczyzny / y / Sociuszow / Obroncy / Któregośmy / Postradali / 1696. / S[tanislau].A[ugustus].R[ex]. / 1788. (Sta-*

niśław August, król) / 1788. U góry w otoku napis: PRISCA VIRTUTE – FELIX. (Szczęśliwa przez dawną waleczność). Pod tym sygn. F[riedrich].L[ooos]. Niżej w podstawie gałązki laurowe z owocami związane ze skrzyżowaną z pękiem różg liktorskich laską (dzirytem?), na niej czapka frygijska. W odcinku napis w dwóch wierszach: CONCORD[ia].COMIT[iorum].CONVOC[atorium]. / MDCCLXXXVIII. (Zgoda sejmu zwołanego 1788). Obwódka liniowa.

Rewers: Personifikacja Polonii – z koroną na głowie, w płaszczu gronostajowym na ramionach – trzymająca w wyciągniętej prawej ręce miecz, w lewej tarczę z herbami Rzeczypospolitej. Przy nogach postaci stos broni i czapka frygijska z lewej oraz sztandary i różgi liktorskie z prawej strony. Nad nią w otoku napis: PROPRIO – MARTE TUTA (Bezpieczna własnym orężem). Na krawędzi odcinka sygn. D[aniel].LOOS. W odcinku napis w dwóch wierszach: AUCTO EXERCITU / MDCCLXXXIX. (Na pomnożenie wojska, 1789). Obwódka liniowa.

Medal z polską treścią, sygnowany przez zatrudnionych w Prusach berlińskich medalierów – ojca i najstarszego syna – Daniela Friedricha (1735–1819) i Friedricha Wilhelma Loosa (czynny 1786–1806) – został ufundowany, co wydaje się faktem niezwykłym, przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II. Przemawia za tym nie tylko pruska wytwórnia, lecz przede wszystkim odnotowane przez ówczesną prasę okoliczności pojawienia się medalu w Polsce. W lipcu 1789 r. „Margraf Lucchesini Poseł Extraordinaryny Króla Jmci Pruskiego, imieniem Monarchy swego, ofiarował Najjaśniejszemu Naszemu Panu Medal Złoty, a JP Małachowskiemu Marszałkowi Sejmowemu i Konfederacji Koronnej, tudzież Książęciu Jmci Sapiesze Marszałkowi Konfederacji Litewskiej medale srebrne, bite świeżo w Berlinie z okoliczności teraźniejszego tak chwalebego Sejmu Polskiego. Na jednej stronie tego Medalu znajduje się Geniusz Polski z dobytym w rękę mieczem, przy Chorągwiach, Tarczach i innych Znakach Wojskowych, z tym na wierzchu napisem *Proprio Marte Tuta...* Druga strona Medalu wyraża Posąg Rycerski Króla Jana Sobieskiego, roku przeszłego w Łazienkach postawiony” (Gazeta Warszawska 1789, nr 61).

Główna strona medalu ukazuje pomnik Jana III postawiony w 1788 r. w Łazienkach (zob. nr kat. 350). Ksiądz Albertrandi pisał: „biegły w swej sztuce snycerz Monaldi [rzeźbiarz włoski Jakub Monaldi, 1730–1798, zm. w Warszawie] przekształcił bryłę kamienną ogromną w posąg Jana III na koniu siedzącego z jeńcem tureckim pod przednimi konia kopytami na ziemię upadającym, z przydaniem po dwóch stronach znaków zwycięskich, z rozmaitej broni złożonych”.

Rewers z personifikacją Polonii nosi napis upamiętniający uchwałę Sejmu Wielkiego z 20 X 1788 r. o zwiększeniu stanu armii do 100 tys. żołnierzy. Przyczyniła się do powstania uchwały deklarowana przychylność króla pruskiego dla polskich reform idących wbrew dążeniom Rosji. Przymierze z Polską wkrótce Prusy zerwały.

Medal znany jest w złocie, srebrze i brązie w licznych zbiorach. Stempel rewersu (pęknięty) zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Gazeta Warszawska 1789, nr 61; Albertrandi [b.d.] b, nr XXXVIII; Album rycin 1822–28, nr 318 (brąz); Bentkowski 1830, s. 188, nr 684 (srebro); Reichel 1842b, s. 283–284, nr 2320 (srebro); Raczyński 1843, s. 98–100, nr 537; Lipiński 1847, s. 208; Mikocki 1850, s. 120, nr 2592 (srebro); Mathy 1858, s. 98, nr 1449 (srebro); Zelt 1867, s. 98, nr 2035 (srebro); Umiński 1885, s. 110, nr 1132 (brąz); Olszowski 1901, s. 35, nr 727 (srebro), 728 (brąz); Chelmiński 1904, s. 104, nr 1411 (srebro), 1412 (brąz); Doubletten 1911, s. 48, nr 992; Gumowski 1925a, s. 125, nr 160; Inwentarz stempli 1930, poz. 106; Gumowski 1952b, nr 168; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 104–105, nr 3309 (srebro);

Szemplińska-Ignaczak 1976, s. 164–165, nr 5; Sommer 1981, s. 45, nr A 22; PTPN 1982, s. 122, nr 290, 291 (brąz); Chwała i sława Jana III 1983, s. 243, nr 248; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 84, nr 110 (srebro); Koperwas 1998, s. 47, nr 104 (brąz); Pamięć o wiedeńskiej odsieczy 2008, s. 68, nr 33 (brąz); Stahr 2008, s. 185–186, nr 263.

J.W.Z., M.M.

352 *Przymierze wojskowe z Prusami 1790*

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1790

nr inw. ZKW.N.331

srebro, bity, 40 mm, 26,29 g; uszkodzone obrzeże

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONIAE M[agnus].D[ux].LITUANIAE. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w siedmiu wierszach: FOEDUS ICTUM / POLONIAM INTER / ET BORUSSIAE REGEM, / IN COMMUNE / TUTAMEN / XXII.APRILIS / A[nno].MDCCXC. (Przymierze zawarte między Polską a królem Prus dla wzajemnej obrony 22 kwietnia roku 1790). Na dole skrzyżowane gałązki laurowa i palmowa. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Przygotowywane od 1788 r. przymierze polsko-pruskie (zob. nr kat. 351), w intencji zorientowane przeciwko Rosji, podpisano 29 III 1790 r. Na medalu podano jednak, z nieznannej dziś przyczyny, datę 22 IV 1790 r. Podpisany sojusz zawierał obustronną gwarancję nienaruszalności terytorialnej obu królestw i zapowiadał wzajemną pomoc militarną w razie zagrożenia któregoś z nich. Przymierze to przetrwało do 1792 r.

Medal wpisuje się w szereg emisji będących kroniką ważnych z punktu widzenia monarchy wydarzeń. Na awersie użyto stempla z portretem Stanisława Augusta wykonanym przez Jana Filipa Holzhaeussera po raz pierwszy na medalu koronacyjnym z 1766 r., rewers jest napisowy.

Medale były bite w złocie (dziś nieznanne w zbiorach), srebrze i brązie. Stempel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr XLI; Bentkowski 1830, s. 188, nr 686; Reichel 1842b, s. 284–285, nr 2329; Raczyński 1843, s. 96–97, nr 536; Mikocki 1850, s. 120, nr 2594; Kurnatowski 1885, s. 36, nr XLVI; Doubletten 1911, s. 48, nr 993; Inwentarz stempli 1930, poz. 107; Gumowski 1952b, nr 181; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 105, nr 3317; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 35, nr 283 (ten egzemplarz); Szwagrzyk 1971, s. 82, nr 2; Więcek 1993, s. 75, nr 78; Koperwas 1998, s. 47, nr 105 (brąz); Stahr 2008, s. 186–187, nr 265.

J.W.Z.

353 *Uchwalenie prawa o miastach 1791*

Jan Filip Holzhaeuser
Warszawa, 1791

a) nr inw. ZKW.N.340 (il.)
srebro, bity, 40 mm, 27,59 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2696
srebro, bity, 40 mm, 29,42 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa króla w prawym profilu, włosy trefione, z przepaską. W otoku napis: STANISLAUS AUGUSTUS D[ei].G[ratia]. REX POLONLÆ M[agnus].D[ux].LITUA[nia]. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeuser]. (Jan Filip Holzhaeuser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w dziesięciu wierszach: ORDINUM / OMNIUM CONSENSU, / URBIUM PROSPERITAS / CONFIRMATA, MUNICIPES / AD FLORENTIOREM / STATUM SPONSIONE / PUBLICA ADSPIRARE / PERMISSI. / XVIII.APRILIS. / MDC-CXCI. (Za zgodą wszystkich stanów zapewniona miast pomyślność, obywatelom pod publiczną rękojmią nadana sposobność dźwignięcia się do stanu szczęśliwszego. Dnia 18 kwietnia 1791). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Sejm Czteroletni 18 IV 1791 r. uchwalili prawo o miastach królewskich. Mieszczanom przyznano nie-tykalność osobistą i dostęp do nobilitacji, urzędów i godności, prawo do posiadania dóbr ziemskich, miasta otrzymały samorząd miejski i inne przywileje. Prawa te włączono do tekstu Konstytucji 3 maja. Król Stanisław August nie omieszkiał upamiętnić tej zagwarantowanej prawnie emancypacji mieszczaństwa specjalnym medalem, włączającym się w cykl *histoire métallique*. Na awersie umieszczono zatem typowy portret królewski Stanisława Augusta, stosowany od początku jego panowania, a na rewersie długi opis wydarzenia. Wybito egzemplarze w złocie, srebrze i brązie. Zachowany, lecz pęknięty stem- pel rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr XLIII; Intelligenzblatt 1792, s. 122–123; Bentkowski 1830, s. 189, nr 688; Reichel 1842b, s. 285, nr 2337; Raczyński 1843, s. 105–115, nr 540; Kurnatowski 1885, s. 36, nr XLXVIII; Olszowski 1901, s. 35, nr 731; Chełmiński 1904, s. 104, nr 1414; Doubletten 1911, s. 48, nr 995; Inwentarz stempli 1930, poz. 113; Gumowski 1952b, nr 192; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 106, nr 3325 i t. 4, s. 375, nr 9958 (złoto); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 291 (ZKW.N.340); Szwagrzyk 1971, s. 82–83, nr 7; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 220, nr 2695 (ZKW.N.830/2696); Więcek 1993, s. 78, nr 83; Stahr 2008, s. 189, nr 269.

J.W.Z.

354 *Konstytucja 3 maja 1791 r.*

Johann Georg Holtzhey
Amsterdam, 1791

a) nr inw. ZKW.N.332 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 26,45 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2697
srebro, bity, 45 mm, 23,63 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa Stanisława Augusta w prawym profilu, w peruce *en catogan*, w wieńcu dębowym, z Orderem Orła Białego na wstędze przy ramieniu. W otoku napis: STANISLAUS·AUGUST·D[ei]:G[ratia]·REX POLON[niae]·M[agnus]·D[ux]·L[ituaniae]·PATRIAE PARENS. (Stanisław August, z Bożej łaski król Polski, wielki książę litewski, ojciec ojczyzny). Na przecięciu szyi sygn. H[oltzhey]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Glob będący zarazem tarczą herbową Rzeczypospolitej i królewską Stanisława Augusta (pięciopolowy herb ze skwadrowanymi Orłem i Pogonią, w sercowym polu Ciołek Poniatowskich pod baronowską koroną siedmiopalkową). Na globie korona murowa z chrystogramem. Z lewej wsparte o glob różgi liktorskie z toporem, waga i szpada. Z prawej strony stojący skrzydlaty geniusz trzymający w prawej ręce czapkę frygijską ozdobioną laurem, a w lewej ręce gałązkę laurową i kaduceusz. U jego stóp jarzmo i zerwane kajdany. U góry w promieniach oko opatrności. W otoku górą napis: TERRORE – LIBERA. (Wolna od bojaźni). W odcinku napis w trzech wierszach: EX PERHONORIFICO COMITIORUM / DECRETO D[ie].III MAY / MDCCXCI. (Chlubnym sejmu dekretem z dnia 3 maja 1791). Na krawędzi odcinka sygn. I[ohann].G[eorg].HOLTZHEY FEC[it]. (Johann Georg Holtzhey zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W Amsterdamie powstał bogaty w treść medal na cześć króla Stanisława Augusta, Sejmu polskiego i uchwalonej na nim 3 V 1791 r. Konstytucji. Z Amsterdamem utrzymywane były wówczas ożywione kontakty, głównie handlowe i bankowe, tam m.in. sam król zaciągnął wielką pożyczkę w 1782 r.

Dwaj obywatele Republiki Zjednoczonych Prowincji, Gülcher i Mülder, być może właśnie z kręgów bankierskich, przysłali królowi złoty medal za pośrednictwem związanego z dworem warszawskiego bankiera Piotra Blanka. Dołączony był list, datowany na 2 VIII 1791 r., który przytaczały – wraz z opisem medalu – ówczesne gazety polskie: „Najjaśniejszy królu! Przejęci z całą Europą zadziwieniem nad rewolucją równie szczęśliwą, jak dobroczynną, którą WKMość i Sejm Polski skuteczniliście, szukaliśmy sposobu, jakimby uwiecznić to wielkie zdarzenie; i tym końcem nakloniliśmy P. Holtzhey sławnego artystę, ażeby wybił medal do tej okoliczności stosowny. Pozwól Miłościwy Panie! złożyć go u nóg swoich i racz go przyjąć, jako słaby dowód naszego uszanowania ku WKMości. Jeśli pamiątka ta Królu nie wyraża dostatecznie wszystkich cnót Twoich, bodajby wyrazić potrafiła sentymenta głębokiego uszanowania, z którymi mamy honor zostawać etc.” (Gazeta Narodowa y Obca, 1791, s. 263).

Sławny medalier niderlandzki Johann Georg Holtzhey (1729–1808), mincmistrz w mennicach amsterdamskiej (od 1749) i utrechtckiej, zatrudniany również przez króla Prus Fryderyka Wielkiego, a także okazjonalnie pracujący dla władców Francji (Forrer 1904, s. 536), wytworzył majestatyczny portret króla w wieńcu dębowym na głowie, z Orderem Orła Białego, a na rewersie pełną symboliki scenę w zamierzeniu związaną z treściami Konstytucji. Chrystogram na globie oznaczać ma tolerancję religijną, a korona murowa – przywileje dla miast. Anioł skrzydlaty – geniusz rewolucji – depcze jarzma, „emblema obcych gwałtów i przemocy”, trzyma „czapkę wolności, oliwną różyczkę i *caduceum* Merkurego, na znak szczęśliwości powszechnej, która z zdarzenia tego spływa na państwo całe. O kulę ziemską oparte są pęki konsularne senatu i stanu rycerskiego, z ważkami i mieczem sprawiedliwości – na dowód, że magistratury i trybunały, bez względu na osoby i urzędy, wyrządzać mają jednakową sprawiedliwość w całej Rzplitej. Na górze widać oko opatrności boskiej, rzucające promienie jasności na wszystkie

te obiektu, jako znak cudownej swojej mocy, w przywróceniu całemu narodowi wolności, w utwierdzeniu tolerancji, i w położeniu szranków szkodliwemu fanatyzmowi...” (Gazeta Narodowa y Obca 1791, s. 263).

Nie jest znana liczba wybitych medali, głównie srebrnych, które spotykane są we wszystkich poważniejszych zbiorach. Nie ma o nich wzmianki w katalogach medali królewskich Stanisława Augusta sporządzonych przez księdza Albertrandiego.

Literatura: Gazeta Narodowa y Obca, 1791, s. 263; Album rycin 1822–28, nr 321; Bentkowski 1830, s. 189–190, nr 690; Reichel 1842b, s. 286, nr 2339 (złoto), nr 2340 (srebro); Raczyński 1843, s. 116–124, nr 541; Lipiński 1847, s. 209; Mikocki 1850, s. 120–121, nr 2595; Zeltt 1867, s. 98, nr 2040; Łoś 1876, s. 39; Umiński 1885, s. 42, nr 516; Goldstein 1889, szp. 14–15; Łoś 1896, s. 59; Olszowski 1901, s. 35, nr 732; Chelmiński 1904, s. 104, nr 1415; Doubletten 1911, s. 48, nr 994; Gumowski 1925a, s. 124–125, nr 160; Gumowski 1925b, nr 190; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 106–107, nr 3326; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 35, nr 284 (ZKW.N.332); Schwagryk 1971, s. 86, nr 17; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 220–221, nr 2696 (ZKW.N.830/2697); PTPN 1982, s. 122, nr 293; Orzeł Biały 1995, s. 297, nr VI 131 (ZKW.N.830/2697); Koperwas 1998, s. 48, nr 107; Stahr 2008, s. 187–188, nr 267.

J.W.Z.

Serie
medalierskie

Seria medali królów Francji Nicolasa de Launaya (nr kat. 355)

Liczącą pierwotnie 65 żetonów suitę władców Francji zamówił Nicolas de Launay (1646–1727), dyrektor paryskiej mennicy – Balancier du Louvre. Serię wykonał francuski medalier Thomas Bernard (1650–1713), choć Forrer (1904, s. 516) pierwotnie przypisywał ją Jeanowi Dassierowi. Później skorygował tę pomyłkę (Forrer 1923, s. 207). Komplet uzupełniony został o siedem żetonów kolejnych panujących (od Ludwika XV do Ludwika Filipa I), których autorami byli różni medalierzy, m.in. Nicolas Gatteaux, Pierre-Simon-Benjamin Duvivier, Raymond Gayrard czy Alexis-Joseph Depaulis.

Literatura: Mitchiner 1991, s. 1443.

M.Z.

355 Henryk III

Thomas Bernard
Paryż, przed 1713

a) nr inw. ZKW.N.25 (il.)
nowe bicie (?), XIX w. (?)
brąz, bity, 32 mm, 10,9 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3122
nowe bicie, XIX w.
brąz, bity, 32 mm, 16,36 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/3123
nowe bicie, XIX w.
brąz, bity, 33,5 mm, 12,62 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Henryka w prawym profilu, w zbroi z paludamentum, wieńcu laurowym oraz kolczykach, z łańcuchem Orderu Świętego Ducha. W otoku napis: HENRI III·ROY DE FRAN[ce]·ET DE POLOG[ne]· (Henryk III, król Francji i Polski). Zewnętrzna obwódka promienista.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: 62· / NÉ·1551· / SUCCEDE·1574· / INSTITUTION DE L'ORDRE / DU SAINT ESPRIT·1578 / MORT·1589· / TROISIEME RACE· / DV 11·AV 10·DEGRÉ· (Urodzony 1551; król 1574; Instytucja Orderu Ducha Świętego 1578; śmierć 1589; trzecia dynastia; [stopień pokrewieństwa]). Zewnętrzna obwódka promienista.

Według Mitchinera (1991, s. 1443) żeton ten pochodzi z późniejszej serii zamówionej przez króla Ludwika Filipa I i należałoby go datować na lata 1830–1833.

Litera M w wyrazie MORT zapisana ozdobnie oznacza śmierć gwałtowną. Co ciekawe, objaśnienia różnych skrótów obecnych na żetonach z tej serii przedstawiono na osobnym numizmacie (Mitchiner 1991, s. 1443, nr 4268). TROISIEME RACE – „trzecia dynastia” – oznacza Kapetyngów (pierwsza i druga

dynastia to Merowingowie i Karolingowie), do której zalicza się ród Walezjuszów będący jej boczną gałęzią. Z kolei ostatni wiersz charakteryzuje stopień pokrewieństwa, w tym przypadku dość odległy, z kolejnym królem – tutaj Henrykiem IV, pochodzącym już z domu Burbonów.

Literatura: Catalogue Des Poinçons 1833, s. 472, nr 62; Beyer 1857, s. 24, nr 33; Médailles françaises 1892, s. 529, nr 62; Mitchiner 1991, s. 1459, nr 4329; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 10, nr 19 (ZKW.N.25); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 274, nr 3121 (ZKW.N.830/3122), s. 274, nr 3122 (ZKW.N.830/3123); Gacek 2001, s. 10, nr 3.

M.Z.

Seria medali królów Szwecji Arvida Karlsteena (nr kat. 356–357)

Poczet medali z wizerunkami 10 władców Szwecji od Gustawa I do Karola XII wykonał Karlsteen na przełomie XVII i XVIII w. Stemple Wazów powstały w latach 1699–1700, a Wittelsbachów dwa lata później. Artysta wykonał dwie serie medali różniące się wielkością, zaś stemple portretowe niektórych z nich wykorzystywane były również później do bicia nowych odmian (zob. nr kat. 228).

Arvid Karlsteen urodził się w Karlskoga w 1647 r. Pobierał nauki u takich mistrzów, jak Jean Varin czy John Roettier. Był nadwornym medalierem królów Szwecji Karola XI i Karola XII. Uszlachcony w 1692 r., zmarł w Sztokholmie w 1718 r.

Literatura: Forrer 1907, s. 118–122; Renqvist 1931; Stenström 1944.

M.Z.

356 *Zygmunt III*

Arvid Karlsteen
Szwecja, ok. 1700
nr inw. ZKW.N.830/2516
srebro, bity, 51 mm, 51,07 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Zygmunta III w prawym profilu, w zbroi i płaszczu. W otoku górą napis: SIGISMVND[us] · – D[ei].G[ratia]. REX.SVECIAE. (Zygmunt, z Bożej łaski król Szwecji). U dołu w ligaturze sygn. AK [Arvid Karlsteen]. Brzeg podniesiony.

Rewers: W ozdobnym kartuszu czteropolowy herb Rzeczypospolitej – skwadrowane Orzeł i Pogoń. W otoku górą: HOC TECTVS.NVDATVR.AVITO. (Tę [tarczę] okryty, odarty z ojczyściej). Brzeg podniesiony.

Spotykany czasem zabieg łączenia tytułatury w legendzie z korespondującym wyobrażeniem herbowym na medalu Karlsteena został przetworzony, nabierając innego znaczenia. Raczyński podaje jego

ciekawą interpretację: „Napis na stronie odwrotnej daje poznać, że Król Szwedzki tarczą Polską i Litewską zasłaniać się pragnie przeciw tym, którzy mu dziedziczną wydzierali Koronę”. Nie znał on zapewne okoliczności ani miejsca powstania medalu, bo jego symbolika kładzie ewidentnie nacisk na utratę tronu szwedzkiego, z czym Zygmunt do końca życia pogodzić się nie mógł.

Literatura: Lochner 1737, 40. Woche, s. 321; Album rycin 1822–28, nr 41; Bentkowski 1830, s. 20, nr 70; Reichel 1842b, s. 139, nr 744; Raczyński 1845a, s. 306–309, nr 63; Mikocki 1850, s. 46, nr 1162; Mathy 1858, s. 50, nr 827 (brąz); Zeltt 1867, s. 36, nr 820; Hildebrand 1874, s. 58, nr 14; Umiński 1885, s. 11, nr 59; Olszowski 1901, s. 10, nr 246; Chelmiński 1904, s. 20, nr 201 (brąz złocony); Gumowski 1924a, s. 122–123, nr 116; Renqvist 1931, tabl. 1, nr 4; Stenström 1944, s. 319, nr 44; Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 185, nr 1661; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 197, nr 2516 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 32, nr 93; Koperwas 1998, s. 16, nr 22; Stahr 2008, s. 49, nr 34.

M.Z.

357 Zygmunt III

Arvid Karlsteen
Szwecja, ok. 1700
nr inw. ZKW.N.34
srebro, bity, 26 mm, 6,12 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Zygmunta III w prawym profilu, w zbroi i płaszczu. W otoku górą napis: SIGISMVND[us]· – D[ei].G[ratia]. REX·SVE[ciae]. (Zygmunt, z Bożej łaski król Szwecji). Obwódka promienista.

Rewers: W ozdobnym kartuszu czteropolowy herb Rzeczypospolitej – skwadrowane Orzeł i Pogoń. W otoku górą napis: HOC·TECTVS·NVDATVR·AVITO. (Tą [tarczą] okryty odarty z ojczystej). Obwódka promienista.

Różnice w stosunku do większego medalu (zob. nr kat. 356) sprowadzają się w zasadzie do nieco uproszczonych elementów wizerunku króla oraz kartusza, a także skróconego zapisu nazwy Szwecji.

Literatura: Raczyński 1845a, s. 306–309, nr 63a; Zeltt 1867, s. 36, nr 821; Hildebrand 1874, s. 59, nr 15; Gumowski 1924a, s. 123, nr 117; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 70, nr 7549; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 11, nr 27 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 115, nr 173; Stahr 2008, s. 50, nr 35 (brąz).

M.Z.

Seria medali królów Szwecji Carla Reinholda Bercha (nr kat. 358)

Szwedzki naukowiec i numizmatyk Carl Reinhold Berch (1706–1777) przedstawił 29 X 1728 r. memorandum (Hildebrand 1875, s. 544–546), w którym zawarł pomysł wydania wielkiej suity medalierskiej władców Szwecji, mającej być swoistym zapisem dziejów tego państwa na medalach. Pierwowzorem tej koncepcji była zainicjowana w 1663 r. przez Jeana Baptiste’a Colberta tzw. *histoire métallique*, mająca utrwalić na medalach zwycięstwa Króla Słońce – Ludwika XIV (Jones 1979, s. 81).

Głównym wykonawcą szwedzkiej serii królewskiej został Johann Carl Hedlinger. Urodzony w Szwajcarii w 1691 r., kształcił się we Francji. W 1718 r. Karol XII sprowadził go do rodzinnego kraju i dał mu posadę głównego rytownika sztokholmskiej mennicy. Po powrocie do Szwajcarii w 1745 r. Hedlinger osiadł w Schwyz, miejscu swojego urodzenia, gdzie kontynuował twórczość medalierską. Tam zmarł w 1771 r. (Forrer 1904, s. 455–467).

Hedlinger zdołał wykonać 27 medali z liczącej 56 egzemplarzy serii (nr 1, 30–55). Po nim pracę nad suitą kontynuował jego uczeń i zarazem następca na posadzie głównego medaliera mennicy w Sztokholmie Daniel Fehrmann (1710–1780), a następnie syn tegoż Carl Gustaf Fehrmann (1746–1809). Ostatni medal wykończył Ludvig Persson Lundgren (1789–1853) dopiero w 1842 r. Gumowski uważał, że seria Bercha mogła posłużyć w pewnej mierze za wzór dla suity królewskiej Stanisława Augusta (zob. nr. kat. 361–383), co nie jest pozbawione podstaw, zważywszy na podobieństwo formy rewersu owych kompletów (Gumowski 1924, s. 125). Zauważyć jednak należy, że większość medalierskich suit historycznych władców Europy miała zbliżoną formę i była do siebie dość podobna (zob. także nr kat. 355).

Literatura: Hildebrand 1875, s. 544–547; Felder 1978.

M.Z.

358 *Zygmunt III*

Johann Carl Hedlinger
Szwecja, 1728–1745

a) nr inw. ZKW.N.32 (il.)
srebro, bity, 33 mm, 13,7 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.33
brąz, bity, 33 mm, 13,74 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Zygmunta III w prawym profilu, w krezie, zbroi i płaszczu. W otoku górą napis: SIGISMVND· – D[ei]·G[ratia]· REX·SVEC[iae]·ET·POL[oniae]· (Zygmunt, z Bożej łaski król Szwecji i Polski). U dołu sygn. I[ohann]·C[arl]·H[edlinger]·. Obwódka promienista.

Rewers: Napis w 12 wierszach: 47·F[ecit]· / NAT[us]·1566· / C[oronatus]·1594· / QVOD PONTIF[icis]· / DOCTORIBVS / ET EXTERNO MILITE / PVBLICAM TVRBARET / TRANQVILITATEM / A CAROLO DVCE SVDERM[aniae] / CONSENT[entibus]· CIVIBVS / EXCLVSVS· / M[ortus]·1632· (Urodzony 1566, koronowany 1594. Ponieważ papieskimi kapłanami i obcym wojskiem publiczny zaburzał spokój, od Karola, księcia Sudermanii, za przyzwoleniem obywateli wypędzony. Umarł 1632). Obwódka promienista. Ślady dwukrotnego bicia na egzemplarzu ZKW.N.32.

Wizerunek Zygmunta oraz układ legendy niewątpliwie nawiązują do nieco wcześniejszego medalu Zygmunta autorstwa Arvida Karlsteena (zob. nr kat. 356). Liczba 47 to kolejny numer medalu w serii Bercha (Hedlinger nie rytował stempli po kolei). Opis dokonany Zygmunta jako króla Szwecji umieszczony na rewersie nie ukazuje go w korzystnym świetle. Taki był jednak punkt widzenia ówczesnych poddanych króla szwedzkiego.

Literatura: Raczyński 1845a, s. 364–369, nr 86; Hildebrand 1875, s. 559, nr 47; Chelmiński 1904, s. 21, nr 210 (srebro), nr 211 (brąz); Mikocki 1850, s. 47, nr 1172 (brąz); Zeltt 1867, s. 37, nr 831 (brąz); Umiński 1885, s. 11, nr 63 (brąz); Gumowski 1924a, s. 124–125, nr 119; Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 186, nr 1662 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 11, nr 26 (ZKW.N.32); Felder 1978, s. 126, nr 97; Koperwas 1998, s. 17, nr 23; Gacek 2001, s. 21, nr 22; Stahr 2008, s. 50, nr 36 (brąz).

M.Z.

Seria medali książąt Lotaryngii (nr kat. 359–360)

Zleceńodawcą serii medali z podobiznami książąt i księżnych Lotaryngii był Leopold I Józef. Jej wykonanie powierzono medalierowi Ferdinandowi de Saint-Urbainowi (1654 lub 1658–1738), uznawanemu obecnie za jednego z najwybitniejszych artystów końca XVII i 1. poł. XVIII stulecia. W jej przygotowaniu miał uczestniczyć także jego syn Claude Augustin (1703–1761). Prace tworzące suitę najczęściej znaczony były monogramem S.V. należącym do ojca. Ferdinand de Saint-Urbain używał także sygnatur F.D.S.V., S. VRBA OP., S. VR. FERD. DE S.V. Z pochodzenia był Francuzem. Ponad 30 lat pracował we Włoszech, gdzie m.in. stał na czele papieskiej mennicy. Następnie powrócił do rodzinnego Nancy – tam zdaniem L. Forrera powstała opisywana seria (Forrer 1912, s. 307). Lepage i J.N. Beupré wyliczyli łącznie 40 numizmatów tworzących ten cykl (Lepage, Beupré 1867, s. 92–103). Na 31 przedstawiono książęce pary. Zdaniem I. Mirnika w XVIII i XIX w. posiadanie w kolekcji kompletu było przez rządzącą dynastie, rodziny arystokratyczne, jak i numizmatyków postrzegane w kategoriach prestiżowych (Mirnik 2007, s. 175). Wskazują na to wydania katalogowe całej serii władców lotaryńskich, które przygotował Augustin Calmet. Pierwsze ukazało się jeszcze za życia Ferdinanda de Saint-Urbaina (Calmet 1736), kolejne natomiast opublikowano we Florencji (Calmet 1762; Calmet 1763). Znane są też pochodzące z XVIII w. mahoniowe medalierki wykonane specjalnie do przechowywania serii tych medali (np. egzemplarz z Pałacu Książąt Lotaryńskich – Muzeum Lotaryngii). H. Lepage i J.N. Beupré (1867, s. 85) datowali przygotowanie serii na lata 1727–1731, natomiast K. Domanig (1896, s. 23, *n.v.*, cyt. za: Mirnik 2007, s. 175) odnosił ich wykonanie do okresu 1708–1720, co przyjął za nim I. Mirnik.

Medale wchodzące w skład kolekcji znane są w złocie, srebrze, brązie, cynie i ołowiu.

Literatura: Calmet 1736; Calmet 1762; Calmet 1763; Lepage, Beupré 1867, s. 85–103; Forrer 1912, s. 309–310; Mirnik 2007.

G.Ś.

359 Karol V Lotaryński i Eleonora Maria, wdowa po Michale Korybucie

Ferdinand de Saint-Urbain

Nancy, 1708–1720 lub 1727–1731 (?)

a) nr inw. ZKW.N.65

brąz, bity, 47 mm, 46,66 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/3024 (il.)

brąz, bity, 48 mm, 45,36 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/3025

brąz, bity, 49 mm, 36,59 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Głowa Karola V Lotaryńskiego prawym profilem, w peruce *à la lion*, z wieńcem laurowym. W otoku napis: CAROLVS·V·D[e]·G[ratia]·DVX·LOT[haringiae]·MAR[chio]·D[ux]·C[alabriae]·B[arri]·G[eldrie] (Karol V, z Bożej łaski książę lotaryński, książę i margrabia Kalabrii, Baru, Geldrii). Obwódka zewnętrzna perelkowa. Brzeg podniesiony.

Rwers: Głowa Eleonory Marii w lewym profilem z ufryzowanymi włosami ozdobionymi sznurem pereł. Królowa w suknie (płaszczu?) spiętej na lewym ramieniu. W otoku napis: ELEON[ora]·MAR[ia]·AVSTRIACA·REGINA·POL[oniae]·DVCISSA·LOT[haringiae]·C[alabriae]·B[arri]·G[eldrie] (Eleonora Maria Austriaczka, królowa Polski, księżna Lotaryngii, Kalabrii, Baru, Geldrii). Pod popiersiem, na przecięciu ramienia sygn. S·V·. Obwódka zewnętrzna perelkowa. Brzeg podniesiony.

W latach 1670–1673 Eleonora Maria Habsburżanka była – jako żona Michała Korybuta Wiśniowieckiego – królową Polski, co rytownik zaznaczył w inskrypcji otokowej. Po przeszło czterech latach wdowień-

stwa w 1678 r. ponownie wyszła za mąż, za Karola V Leopolda (1643–1690), księcia Lotaryngii w latach 1675–1690, który dwukrotnie – w 1669 i 1674 r. – bez powodzenia kandydował do tronu polskiego. Leopold I Józef, zleceniodawca wykonania serii medali władców Lotaryngii, był synem pary upamiętnionej na opisywanym medalu.

Literatura: Calmet 1736, s. 51; Beyer 1857, nr 134; Lepage, Beaupré 1867, s. 98–99, nr 35; Forrer 1912, s. 310, nr 53; Gumowski 1949a, nr 41, tabl. VII; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 91, nr 7715; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 14, nr 53 (ZKW.N.65); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 261, nr 3023–3024 (ZKW.N.830/3024–3025); Koperwas 1998, s. 22, nr 35; Mirmik 2007, s. 175, nr 35; Chomyn 2015, t. 2, s. 137, nr 788.

G.Ś.

360 Fryderyk (Ferry) de Bitche i Wierzchosława Ludmiła Piastówna

Ferdinand de Saint-Urbain

Nancy, 1708–1720 lub 1727–1731

nr inw. ZKW.N.830/3013

brąz, bity, 30 mm, 44,29 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księcia Fryderyka w prawym profilu, w ozdobnym berecie na głowie oraz wierzchniej szacie związanej pod szyją. W otoku napis: FRIDERICVS·I·DE·BITCH·D[ei]·G[ratia]·DVX·LOTH[aringiae]·ET MARCHIO[nis] (Fryderyk I de Bitche, z Bożej łaski książę Lotaryngii i margrabia). U dołu popiersia sygn. S[aint]V[rbain]. Obwódka perełkowa. Brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie księżnej Wierzchosławy Ludmiły w lewym profilu, w sukni z bordiurą obwiedzioną perłami przy szyi, w koafurze z diademem ozdobionym perłami oraz welonem. W otoku napis: LVDOMILLA·POLONICA·DVCISSA·LOTH[aringiae]·ET·MARCHIONISS[a] (Ludmiła Polka, księżna Lotaryngii i margrabina). Pod popiersiem sygn. S[aint]V[rbain]. Obwódka perełkowa. Brzeg podniesiony.

Kolejnym polonikiem w suicie książąt Lotaryngii (zob. nr kat. 359) jest medal poświęcony Fryderykowi (Ferry) I hrabiemu Bitche (niem. Bitsch), księciu Górnej Lotaryngii w latach 1205–1206. Poślubił on ok. 1160 r. córkę polskiego władcy Mieszka III Starego, księcia seniora i zwierzchniego księcia Polski, w którego planach ślub córki miał powiązać z Piastami książąt Świętego Cesarstwa Rzymskiego. Wierzchosława Ludmiła (przed 1152 – ok. 1223) urodziła księciu Fryderykowi dziewięcioro dzieci, w tym następcę tronu lotaryńskiego – Fryderyka II (Ferry II, zm. w 1213 r.).

Tak jak i w przypadku innych numizmatów z suity medalier de Saint-Urbain próbował w miarę możliwości oddać prawdziwe wizerunki władców. Dla portretu księcia posłużył się płaskorzeźbą z kościoła fundacji Fryderyka I w Pelney, portret Wierzchosławy zaś to raczej imaginowane wyobrażenie księżnej (Calmet 1736, s. 28). Konterfekty wzięte z medali zostały później powielone jako ilustracje w *Historii Lotaryngii* (np. Calmet, wydanie z 1748 r.), a także w bezpośrednich opracowaniach suity medalierskiej (np. z lat 1736, 1762–1763) spisanych przez wielbnego Antoine'a Augustine'a Calmeta, opata w Senones.

Literatura: Calmet 1736, s. 28; Calmet 1748, s. 539; Exter 1770, s. 54–55; Lepage, Beaupré 1867, s. 94–95, nr 11; Chelmiński 1904, s. 7, nr 2; Katalog der Münzen 1904, s. 984, nr 7238; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 416, nr 4798; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 260, nr 3012 (ten egzemplarz); Mirmik 2007, s. 175, 177–178, nr 11.

J.W.Z.

Seria medalierska królów polskich 1791 – ok. 1798 (nr kat. 361–383)

W 1791 r., po 28 latach panowania, Stanisław August nie zaniechał starań o bicie medali mających być trwałą pamiątką jego królowania. Śladem innych władców europejskich zlecił nadwornemu medalierowi Janowi Filipowi Holzhaeusserowi wykonanie projektów medalierskiego pocztu polskich królów i rozpoczęcie jego emisji. Za wzór wskazał obrazy Marcella Bacciarellego z Pokoju Marmurowego w Zamku Królewskim w Warszawie. Medale miały nosić na awersie portret władcy, a na rewersie w lapidarnym skrócie opis jego dokonań na podstawie łacińskich napisów na odwrociach obrazów. Król czuwał nad tym osobiście, we współpracy z Adamem Naruszewiczem i Janem Chrzycielem Albertrandim. Jan Filip Holzhaeusser wyrył 11 stempli (Bolesława Chrobrego, Wacława Czeskiego, Władysława Łokietka, Kazimierza Wielkiego, Ludwika Węgierskiego – gotowe w 1791 r.; Jadwigi, Władysława Jagiełły, Władysława Warneńczyka, Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta i Aleksandra – gotowe w 1792 r.). Pracę przerwana przez śmierć Holzhaeussera w 1792 r. dokończył Jan Jakub Reichel (Zygmunt I, Zygmunt August, Henryk Walezy, Stefan Batory, Zygmunt III, Władysław IV, Jan Kazimierz, Michał Korybut, Jan III, August II, Stanisław Leszczyński i August III). Łącznie w latach 1791–1798 powstały 23 medale; w stosunku do obrazów w Zamku seria została rozszerzona o medal poświęcony Stanisławowi Leszczyńskiemu. Powstał bardzo efektowny zestaw numizmatów, w którym brakuje co prawda kilku władców średniowiecznych, niezbyt cenionych w wieku oświeconym. Pozostali otrzymali swój mniej lub bardziej udatny wizerunek, zwykle w profilu, wg obrazów M. Bacciarellego, wzorującego się z kolei na dostępnych mu wcześniejszych konterfektach, np. rzeźbiarskich na nagrobkach wawelskich w przypadku Kazimierza Wielkiego, Kazimierza Jagiellończyka, Jana Olbrachta. Niektóre wizerunki wykazują podobieństwo do portretów królewskich Jana Bogumiła Plerscha lub miedziorytów Jana Szymeclera ze zbiorów królewskich, zwykle też nawiązujących do wcześniejszych dzieł malarskich, np. Lucasa Cranacha (Zygmunt I i Zygmunt August), Étienne'a Dumonstiera (Henryk Walezy). Wzór dla Stefana Batorego wzięto zapewne z miniatury z trumny w krypcie wawelskiej, a dla Zygmunta III z portretu Petera Danckersa de Rij z Pokoju Marmurowego. Dla Władysława IV szukano podobieństw u Petera Paula Rubensa; dla Jana Kazimierza i Michała Korybuta w portretach Daniela Schultza; Jan III wykazuje nawiązanie do portretów Jerzego Eleutera Szymonowicza Siemiginowskiego, Stanisław Leszczyński – do obrazu Jana Bogumiła Plerscha (tak sugeruje D. Rapnicka, *Portrety* 1967, s. 364), a August II i August III – do dzieł Louisa de Silvestre'a.

Medale wybito w złocie w jednym egzemplarzu dla Stanisława Augusta i w srebrze oraz być może w brązie, choć te mogą być późniejszymi biciami. Mennica Warszawska działała także po ostatnim rozbiórze i – jak to opisuje Antoni Schroeder w 1797 r. (Kurnatowski 1885, s. 3) – wybijała z istniejących stempli medale na potrzeby kolekcjonerów. W 1868 r. wyposażenie mennicy i stemple wywieziono do Petersburga, gdzie też prowadzono nielegalny proceder wytwarzania nowych bić atrakcyjnych numizmatów. Również do Petersburga wywieziono piękne woskowe modele awersów medali królewskich (dziś 16 sztuk w Ermitażu). Stemple medali, o których szerzej pisze T. Bylicki (*Skarb z Kijowa* 2011, s. 15–39), zwrócono Polsce w 1927 r.

Niezwykłe, obrosłe legendą były losy złotej serii. Królewska kolekcja zakupiona była po śmierci króla w 1805 r. do Gimnazjum w Krzemieńcu. Tam w 1810 r. trafiła z daru Sebastiana Badeniego seria złota. Po powstaniu listopadowym została wraz z majątkiem krzemienieckiej szkoły zarekwirowana i przewieziona do Kijowa. Do dzisiaj jest tam przechowywana w Muzeum Narodowym Historii Ukrainy, w liczbie 19 egzemplarzy złotych i jednym brązie złoconym (Zygmunt III). Natomiast w zbiorach polskich znajdują się dwa złote medale: w MNW (Henryk Walezy) i w ZKW (Zygmunt III).

Seria medalierska królów polskich zyskała ogromną popularność, zwłaszcza w okresie zaborów; stąd zabiegano o uzyskanie egzemplarzy bitych w srebrze i brązie. Wykonywano na ich wzór medaliony (m.in. w firmie Mintera w Warszawie), wytwarzano kopie galwaniczne, odlewano w różnych metalach; szczególnie licznie trafiły do zbiorów odlewy w brązie i żelazie (np. z huty w Suchedniowie). Wytwarzano też w eleganckich etui i kasetach tablice wszystkich medali, zwykle uzupełniane o medal spoza serii, z portretem Stanisława Augusta. E. Hutten-Czapski (1957, t. 2, s. 491–492, nr 5348), a także M. Gumowski (1952b, nr 248) przypuszczali, że jednostronny medal z portretem Stanisława Augusta spod rylca Jana Jakuba Reichla, o średnicy 53 mm, mógł być próbą do medalu zamykającego serię królów polskich. Być może właśnie dla takiego zestawu królewski introligator Jan Kilemann wykonał w październiku 1797 r. *4 Füturale zu 24. Stück Medaillen*, wycenione po 36 złp. (AGAD, AJP 354, s. 125).

Po śmierci Jana Filipa Holzhaeussera w 1792 r. serię w tym samym stylu kontynuował jego następca na stanowisku nadwornego medaliera i grawera Jan Jakub Reichel (ok. 1746–1801), który w 1799 r. wyjechał do Petersburga. Jego syn Jakub Reichel (1778–1856) stał się sławnym rosyjskim medalierem i kolekcjonerem.

Na temat serii powstały liczne opracowania. Ostatnio najszerzej o niej pisali M. Męcłewska i T. Bylicki (Skarb z Kijowa 2011).

Literatura: Intelligenzblatt 1792, szp. 123–124 (5 pierwszych medali); Bentkowski 1830, s. 192–199, nr 698–720 (srebro, 23 szt.); Reichel 1842b, s. 307–313, nr 2664–2686 (srebro, 23 szt.); Raczyński 1843, s. 291–303, nr 596–618 (srebro, 23 szt.); Lipiński 1847, s. 223; Sobieszczański 1849, s. 387–388; Mikocki 1850, s. 122–123, nr 2615–2633 (srebro, 19 szt.); Zeltt 1867, s. 113–115, nr 2302–2324 (srebro, 23 szt.); Rudolph 1875, s. 43, nr 1610 (brąz, 23 szt.); Friedlein 1876, s. 36, nr 2414–2416 (brąz, 23 szt.), nr 2417–2418 (odlewy, żelazo, 23 szt.), s. 37, nr 2419–2420 (odlewy, spiż); Wilanowski 1881, cz. 2, s. 210–211 (srebro, 23 szt.); Kurnatowski 1885, s. 36–37, nr LII–LVIII (złoto i srebro; do 1796 r. 17 szt.); Umiński 1885, s. 43–44, nr 543–568 (brąz, 23 szt.); Chelmiński 1904, s. 105–106, nr 1420a–x (kaseta z 22 srebrnymi i 1 posrebrzonym medalem); Wilmersdörffer 1907, s. 44, nr 12523 (odlewy, żelazo, 23 szt.); Gumowski 1925a, s. 120; Inwentarz stempli 1930, poz. 1–44; Gumowski 1952b, nr 248 (jednostronny z portretem Stanisława Augusta); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 121–126, nr 3418–3440 (srebro, 23 szt.), s. 491–492, nr 5348 (jednostronny z portretem Stanisława Augusta); Portrety 1967, s. 355–364, nr 415–437 (brąz, 23 szt.); Strzałkowski 1968, s. 14–15; Szwagrzyk 1971, s. 84–85, nr 1–15 (żelazo, 15 szt. od Zygmunta I do Augusta III); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221–226, nr 2699–2738 (odlewy, brąz i żelazo); Szyszko-Czyżak 1981, s. 53–57, nr 173–194 (srebro, żeliwo, 22 szt.); PTPN 1982, s. 123–124, nr 299–318 (żelazo); Dubrowska, Soltan 1987, s. 104–118, nr 26–53 (medaliony firmy Mintera); Więcek 1989, s. 99–100; Więcek 1993, s. 78–83, nr 84–94 (11 szt. proj. Holzhaeussera); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 91–96, nr 121–143 (srebro, 23 szt.), s. 90 (kaseta z 24 medalami); Koperwas 1998, s. 49–51, nr 110–115 (żeliwo i galwan, 6 szt.); Męcłewska 2005, s. 29–43; Belzberg 2008, s. 47–49, poz. 1058 (kaseta z 23 medalami i dodatkowo medalem koronacyjnym Stanisława Augusta); Stahr 2008, s. 193–206, nr 273–295 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 169, *passim* (złoto, srebro, brąz, medaliony, kaseta); Bylicki 2016, s. 20–21; Kowalska-Lasek 2016, s. 261–263, nr kat. 565 (plakiety z medalowym pocztom królów polskich – kopie galwaniczne sprzed 1869 r. z patriotycznego wydawnictwa albumowego).

M.M.

361 *Bolesław I Chrobry*

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2700 (il.)
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 42 mm, 29,75 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2701
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44 mm, 28,1 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Bolesława Chrobrego w prawym profilu, w fantazyjnej koronie, z krótkimi włosami i brodą; na zbroi luskowej płaszcz podbity futrem, spięty z przodu broszą, pod nią wisząca ozdoba z podwójnym (patriarchalnym) krzyżem. W otoku napis: BOLESLAUS DICTUS CHROBRY SIVE STRENUUS. (Bolesław zwany Chrobry, czyli Waleczny). Przy obrzeżu na dole sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 11 wierszach: PRIMUS / IN POLONIA / REGIO DIADEMATE / INSIGNITUS, / TERMINOS IMPERII AD / ALBIM BORYSTHENEM / ET OSSAM VICTOR / DESIGNAVIT. / OBIIT A[nn]o. DOMIN[ic]i. 1025. / AETAT[is]. 58. REG[ni]. 33. / DIE. 3. APRILIS. (Pierwszy w Polsce królewską koroną ozdobiony, granice państwa na Łabie, Dnieprze i Ossie jako zwycięzca oznaczył. Umarł roku Pańskiego 1025, mając lat 58, w 33. roku panowania, dnia 3 kwietnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Portret na awersie imaginowany z braku pierwowzoru, na głowie króla tzw. korona Łokietka, fantazyjna, uznawana dawniej za koronę Chrobrego.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 192–193, nr 698 (srebro); Reichel 1842b, s. 307, nr 2664 (srebro); Raczyński 1843, s. 291, nr 596 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2615 (srebro); Zelt 1867, s. 113, nr 2302 (srebro); Umiński 1885, s. 43, nr 543 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 1–2; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 121, nr 3418 (srebro); Portrety 1967, s. 356, nr 415; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221, nr 2699, 2700 (brąz, żelazo; te egzemplarze); Szyszko-Czyżak 1981, s. 53, nr 173 (srebro); PTPN 1982, s. 123, nr 300 (żelazo); Więcek 1993, s. 78–79, nr 84; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 90 (kaseta z 24 medalami), s. 91, nr 121 (srebro); Stahr 2008, s. 193, nr 273 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 66–69 (złoto i srebro).

M.M.

362 Wacław II Czeski

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792
nr inw. ZKW.N.830/2702
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 30,45 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Wacława II w lewym profilu, z brodą i wąsami, w fantazyjnej koronie na miękkim kapeluszu ze skrzydłem odwiniętym nad czołem, w płaszczu gronostajowym z kołnierzem, z wiszącym na szyi łańcuchem. W otoku u góry napis: VENCESLAUS BOHEMUS. (Wacław Czeski). Pod ramieniem sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 9 wierszach: PRAEMISLAI III. / OTTOCARI BOHEMIAE / REGIS FILIUS / PRAEMISLAI I. / POLONIAE REGIS GENER, / OBIIT PRAGAE A[nn]o. D[omi]ni. 1305. / REGNI IN POLONIA 5. / AETATIS 33. / DIE. 24. JUN[is]. (Syn króla czeskiego Przemysła III Otokara, zięć Przemysła I [III], króla polskiego, umarł w Pradze roku Pańskiego 1305, po 5 latach panowania w Polsce, mając lat 33, dnia 24 czerwca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 193, nr 699 (srebro); Reichel 1842b, s. 307, nr 2665 (srebro); Raczynski 1843, s. 291, nr 597 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2616 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2303 (srebro); Umiński 1885, s. 43, nr 544 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 3–4 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 121, nr 3419 (srebro); Portrety 1967, s. 356, nr 416; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221, nr 2701 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 53, nr 174 (srebro); PTPN 1982, s. 123, nr 301 (żelazo); Więcek 1993, s. 78–79, nr 85; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 91, nr 122 (srebro); Stahr 2008, s. 194, nr 274 (srebro, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 70–73 (złoto i srebro).

M.M.

363 Władysław Łokietek

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2703 (il.)
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43,5 mm, 31,75 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2704
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 28,24 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Władysława Łokietka w prawym profilu, z krótką brodą, w bogato ornamentowanej, anachronicznej zbroi rajtarskiej, na głowie misiurka z kityką. W otoku napis: VLADISLAUS LOCTICUS – SEU CUBITALIS. U dołu sygn. I[ohann]. P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 11 wierszach: CASIMIRI / CUJAVIAE / DUCIS FILIUS, / TER EXUL,ET REDUX / IN PATRIAM,ET SOLIUM, / DISJECTAS REGNI / PARTES COLLEGIT, / ET JUNXIT. / OBIIT A[nno].DOMIN[i]:1333. / AETAT[is]:73.REG[ni]:13. / D[ie].2.MART[is]: (Syn Kazimierza, księcia kujawskiego, po trzykroć wygnaniec, powróciwszy na ojczystą ziemię, rozrzucone części państwa zebrał i połączył. Umarł roku Pańskiego 1333, mając lat 73, w 13. roku panowania, dnia 2 marca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W portrecie na awersie rysy twarzy zapewne odwzorowane z nagrobka w katedrze wawelskiej.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 193, nr 700 (srebro); Reichel 1842b, s. 307, nr 2666 (srebro); Raczyński 1843, s. 291–292, nr 598 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2617 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2304 (srebro); Umiński 1885, s. 43, nr 543 (brąz), nr 546 (srebro); Inwentarz stempli 1930, poz. 5–6; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 121, nr 3420 (srebro); Portrety 1967, s. 356–357, nr 417; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 221, nr 2702, nr 2703 (te egzemplarze); Szyszko-Czyżak 1981, s. 53, nr 175 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 302 (żelazo); Więcek 1993, s. 78–79, nr 86; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 91, nr 123 (srebro); Stahr 2008, s. 194–195, nr 275 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 74–77 (złoto i srebro).

M.M.

364 Kazimierz Wielki

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2705
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 29,40 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2706
nowe bicie jednostronne starym stemplem, ok. 1868–1914
brąz jednostronny (awers), bity, 44,5 mm, 34,52 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2707
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 26,39 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.4627 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 43,55 g
zakup w 1986 r.

Awers: Popiersie Kazimierza Wielkiego *en trois quarts* w lewo, w fantazyjnej koronie zamkniętej, z bujną brodą, w szacie spodniej z guzikami, w płaszczu gronostajowym, u dołu tarcza z lwem ukoronowanym, pokazującym – w odbiciu lustrzanym – herb przyłączonej Rusi Czerwonej (późniejszego województwa ruskiego). W otoku u góry napis: CASIMIRUS MAGNUS. (Kazimierz Wielki). Z lewej na dole sygn. H[olzhaeusser]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 16 wierszach: LOCTICI / FILIUS, PRIMUS / IN PATRIA LEGES / COLLECTAS, ET / REDACTAS VISLICIAE / PROMULGAVIT, URBES / PLURIMAS CONDIDIT, / MULTAS MUNIVIT, RUSSIAM / RUBRAM REGNO ADJUNXIT, / CIVES ET COLONOS VOLUIT, / ET FECIT ESSE BEATOS, / E DOMO PIASTEA / ULTIMUS REX. / OBIIT A[nno].D[omini].1370. / AETAT[is]:60.REG[ni]:33. / D[ie].5.NOVEMB[ris]: (Syn Łokietka, pierwszy w ojczyźnie prawa zebrane i zredagowane ogłosił w Wiślicy, liczne miasta założył, wiele obwarował, Ruś Czerwoną do Korony przyłączył, pragnął uczynić i uczynił szczęśliwymi mieszczan i chłopów; ostatni z domu Piastów król. Umarł roku Pańskiego 1370, mając lat 60, w 33. roku panowania, dnia 5 listopada). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 193, nr 701 (srebro); Reichel 1842b, s. 307, nr 2667 (srebro); Raczyński 1843, s. 292, nr 599 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2618 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2305 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 547 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 7–8; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 121, nr 3421 (srebro); Portrety 1967, s. 357, nr 418; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 222, nr 2704 (ZKW.N.830/2705), nr 2705 (ZKW.N.830/2706), s. 222, nr 2706 (ZKW.N.830/2707); Szyszko-Czyżak 1981, s. 53–54, nr 175 (żelazo); Więcek 1993, s. 80, nr 87; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 91, nr 124 (srebro); Koperwas 1998, s. 49, nr 110 (żeliwo); Stahr 2008, s. 195, nr 276 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 78–81 (złoto i srebro).

M.M.

365 Ludwik Węgierski

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2708 (il.)
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 30,76 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2709
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 25,39 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Ludwika Węgierskiego w prawym profilu, w koronie węgierskiej, z włosami do ramion, z krótką brodą i wąsami, w sukni zapinanej na guziki, z niewielkim kołnierzem, na sukni płaszcz bramowany bogatym pasem haftu, spięty klamrą. W otoku u góry napis: LUDOVICUS HUNGARUS. (Ludwik Węgierski). U dołu sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 15 wierszach: DE STIRPE / GALLICA / ANDEGAVENSI / CAROLI HUNGARIAE / REGIS FILIUS, ET REX / HUNGAR[iae]:CASIMIRI MAG[ni]: / EX SORORE ELISABETHA / NEPOS, ORDINEM / EQUESTREM IN POLON[ia]: / PLURIBUS PRIVILEGIIS / ORNAVIT. / OBIIT TYRNAVIAE / A[nno].D[omini].1382.AETAT[is]:56. / REG[ni]:IN POLON[ia]:12. / D[ie].12.SEPTEMB[ris]. (Z rodu francuskiego, syn Karola Andegaweńskiego, króla Węgier, król węgierski, Kazimierza Wielkiego z siostry Elżbiety siostrzeniec, stan rycerski w Polsce licznymi przywilejami ozdobił. Umarł w Trnawie roku Pańskiego 1382, mając lat 56, w 12. roku panowania w Polsce, dnia 12 września). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 193–194, nr 702 (srebro); Reichel 1842b, s. 308, nr 2668 (srebro); Raczyński 1843, s. 292–293, nr 600 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2619 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2306 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 548 (brąz), nr 549 (srebro); Inwentarz stempli 1930, poz. 9–10 (stempel aw. pęknięty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 122, nr 3422 (srebro); Portrety 1967, s. 357, nr 419; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 222, nr 2707, nr 2708 (te egzemplarze); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54, nr 177 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 303 (srebro), nr 304 (żelazo); Więcek 1993, s. 80, nr 88; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 91–92, nr 125 (srebro); Stahr 2008, s. 196, nr 274 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 82–85 (złoto i srebro).

M.M.

366 *Jadwiga*

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2710
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 29,28 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2711
nowe bicie starym stemplem, ok. 1868–1914
brąz, bity, 45 mm, 35,08 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2712
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44 mm, 30,58 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.8139 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 43,2 g; na rew. ślad pękniętego stempla
zakup w 1993 r.

Awers: Popiersie Jadwigi w lewym profilu, w fantazyjnej koronie zamkniętej, w lekkim rąbku na głowie, ze zsuniętą obficie sfaldowaną na piersi podwiką, w płaszczu z motywami roślinnymi podbitym gronostajami, w podwójnym sznurze pereł. W otoku u góry napis: HEDVIGIS. (Jadwiga). U dołu sygn. H[olzhaeusser]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: LUDOVICI FILIA / TERTIOGENITA / CORONATA IN REGINAM / POLONIAE A[nn]o- / D[omi]ni-1384-D[ie] 15 OCTOB[ri]s / NUPTA ULADISLAO / JAGELLONI / 17.FEBRUARI[i] A[nn]o.D[omi]ni.1386. / RUSSIAM / RUBRAM AB / HUNGARIS OCUPATAM / POLON[ia]e:RESTITUIT. / OBIIT A[nn]o.D[omi]ni.1399. / AETAT[is]:28. / D[ie].17. / JULII. (Ludwika córka trzecia, koronowana na królową Polski roku Pańskiego 1384, dnia 15 października. Zaślubiona Władysławowi Jagielle 17 lutego roku Pańskiego 1386. Ruś Czerwoną zajęta przez Węgrów Polsce przywróciła. Umarła roku Pańskiego 1399, mając lat 28, dnia 17 lipca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 194, nr 703 (srebro); Reichel 1842b, s. 308, nr 2669 (srebro); Raczyński 1843, s. 293, nr 601 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2620 (srebro); Zelt 1867, s. 114, nr 2307 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 550 (brąz), nr 551 (żelazo); Inwentarz stempli 1930, poz. 11–12 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 122, nr 3423 (srebro); Portrety 1967, s. 357–358, nr 420; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 222, nr 2709 (ZKW.N.830/2710), nr 2710 (ZKW.N.830/2711), nr 2711 (ZKW.N.830/2712); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54, nr 178 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 305 (srebro), nr 306 (żelazo); Więcek 1993, s. 81, nr 89; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 92, nr 126 (srebro); Stahr 2008, s. 196–197, nr 278 (brąz, żelazo, ołów); Wawel in Vilnius 2009, s. 92, nr 44; Skarb z Kijowa 2011, s. 86–89 (złoto i srebro).

M.M.

367 Władysław Jagiełło

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2713
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 30,48 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2714
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44 mm, 23,52 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.4541 (il.)
srebro, bity, 44 mm, 41,42 g; na aw. lekkie uszkodzenia otoku
zakup z rąk prywatnych w 1986 r.

Awers: Popiersie Władysława Jagiełły w prawym profilu, z gołą głową, z krótkimi kręconymi włosami, bujną brodą, w sfaldowanym płaszczu gronostajowym, lewą dłoń wspiera na tarczy z herbem litewskim Pogonią. W otoku u góry napis: VLADISLAUS JAGELLO M[agnus].DUX LITH[uaniae]: (Władysław Jagiełło, wielki książę litewski). Pod popiersiem sygn. H[olzhaeusser]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 17 wierszach: OLGERDI / FILIUS, / SPONSUS HEDVIGI / A[nn]o·D[omi]ni·1385·DESIGN[at]us: CORON[at]us:1386. / LITHUANIAM POLONIAE / UNIVIT,ET CHRISTIANAM / FECIT,ACADEMIAM / CRACOVIAE INSTITUIT, / EQUITES TEUTONICOS / AD GRUNVALDAM / PROSTRAVIT,NOBILEM / NON NISI JURE VICTUM / CAPTIVANDUM / DECREVIT. / OBIIT A[nn]o·D[omi]ni·1434. / AETAT[is]:86.REGN[is]:48. / D[ie]i·31·MAJI. (Syn Olgerda, wyznaczony na małżonka Jadwigi roku Pańskiego 1385, koronowany w 1386. Litwę z Polską połączył i uczynił chrześcijańską, Akademię w Krakowie założył, rycerzy niemieckich pod Grunwaldem pobił i postanowił, aby szlachcic nie był więziony bez wyroku sądu. Umarł roku Pańskiego 1434, mając lat 86, w 48. roku panowania, dnia 31 maja). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 194, nr 704 (srebro); Reichel 1842, t. 2, s. 308, nr 2670 (srebro); Raczyński 1843, s. 293–294, nr 602 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2621 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2308 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 552 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 13 (tylko stempel aw., pęknięty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 122, nr 3424 (srebro); Portrety 1967, s. 358, nr 421; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 222, nr 2712 (ZKW.N.830/2713), nr 2713 (ZKW.N.830/2714); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54, nr 179 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 307 (żelazo); Więcek 1993, s. 81, nr 90; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 92, nr 127 (srebro); Koperwas 1998, s. 49, nr 111 (żelazo); Stahr 2008, s. 197, nr 279 (brąz, żelazo, cyna); Wawel in Vilnius 2009, s. 93, nr 45; Skarb z Kijowa 2011, s. 90–93 (złoto i srebro).

M.M.

368 Władysław II Warneńczyk

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792
nr inw. ZKW.N.830/2715
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 29,12 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Władysława Warneńczyka *en trois quarts* w lewo, w ozdobnej, anachronicznej zbroi rajtarskiej, z małą krezą, na głowie hełm z nalożoną koroną otwartą i pióropuszem, na piersi podwójny łańcuch z medalionem, na nim Matka Boska z Dzieciątkiem. Na skroni krwawi rana pod przeciętym hełmem i koroną. W otoku u góry napis: VLADISLAUS – VARNENSIS. (Władysław Warneńczyk). U dołu sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: JAGELLONIS / FILIUS NATU MAJOR, / VIVENTE PATRE REX / POLONIAE DESIGNATUS, / IN REGEM HUNGARIAE / CORONATUS A[nno].D[omini].1440, / AD VARNAM IN PRAELIO / CUM TURCIS COMMISSO / FOEDIFRAGI CONSILII / VICTIMA OCCUBUIT / A[nno].D[omini].1444.AETAT[is]:20. / REG[ni].POLON[iae]:11. / D[ie].10. NOVEMB[ris]: (Jagiello syn starszy, za życia ojca przeznaczony na króla Polski, na króla Węgier koronowany roku Pańskiego 1440. Pod Warną w bitwie z Turkami stoczonej, ofiara wiarołomnej rady, poległ roku Pańskiego 1444, mając lat 20, w 11. roku panowania w Polsce, dnia 10 listopada). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 194, nr 705 (srebro); Reichel 1842b, s. 308–309, nr 2671 (srebro); Raczyński 1843, s. 294, nr 603 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2622 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2309 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 553 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 14–15 (stempel aw. pęknięty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 122, nr 3425 (srebro); Portrety 1967, s. 358, nr 422; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223, nr 2714 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54, nr 180 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 308 (srebro); Więcek 1993, s. 82, nr 91; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 92, nr 128 (srebro); Stahr 2008, s. 197–198, nr 280 (srebro, brąz, żelazo, cyna); Wawel in Vilnius 2009, s. 93, nr 46; Skarb z Kijowa 2011, s. 94–97 (złoto i srebro).

M.M.

369 Kazimierz IV Jagiellończyk

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792
a) nr inw. ZKW.N.830/2716
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 29,10 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego
b) nr inw. ZKW.N.830/2717
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44 mm, 23,33 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.10892 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 42,58 g
zakup na aukcji antykwarycznej w 2018 r. (4 aukcja, Gabinet Numizmatyczny D. Marciniak, 10–12 II 2018 r.)

Awers: Popiersie Kazimierza Jagiellończyka w lewym profilu, z futrzaną opuszką i kitą, z wijącymi się włosami i brodą, w podbitym futrze płaszczu spiętym ozdobną klamrą. Przy lewym ramieniu tarcza, na niej herb Prus Królewskich – Orzeł pruski (nad prawym skrzydłem ręka z mieczem). W otoku u góry napis: CASIMIRUS JAGELLONIDES. (Kazimierz Jagiellończyk). Na dole w otoku sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 12 wierszach: JAGELLONIS / FILIUS ALTER, / PRUSSIAM / VOLENTIBUS INCOLIS, / JUGO TEUTONUM / EREPTAM REGNO / RESTITUIT, / PROVINCIAMQUE / FECIT. / OBIIT GRODNAE / A[nno].D[ominii].1492.AETAT[is]:66. / REG[ni]:45.D[ie].7.JUN[ii]. (Jagiello syn drugi, Prusy na żądanie mieszkańców spod jarzma niemieckiego wyrwawszy, do Korony przywrócił i prowincję zrobił. Umarł w Grodnie roku Pańskiego 1492, mając lat 66, po 45 latach panowania, dnia 7 czerwca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

W portrecie na awersie rysy twarzy zostały odwzorowane z nagrobka wawelskiego dłuta Wita Stwosza.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 194–195, nr 706 (srebro); Reichel 1842b, s. 309, nr 2672 (srebro); Raczynski 1843, s. 294–295, nr 604 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2623 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2310 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 554 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 16–17 (stempel rewersu pęknięty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 122–123, nr 3426 (srebro); Portrety 1967, s. 359, nr 423; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223, nr 2715, nr 2716 (te egzemplarze); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54, nr 181 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 309 (srebro); Więcek 1993, s. 82, nr 92; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 92–93, nr 129 (srebro); Stahr 2008, s. 198, nr 281 (srebro, brąz, żelazo, cyna); Wawel in Vilnius 2009, s. 93, nr 49; Skarb z Kijowa 2011, s. 98–101 (złoto i srebro).

M.M.

370 Jan Olbracht

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2718
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 29,38 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2719
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 27,72 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.7800 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 42,63 g
zakup na aukcji antykwarycznej w 1993 r. (4 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 22 V 1993 r.)

Awers: Popiersie Jana Olbrachta w prawym profilu, w kołpaku ze strusim piórem, z włosami opadającymi na szyję, w płaszczu z gronostajowym kołnierzem, w łańcuchu z medalionem. W otoku u góry napis: IOANNES ALBERTUS. (Jan Olbracht). Na dole sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 12 wierszach: CASIMIRI / FILIUS / TERTIOGENITUS / VLADISLAI HUNGARIAE / ET BOHEMIAE REGIS, AC / DIVI CASIMIRI FRATER, / SCYTHARUM VICTOR, / CUM VALACHIS IN / PRAELIO MINOR / OBIIT THORUNII / A[nno]. D[omini]. 1501. AETAT[is]:41. / REG[ni]:9.D[ie].7.AUG[ustii]: (Kazimierza syn trzeci, brat Władysława, króla Węgier i Czech, a także Świętego Kazimierza, zwycięzca Tatarów, pokonany w bitwie z Wołochami. Umarł w Toruniu roku Pańskiego 1501, mając lat 41, w 9. roku panowania, dnia 7 sierpnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 195, nr 707 (srebro); Reichel 1842b, s. 309, nr 2673 (srebro); Raczyński 1843, s. 295, nr 605 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2624 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2311 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 555 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 18–19 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 123, nr 3427 (srebro); Portrety 1967, s. 359, nr 424; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223, nr 2717 (ZKW.N.830/2718), nr 2718 (ZKW.N.830/2719); Szyszko-Czyżak 1981, s. 54–55, nr 182 (żelazo); Więcek 1993, s. 83, nr 93; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 93, nr 130 (srebro); Koperwas 1998, s. 50, nr 112 (żeliwo); Stahr 2008, s. 199, nr 282 (brąz, żelazo, ołów, cyna); Skarb z Kijowa 2011, s. 102–105 (złoto i srebro).

M.M.

371 Aleksander

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, ok. 1791–1792

a) nr inw. ZKW.N.830/2720
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43,5 mm, 35,49 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.10117 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 42,57 g; na obrzeżu pionowa wylewka metalu z pierścienia
zakup na aukcji antykwarycznej w 2004 r. (31 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 4 XII 2004 r.)

Awers: Popiersie Aleksandra w lewym profilu, w aksamitnym berecie ze strusim piórem, z krótkimi wijącymi się włosami, w marszczonej koszuli z niewielką kieżą, w kaftanie z prostokątnym wycięciem, w łańcuchu z zawieszaniem, w płaszczu z futrzanym kołnierzem sobolowym. W otoku u góry napis: ALEXANDER. (Aleksander). U dołu sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZ-HAEUSSER. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 10 wierszach: CASIMIRI / NATORUM / QUARTUS, EJUS / AUSPICIIS LEGES / A CANCELLARIO / LASKI COLLECTAE, / AC TYPIS EXCUSAE / OBIIT VILNAE / A[nno].D[omini].1506.AETAT[is]:45. / REG[ni]:5.D[ie].19.AUG[usti]: (Czwarty z synów Kazimierza, pod jego patronatem kanclerz Łaski zebrał prawa i ogłosił drukiem. Umarł w Wilnie roku Pańskiego 1506, mając lat 45, w 5. roku panowania, dnia 19 sierpnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 195, nr 708 (srebro); Reichel 1842b, s. 309, nr 2674 (srebro); Raczyński 1843, s. 295–296, nr 606 (srebro); Mi-kocki 1850, s. 122, nr 2625 (srebro); Zelt 1867, s. 114, nr 2312 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 556 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 20–21 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 123, nr 3428 (srebro); Portrety 1967, s. 359, nr 425; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223, nr 2719 (ZKW.N.830/2720); Szyszko-Czyżak 1981, s. 55, nr 183 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 310 (żelazo); Więcek 1993, s. 83, nr 94; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 93, nr 131 (srebro); Stahr 2008, s. 199, nr 283 (brąz, żelazo, cyna); Wawel in Vilnius 2009, s. 93, nr 48; Skarb z Kijowa 2011, s. 106–109 (złoto i srebro).

M.M.

372 Zygmunt I Stary

Jan Jakub Reichel

Warszawa, ok. 1792–1795

a) nr inw. ZKW.N.830/2721

odlew późniejszy, XIX w.

brąz, lany, 43,5 mm, 30,61 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.2936

nowe bicie starym stemplem, XIX w.

brąz, bity, 45 mm, 28,5 g; na aw. uszkodzone obrzeże

zakup z rąk prywatnych w 1984 r.

c) nr inw. ZKW.N.8140 (il.)

srebro, bity, 45 mm, 39,5 g

zakup z rąk prywatnych w 1993 r.

Awers: Popiersie Zygmunta I *en trois quarts* w prawo, w koronie zamkniętej, przypominającej tzw. koronę Łokietka, z krótką brodą, w rurkowej kieżce, w zbroi, w płaszczu z ornamentem floralnym, spiętym klamrą z tkaniny i metalu, z Orderem Złotego Runa na łańcuchu. U góry w otoku napis: SIGISMUN-DUS PRIMUS. (Zygmunt Pierwszy). Z prawej na dole sygn. I[ohann].I[acob].R[eichel] (Jan Jakub Reichel). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 12 wierszach: CASIMIRI / FILIIUS / PENULTIMUS, / PRUDENTIA, VICTORIIS, / OPIBUS INSIGNIS, / CAROLI V. CAESARIS, / ET FRANCISCI I. / FRANCORUM REGIS / COAEVUS, ET ILLIS / AEQUIPARATUS. / OB[it] A[nno] D[omi]ni. 1548. AETAT[is]: 81. / REG[ni]: 42. D[ie]. 1. APR[ilis]: (Przedostatni syn Kazimierza, odznaczający się roztropnością, zwycięstwami

i majątkiem, współczesny Karolowi V, cesarzowi, i Franciszkowi I, królowi francuskiemu, i im równy. Umarł roku Pańskiego 1548, mając lat 81, w 42. roku panowania, dnia 1 kwietnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 195, nr 709 (srebro); Reichel 1842b, s. 309, nr 2675 (srebro); Raczyński 1843, s. 296, nr 607 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2626 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2313 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 557 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 22–23 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 123, nr 3429 (srebro); Portrety 1967, s. 360, nr 426; Szwagrzyk 1971, s. 84, nr 1 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223, nr 2720 (ZKW.N.830/2721); Szyszko-Czyżak 1981, s. 55, nr 184 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 93, nr 132 (srebro); Gacek 2001, s. 26, nr 31; Stahr 2008, s. 200, nr 284 (brąz, żelazo, cyna); Skarb z Kijowa 2011, s. 110–113 (złoto i srebro).

M.M.

373 Zygmunt II August

Jan Jakub Reichel

Warszawa, ok. 1792–1795

nr inw. ZKW.N.830/2722

odlew późniejszy, XIX w.

brąz, lany, 44 mm, 29,43 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Zygmunta Augusta w prawym profilu, z wąsami spływającymi ku dołowi, z rozdwojoną brodą, w małym, wysokim, sztywnym kapeluszu ze strusimi piórami; w gęsto rurkowej krezie, w płaszczu z okazałym sobolowym kołnierzem (tzw. suknia hiszpańska), na szyi łańcuch z Orderem Złotego Runa. W otoku u góry SIGISMUNDUS AUGUSTUS. (Zygmunt August). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach: SIGISMUNDI I. / EX BONA SFORTIA / FILIUS UNICUS, VIVENTE / PATRE DECENNIS IN REGEM / ELECTUS, POST OBITUM / PATRIS CURONIAM FEUDALEM / REIPUBLICÆ FECIT, LITHVANIAM / NEXU PERPETUO POLONIÆ / ADJUNXIT, JAGELLONÆ / STIRPIS ULTIMUS / POLONIÆ REX, ORBUS / OBIIT KNISSINII / A[no] D[omi]ni / 1572. AETAT[is]: 52 / REG[ni]: 24. D[ie] 18 JUL[ii]. (Zygmunta I i Bony Sforzy syn jedyne, za życia ojca w wieku lat dziesięciu obrany na króla, po śmierci ojca uczynił Kurlandię lennem korony polskiej, Litwę wiecznym węzłem z Polską połączył, z rodu Jagiellonów ostatni król Polski. Umarł bezdzietny w Knyszynie roku Pańskiego 1572, mając lat 52, w 24. roku panowania, dnia 18 lipca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 195–196, nr 710 (srebro); Reichel 1842b, s. 309–310, nr 2676 (srebro); Raczyński 1843, s. 296–297, nr 608 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2627 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2314 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 558 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 24–25; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 123, nr 3430 (srebro); Portrety 1967, s. 360, nr 427; Szwagrzyk 1971, s. 84, nr 2–3 (brąz, żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 223–224, nr 2721 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 55, nr 185 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 311 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 93, nr 133 (srebro); Koperwas 1998, s. 50, nr 113 (galwan); Stahr 2008, s. 200, nr 285 (brąz, żelazo, ołów, cyna); Skarb z Kijowa 2011, s. 114–117 (złoto i srebro).

M.M.

374 *Henryk Walezy*

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1792–1795

a) nr inw. ZKW.N.830/2723
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 42,5 mm, 29,12 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.10893 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 43,67 g
zakup na aukcji antykwarycznej w 2018 r. (4 aukcja, Gabinet Numizmatyczny D. Marciniak, 10–12 II 2018 r.)

Awers: Popiersie Henryka Walezego w prawym profilu, w małym aksamitnym kapeluszu z egretą z piór, przypiętą nad czołem broszą, z podkreślonymi wąsikami i małą bródką, z kolczykiem z perłą w prawym uchu; w sukni francuskiej w pasy z wykładanym koronkowym kołnierzem *avi* i guzikami, w płaszczu, z Orderem św. Michała na szerokiej wstędze. W otoku u góry napis: HENRICUS – VALESIVS. (Henryk Walezy). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: HENRICI II· / FRANCORUM / REGIS TERTIOGENITUS, / ELECT[us]:A[nno]·D[omini]·1573. CORON[atus]: / A[nno]·D[omini]·1574·D[ie]·21·FEBR[uar]i:VIX / COMPLETIS IN POLONIA / QUINQUE MENSIBUS, ABIIT IN / GALLIAM AD CAPESSENDUM / ILLUD REGNUM, MORTE / CAROLI IX·FRATRIS / ORBATUM,TRUCIDATUS / A[nno]·D[omini]·1589·AETAT[is]: / 38·D[ie]·2·AUG[ust]i: (Henryka II, króla francuskiego, syn trzeci, obrany roku Pańskiego 1573, koronowany roku Pańskiego 1574, dnia 21 lutego, pobyt w Polsce pięć zaledwie miesięcy, odjechał do Francji dla objęcia tego państwa, osieroconego przez śmierć brata Karola IX. Zamordowany roku Pańskiego 1589, mając lat 38, dnia 2 sierpnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 196, nr 711 (srebro); Reichel 1842b, s. 310, nr 2677 (srebro); Raczyński 1843, s. 297, nr 609 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2628 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2315 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 559 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 26–27; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 123–124, nr 3431 (srebro); Portrety 1967, s. 360–361, nr 428; Szwagrzyk 1971, s. 84, nr 4 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 224, nr 2722 (ZKW.N.830/2723); Szyszko-Czyżak 1981, s. 55, nr 186 (żelazo); PTPN 1982, s. 123, nr 312 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 94, nr 134 (srebro); Stahr 2008, s. 201, nr 286 (brąz, żelazo, ołów, cyna); Skarb z Kijowa 2011, s. 118–121 (złoto i srebro).

M.M.

375 *Stefan Batory*

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1792–1795

a) nr inw. ZKW.N.830/2724
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 42,5 mm, 28,93 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2725
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 27,51 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.10116 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 43,55 g; na obrzeżu pionowa wylewka metalu z pierścienia
zakup na aukcji antykwarycznej w 2004 r. (31 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne,
4 XII 1994 r.)

Awers: Popiersie Stefana Batorego w lewym profilu, z wąsami, w magierce z kitą przypiętą bogatą szkofią, w bekieszy z fu-trzanym kołnierzem i ozdobnymi guzami, spiętej okrągłą zaponą. W otoku napis: STEPHANUS BATOREUS. (Stefan Batory). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 16 wierszach: PRIN[cep]S:TRANSILV[aniae]: / ANNÆ JAGELLONÆ / REGINULÆ SPONSUS, / ELECT[us]: IN REGEM A[nno]-D[omini]-1575- / D[ie].15-DEC[embris]:CORON[atus]:AÑ[n]O SEQUEN= / TE D[ie].30.MAII GEDANEN-SES AD / OBSEQUIUM ADEGI POLOCIAM / VITEPSCUM ET LIVONIAM REIP[ublicae]: / ARMIS RESTITUIT TRIBUNALIA / INSTAURAVIT ACADEMIAM / VILNENSEM EREXIT JUSTUS / STRENUUS, ERUDITUS, / IMMATURA MORTE / SUBLATUS GRODNÆ, / A[nno]-D[omini]-1586-ÆT[atis]:54-R[egni].11- / D[ie].12-DEC[embris]: (Książę Siedmiogrodu, małżonek królew-ny Anny Jagiellonki, wybrany na króla roku Pańskiego 1575, dnia 15 grudnia, koronowany roku następnego, dnia 30 maja. Gdańszczan do posłuszeństwa przywiódł, Połock, Witebsk i Inflanty orężem przywrócił Rzeczypospolitej, ustanowił trybunały, założył Akademię Wileńską. Sprawiedliwy, waleczny, uczony, przedwczesną śmiercią porwany w Grodnie roku Pańskiego 1586, mając lat 54, w 11. roku panowania, dnia 12 grudnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 196, nr 712 (srebro); Reichel 1842b, s. 310, nr 2678 (srebro); Raczyński 1843, s. 297–298, nr 610 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2629 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2316 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 560 (brąz); Gumowski 1913, s. 58–59, nr 41; Inwentarz stempli 1930, poz. 28–29 (stempel aw. pęknięty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 124, nr 3432 (srebro); Portrety 1967, s. 361, nr 429; Szwagrzyk 1971, s. 84, nr 5 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 224, nr 2723 (ZKW.N.830/2724), nr 2724 (ZKW.N.830/2725); Szyszko-Czy-żak 1981, s. 55, nr 187 (żelazo); PTPN 1982, s. 123–124, nr 313 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 94, nr 135 (srebro); Koperwas 1998, s. 50–51, nr 114 (żeliwo); Stahr 2008, s. 201–202, nr 287 (brąz, żelazo, ołów, cyna); Skarb z Kijowa 2011, s. 122–125 (złoto i srebro).

M.M.

376 Zygmunt III Waza

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1792–1795

a) nr inw. ZKW.N.830/2726
nowe bicie starym stemplem, ok. 1868–1914 (?)
brąz, bity, 45 mm, 36,42 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2727
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 31,1 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2728
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 35,95 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.4792 (il.)
złoto, bity, 44 mm, 64,01 g
zakup z rąk prywatnych w 1987 r.

Awers: Popiersie Zygmunta III w prawym profilu, z brodą i wąsami, w wysokim kapeluszu ozdobionym klejnotową opaską i strusią kitą, w wykładanym koronkowym kołnierzu, kaftanie z guzkami, w płaszczu bramowanym pasem haftu, z Orde-rem Złotego Runa na łańcuchu. W otoku u góry napis: SIGISMUN – DUS III. (Zygmunt III). U dołu sygn. I[ohann].I[acob]. REICHEL F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 18 wierszach: IOANNIS REG[is]: / SVECLÆ FILIUS, / SIGISMUNDI I.JAGEL[onibus]:EX / MATRE CATHARINA NEPOS, / ELECT[us]:A[nno]-D[omini].1587.D[ie].19.AUG[ust]:CAP= / TO SCEPTRI ÆMULO MAXIMIL[iano]: / AUSTRIO CORON[atus]:27-DEC[embris]:SVEC[iae]:REG= / NUM AMISIT OB FIDEM CATHOLICĀ [m] / CONSTANTER PROFESSAM.EJUS / AUSPICIIS VICINI POLON[iae]:HOSTES / SÆPE PROFLIGATI,SMOLENSCUM / AB IPSOMET CAP-TUM,CŪ[m] TURCIS / DECORA PAX ARMIS PARTA / CIVILES MOTUS COMPRESSI / OBIIT VARSAVIÆ IN ARCE, / QUAM INSTAURAVIT / A[nno]-D[omini].1632.ÆT[atis]:66-R[egni].45- / DIE 30-APR[ilis]: (Jana, króla szwedzkiego syn, Zygmunta I z matki Katarzyny wnuk, obrany roku Pańskiego 1587, dnia 19 sierpnia, pojmwwszy w niewolę Maksymiliana Austriaka, rywala do tronu, koronowany 27 grudnia, utracił królestwo szwedzkie dla stałości w wierze katolickiej. Za jego panowania wrodzy sąsiedzi Polski po wielokroć zgromieni, Smoleńsk przez niego samego wzięty, z Turkami chwalebny pokój zawarty, zamieszki domowe stłumione. Umarł w Warszawie, na Zamku, który odnowił, roku Pańskiego 1632, mając lat 66, w 45. roku panowania, dnia 30 kwietnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 196–197, nr 713 (srebro); Reichel 1842b, s. 310–311, nr 2679 (srebro); Raczyński 1843, s. 298–299, nr 611 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2630 (srebro); Zeltt 1867, s. 114, nr 2317 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 561 (brąz); Gumowski 1924a, s. 127–128, nr 123; Inwentarz stempli 1930, poz. 30–31; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 124, nr 3433 (srebro); Portrety 1967, s. 361, nr 430; Szwargryk 1971, s. 85, nr 6–7 (srebro, żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 224, nr 2725 (ZKW.N.830/2726), nr 2726 (ZKW.N.830/2727), nr 2727 (ZKW.N.830/2728); Szyszko-Czyżak 1981, s. 55–56, nr 188 (żelazo); PTPN 1982, s. 124, nr 314 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 94, nr 136 (srebro); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 391, nr V 82 (ZKW.N.4792); Tre kronor 2003, s. 32, nr V 82 (ZKW.N.4792); Stahr 2008, s. 202, nr 288 (brąz, żelazo, ołów); L'Aigle Blanc 2011, s. 139, nr 133 (ZKW.N.4792); Skarb z Kijowa 2011, s. 126–129 (złoto i srebro), s. 163 (brąz).

M.M.

377 Władysław IV

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1792–1795

a) nr inw. ZKW.N.830/2729 (il.)
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 30,86 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2730
odlew późniejszy, XIX w.
żelazo, lany, 44,5 mm, 35,17 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Władysława IV w lewym profilu, w miękkim szerokoskrzydłym kapeluszu ozdobionym strusim piórem i klejnotem, z włosami opadającymi na ramiona, z podkręconymi wąsikami i spiczastą bródką, w kirysie i kaftanie w pasy, w dużym koronkowym wykładanym kołnierzu, z Orderem Złotego Runa na łańcuchu i z przypiętym na kokardzie klejnotem zwanym faworem czy też węzłem miłości. W otoku napis: VLADISLAUS IV. (Władysław IV). U dołu sygn. I[ohann].I[acob]. REICHEL F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach: SIGISMUNDI III / EX ANNA AUSTRIACA / FILIUS, VIVENTE PATRE / IN MAGNUM DUCEM / MOSCHOVLÆ ELECTUS A[nno]-D[omini]. / 1610.MORTUO IN TITULUM / REGIS SVECLÆ SUCCESSIT, / SMOLENSCUM / OBSIDIONE / VICTOR LIBERAVIT,INTER / TOT REGNORUM SPES / AMISSAS OBIIT / ORBUS MERECII / A[nno]-D[omi]ni-1648-ÆTAT[is]-53- / R[egni]-16-D[ie]-20-MAII- (Zygmunta III z Anny Austriaczki syn, za życia ojca na wielkiego księcia moskiewskiego obrany roku Pańskiego 1610. Po śmierci ojca odziedziczył tytuł króla szwedzkiego, Smoleńsk jako zwycięzca od oblężenia uwolnił. Wśród utraconych nadziei wielu królestw umarł bezdzietny w Mereczu roku Pańskiego 1648, mając lat 53, w 16. roku panowania, dnia 20 maja). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 197, nr 714 (srebro); Reichel 1842b, s. 311, nr 2680 (srebro); Raczyński 1843, s. 299, nr 612 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2631 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2318 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 562 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 32–33 (stempel aw. zardzewiał); Gumowski 1939, s. 114–115, nr 114; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 124, nr 3434 (srebro); Portrety 1967, s. 362, nr 431; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 9 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 224, nr 2728 (ZKW.N.830/2729), nr 2729 (ZKW.N.830/2730); Szyszko-Czyżak 1981, s. 56, nr 189 (żelazo); PTPN 1982, s. 124, nr 315 (srebro); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 94–95, nr 137 (srebro); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 392, poz. V.83 (ZKW.N.830/2730); Tre kronor 2003, s. 32, nr V 83 (ZKW.N.830/2730); Stahr 2008, s. 203, nr 289 (srebro, brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 130–133 (złoto i srebro).

M.M.

378 Jan Kazimierz

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1795–1798

a) nr inw. ZKW.N.830/2731
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 45 mm, 37,22 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2732
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 28,7 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.7786 (il.)
srebro, bity, 45 mm, 40,92 g; pęknięty stempel
zakup z rąk prywatnych w 1993 r.

Awers: Popiersie Jana Kazimierza w lewym profilu, w długiej peruce, z wąsami i nikłą brodą, w zbroi rajtarskiej, w żabocie przewiązanym wstążeczką, na szyi halsztuk, z płaszczem gronostajowym spływającym z prawego ramienia, z Orderem Złotego Runa. W otoku u góry napis: JOANNES CASIMIRUS. (Jan Kazimierz). Pod popiersiem sygn. I[ohann].I[acob]. R[eichel].F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach: SIGISMUNDI III / EX CONSTANTIA AU= / STRIACA FILIUS ALTER, / PER 20.AN[n]OS CUM ADVERSA / FORTUNA LUCTATUS FORTITER / POST GESTA CUM COSACIS, / TARTARIS, SVECIS, MOSCHIS, / HUNGARIS, ET PROH DOLOR CŪ[m] / POLONIS BELLA, MALORUM / PERTÆSUS REGIUM DIADEMA / DEPOSITO OBIIT ORBUS / NIVERNIÆ IN GALLIA / A[n]no D[omi]ni 1672. AETAT[is] 61 / DIE 16 DEC[embris]: (Zygmunta III z Konstancji Austriacki syn drugi, przez 20 lat walcząc mężnie z przeciwnym losem, po wojnach z Kozakami, Tatarami, Szwedami, Moskwą, Węgrami i – o zgrozo – z Polakami, zniechęcony nieszczęściami złożył koronę królewską. Umarł bezdzietny w Nevers we Francji roku Pańskiego 1672, mając lat 61, dnia 16 grudnia). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 197, nr 715 (srebro); Reichel 1842b, s. 311, nr 2681 (srebro); Raczynski 1843, s. 299–300, nr 613 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2319 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 563 (brąz); Gumowski 1928, nr 88; Inwentarz stempli 1930, poz. 34–35 (stempel rew. zgjęty); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 124–125, nr 3435 (srebro); Portrety 1967, s. 362, nr 432; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 10 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 225, nr 2730 (ZKW.N.830/2731), nr 2731 (ZKW.N.830/2732); Szyszko-Czyżak 1981, s. 56, nr 190 (żelazo); PTPN 1982, s. 124, nr 316 (brąz); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 95, nr 138 (srebro); Orzeł i Trzy Korony 2002, s. 392, poz. V.84 (ZKW.N.7786); Tre kronor 2003, s. 32, nr V.84 (ZKW.N.7786); Stahr 2008, s. 203–204, nr 290 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 134–137 (złoto i srebro).

M.M.

379 Michał Korybut

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1795–1798

a) nr inw. ZKW.N.830/2733
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 42,5 mm, 32,29 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.3186 (il.)
srebro, bity, 44,9 mm, 42,1 g
zakup z rąk prywatnych w 1985 r.

Awers: Popiersie Michała Korybuta w prawym profilu, w długiej peruce, z nikiłymi wąsikami, w kaftanie, z płaskim koronkowym żabotem, w płaszczu z ornamentem floralnym, obramowanym pasami złotej koronki, z Orderem Złotego Runa na wstążce. W otoku u góry napis: MICHAEL KORYBUTH. (Michał Korybut). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL.F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: EX STIRPE / VISNIOVIECIA, / JAGELLONIBUS AGNATA / HIEREMIÆ HEROIS, ET / GRISSELIDIS ZAMOYSCLÆ / FILIUS, PRÆTER SPEM, ET / VOTA PROPRIA, ELECTUS IN / REGEM A[nno]·D[omini]·1669·D[ie]·19·JUN[is] / BREVIBUS REGNI CURIS, / AC INVIDORUM ODIIS SUB= / TRACTUS, OB[itu]:LEOPOLI / A[nno]·D[omini]·1673·ÆT[atis]:34·REG[ni]: / 4·D[ie]·11·NOV[embris]: (Z rodu Wiśniowieckich, spokrewnionego z Jagiellonami, syn Jeremiego, bohatera, i Gryzeldy Zamoyskiej, wbrew własnej chęci i nadziei obrany na króla roku Pańskiego 1669, dnia 19 czerwca, troskami krótkiego królowania i nienawiścią zazdrosnych stargawszy siły, umarł we Lwowie roku Pańskiego 1673, mając lat 34, w 4. roku panowania, dnia 11 listopada). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 197–198, nr 716 (srebro); Reichel 1842b, s. 311–312, nr 2682 (srebro); Raczyński 1843, s. 300, nr 614 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2320 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 564 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 36–37; Gumowski 1949a, nr 43; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 125, nr 3436 (srebro); Portrety 1967, s. 362–363, nr 433; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 11 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 225, nr 2732 (ZKW.N.830/2733); Szyszko-Czyżak 1981, s. 56, nr 191 (miedź); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 95, nr 139 (srebro); Stahr 2008, s. 204, nr 291 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 138–141 (złoto i srebro).

M.M.

380 Jan III Sobieski

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1795–1798

a) nr inw. ZKW.N.830/2734 (il.)
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 43 mm, 27,04 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2735
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 42,5 mm, 24,4 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Jana III w prawym profilu, z krótkimi włosami i wąsami, w wieńcu laurowym, w zbroi z lwim naramiennikiem, w udrapowanym płaszczu podbitym futrem, spiętym zaponą, z krzyżem Orderu Świętego Ducha na łańcuchu i gwiazdą tegoż orderu. W otoku napis: JOANNES. III. SOBIESCIUS. (Jan III Sobieski). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL.F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 15 wierszach: ELECTUS / A[nno]·D[omini]·1674·D[ie]·20·MAJ[is], / CORON[atus]:A[nno]·D[omini]·1676·2·FEBR[uaris]: / CIVIS, TURCAS, PROFUGAVIT / AD CHOTZIMUM, REX, VICTOR / EORUNDEM, VIENNAM / OBSIDIONE LIBERAVIT, / FORTITUDINE, ERUDITIONE, ET / ELOQUENTIA CONSPICUUS, / PRIVATUS CIVILIS DISSIDII / PARTICEPS, REX EODEM / MALO EXAGITATUS / OB[itu]:VILLANOVIÆ / A[nno]·D[omini]·1696·ÆT[atis]:72·R[egni]:22 / D[ie]·17·IUN[is]:

(Obrany roku Pańskiego 1674, dnia 20 maja, koronowany roku Pańskiego 1676, dnia 2 lutego, jako poddany [króla Michała] pobił Turków pod Chocimiem, jako król zwyciężał tychże, Wiedeń od obłężenia uwolnił, męstwem, nauką i wymową znamienity, jako poddany był uczestnikiem wewnętrznych zamieszek, zostawszy królem, doznał sam tegoż zlego. Umarł w Wilanowie roku Pańskiego 1696, mając lat 72, w 22. roku panowania, dnia 17 czerwca). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 198, nr 717 (srebro); Reichel 1842b, s. 312, nr 2683 (srebro); Raczyński 1843, s. 301, nr 615 (srebro); Mikocki 1850, s. 122, nr 2615 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2321 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 565 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 38–39 (stemple pęknięte); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 125, nr 3437 (srebro); Portrety 1967, s. 363, nr 434; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 12 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 225, nr 2733 (ZKW.N.830/2734), nr 2734 (ZKW.N.830/2735); Szyszko-Czyżak 1981, s. 56, nr 192 (miedź); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 95, nr 140 (srebro); Stahr 2008, s. 204–205, nr 292 (brąz, żelazo); Skarb z Kijowa 2011, s. 142–145 (złoto i srebro).

M.M.

381 August II

Jan Jakub Reichel

Warszawa, ok. 1795–1798

a) nr inw. ZKW.N.192

bicie lub odlew późniejszy, XIX w.

ołów, bity lub lany (?) 45 mm, 39,94 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2736 (il.)

odlew późniejszy, XIX w.

żelazo, lany, 44,5 mm, 36,73 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Augusta II w lewym profilu, w peruce z harcapem, w halsbandzie z małym żabotem spiętym agrafą, w kirysie, we fraku z szamerowanymi wylogami, z gwiazdą i wstęgą Orderu Orła Białego, z Orderem Złotego Runa na wstędze. W otoku napis: AUGUSTUS II. ELECTOR SAXONIAE. (August II, elektor Saksonii). U dołu sygn. I[ohann].I[acob]. REICHEL.F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: ELECTUS / A[nno]·D[omini].1697·D[ie]·27·JUN[i]i / CORONATUS 15·SEPT[embris] / CAMENECUM PODOLLÆ / A TURCIS CAPTUM PACE / CARLOVICENSI RECEPIT, / A CAROLO XII· SVECO, / REGNO PULSUS, / REDIIT IN SOLIUM, / A[nno]·D[omini]·1709· / OBIIT VARSAVIÆ A[nno]·D[omini] / 1733·ÆTAT[is]:63·R[egni]·36· / D[ie]·1·FEBR[uarii]: (Obrany roku Pańskiego 1697, dnia 27 czerwca, koronowany dnia 15 września. Kamieniec Podolski przez Turków opanowany pokojem karłowickim odzyskał, wygnany z królestwa przez Karola XII szwedzkiego powrócił na tron roku Pańskiego 1709. Umarł w Warszawie roku Pańskiego 1733, mając lat 63, w 36. roku panowania, dnia 1 lutego). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 198, nr 718 (srebro); Reichel 1842b, s. 312, nr 2684 (srebro); Raczyński 1843, s. 301–302, nr 616 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2632 (srebro); Zelt 1867, s. 115, nr 2322 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 566 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 40–41 (stemple pięknie); Gumowski 1950a, nr 490; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 125, nr 3438 (srebro); Portrety 1967, s. 363, nr 435; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 25, nr 157 (ZKW.N.192); Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 13 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 225, nr 2735 (ZKW.N.830/2736); Szyszko-Czyżak 1981, s. 56–57, nr 193 (żelazo); PTPN 1982, s. 124, nr 317 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 96, nr 141 (srebro); Stahr 2008, s. 205, nr 293 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 146–147 (złoto i srebro).

M.M.

382 Stanisław I Leszczyński

Jan Jakub Reichel

Warszawa, ok. 1795–1798

a) nr inw. ZKW.N.830/2737

nowe bicie starym stemplem, ok. 1868–1914 (?)

brąz, bity, 45 mm, 35,11 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2738

odlew późniejszy, XIX w.

brąz, lany, 42,5 mm, 30,05 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.3187 (il.)

srebro, bity, 44,9 mm, 39,95 g

zakup z rąk prywatnych w 1985 r.

Awers: Popiersie Stanisława Leszczyńskiego w lewym profilu, z krótkimi włosami zaczesanymi do tyłu, z wąsami, w kirysie, w płaszczu z futrzanym kołnierzem spiętym zaponą. W otoku u góry napis: STANISLAUS I. LESZCZYNIUS. (Stanisław I Leszczyński). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL.F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach: REX A[nno]·D[omini]·1705· / SVETICO TUMULTU / DATUS,FORT[itudin]i:RED[ucis]: / AUG[ust]i:II.CESSIT.HOC SUB= / LATO,UNA VOCE A[nno]·D[omini].1733. / ELECTUS.VI CEDENS,EX / VINDOB[on]ensi:FOED[ere]:A[nno]·D[omini].1736. / LOTHARINGIA POTITUS. / PHILOSOPHUS,EVERGETES / PATRIÆ SEMPER MEMOR / FORTUITIS FLAMMIS / AMBUSTUS. / OB[it]iit:LUNEVIL[liae].A[nno]·D[omini].1766. / D[ie]·23·FEBR[uarii]:ÆT[atis]:89. (Król roku Pańskiego 1705 wyniesiony na tron podczas zamieszek szwedzkich, ustąpił siłę powracającego Augusta II.

Po śmierci tegoż jednogłośnie wybrany roku Pańskiego 1733. Ustępując przemocy traktatem wiedeńskim roku Pańskiego 1736, objął we władanie Lotaryngię. Filozof prawdziwy pomny zawsze na ojczyznę, przypadkowym ogniem poparzony, umarł w Lunéville roku Pańskiego 1766, dnia 23 lutego, mając lat 89). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 198, nr 719 (srebro); Reichel 1842b, s. 312, nr 2685 (srebro); Raczyński 1843, s. 302, nr 617 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2324 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 567 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 42–43 (stemple pęknięte); Gumowski 1950c, nr 248; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 125–126, nr 3439 (srebro); Portrety 1967, s. 364, nr 436; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 14 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 225, nr 2736 (ZKW.N.830/2737), nr 2737 (ZKW.N.830/2738); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 96, nr 142 (srebro); Koperwas 1998, s. 51, nr 115 (żeliwo); Stahr 2008, s. 205–206, nr 294 (brąz, żelazo, ołów); Skarb z Kijowa 2011, s. 148–149 (złoto i srebro), s. 163 (brąz).

M.M.

383 August III

Jan Jakub Reichel
Warszawa, ok. 1795–1798
nr inw. ZKW.N.830/2739
odlew późniejszy, XIX w.
brąz, lany, 44 mm, 29,83 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Augusta III w prawym profilu, w peruce z harcapem, w halsbandzie i z małym żabotem z brylantową spinką, we fraku z bogatym haftem i z ozdobnymi guzikami, przez pierś wstęga Orderu Orła Białego oraz Order Złotego Runa na wstędze. W otoku napis: AUGUSTUS.III.ELECTOR SAXONIAE. (August III, elektor Saksonii). U dołu sygn. I[ohann].I[acob].REICHEL.F[ecit]. (Jan Jakub Reichel zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 12 wierszach: AUGUSTI II. / FILIUS,ELECTUS / A[nno]·D[omini].1733.CORONATUS / A[nno]·D[omini].1734.PIUS,MAN= / SVETUS, POLONIÆ,QUÆ / BONA OPTAVIT, UPTIS / CONTINUO XII- / COMITIIS,IMPETIRI / NEQUIVIT. / OBIT DRESDÆ A[nno]·D[omini]. / 1763-AETAT[is]:67·R[egni].30. / D[ie].5.OCTOB[ris]: (Augusta II syn, obrany roku Pańskiego 1733, koronowany roku Pańskiego 1734. Pobożny, łaskawy, dobrem, które Polsce życzył, nie mógł kraju obdarzyć, gdyż 12, jeden po drugim, sejmów zerwano. Umarł w Dreźnie roku Pańskiego 1763, mając lat 67, w 30. roku panowania, dnia 5 października). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 198–199, nr 720 (srebro); Reichel 1842b, s. 312–313, nr 2686 (srebro); Raczyński 1843, s. 302–303, nr 618 (srebro); Mikocki 1850, s. 123, nr 2633 (srebro); Zeltt 1867, s. 115, nr 2323 (srebro); Umiński 1885, s. 44, nr 568 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 44 (tylko stemple rew., pęknięte); Gumowski 1952a, nr 279; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 126, nr 3440 (srebro); Portrety 1967, s. 364, nr 437; Szwagrzyk 1971, s. 85, nr 15 (żelazo); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 226, nr 2738 (ZKW.N.830/2739); Szyszko-Czyżak 1981, s. 57, nr 194 (żelazo); PTPN 1982, s. 124, nr 318 (żelazo); Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 96, nr 143 (srebro); Stahr 2008, s. 206, nr 295 (brąz, żelazo); Skarb z Kijowa 2011, s. 150–151 (złoto i srebro).

M.M.

Medale osobistości

384 Medal ślubny Evy Marii Behm (Böhm) i Georga Schrödera

Jan Höhn młodszy (?)
Gdańsk, 1675
nr inw. ZKW.N.650
srebro, bity, klipa 28 × 28 mm, 5,35 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Promieniejący symbol Trójcy Świętej w trójkącie ze znakami astrologicznymi lub alchemicznymi. Nad trójkątem napis: DEO – GRATIAS (Bogu dzięki). Pod trójkątem napis: A[nno].1675 – M[ensis].OCTO[bris] / MENTE BONA / GEDANI / PRVS[siae] (W roku 1675 w październiku, w dobrej myśli w Gdańsku w Prusach). Obwódka sznurowa.

Rewers: –

Okolicznościowy srebrny ślubny żeton (*Hochzeitspfennig*) w formie jednostronnej klipy medalowej wykonany został na ślub Ewy Behm i Georga Schrödera, który odbył się w Gdańsku 28 X 1675 r. Istnieje również odmiana dwustronna numizmatu z inicjałami i herbem ojca panny młodej, zapewne fundatora medalu (zob. Bahrfeldt 1910, s. 184, nr 8845). Według M. Gumowskiego (1957, nr 2512) autorem mógł być Jan Höhn młodszy.

Literatura: Lengnich 1791, s. 673, nr 28; Reichel 1842b, s. 224, nr 1773; Raczyński 1845b, s. 278, nr 166a; Koehne 1848, s. 377–378, nr 1093; Mikocki 1850, s. 138–139, nr 2887; Vossberg 1852, s. 104, nr 1092; Mathy 1858, s. 153, nr 2591; Bahrfeldt 1910, s. 184, nr 8846; Rühle 1930, s. 149, nr 15; Gumowski 1957, nr 2512; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 192–193, nr 3858; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 56, nr 545 (ten egzemplarz); Bogacz, Sakwerda 1999, s. 78; Dutkowski 2000, s. 116; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 264, nr 628; Gdańsk protestancki 2017, nr 76.

J.W.Z.

385 Przelot balonem Jeana-Pierre'a Blancharda w Warszawie

Daniel Friedrich Loos
Berlin, 1788
a) nr inw. ZKW.N.643 (il.)
brąz, bity, 30 mm, 8,97 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli
b) nr inw. ZKW.N.830/2694
brąz, bity, 30 mm, 9,16 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Jeana-Pierre'a Blancharda w prawym profilu, w peruce *en catogan*, we fraku. W otoku napis: JOANNES PETRUS BLANCHARD, na dole sygn. F[riedrich]:LOOS. Brzeg podniesiony.

Rewers: Balon unoszący się nad ziemią z człowiekiem (J.-P. Blanchardem) trzymającym chorągiewkę, w gondoli o kształcie łodzi. Na dole krajobraz z domami i drzewami nad rzeką, z prawej nad łąką mały spadochron z psem w koszu; na kamieniu pod drzewem alchemiczny zapis reakcji chemicznej umożliwiającej otrzymanie wodoru. W otoku w dwóch wierszach napis: IMPAVIDUS SORTEM NON TIMET ICARIAM VARSOVIAE – MDCCLXXXVIII. (Nieustraszony nie lęka się losu Ikara – Warszawa 1788). Brzeg podniesiony.

Medal upamiętnia słynne wydarzenie, jakim był pierwszy w Polsce lot balonem aeronauty francuskiego Jeana-Pierre'a Blancharda, „sławnego z powietrznego żeglowania”, który odbył się 9 lub 10 V 1789 r. w Warszawie, „w kompanii z pewną francuską damą” (o czym 13 maja powiadała „Gazeta Warszawska”, nr 38). Wystartowano przy obecności „Najjaśniejszego Naszego Pana, oraz liczne Państwo, i wszystkich Spektatorów” w ogrodzie Foksal, a po 49 minutach lądowanie odbyło się na łące w Białołęce. Medal nosi datę 1788, gdyż stemple przygotowano wcześniej, tymczasem Blanchard opóźnił przybycie do Warszawy. Zdaniem E. Hutten-Czapskiego medal powstał później z inicjatywy Blancharda, jednak brak potwierdzenia tej opinii. Na medalu podróż napowietrzną odbywa jedna osoba, a obok balonu wyobrażono spuszczone z niego mały spadochron z psem w koszu, co również należało do repertuaru eksperymentów Blancharda. Pod wrażeniem lotu w 1789 r. powstała oda *Balon*, upowszechniona anonimowo, przypisana Adamowi Naruszewiczowi (mylnie zaś Stanisławowi Trembeckiemu). Drugi lot balonem odbył się w Warszawie w maju 1790 r. i wtedy wraz z Francuzem poleciał Jan Potocki, autor *Rękopisu znalezionego w Saragossie*.

Literatura: Gazeta Warszawska 1789, nr 38, s. 2; Hauschild 1805, s. 14, nr 73; Bentkowski 1830, s. 216, nr 794 (srebro); Ampach 1834, s. 550, nr 9317; Reichel 1842b, s. 328, nr 2745; Raczyński 1843, s. 258, nr 583; Welzl de Wellenheim 1845, s. 639, nr 13262 (srebro); Lipiński 1847, s. 221–223; Mikocki 1850, s. 146, nr 2958; Zelt 1867, s. 117, nr 2354 (srebro); Umiński 1885, s. 78, nr 836; Olszowski 1901, s. 42, nr 871 (srebro), 872; Chelmiński 1904, s. 120, nr 1752; Doubletten 1911, s. 124, nr 2564; Gumowski 1957, nr 117; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 328, nr 3857 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 55, nr 539 (ZKW.N.643); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 209, nr 2693 (ZKW.N.830/2694); Sommer 1981, s. 44, nr A20; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 86, nr 114 (srebro); Stahr 2008, s. 213, nr 303; Taradaj 2015, s. 11–12.

J.W.Z.

386 Medal hrabiego Heinricha von Brühla

Christian Siegmund Wermuth

Drezno, 1749

nr inw. ZKW.N.8613

srebro, bity, 51 mm, 58,16 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1996 r. (11 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 18 V 1996 r.)

Awers: Popiersie hrabiego Heinricha von Brühla w prawym profilu, w peruce, w napierśniku, na którym podbity futrem płaszcz, na nim wstęga i gwiazda Orderu Orła Białego, na szyi Order św. Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania. W otoku napis: HENRICVS A BRVHL·S[acri]·R[omani]·I[mperii]·COM[es]·REG[is]·POL[oniae]·ET ELECT[oris]·SAX[oniae]·MIN[ister]·PRIM[us]. (Heinrich von Brühl, Świętego Cesarstwa Rzymskiego hrabia, króla polskiego i elektora saskiego pierwszy minister). Brzeg profilowany.

Rewers: Siedząca na skalach Parnasu Fama (?), z trąbą w prawej dłoni oraz zwojem w lewej, w oddali, na szczycie promieniająca Świątynia Chwały zblizona kształtem do tolosu i rosnące palmy. Półkolem z lewej napis: MANSVRA CLARITAS (Świetność trwała). W odcinku data: MDCCLXIX (1749), niżej sygn. C[hristian]·S[iegmund]·WERMUTH·F[ecit] (Christian Siegmund Wermuth zrobił). Brzeg profilowany.

Medal ministra, a od 1746 r. pierwszego ministra króla Augusta III – hrabiego Heinricha von Brühla (1700–1763).

Antykizująca scena rewersu ma rozślawiać saskiego polityka. Siedząca postać interpretowana jest najczęściej jako Sława (Fama) lub jedna spośród dziewięciu muz olimpijskich – muza historii Klio, której atrybutem jest zwój (księga). Skały, gdzie siedzi owa muza, to Parnas, siedziba patrona muz Apollina, lub Olimp – siedziba nieśmiertelnych bogów i przyjętych w ich poczet bohaterów.

Nie mają chyba racji autorzy noty o tym medalu w katalogu Pod jedną koroną 1997, s. 428, nr XIV 10, przypisujący specjalne znaczenie wyeksponowanemu rosyjskiemu Orderowi św. Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania. Ten układ odznaczeń: na szyi Order św. Andrzeja, na fraku lub zbroi wstęga i gwiazda Orderu Orła Białego, jest typowy dla przedstawień ministra w tym czasie – zob. np. portret Heinricha von Brühla z Wilanowa pędzla Louisa de Silvestre’a.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 305 v.–306, nr IV; Hauschild 1805, s. 18, nr 108; Hasche 1819, t. 4, s. 181; Album rycin 1822–28, nr 420; Bentkowski 1830, s. 166–167, nr 588; Wotypka 1836, s. 142, nr 2879; Raczyński 1841, s. 256, nr 416; Welzl de Wellenheim 1845, s. 644, nr 13343; Mikocki 1850, s. 142, nr 2921; Gumowski 1957, nr 200; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 193–194, nr 3860; Wohlfahrt 1992, s. 91; Pod jedną koroną 1997, s. 428, nr XIV 10 (ten egzemplarz); Gacek 2001, s. 22, nr 24; Stahr 2008, s. 214, nr 306.

J.W.Z.

387 Narodziny Jana Maurycego Brühla, chrześniaka króla

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1781

nr inw. ZKW.N.830/2692

srebro, bity, 43,5 mm, 30,38 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Król siedzący na udrapowanym tronie na podium, w stroju rzymskim, podaje szarfę oficerską Marsowi zginającemu kolana i prezentującemu królowi nowo narodzone dziecko leżące na tarczy. Z prawej w otoku napis: OB MERITA PATRIS. (Dla zasług ojca). W odcinku napis w czterech wierszach: STANISLAUS AUG[ustus]:REX. / FILIO RECENS NATO / MUNUS LOC[um]:TENENT[is] / CONFERT. (Stanisław August, król, nowo narodzonemu synowi stopień porucznika nadaje). Na stopniu podium sygn. I[ohann] P[hilip] H[olzhaeusser] F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 15 wierszach: ALOISIO FRIDERICO / COMITIS BRUHL / REI TORMENTARIAE / REGNI POLONIAE: SUMMO PRAEFECTO: / PATRI SUORUM OPTIMO / IN MEMORIAM / FILII SUI PRIMOGENITI / IOANNIS MAURITII / VARSAVIENSIS A. MDCCLXXXI / DIE XV JUNII NATI / POSTERA DIE RENATI / HOC GRATI ANIMI / MONUMENTUM. / LEGIO TORMENTARIA REGNI POLONIAE: / CONSECRAT. (Alojzemu Fryderykowi, hrabiemu Brühlowi, komendantowi artylerii koronnej, najlepszemu ojcu podległych swej władzy, na pamiątkę pierworodnego syna, Jana Maurycego, w Warszawie roku 1781 dnia 15 czerwca urodzonego, nazajutrz ochrzczonego, artyleria koronna tę pamiątkę wdzięczności poświęca). Brzeg podniesiony.

„Gazeta Warszawska” w grudniu 1781 r. donosiła: „w przeszłym miesiącu czerwcu narodzonego syna Jmci Pana Graffa de Brühl Generała Artylerii Koronnej, Starosty Warszawskiego, do chrztu trzymało

całe Korpus Koronnej Artylerji; i że na prośbę tegoż Korpusu, oraz dla zasług Ojca, Król Jmć P. N. Mił. Patent Porucznika nowo narodzonemu Graffowi łaskawie akkordować raczył. Z tej okoliczności, wyszły teraz, kosztem pomienionego Korpusu, złote i srebrne bite tu medale. Na jednej stronie medalu znajduje się wyobrażenie Króla Jmci siedzącego na tronie, a zaś Mars prezentuje trzymając na ręku nowo narodzone dziecię, na które Naj. P. wkłada Szarfę Porucznikowską”.

Rodzicami Jana Maurycego byli syn sławnego ministra Heinricha von Brühla, generał artylerji Alojzy Fryderyk von Brühl (1739–1793), i jego druga (od 1780 r.) żona, Marianna z Potockich Solłohubowa, która wkrótce – tak jak i dziecko – zmarła (1782 r.).

Pamiętką uroczystości 16 VI 1781 r. w koszarach korpusu artylerji i śladem pamięci o dziecku jest wspomniany medal utrzymany w antykizowanym stylu.

Oprócz złotych (dzisiaj w zbiorach nieznanymi) były bite medale w srebrze, a także w brązie. Lengnich w 1782 r. wspominał, że od swego przyjaciela Holzhaeussera otrzymał taki brązowy medal i że przy jego biciu po czterech pierwszych sztukach pękł stempel, więc trzeba było zrobić nowy. Stemple awersu (pęknięty) i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim.

Literatura: Gazeta Warszawska 1781, s. 1; Lengnich 1782b, s. 222–224; Albertrandi [b.d.] b, nr XXXIV; Album rycin 1822–28, nr 314; Bentkowski 1830, s. 211–212, nr 777; Reichel 1842b, s. 279, nr 2251; Raczyński 1843, s. 234–236, nr 574; Lipiński 1847, s. 220–221; Mikocki 1850, s. 146, nr 2953 (brąz); Mathy 1858, s. 98, nr 1448; Zeltt 1867, s. 117, nr 2356; Łoś 1876, s. 40; Kurnatowski 1885, s. 56, nr XXVIII; Umiński 1885, s. 78, nr 839 (brąz); Łoś 1896, s. 61; Olszowski 1901, s. 42, nr 875; Chelmiński 1904, s. 120, nr 1753; Inwentarz stempli 1930, poz. 93–94; Gumowski 1952b, nr 128; Gumowski 1957, nr 198; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 194, nr 3861; Szwaagrzyk 1971, s. 80–81, nr 28, 29 (srebro i brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 220, nr 2691 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 60–61, nr 51; Stahr 2008, s. 214–215, nr 305.

J.W.Z., M.M.

388 Medal pamiątkowy (pogrzebowy) Marii Czapskiej

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1774

nr inw. ZKW.N.830/2690

srebro, bity, 35 mm, 11,64 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Sarkofag Marii Czapskiej, na nim w tarczy herb Leliwa i płonąca lampa, w górze promieniejące oko opatrności. Na postumencie dwie skrzyżowane płonące pochodnie skierowane w dół. W otoku napis: MARIA COMIT[issa]:DE – BĘKOWO CZAPSKA. (Maria, hrabina na Bękowie, Czapska). Nad odcinkiem sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). W odcinku napis w czterech wierszach: NAT[a]:IN NOWA WIES.VIII.DECEMB[ris]. / MDCCXXIII. / OBIIT.VARSAV[iae]:XIII.MAJI / MDCCLXXIV: (Urodzona w Nowej Wsi 8 grudnia 1723, umarła w Warszawie 13 maja 1774). Obwódka perełkowa.

Rewers: Napis w dziewięciu wierszach, otoczony wieńcem mirtowym związanym u dołu: MARITUS / LUGENS / THOMAS COMES / DE BĘKOWO / CZAPSKI / CAPITANEUS / KNYSZYNENSIS / F[ecit]. / VARSAVIAE. (Mąż żaloszny Tomasz, hrabia na Bękowie, Czapski, starosta knyszyński, kazał zrobić w Warszawie). Obwódka perełkowa.

„Dnia 17. tego miesiąca [czerwca 1774] w Kościele Ichmć XX. Missjonarzów tutejszych, Imć Pan Tomasz z Bękowa Czapski Starosta Knyszyński [...] Uroczysty sprawił Pogrzeb po niedawno zmarłej Jejmc Pani z Czapskich Potockiej naprzód, potem Czapskiej Staroście Knyszyńskiej, Małżonce swojej w tymże

Kościół pogrzebionej. Kościół cały kształtnie obity był kirem [...] Śród Kościoła stał wspaniały Katafalk [...] Cały ten katafalk licznymi pałat świecami. Na pamiątkę lat 51 wieku, oraz 12. Potomstwa, tyleż stało około Katafalku z świecami zapalonymi ubogich, tak starych, jako i dzieci, w barwę na ten Akt sporządzoną ubranych. Każdy z nich miał na piersiach zawieszony Medal, na to umyślnie bity; imię, nazwisko, rok narodzenia i śmierci zmarłej tej Damy wyrażający, oraz do modlitw za jej duszę pobudzający. Oprócz pomniejszych tych medalów, rozdawane były inne większe złote i srebrne. Na jednej stronie tych Medalów wyrażone jest starych Rzymian kształtem robione naczynie, śmiertelne popioły zawierające, z tym napisem: Maria Comit: de Bękowo...". Tak opisywała „Gazeta Warszawska” z 22 VI 1774 r. uroczysty pogrzeb Marii Czapskiej (1723–1774), córki podskarbiego wielkiego koronnego Jana Ansgarego Czapskiego, 1. voto Potockiej, od 1742 r. żony Tomasza Czapskiego (1711–1784), starosty knyszyńskiego, bratoniańskiego i radzyńskiego. Medale pogrzebowe były ważnym akcentem tej ceremonii. Jak głosi napis na rewersie, ich wybite zlecił medalierowi Janowi Filipowi Holzhaeusserowi i je ufundował mąż zmarłej, choć Schroeder, administrator mennicy w Warszawie, zapisał w 1797 r., że to miasto Knyszyn kazało wybić medale w imieniu Tomasza Czapskiego.

Według przekazu z „Gazety Warszawskiej” wykonano złote i srebrne medale oraz małe medaliki (zob. nr kat. 389). Nie odnotował ich J.Ch. Albertrandi w swych katalogach. Egzemplarz w złocie był w Muzeum Muzeum Książąt Czartoryskich, oddz. Muzeum Narodowego w Krakowie, a w licznych zbiorach są srebrne medale, czasem z zawieszka.

Literatura: Gazeta Warszawska 1774; Hauschild 1805, s. 29, nr 204; Album rycin 1822–28, nr 396; Bentkowski 1830, s. 209, nr 769; Reichel 1842b, s. 326, nr 2736; Raczyński 1843, s. 190–191, nr 565; Lipiński 1847, s. 217; Mikocki 1850, s. 145, nr 2945; Zeltt 1867, s. 118, nr 2367; Kurnatowski 1885, s. 55, nr X; Umiński 1885, s. 79, nr 845; Wilmersdörffer 1907, s. 46, nr 12565; Przewodnik 1908, s. 30, nr 295; Gumowski 1957, nr 351; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 198–199, nr 3872 i t. 3, s. 500, nr 5380 (złożony, z zawieszka); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 219, nr 2689 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 121, nr 275, 276; Więcek 1993, s. 51–52, nr 34; Vanitas 1996, s. 290; Ajewski 2002, s. 20–21; Stahr 2008, s. 217–218, nr 309.

J.W.Z.

389 Medalik pośmiertny (pogrzebowy) Marii Czapskiej

Jan Filip Holzhaeusser (?)

Warszawa, 1774

nr inw. ZKW.N.655

srebro, bity, 15,5 mm, 7,2 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Tarcza z herbem Czapskich Leliwą, pod koroną dziewięciopalkową i pióropuszem. W otoku napis w dwóch wierszach: ⊕NAT[a]:IN.NOWA WIES.VIII.DECEMB[ris]:MDCCXXIII / OBIIT.XIII MAJI:MDCCCLXXIV: (Urodzona w Nowej Wsi 8 grudnia 1723. Umarła 13 maja 1774). Obwódka perłkowa.

Rewers: Napis w sześciu wierszach: ORA PRO / MARIA COMIT[issa]. / DE BĘKOWO / CZAPSKA / CAPIT[anea]: / KNYSZYNNEN[sis]: (Módl się za Marię, hrabinę z Bękowa, Czapską, starościnę knyszyńską). Obwódka perłkowa.

Podczas uroczystości pogrzebowej Marii Czapskiej, zorganizowanej w Warszawie 17 VI 1774 r. przez męża Tomasza Czapskiego (zob. nr kat. 388), były rozdawane właśnie takie małe medaliki pogrzebowe, a także większe medale, wg relacji „Gazety Warszawskiej” (1774, nr 50). Antoni Schroeder w 1797 r. pisał, że w Mennicy Warszawskiej wybito „mniejszy szton, który był przed drzwiami kościoła biednym rozdawany” (Kurnatowski 1885, s. 55). Być może medaliki zaprojektował również Jan Filip Holzhaeusser – podobnie jak większe medale (sygnowane, zob. nr kat. 388).

Literatura: Gazeta Warszawska 1774; Album rycin 1822–28, nr 397; Bentkowski 1830, s. 209–210, nr 770; Reichel 1842b, s. 326, nr 2737; Raczyński 1843, s. 190–191, nr 566; Mikocki 1850, s. 145, nr 2946; Zeltt 1867, s. 118, nr 2368; Kurnatowski 1885, s. 55, nr XI; Umiński 1885, s. 79, nr 846; Gumowski 1957, nr 352; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 199, nr 3873 (złoto), nr 3874 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 56, nr 551 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 52, nr 35; Vanitas 1996, s. 290; Ajewski 2002, s. 20–21; Stahr 2008, s. 218, nr 310.

J.W.Z.

390 Narodziny Aleksandra Jerzego Czartoryskiego

Daniel Friedrich Loos (?)

Gdańsk, 1762

nr inw. ZKW.N.6163

srebro, bity, 62,5 mm, 95,45 g

zakup z rąk prywatnych w 1991 r.

Awers: Personifikacja domu książęcego Czartoryskich w antycznej szacie, w płaszczu gronostajowym, w książęcej mitrze, stoi na łące, z nagim dzieckiem na prawej ręce. Lewą rękę wspiera na kartuszu książęcym z herbem Czartoryskich. Herb trzymają dwaj mężowie. Poniżej herbu Order Orła Białego. W otoku napis: CZARTORYSCIANÆ DOMUS GAUDIA & FIRMAMENTUM (Domu Czartoryskich radość i utwierdzenie). Na dole z prawej, nad linią pustego odcinka sygn. L[ooos]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 13 wierszach: QUOD / PRINC[eps]:ADAMUS CZARTORYSKI / IPSE NATUS GEDANI / PRO PRIMO FILIO / ALEXANDRO GEORGIO / SENATUM GEDANENSEM / AD FONTEM SACRUM SPONSOREM / MDCCLXII / ELIGERE DIGNATUS EST / IDEM SENATUS / IN TANTI HONORIS MEMORIAM / NUMMUM HUNC OBSERVANTISS. / F[ieri].F[ecit]. (Że książę Adam Czartoryski, sam urodzony w Gdańsku, synowi swemu pierwotnemu Aleksandrowi Jerzemu Senat Gdański za ojca chrzestnego wybrać raczył, 1762 roku tenże Senat na pamiątkę tak wielkiego honoru medal niniejszy wybić kazał). Poniżej tarcza z herbem Gdańska trzymana przez dwa lwy. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Aleksander Jerzy Czartoryski urodził się w Gdańsku w 1762 r. jako pierwotny syn Adama Kazimierza (1734–1823), księcia na Klewaniu i Żukowie, oraz Izabeli z Flemmingów. Do chrztu dziecko podawał magistrat gdański (podobnie jak ojca, księcia Adama, także urodzonego w Gdańsku, w 1734 r.) i na pamiątkę tej ceremonii miasto zleciło wybite okazałego medalu. Aleksander zmarł w pierwszym roku życia, w 1763 r.

W katalogu Raczyńskiego (1841, s. 272), za którym przytoczono tłumaczenia inskrypcji medalowych, mylnie przypisano medal do okazji chrztu księcia Adama w 1734 r.; tam podano informację, że w Świątyni Sybilli w Puławach „była taca kwadratowa złota, czterema egzemplarzami tego medalu ozdobiona”, co powtórzył E. Hutten-Czapski (1957, t. 2, s. 201).

Nieznane jest autorstwo medalu. Opisy z XVIII w. podają tylko nazwisko Loos. Z tej znanej medalierskiej rodziny czynni w tym czasie byli: medalier w Berlinie Daniel Friedrich Loos (1735–1819), Georg

Friedrich Loos (czynny 1742–1766) oraz Karl Friedrich Loos (czynny 1756–1775). Każdy z wymienionych sygnował medale literą L. K. Sommer w monografii D.F. Loossa (Sommer 1981) nie wymienia tego medalu. M. Gumowski i M. Stahr przypisują medal Johannowi Peterowi Luttmmerowi, medalierowi czynnemu w Gdańsku ok. 1760 r. (zob. np. Forrer 1907, s. 503). Z kolei F.A. Vossberg (1852, s. 125) zapisał, że wg C.B. Lengnicha (1791, z. 10, s. 855) medal opracowany przez Loosa wybito w Gdańsku 23 III 1863 r., a w gdańskim archiwum znaleziono zapiskę o udzieleniu zezwolenia na późniejsze odbicie tego medalu dla kolekcjonerów – w złocie, srebrze i cynie. Obecnie w zbiorach znane są tylko srebrne medale. M. Gumowski wspomina też o istnieniu egzemplarzy cynowych.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr L; Lengnich 1791, z. 10, s. 855, nr 123; Dassdorf 1801, s. 128, nr 1133; Album rycin 1822–28, nr 377; Bentkowski 1830, s. 167, nr 590; Ampach 1835, nr 15054; Raczyński 1841, s. 272–276, nr 420; Reichel 1842b, s. 321–322, nr 2722; Mikocki 1850, s. 243, nr 2927; Vossberg 1852, s. 125, nr 1160; Mathy 1858, s. 155, nr 2629; Zeltt 1867, s. 73, nr 1526; Umiński 1885, s. 79, nr 848; Chelmiński 1904, s. 121, nr 1772; Bahrfeldt 1910, s. 185, nr 8848; Doubletten 1911, s. 125, nr 2582; Riechmann 1911, s. 17, nr 219; Rühle 1930, s. 156–157, nr 31; Gumowski 1957, poz. 380; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 201, nr 3878; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 77, nr 95; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 273, nr 652; Czar srebra 2007, s. 300, nr VII.2.46; Stahr 2008, s. 220, nr 313.

J.W.Z.

391 Medal dla Denisa Diderota

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1774

nr inw. ZKW.N.658

cyna srebrzona lub srebro, bity, 43,3 mm, 19,7 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Głowa Diderota w prawym profilu. W otoku napis: CONGERIEM SECUIT SECTAMQUE IN MEMBRA REDEGIT. (Popioły rozgarnia, a rozgarnięte w członki zbiera, wg: Gumowski 1957, nr 442). Na przecięciu szyi sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w sześciu wierszach: DIONYSIO DIDEROT / PHILOSOPHO GALLO / ENCYCLOPÆDIÆ REDACTORI / HOSPITI SUO / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX / MDCCLXXIV (Dionizemu Diderot, filozofowi francuskiemu, redaktorowi encyklopedii, gościowi swemu, Stanisław August Król, 1774). Na dole w otoku dwie związane wstążką gałązki dębowe. Brzeg podniesiony.

Sławny już pośród współczesnych francuski filozof, pisarz i encyklopedysta Denis Diderot (1713–1784) wyruszył w 1773 r. w podróż do Petersburga na zaproszenie Katarzyny II i spodziewano się, że zatrzyma się po drodze w Warszawie. W związku z tym król Stanisław August zlecił medalierowi Holzhaeusserowi przygotowanie stempli do medalu na cześć gościa. Diderot jednak wybrał inną trasę, przez Prusy, także w drodze powrotnej w październiku 1774 r.

Na awersie widnieje podobizna Diderota, wyraźnie wzorowana na portrecie Jeana-Baptiste'a Greuze'a z 1766 r. Głowę filozofa otacza cytat z *Metamorfoz* Owidiusza (I, 33) odnoszący się do opisu stworzenia świata przez bogów i przemian jednych kształtów w inne, w tłumaczeniu B. Kicińskiego: „Urządził i na części rozdzielił to brzemię” (P. Ovidius Naso, *Przemiany. Życie i poezja Owidiusza*, tłum. B. Kiciński, Warszawa 1933, s. nlb.) – fragment może odnosić się do dorobku naukowego encyklopedysty.

Prawdopodobne jest przypuszczenie M. Gumowskiego (1957, nr 442), że mimo posiadania gotowych stempli nie użyto ich (nie ma takich medali w katalogach Albertrandiego i Raczyńskiego) i stemple te „z biegiem czasu porzuciły i dopiero w połowie XIX w. odbite zostały”. Kilka znanych medali wybitych jest w srebrze, brązie, ołowiu i cynie.

Literatura: Lipiński 1847, s. 231; Zeltt 1867, s. 119, nr 2373 (srebro); Umiński 1885, s. 79–80, nr 856 (brąz); Przewodnik 1908, s. 30, nr 307 (ołów); Gumowski 1957, nr 442; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 157, nr 8063 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 57, nr 554 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 55, nr 40.

J.W.Z.

392 Otwarcie kaplicy ewangelickiej pw. św. Jana w Sycowie 1736

Johann Kittel

Wrocław, 1736

nr inw. ZKW.N.4786

złoto, bity, 31,2 mm, 13,86 g

wymiana międzyinstytucjonalna w 1987 r.

Awers: Klęcząca personifikacja Wiary (Fides) z kadzidłem i krucyfiksem, obok otwarta księga oraz ołtarz ozdobiony monogramem książęcym B w wieńcu. Na ołtarz spływają promienie łaski Bożej, od których płonie leżące na nim serce. W otoku napis: *DIES QVEM FECIT – DOMINVS-PS[alm]-118-24* (Oto dzień, który Pan uczynił. Ps 118, 24). W odcinku napis w czterech wierszach: *OB SACRA EVANGEL: / WARTENBERGÆ / INSTAVRATA / 1736.D[ie]4.NOV[embris]*. (Na otwarcie kaplicy ewangelickiej w Sycowie 4 listopada 1736). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Scena alegoryczna przedstawiająca interwencję wylaniającej się z chmur ręki uderzającej laską pasterską w skałę, z której tryska źródło tworzące strumień. Poniżej pasące się owce piją wodę ze strumienia. W otoku napis: *ESVRIENTES IMPLEVIT BONIS-LVC[as]-1.53* (Głodnych nasyca dobrami, Łk 1,53). W odcinku napis w czterech wierszach: *ÆTERNÆ / DEI CÆSARIS / BIRONII / MEMORIÆ* (Na wieczną pamięć Boga, Cesarza, Birona). Napis ujęty z obu stron ozdobną wicią roślinną. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Książę Ernest Jan Biron von Curland (1690–1772), władca Kurlandii i Semigalii, nabył od rodu Dohna Wolne Państwo Stanowe Syców istniejące w ramach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, a obejmujące miasto i zamek Syców (niem. *Gross-Wartenberg*), duży i mały folwark zamkowy, miasteczko Bralin oraz 10 wsi. Zapłacił za nie 180 tys. talarów, które dostał od cesarzowej Anny za zasługi przy zdobywaniu Gdańska przez wojska rosyjskie działające w imieniu Augusta III w 1734 r. podczas wojny o sukcesję polską ze zwolennikami Stanisława Leszczyńskiego. Ród Bironów von Curland panował w Sycowie aż do 1945 r. Z inspiracji księcia Ernesta Jana wybito medal – bardzo rzadki w złocie, występujący częściej w odmianie srebrnej – z okazji budowy i otwarcia 4 listopada 1736 r. kaplicy ewangelickiej w zamku w Sycowie. Ewangelicy sycowscy pozbawieni byli własnej świątyni od 1637 r. (w myśl zastosowanej przez ród zu Dohna zasady pokoju augsburskiego z 1555 r.: *cuius regio, eius religio*). Otwarta księga w scenie alegorycznej na awersie odwołuje się do klasycznego motywu w sztuce protestanckiej – podkreślania wagi *Gottes Wort*, Słowa Bożego – na rewersie zaś ukazany jest przykład interwencji boskiej. Może to być bezpośrednie odwołanie do sceny ze Starego Testamentu – Wj 17,1–7 (*Wyprowadzenie wody ze skały*).

Medal ten, będący jedną z ostatnich produkcji wrocławskiego medaliera Johanna Kittla, cieszył się zainteresowaniem i opisany został już w kilka lat po swoim wybitu: „Przed ołtarzem klęczy miasto Warthenberg pod postacią Pobożności z krzyżem w lewej i kadzidłem modlitewnym w prawym ręku. Pod nią jest otwarta Biblia”. Na rewersie zaś ukazane są „owce, z których niektóre przybyły z daleka. Owce na przedzie oznaczone są na grzbietach krzyżami. Piją one ze strumienia Izraela bijącego ze źródła pocieszenia” (Kundmann 1738; Kundmann 1742, tłum. J.W.Z.).

Literatura: Kundmann 1738, s. 27–28; Kundmann 1742, s. 409–410; Saurma-Jeltsch 1883, s. 40, nr 95; Friedensburg, Seger 1901, s. 79, nr 4235; Forrer 1907, s. 169; Friedensburg 1931, s. 79, nr 4235; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 68–69, nr 6003; Modrzyński 2010, s. 133–136; Idzikowska 2014, s. 150–151; Dembinok 2015, s. 20.

J.W.Z.

393 Siedemdziesiąte czwarte urodziny księcia Ernesta Jana Birona

G.Z. Graefenstein

Mitawa, 1764

nr inw. ZKW.N.4622

cynk, bity, 42,5 mm, 23,51 g

zakup z rąk prywatnych w 1986 r.

Awers: Popiersie Ernesta Jana Birona w prawym profilu, w długiej peruce, w zbroi kirasjerskiej, ze wstęgą i gwiazdą Orderu św. Andrzeja Pierwszego Powołania. W otoku napis: D[ei].G[ratia]-ERNEST-IOH[ann]-IN-LIV[onia]-CURL[andiae] & SEM[igalliae]-DVX (Z Bożej łaski Ernest Jan, w Liwonii, Kurlandii i Semigalii książę). W dole sygn. G.Z.GRAEFENSTEIN. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Scena alegoryczna przedstawiająca rozkwit Kurlandii pod panowaniem księcia Ernesta Jana Birona (od lewej: personifikacja Kurlandii w koronie trzymająca czteropolową tarczę oraz kadzidelnicę i personifikacja Obfitości z rogiem obfitości, sypiąca kadzidło na stojący pod rozłożystym dębem płonący ołtarz z cyfrą książęcą EJ). W otoku napis: SVPERET CASVS LOGOQUE VIRESCAT IN ÆVO GLORIA-SIL[ius]-ITAL[icus] (Niechaj sława pokonywa przypadki i w długie kwitnie wieki. Sylusz Italikus – tłum. za: Raczyński 1843, s. 284). W odcinku napis w czterech wierszach: VOTA PVBL[ica]-LÆT[issima] / DIERVM LXXIV NATALI / OPTIMI PRINCIPI[um]-PP [Pater Patriae] / XXIII NOVEMB[ris] (Życzenia publiczne radośne, najlepszemu monarsze, ojcu ojczyzny, w dniu 74 urodzin dnia 23 listopada – tłum. za: Raczyński 1843, s. 284). Obwódki liniowa, brzeg podniesiony.

Utrzymany w późnobarokowej stylistyce medal zaprojektował G.Z. Graefenstein, rytownik mitawskiej mennicy, pracujący później również dla syna księcia – Piotra. Medal wybito z okazji 74. urodzin księcia (Bentkowski 1830, nr 629, błędnie datuje medal na 1765 r.). Zwraca uwagę użycie szeregu motywów antycznych, zwłaszcza nadawanego bardzo zasłużonym obywatelom (jak np. Marek Cyncero) i kolejnym władcom Rzymu, począwszy od Gajusza Juliusza Cezara, tytułu *pater patriae* (ojciec ojczyzny) w odniesieniu do księcia Ernesta Jana Birona. Również z ikonografii rzymskiej wzięto przedstawioną na rewersie medalu scenę z płonącym ołtarzem. Zmodyfikowano ją umiejętnie na potrzeby propagandy dobrobytu księstwa Kurlandii pod panowaniem Ernesta Jana Birona. Cytat z Sylusza Italikusa sławiący księcia pochodzi zapewne z eposu *Punica*.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 173, nr 629; Raczyński 1843, s. 284, nr 590; Koehne 1846, s. 7–8, nr 17; Forrer 1909, s. 191; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 27, nr 2714.

J.W.Z.

394 *Wizyta cesarzowej Katarzyny II w Mitawie*

G.Z. Graefenstein

Mitawa, 1764

nr inw. ZKW.N.304

srebro, bity, 26,1 mm, 4,99 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Widok Mitawy z zamkiem książęcym od strony rzeki, przedzielony tarczą herbową księstwa Kurlandii i Semigalii, którą wieńczy mitra książęca oraz drzewko palmowe w klejnocie pod promieniejącym między chmurami słońcem. Poniżej sygn. G. [Graefenstein]. W otoku napis: SIDERIS ASPECTV BEATA (Gwiazda wygląda na szczęśliwą), poniżej znaki astrologiczne: Baran, Byk, Bliźnięta. Obwódka z kwiatów lotosu.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: IN MEMORIAM / LÆTITIAE / QVAM / IN ADVENTV / SER[enissimae]:ET:POT[entissimae]: OMN[ia]:RVSS[iae] IMP[eratrix] / OVANS CVRONIA / PERCEPIT / ANNO·MDCCLXIV (Na szczęśliwą pamiątkę przyjazdu najjaśniejszej i wszechwładnej imperatorowej Wszechrusi owacja Kurlandii roku 1764). Poniżej sygn. G[raefenstein]. Obwódka z kwiatów lotosu.

W 1764 r. księstwo Kurlandii i Semigalii pozostawało formalnie lennem polskim. Jednak faktyczne rządy sprawowali książęta Bironowie wybrani przez cesarzową Katarzynę II. To właśnie imperatorowej jej faworyt Ernest Jan Biron zawdzięczał powrót na tron kurlandzki po wypędzeniu królewicza Karola Krystiana Wettina, syna Augusta III. Z okazji przybycia Katarzyny II do mitawskiego zamku w czerwcu 1764 r. Biron nakazał wybitego tego niewielkiego pamiątkowego medalu. Podczas uroczystego wjazdu cesarzowej do miasta, odbywającego się przy szczęśliwym układzie planet, medale (zw. też żetonami) – zarówno w złocie, jak i srebrze – rozrzucał w tłum jadący konno obok karety cesarzowej Piotr Biron, syn i następca księcia Ernesta Jana Birona (Koehne 1846, s. 7).

Literatura: Krüger 1792, s. 77, nr 108; Ampach 1833, s. 511–512, nr 4594; Koehne 1846, s. 7, nr 16; Reichel 1842b, s. 86, nr 1024; Umiński 1885, s. 45–46, nr 579; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 249, nr 8615; Gumowski 1952b, nr 6; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32, nr 261 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

395 *Medal ślubny księcia Fryderyka Kazimierza Kettlera i Zofii Amalii Nassau-Siegen*

medalier nieokreślony

Mitawa (?), 1675 (?)

nr inw. ZKW.N.87

kopia późniejsza

srebro, lany (?), galwan (?), 40 mm, 27,57 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie księcia Fryderyka Kazimierza Kettlera w prawym profilu, w kiraserskiej zbroi, paludamentum i długiej peruce. W otoku napis: FRID[ericus]:CAS[imirus]:IN.L[ivonia]. – CVR[landiae]:E[t].SEM[igalliae]:DVX. (Fryderyk Kazimierz Kettler, książę Liwonii, Kurlandii i Semigalii). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie księżnej Zofii Amalii Nassau-Siegen w prawym profilu, w sukni i perłowym naszyjniku, z ufrizonowanymi włosami, z krótkim welonem. W otoku napis: SOPH[ia]:AMEL[ia]:DVC[isa]:IN.L[ivonia] – CVR[landiae]:E[t].SEM[igalliae]:PR[incipis].ANASS[ovia] (Zofia Amalia, księżna Liwonii, Kurlandii i Semigalii, księżna Nassau). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal wybity jako pamiątka pierwszego małżeństwa księcia Fryderyka Kazimierza Kettlera z Zofią Amalią Nassau-Siegen zawartego 5 X 1675 r. w Hadze. Opisywany egzemplarz jest zapewne kopią galwaniczną z przełomu XIX/XX w.

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 353; Wilanowski 1881, cz. 2, s. 213, nr 95; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 58–59, nr 5958; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 15, nr 69 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

396 *Medal księcia Fryderyka Kazimierza Kettlera na uspokojenie w kraju*

medalier nieokreślony

Mitawa (?), ok. 1690

a) nr inw. ZKW.N.86

srebro, bity, 31,5 mm, 14,34 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2588 (il.)

srebro, bity, 31,5 mm, 13,79 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księcia Fryderyka Kazimierza Kettlera w prawym profilu, w antykizującej zbroi, paludamentum i długiej peruce. W otoku napis: FRID[ericus]:CAS[imir]:IN.L[ivoniae]. – CVR[landiae]:E[t].SEM[igalliae]:DVX (Fryderyk Kazimierz Kettler, książę Liwonii, Kurlandii i Semigalii). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rwers: Scena alegoryczna przedstawiająca okręt w czasie burzy na wzburzonym morzu, wśród wystających skał. U góry inskrypcja: DEO (Z Boską), rozpraszająca burzowe chmury. W odcinku napis w dwóch wierszach: IVVANTE.CON / SERVOR (Pomocą będą ochroniony). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Według E. Hutten-Czapskiego medal związany jest z próbami uspokojenia sytuacji wewnętrznej w księstwie Kurlandii i Semigalii ok. 1690 r. (zob. Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 362). Alegorycznie ukazana Kurlandia jako nawa państwowa na wzburzonym morzu z pomocą Boską pokonuje przeciwności losu, sterowana w domyśle przez księcia Fryderyka Kazimierza.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 82, nr 280; Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 362, nr 2546; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 15, nr 68 (ZKW.N.86); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 206, nr 2588 (ZKW.N.830/2588); Stahr 2008, s. 222, nr 316; Rzeczpospolita w dobie Jana III 1983, s. 146, nr 286 (te egzemplarze).

J.W.Z.

397 Medal biskupa Adama Stanisława Grabowskiego z okazji rocznicy (?) objęcia biskupstwa warmińskiego

Andreas Vestner

Norymberga, 1742

nr inw. ZKW.N.7799

cyna, bity, 44 mm, 24,33 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1993 r. (4 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 22 V 1993 r.)

Awers: Popiersie biskupa Adama Stanisława Grabowskiego w prawym profilu, w peruce, z piuską, w mucecie z Orderem Orła Białego. U dołu pod popiersiem sygn. VESTNER·F[ecit]· (Vestner zrobił). W otoku napis: ADAM·STANISL[aus]·D[ei]·G[ratia]·EPISC[opus]·VARMIIENS[is]·S[acri]·R[omani]·I[mperii]·PRINC[eps]· (Adam Stanisław, z Bożej łaski biskup warmiński, książę Świętego Cesarstwa Rzymskiego). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: Pod kapeluszem kardynalskim ze sznurkami dwudzielna tarcza z herbem biskupstwa warmińskiego umieszczona na krzyżu maltańskim ze skrzyżowanymi mieczem i pastorałem oraz herb Zbiświcz. Nad tarczą podwójny krzyż biskupi, pod tarczą Order Orła Białego na wstędze. W otoku napis: A[nn]o·MDCCXLII VIII ID[us]·OCT[obris]·ECCL[esi]am·CATHEDR[alem]·FRAVENB[urgensem]·INGRESS[us]· (Roku 1742, 8 października ingres do katedry fromborskiej). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Adam Stanisław Grabowski herbu Zbiświcz urodził się 3 IX 1698 r. w Wielkim Buczku koło Debrzna, zmarł 15 XII 1766 r. w Lidzbarku. Był kolejno biskupem chełmińskim (1736–1739), kujawskim (1739–1741) i warmińskim (1741–1766).

Jako bliski współpracownik przyszłego króla Augusta III biskup Grabowski był posłem królewskim w Rzymie, zabiegał u papieża o elekcję Wettina, następnie uczestniczył osobiście w jego koronacji (zob. medal koronacyjny – nr kat. 277), a w 1740 r. otrzymał Order Orła Białego.

Na rewersowej inskrypcji medalu widnieje data ingresu do katedry fromborskiej: 8 X 1742 r., jednak Adam Stanisław Grabowski został prekonizowany 14 IV 1741 r. i w tym samym roku odbył się jego uroczysty wjazd do katedry (Librowski 1959–1960, s. 479).

Numizmaty te występują w srebrze, brązie oraz cynie; ciekawostkami są dzban i misa do ablucji z 1752 r. wykonane dla katedry we Fromborku przez gdańskiego złotnika Johanna Gottfrieda Schlaubitza zawierające 3 (dzban) oraz 17 (misa) srebrnych medali biskupa Grabowskiego (zob. Aurea Porta 1997, s. 353–354, nr VIII.110); istnieje także złota i srebrna odmiana medalu z błędem na rewersie: MDCXLII zamiast MDCCXLII (zob. Gumowski 1957, s. 110, nr 641).

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 309–309 v., nr V; Album rycin 1822–28, nr 373 (srebro, brąz); Bentkowski 1830, s. 165, nr 584 (srebro); Raczyński 1841, s. 242, nr 415; Reichel 1842b, s. 319, nr 2714; Mikocki 1850, s. 142, nr 2919; Mathy 1858, s. 87, nr 1221 (srebro); Zeltt 1867, s. 120, nr 2383; Umiński 1885, s. 82, nr 879 (brąz); Chełmiński 1904, s. 122, nr 1784; Doubletten 1911, s. 125, nr 2591 (srebro); Gumowski 1957, nr 641; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 209, nr 3895; PTPN 1982, s. 119, nr 247; Bernheimer 1984, s. 268, nr 433; Koperwas 1998, s. 62, nr 147; Stahr 2008, s. 224–225, nr 319.

J.W.Z.

398 Medal pamiątkowy Michaela Heinricha Griebnera

Andreas Vestner

Drezno, 1734

nr inw. ZKW.N.672

cyna, bity, 41,5 mm, 22,07 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Michaela Heinricha Griebnera w prawym profilu, w długiej peruce, we fraku, z przewieszonym przez lewe ramię płaszczem. Pod przecięciem prawego ramienia sygn. V[Vestner]. W otoku napis: MICH[ael] HENR[icus] GRIEBNER ICT[us] POL[oniae] REG[is] & EL[ectoris] SAX[oniae] CONS[iliarius] AVL[icus] & IVST[itarius] ANTEC[essor] IN ACAD[emia] LIPS[iensis] PRIM[icerius]. (Michael Heinrich Griebner, króla polskiego i elektora saskiego radca dworu i justycjariusz, sekretarz w Akademii Lipskiej). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Pod arabską napis w 16 wierszach: ILLVSTRIS / DIGNITATE ET FAMA / LIPS[ia] D[ie] XIV OCT[obris] CIOCLXXXII NAT[us] / VITE[m] B[ergae] CIOCCVII AD PROF[essorem] IVR[is] EVECT[us] / DRESHAM CIOCCXVII EVOCATVS / ACAD[emiae] PATR[is] CIOCCXXVI REDDIT[us] / POTENTISS[imi] SARMAT[ici] ET SAX[oniae] / FRIDERICIS AVGVSTIS / DE PVBLICIS AC PRIVATIS NEGOTIIS SÆPE / CONSVLTVS / INTERPRES LEGVM SVBTILIS / IN RESPONDENDO / SVMÆ AVTORITATIS / DIË SVPR[ememorum] D[ie] XIX F[e] B[er]n[uaris] CIOCCXXXIV OB[it] / MERITORVM SPLENDORE / IMMORTALIS [arabeska] (Prześwietny, poważany i słynny, urodzony w Lipsku 14 października 1682. W Wittenberdze powołany w 1707 na profesora prawa. W 1717 wrócił do Drezna, akademii ojcowskiej przywrócony w 1726, najpotężniejszego sarmackiego i saskiego Fryderyka Augusta w sprawach publicznych i prywatnych częsty doradca, praw wykładni subtelny w wyjaśnianiu osiągnął rozgłos. Dnia ostatecznego 19 lutego 1734 zmarł, zyskał nieśmiertelną sławę). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal wybity ku czci słynnego saskiego prawnika Michaela Heinricha Griebnera (Griebnera) (1682–1734), zaufanego radcy dworu króla Augusta II.

Istnieją odbitki srebrne, cynowe i brązowe oraz gipsowe odlewy w złożonych ramach w zbiorach Staatliche Kunstsammlungen w Dreźnie (nr inw. ASN 5446,032a-b).

Literatura: Krause 1737, s. 759–760; Leyser 1791, s. 285, nr 498; Degg 1811, s. 775, nr 152; Ampach 1834, s. 597, nr 9572; Umiński 1885, s. 82, nr 880 (srebro); Merseburger 1894, s. 190, nr 4513; Gumowski 1957, nr 647; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 58, nr 569 (ten egzemplarz); Bernheimer 1984, nr 434.

J.W.Z.

399 *Melchior von Hatzfeldt*

Jacob van Dishoecke
Amsterdam (?), 1702

a) nr inw. ZKW.N.830/2601 (il.)
brąz, bity, 49 mm, 40,61 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N-dep.FC/198
brąz złocony, bity, 48,7 mm, 38,69 g
z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Popiersie marszałka Melchiora von Hatzfeldta *en trois quarts* w prawo, w kirasjerskiej zbroi. Pod popiersiem sygn. I.V. DISHOEKE F[ecit]. (Jacob van Dishoecke zrobił). W otoku napis w dwóch wierszach: ☉ MELCHIOR S.R.I.[Sancti Romani Imperii] COMES HATZFELDI, IN GLEICHEN POLEMARCH, CÆSARE, / NATUS A[nn]º MDCIII OBYT VICTOR LIBERATA POLONIA A[nn]º MDCLVIII (Melchior, Świętego Cesarstwa Rzymskiego hrabia Hatzfeldt i Gleichen, cesarski marszałek polny, urodzony w roku 1603, zmarł jako zwycięzca w wyzwolonej Polsce w roku 1658). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.
Rewers: Hrabiowski herb von Nesselrode ujęty obustronnie stojącymi lwami. Niżej napis w ośmiu wierszach: EX SORORE NEPOS ET HÆRES / TRACHENBERGÆ IN SILESIA / FRANCISCUS S:R:I:[Sancti Romani Imperii] COMES DE / NESSELRODE IN REICHENSTEIN / LEOPOL[di]:CÆS[ari]:AUG[ustij]: / CUBICULARIUS GRATÆ / MEMORIÆ ERGO / MDCCII. / ☉ (Siostrzeniec i dziedzic Trachenbergu [Żmigrodu] na Śląsku, Franciszek, Świętego Cesarstwa Rzymskiego hrabia Nesselrode-Reichenstein, szambelan cesarza Leopolda, ku wdzięcznej pamięci, 1702). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal wybity ku czci Melchiora von Hatzfeldta (1603–1658), cesarskiego generała feldmarszałka sławnego wyparciem wojsk szwedzkich z Krakowa w sierpniu 1657 r. Czyn ten feldmarszałek przypłacił chorobą (tyfusem), która doprowadziła do jego śmierci 9 I 1658 r. Pamiątkowe medale ufundował syn jego siostry Łucji von Nesselrode – hrabia Franz von Nesselrode (1635–1707), władca Wolnego Państwa Stanowego Trachenberg (Żmigród). Istnieją trzy warianty medali. Najstarszy z nich powstał już w 1678 r. (zob. np. Kundmann 1738, s. 31–32; Bogacz, Sakwerda 1999, s. 129) ze stempli rytowanych przez amsterdamskiego medaliera, wybijającego głównie medale Wilhelma III Orańskiego – Jacoba van Dishoecke (1650–1723). Wzorował się on zapewne na szeroko rozpowszechnionym w miedziorytach, pierwotnie olejnym portrecie marszałka Hatzfeldta pędzla antwerpskiego malarza Fransa Denysa. Przedstawiony tu późniejszy wariant medalu wykorzystuje awers z 1678 r., zawiera jednak inny napis na rewersie. Inskrypcja z odwrocia numizmatu jest z kolei zbliżona do trzeciego wariantu medalu pamiątkowego, wykonanego przez Geoga Hautscha również w 1702 r. (zob. Sakwerda 2000, s. 6).

Literatura: Negelein 1716, s. 231–232, nr LXXX; Hauschild 1805, s. 275, nr 1711; Ampach 1834, s. 605, nr 9599; Saurma-Jeltsch 1883, s. 35, nr 68; Friedensburg, Seger 1901, s. 69, nr 3764; Gumowski 1957, s. 158, nr 700; Szwagrzyk 1971, s. 58, nr 42 (?); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 208, nr 2601 (ZKW.N.830/2601).

J.W.Z.

400 Medal dla Stanisława Konarskiego

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1771

a) nr inw. ZKW.N.689
odlew późniejszy
brąz, lany, 44 mm, 34,80 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.10532 (il.)
srebro, bity, 43 mm, 37,33 g
zakup na rynku antykwarycznym w 2012 r.

Awers: Popiersie Stanisława Konarskiego w lewym profilu, w kalotce na głowie, w zakonnym habicie. W otoku napis: STAN[islaus]:KONARSKI SCHOL[arum]:PIAR[um]:IN. POL[onia]:ET.LITU[ania]:ANTIQ[uitus]:PRÆP[ositus]:PROV[incialis]. (Stanisław Konarski, starodawnych szkół pijarskich w Polsce i Litwie przełożony prowincjał). Dołem w otoku sygn. I[ohann]. P[hilip]. HOLZHÆUSSER F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Na stole nakrytym draperią wieniec dębowy leżący na dwóch księgach z tytułami na grzbietach: DE / EMEND[andis]. / ELOQU[entiae vitiis] (O poprawie wad wymowy) oraz DE / CONCLUD[endis] / CONSIL[iis]. (O skutecznym rad sposobie). Na okładce herb Gryf. W otoku górą napis: SAPERE AUSE. (Temu, co odważył się być mądrym). W odcinku napis w dwóch wierszach: STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX. / MDCCLXV. (Stanisław August, król, 1765). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Jedną z osobistości najwcześniej wyróżnioną medalem przez króla Stanisława Augusta był ksiądz Stanisław Konarski (1700–1773, właśc. Hieronim Franciszek; w zakonie pijarów jako imię zakonne przybrał Stanisław), wybitny pisarz, działacz, pedagog. Na rewersie medalu pokazano jego księgi: *De emendandis eloquentiae vitiis* (O poprawie wad wymowy, 1741) i *De concludendis consiliis* (O skutecznym rad sposobie, albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów, cz. 1–4, 1760–1763). W 1740 r. utworzył pijarskie Collegium Nobilium w Warszawie i przeprowadził reformę powszechnych szkół pijarskich. Bliski królowi, należał do obozu reform, potępiał m.in. *liberum veto*. Trafnie, w odniesieniu do Stanisława Konarskiego, wybrana fraza łacińska na medalu – o odwadze bycia mądrym – trawestuje fragment z listów Horacego (*sapere aude, incipe – Epistulae* 1,2). R. Mączyński (1988, s. 191 i nn.) analizuje szczegółowo okoliczności powstania i wręczenia medalu. Przypomina, że Stanisław Konarski napisał wiersz dziękczynny „Do Najjaśniejszego Stanisława Augusta, Króla Polskiego... Z przyczyny wziętego od Niego złotego Medalu, na którym z jednej strony Bustum Autora, z drugiej zaś Książki Jego są wyrażone z napisem: *Sapere Auso*”. Jest to Pieśń XXIV (*Stanisława Konarskiego Scholarum Piarum Wiersze wszystkie z łacińskich na polskie przełożone*, Warszawa 1778, s. 129–135). Kartę tytułową tego wydania poezji zdobi akwaforta C.C. Klopscha z przedstawieniem rewersu medalu.

Medal opatrzono datą 1765 – nieprawidłowo, gdyż wtedy jeszcze nie uruchomiono w pełni mennicy w Warszawie. Według Antoniego Schroedera, administratora mennicy (Kurnatowski 1885, s. 35), medal wybito dopiero w 1771 r., w złocie wagi 18 dukatów dla Stanisława Konarskiego, oraz w srebrze i brązie. Stemple awersu (pęknięty) i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Thornische Wochentliche 1772, s. 203; Bernoulli 1780, s. 212–213; Lengnich 1782a, cz. 2, s. 338–339, nr 6; Albertrandi [b.d.] b, nr LIII; Lengnich 1791, s. 1047, nr 296 (brąz); Hauschild 1805, s. 59, nr 449 (cyna); Album rycin 1822–28, nr 380 (srebro); Bentkowski 1830, s. 204, nr 750; Reichel 1842b, s. 322, nr 2723; Raczyński 1843, s. 134–145, nr 549; Welzl de Wellenheim 1845, s. 690, nr 14039 (srebro); Mickocki 1850, s. 143, nr 2928; Zeltt 1867, s. 121, nr 2394 (srebro); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXII; Umiński 1885, s. 84, nr 901 (brąz); Olszowski 1901, s. 43, nr 887 (brąz srebrzony); Przewodnik 1908, s. 31, nr 312 (srebro); Doubletten 1911, s. 126, nr 2602 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 53–54; Gumowski 1957, nr 987; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 215–216, nr 3909; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 60, nr 585 (ZKW.N.689); Szwagrzyk 1971, s. 78, nr 10 (brąz); PTPN 1982, s. 120, nr 257; Mączyński 1988, s. 190–195; Więcek 1993, s. 46–47, nr 26; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 80, nr 101 (srebro); Gacek 2001, s. 24, nr 28; Stahr 2008, s. 232, nr 331; Bylicki 2016, s. 17.

J.W.Z., M.M.

401 Medal dla biskupa Ignacego Krasickiego

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1780

a) nr inw. ZKW.N.2907 (il.)
srebro, bity, 43 mm, 39,60 g
zakup z rąk prywatnych w 1984 r.

b) nr inw. ZKW.N.8181
brąz, bity, 43,5 mm, 38,20 g
z kolekcji Jarosława Kuryłowicza

Awers: Popiersie Ignacego Krasickiego w prawym profilu, z trefionymi włosami, w mucecie, z koloratką, na szyi wstęga z krzyżem Orderu Orła Białego. W otoku napis: IGNATIUS KRASICKI PRINC[eps]:EPISC[opus]:VARM[iensis]:N[atus]. A[nno].MDCCLXXXV (Ignacy Krasicki, biskup warmiński, urodzony w roku 1735). Dołem w otoku sygn. ·I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER.F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa. Brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w sześciu wierszach otoczony dwiema gałązkami laurowymi z owocami, dołem związanymi wstążką: DIGNUM / LAUDE VIRUM / MUSA VETAT / MORI. – S[tanislav].A[ugustus].R[ex].F[ieri].F[ecit]. / A[nno].MDCCLXXX. (Godnego chwały męża śmierci muza broni – Stanisław August król zrobić kazał roku 1780). Obwódka liniowa. Brzeg podniesiony.

Książę poetów polskich – biskup Ignacy Krasicki (1735–1801) – był zaufanym doradcą i współpracownikiem Stanisława Augusta. Szczycił się także przyjaźnią możnych swoich czasów, m.in. królów pruskich Fryderyka Wielkiego i Fryderyka Wilhelma II. Hrabia Świętego Cesarstwa Rzymskiego, w 1766 r. otrzymał tytuł księcia sambijskiego, był kawalerem maltańskim, kawalerem Orderu św. Stanisława (1767 r.), Orderu Orła Białego (1774 r.) i pruskiego Orderu Orła Czarnego (1798 r.). W 1767 r. został biskupem warmińskim, w 1795 r. – arcybiskupem gnieźnieńskim; urządził rezydencje biskupie w Lidzbarku Warmińskim i Smolajnach.

Medal złoty posłał król poecie 31 VII 1780 r. z listem: „Mości Książę Biskupie Warmiński, Nagradza mi poniekąd sztycharz Mój menniczy za to, że wygotować nie mógł przed wyjazdem WKsMci medal Jemu ode Mnie destynowany, gdy Mi go przynosi dziś właśnie w sam dzień imienin WKsMci. Niech to będzie

wiązaniem a oraz wyrazem szczerej myśli Mojej. Wart jesteś zaiste, ażeby o Tobie powiedziano, iż *godnego chwały męża / Śmierci muza broni*. Więc to, co dla inszych mogło być pochlebstwem, dla WK-cej Mci istną tylko jest sprawiedliwością” (Korespondencja Ignacego Krasickiego, s. 402–404).

Na to nadeszła odpowiedź od Ignacego Krasickiego 14 sierpnia: „Najjaśniejszy Panie, Rozrzewniłeś Wasza Królewska Mość, Pan Mój Miłościwy, dawnego i wiernego sługę swojego pełnymi dobroci wyrazami. Odebrałem wryty mój portret na medalu, który łaskawy wzgląd WKMci wybić rozkazał. Dojdzie do potomności nie tak pamięć moja, jak łaskawość tego, który dobroczynność swoją chciał tym trwałym dowodem stwierdzić” (Korespondencja Ignacego Krasickiego, s. 406).

Do brata Antoniego Krasickiego we wrześniu 1780 r. pisał: „Król przysłał mi na wiązanie mój medal wybity, możesz go WMP kazać z Warszawy sprowadzić. Złoty konserwuję do kolekcji Jejmościnej [Róży Krasickiej] [...] przewiezą ich WMPanu kilka [medali], kazawszy je w mennicy wybić” (Korespondencja Ignacego Krasickiego, s. 409).

Według M. Gumowskiego (1957, nr 1244) „medal bity pierwotnie w złocie wagi 18 dukatów, w srebrze, a w końcu i brązie. Złoty ofiarowany był portretowanemu, a drugi przeszedł do zbiorów królewskich. Dziś oba są nieznanne, a zostały tylko srebrne i w brązie, oraz nowsze cynowe”. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Lengnich 1782b, s. 340–341, nr 10; Albertrandi [b.d.] b, nr LV; Album rycin 1822–28, nr 399 (srebro); Bentkowski 1830, s. 211, nr 776; Reichel 1842b, s. 327, nr 2741; Raczyński 1843, s. 232–233, nr 573; Lipiński 1847, s. 219–220; Mikocki 1850, s. 146, nr 2951 (srebro), nr 2952 (brąz); Mathy 1858, s. 99, nr 1450 (brąz); Zeltt 1867, s. 122, nr 2405 (srebro); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXX; Umiński 1885, s. 88, nr 931 (brąz); Olszowski 1901, s. 43, nr 892 (srebro); Chelmiński 1904, s. 123, nr 1804 (cyna); Przewodnik 1908, s. 31, nr 304; Doubletten 1911, s. 126, nr 2606 (brąz); Bahrfeldt 1929, s. 40, nr 9853; Inwentarz stempli 1930, poz. 90–91; Gumowski 1957, nr 1244; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 219, nr 3920 (srebro); Korespondencja Ignacego Krasickiego 1958, s. 402–406; Szymański 1961, s. 139–141; Szwagrzyk 1971, s. 80, nr 26 (brąz); PTPN 1982, s. 121–122, nr 280, 281; Więcek 1993, s. 60, nr 50; Koperwas 1998, s. 64, nr 153; Stahr 2008, s. 232–233, nr 332; Bylicki 2016, s. 18–19.

J.W.Z., M.M.

402 Medal nagrodowy Gimnazjum Elbląskiego na cześć Martina Lehwalda

medalier nieokreślony

Elbląg, 1681

nr inw. ZKW.N.705

srebro, bity, 29 mm, 5,95 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Herb rodziny Lehwald (Lehwalddt), w tarczy półpostać z wyciągniętą prawą ręką trzymającą pierścień z perłą. W klejnocie herbu hełm rycerski z koroną, nad nim ukoronowana panna z pierścieniem w prawej ręce. Wokół herbu labry. Półkolem górą napis okolony perłową ramką: NOB[ilissimi]:D[ominij]-M[artini]-LEHWALD PROCO[n]S[ulij]: & SCHOL[ari]: (Szlachetnemu panu Martinowi Lehwaldowi, burmistrzowi i uczonemu). Półkolem dołem napis: DONUM SCHOL[ae]: ELBING[inensis]: (Podarunek szkoły elbląskiej). Brzeg podniesiony.

Rewers: Uskrzydłone serce pod otwartą księgą, nad nią promieniejące przez chmury oko opatrności. Pod sercem: A[nn]° – 1681. (Rok 1681). W otoku napis: COR RECTUM INQVIRIT SCIENTIAM (Serce prawe szuka nauki). Brzeg podniesiony.

Medal ten powstał z inicjatywy Martina Lehwalda (właśc. Liewalda; zm. 1687), burmistrza Elbląga od 1681 r. Liewald przybył z Malborka do Elbląga ok. 1661 r. i zrobił szybką karierę, podając się za osobę

należącą do starego rodu Lehwaldów. Używał też bezprawnie ich herbu, który po bezpotomnej śmierci Liewalda został – w wyniku interwencji rodziny Lehwaldów – usunięty z jego nagrobka.

Medal wręczano najlepszym uczniom Gimnazjum Elbląskiego, które podlegało burmistrzowi Liewaldowi pełniącemu od 1680 r. funkcję elbląskiego protoscholarchy (Vossberg 1844, s. 83).

Awers medalu wypełnia przywłaszczony herb własny Lehwaldów, rewers zaś zawiera popularny emblemat z cytatem z Prz 27, 21 wg tekstu Wulgaty.

Medalik wybijano w srebrze oraz odlewano. Nieznacznie odmienny wariant opisywanego medalika wybijano w złocie o wadze trzech dukatów (Dutkowski, Suchanek 2003, s. 226).

Literatura: Unterberg 1751, nlb.; Koehne 1844, s. 220–221, nr 269; Vossberg 1844, s. 85, nr 270; Bahrfeldt 1916, s. 116, nr 9551; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 502, nr 5392; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 61, nr 600 (ten egzemplarz); Dutkowski, Suchanek 2003, s. 226, nr 906; Czar srebra 2007, s. 242, nr V.2.6.

J.W.Z.

403 Medal dla Stanisława Lubomirskiego

Jan Filip Holzhaeuser

Warszawa, 1771

nr inw. ZKW.N.830/2684

srebro, bity, 60 mm, 90,45 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Półpostać Stanisława Lubomirskiego w lewym profilu, w peruce *en catogan*, w halsztuku, w mundurze, na którym kirys i spięty broszą futrzany płaszcz, z gwiazdą i wstęgą Orderu Orła Białego, z łaską marszałkowską (na niej Orzeł) w prawej ręce. W otoku napis: STANIS[laus]:LUBOMIRSKI SUPR[emus]:REG[is]:POL[oniae]:MARESCH[alcus]:S[acri]:R[omani]:I[mperii]:P[rinceptis]: (Stanisław Lubomirski, marszałek wielki koronny, Świętego Cesarstwa Rzymskiego książę). Z prawej przy otoku sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeuser]. (Jan Filip Holzhaeuser). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 14 wierszach otoczony wieńcem dębowym związanym na dole wstążką: QUOD EX / MUNERE OFFICII, / BENE PROSPEXIT / SALUTI, QUIETI, ET IAM / DECORI / METROPOLIS VARSAVIÆ, / LUCTUOSO ET DIFFICILI / TEMPORE, / PESTIS, DISSIDII / CIVILIS ET CARITATIS, / HOC MERITÆ LAUDIS / PRÆMIUM / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX / DEDIT / ANNO MDCCLXXI (Że z obowiązku urzędu swego należycie obmyślił całość, spokojność i ozdobę stołecznego miasta Warszawy w smutnych i przykrych czasach powietrza morowego, krajowych kłótni i drożyzny, tę zasłużoną chwały nagrodę Stanisław August król nadał w roku 1771; tłum. za: Raczyński 1843, s. 161). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Efektowny, półpostaciowy portret księcia Stanisława Lubomirskiego (1722–1783), marszałka wielkiego koronnego od 1766 r., mającego rozliczne stanowiska i tytuły, wyrzył na stemplu dużego medalu Jan Filip Holzhaeuser w stylu późnobarokowym. Król Stanisław August w ten sposób zechciał upamiętnić

zasługi swego sprzymierzeńca politycznego (do I rozbioru), jednego z przywódców Familii Czartoryskich, przy tym sprawnego zarządcę Warszawy, gdzie wprowadził dobrą policję i zlecił usypanie wałów ochronnych w czasie zarazy w 1770 r. Order Orła Białego otrzymał w 1757 r., a za Stanisława Augusta jako jeden z pierwszych Order św. Stanisława w 1765 r. Lubomirski pisał pamiętniki i pisma historyczne, gdzie zawarł rozważania o monecie polskiej i jej reformie. Posiadał piękny zbiór medali.

Stanisław Lubomirski otrzymał w 1771 r. taki medal złoty wagi 45 dukatów; wybito też egzemplarze w srebrze, a później w brązie; wykonywano również kopie ołowiane i cynowe. Gdy duży stempel szybko się uszkodził, zrobiono drugi, podobny, lecz mniejszy medal.

Stemple awersu (pęknięty) i rewersu obu wersji medalu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Thornische Wochentliche 1772, s. 205; Bernoulli 1780, s. 208; Lengnich 1780, s. 343–344, nr 1; Albertrandi [b.d.] b, nr XXXII; Intelligenzblatt 1790, nr 56, szp. 445–446, nr 1; Lengnich 1792, s. 351, nr 343; Hauschild 1805, s. 65, nr 498 (olów); Album rycin 1822–28, nr 391 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 206, nr 758; Reichel 1842b, s. 323, nr 2727; Raczyński 1843, s. 161–163, nr 555; Sobieszkański 1849, s. 390; Mikocki 1850, s. 144, nr 2935; Zelt 1867, s. 124, nr 2422; Friedlein 1876, s. 50, nr 2593 (cyna); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XVI; Umiński 1885, s. 92, nr 968 (brąz); Olszowski 1901, s. 44, nr 901 (brąz); Chelmiński 1904, s. 125, nr 1827 (olów); Przewodnik 1908, s. 30, nr 300, 313 (srebro), s. 31, nr 309 (złoto); Doubletten 1911, s. 127, nr 2614; Inwentarz stempli 1930, poz. 62–63; Gumowski 1957, nr 1458; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 228, nr 3941; Szwagrzyk 1971, s. 79, nr 20 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218, nr 2684 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 120, nr 263; Więcek 1989, s. 96–97, il. 131; Więcek 1993, s. 48, nr 28; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 82, nr 106 (brąz); Koperwas 1998, s. 65, nr 155; Stahr 2008, s. 235–236, nr 335; Bylicki 2016, s. 16.

J.W.Z.

404 Medal dla Stanisława Małachowskiego

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1790

nr inw. ZKW.N.4997

brąz, bity, 44,5 mm, 50,43 g

zakup z rąk prywatnych w 1986 r.

Awers: Popiersie Stanisława Małachowskiego w lewym profilu, z gładko zaczesanymi, długimi włosami związanymi z tyłu, we fraku. Na szyi Order św. Stanisława na wstążce, przez ramię przewieszona wstęga Orderu Orła Białego wraz z gwiazdą. W otoku napis: STANISL[ao]:MALACHOWSKI REFEREND[ario]:REG[ni]:MARESCHAL[co]:COMIT[orum]:ET CONFODER[ationis]:POLON[icae]: (Stanisławowi Małachowskiemu, referendarzowi koronnemu, marszałkowi sejmu i konfederacji polskiej). Pod ramieniem sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser].F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w 13 wierszach: QUOD IN / GERENDO MUNERE / MARESCHALCI / COMITORUM VIRTUTE, / PRUDENTIA ET EXEMPLO / MULTA MALA AVERTIT / A REPUBLICA PLURIMA / BONA CONTULIT IN PATRIAM / EGREGIO CIVI / HOCCE MONUMENTUM / GRATUS DICAT / S[tanislau].A[ugustus].R[ex]. / A[nno].MDCXC. (Że w sprawowaniu urzędu marszałka sejmowego przez cnotę, roztropność i dobry przykład wiele złego odwrócił od Rzeczypospolitej, wiele dobrego ojczyźnie sprawił, przeznaczemu obywatelowi tę pamiątkę ofiaruje wdzięczny Stanisław August król roku 1790; tłum. za: Raczyński 1843, s. 261). Obwódka liniowa.

Złoty medal został wręczony Stanisławowi Małachowskiemu herbu Nałęcz (1736–1809) przez króla, w dniu imienin królewskich – 8 V 1790 r. Jest to jeden z rzędu medali nagrodowych, wybitych na osobiste zlecenie Stanisława Augusta dla zasłużonych obywateli. Ten był szczególną nagrodą dla bliskiego przyjaciela króla – referendarza wielkiego koronnego, marszałka Sejmu Czteroletniego Stanisława Małachowskiego. W momencie ofiarowania medalu trwały jeszcze obrady Sejmu oraz pisano Konstytucję, ogłoszoną 3 maja 1791 r., której Małachowski był współautorem. W ułożonej być może przez samego władcę inskrypcji na rewersie wyliczono zasługi marszałka dla kraju. Umieszczenie portretu marszałka Małachowskiego z dwoma najwyższymi ówczesnie orderami polskimi – św. Stanisława (nadanie z 1770 r.) i Orderu Orła Białego (nadanie z 1782 r.) – podkreśla cywilne, propaństwowe zasługi obdarowanego.

Portretowany przedstawiony jest przez medaliera w konwencji neoklasykistycznej, wyraźnie oddzielającej wizerunek postaci od krawędzi medalu (Więcek 1989, s. 96). Według M. Gumowskiego (1957, nr 1553) wybito też drugi egzemplarz w złocie do zbioru królewskiego, poza tym medal znany jest w srebrze i brązie, być może także nowego bicia; zachowane stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r. Istnieją również późniejsze, zapewne XIX-wieczne, odlewy żelazne.

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr XLII; Intelligenzblatt 1790, nr 137, szp. 1133; Lengnich 1792, z. 4–5, s. 354, nr 356; Album rycin 1822–28, nr 403 (srebro); Bentkowski 1830, s. 217, nr 797; Ampach 1834, s. 630, nr 9743; Reichel 1842b, s. 328, nr 2746; Raczyński 1843, s. 261–264, nr 585; Mikocki 1850, s. 147, nr 2963 (srebro), nr 2964 (brąz); Zeltt 1867, s. 125, nr 2431 (srebro); Kurmatowski 1885, s. 36, nr XLXVII; Olszowski 1901, s. 44, nr 905 (srebro), 906 (brąz); Chelmiński 1904, s. 125, nr 1830 (srebro); Przewodnik 1908, s. 31, nr 310 (srebro); Doubletten 1911, s. 127, nr 2622; Inwentarz stempli 1930, poz. 109–110; Gumowski 1957, nr 1553; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 230, nr 3947 (srebro); Szwagrzyk 1971, s. 82, nr 4–6 (srebro, brąz, żelazo); Dzienis 1984, s. 110, nr 1504 (żelazo); Więcek 1989, s. 96, 98, il. 130; Więcek 1993, s. 75–76, nr 79; Stahr 2008, s. 240, nr 342; Praemiando Incitat 2015, s. 195–196, nr 42 (ten egzemplarz); Bylicki 2016, s. 19.

J.W.Z.

405 Medal pośmiertny Marii Amalii z Brühlów Mniszchowej

medalier nieokreślony

Drezno lub Wiedeń (?), 1772

nr inw. ZKW.N.9899

srebro, bity, 42 mm, 26,17 g

z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA; zakup na aukcji antykwarycznej w 1993 r. (140 aukcja, Frankfurter Münzhandlung GmbH, 17–19 V 1993 r.)

Awers: Gryf i lew trzymają dwie tarcze herbowe (herby własne Mniszców i Brühlów) pod koroną otwartą. Nad nimi w polu napis w sześciu wierszach: AD PERENNEM / MEMORIAM / SINC[er]i·CONIVGAL[is]·DOLORIS / GEORG[ius]·COM[es]·DE MNISZECH / MCESTISSIMVS MARITVS / HOC NVMISMA EXCVD[ere]·FECIT. (Na wieczną pamiątkę szczerego żalu Jerzy hrabia Mniszech, najsmutniejszy małżonek, ten medal wybić kazał). W otoku napis: O BEATAM MVTVI FIDELISQVE AMORIS CONSTANTIAM. (O, błogosławiona stałości wzajemnej i wiernej miłości). Zewnętrzna obwódka opleciona laurem.

Rewers: Nad dwiema skrzyżowanymi, w dół obróconymi płonącymi pochodniami napis w dziewięciu wierszach: MARIA AMALIA / COMITIS[sa]·DE BRÜHL / NATA D[ie]·X·IVL[is]·MDCCXXXVI / VIXIT PIETATE VIRTVTIBVS / CLARA / OBIIT D[ie]·XXX·APR[ilis]·MDCCCLXXII / CINERES TERRIS / ANIMAM CCELIS / DONAVIT. (Maria Amalia, hrabina Brühl, urodzona

dnia 10 lipca 1736, żyła świetna pobożnością i cnotami. Umarła dnia 30 kwietnia 1772. Popioły ziemi, duszę niebu oddała). W otoku napis: NON MORITVR NAM FAMA EIVS IN ÆVVM FLOREBIT. (Nie umiera, sława jej bowiem na wieki kwitnąć będzie). Zewnętrzna obwódka opleciona laurem.

Maria Amalia Mniszech (1736–1772), jedyna córka hrabiego Henryka Brühla, pierwszego ministra Augusta III, w 1750 r. poślubiła marszałka nadwornego koronnego Jerzego Augusta Wandalina Mniszcha (1715–1778). Znana była z urody, wykształcenia i religijności, a przede wszystkim z działalności politycznej. Wraz z mężem należała do przeciwników Familii Czartoryskich i króla Stanisława Augusta. Była gorącą zwolenniczką konfederacji barskiej. Przedwcześnie zmarłej na gruźlicę żonie małżonek wystawił rokokowy grobowiec w kościele św. Marii Magdaleny w Dukli i zlecił wykonanie pięknego, niezwykłego medalu pamiątkowego, w złocie i srebrze, być może wykonanego w mennicy drezdeńskiej lub wiedeńskiej.

Medal był zapewne wykonany tą samą ręką, co medal pamiątkowy z 1762 r. Henrietty Erdmuthy Eleonory hrabiny Osten-Sacken z domu von Brühl, córki brata ministra, Heinricha Brühla (zob. nr kat. 410).

Literatura: Albertrandi [b.d.] b, nr LVIII; Hauschild 1805, s. 19, nr 111; Album rycin 1822–28, nr 421 (złoto i srebro); Bentkowski 1830, s. 209, nr 768; Reichel 1842b, s. 324, nr 2732 (złoto); Raczyński 1843, s. 187–189, nr 564; Mikocki 1850, s. 145, nr 2944; Umiński 1885, s. 95, nr 999; Olszowski 1901, s. 44, nr 913 (srebro); Wilmersdörffer 1907, s. 47, nr 12587; Doubletten 1911, s. 128, nr 2631; Gumowski 1957, nr 1740; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 232–233, nr 3953; PTPN 1982, s. 121, nr 271; Vanitas 1996, s. 290; Stahr 2008, s. 241, nr 344.

J.W.Z.

406 Piotr Myszkowski

medalier nieokreślony

Polska, po 1577 (?), 1591 (?)

nr inw. ZKW.N.717

odlew późniejszy

srebro, lany, owal 41 × 49 mm, 34,04 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Piotra Myszkowskiego w prawym profilu, w mucecie z kapturem i łańcuchem pectorału na piersi. W otoku napis: PET[rus]:MYSZKOWSKI DE MIR[owo]:D[ei]:G[ratia]:EPIS[copus]:CRAC[oviensis]:DVX:SEVER[ia]e (Piotr Myszkowski z Mirowa, z Bożej łaski biskup krakowski i książę siewierski).

Rewers: Orzeł ze wstęgą w szponach wlatujący w lewo do słońca z ludzką twarzą. Na wstędze napis: TIBI CONFIDO (Tobie ufam).

Piotr Myszkowski urodził się w Przeciszowie ok. 1510 r., ale pisał się z Mirowa, gdyż tam znajdowało się gniazdo rodowe Myszkowskich herbu Jastrzębiec, nabyte w 1487 r. przez jego imiennika, hetmana pełnego koronnego. Biskup Myszkowski był na tyle zżyty z Mirowem, że budowany od 1585 r. przez San-

tego Gucciego pałac w Książu Wielkim także nazwał Mirowem. Mocno związany z dworem, najpierw Zygmunta Augusta, gdzie od 1563 r. był podkanclerzym koronnym, a później Stefana Batorego. W 1570 r. otrzymał biskupstwo płockie, a w 1577 r. upragnione krakowskie. Tytułarne księstwo siewierskie w latach 1443–1790 było udziałną domeną biskupów krakowskich. Zmarł w 1591 r.

Jako rok wykonania medalu zwykle przyjmuje się 1578 (Gumowski 1957, nr 1799; Więcek 1989, s. 41). Tymczasem atrybucja ta pochodzi najprawdopodobniej od Raczyńskiego, który błędnie zapisał datę nominacji Myszkowskiego na biskupa krakowskiego (w rzeczywistości 1577 r.), a z nią wiązał powstanie tego numizmatu. Poza tytułaturą nic jednak nie wskazuje na to, że okazja ta była pretekstem do wykonania medalu. Opisując wzlatającego do Boga (słońca) orla ukazanego na rewersie, Tomasz Panfil określił go jako psychopompa, nośnik duszy biskupa, która odrodzi się dzięki Bogu w zaświatach (Panfil 2002, s. 252–253, przyp. 106). Z tą interpretacją doskonale koresponduje inskrypcja ze wstęgi – TIBI CONFIDO – będąca w istocie aktem wiary. Badacz ten w taki sam sposób zinterpretował również inny medal z podobnym przedstawieniem, wydany po śmierci Jana Heweliusza (Panfil 2002, s. 253, przyp. 106; Stahr 2008, s. 226, nr 321). Istnieją też późniejsze numizmaty z orłem wzlatającym do słońca, które są ilustracją zupełnie innej treści (zob. nr. kat. 90, 91, 134). Należałoby jednak rozważyć hipotezę, że opisywany medal został wydany dla biskupa Myszkowskiego pośmiertnie.

Złoty egzemplarz tego medalu znajduje się w zbiorach Staatliche Münzsammlung w Monachium.

Literatura: Ledóchowski 1842, s. 329–330, nr 2; Raczyński 1845a, s. 382–383, nr 92a; Gumowski 1957, nr 1799; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 63, nr 612 (ten egzemplarz); Hajdukiewicz, Kowalska 1977; Więcek 1989, s. 41, il. 46; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 24, nr 4; Bogacz, Sakwerda 1999, s. 11; Kalinowski 2010, s. 5, nr 2.

M.Z.

407 Medal dla Adama Naruszewicza i Macieja Sarbiewskiego

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1771

nr inw. ZKW.N.10118

srebro, bity, 43 mm, 46,69 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 2004 r. (22 aukcja, Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, 20 XI 2004 r.)

Awers: Dwa popiersia w prawych profilach: Adam Naruszewicz w habicie jezuickim, Maciej Sarbiewski z wąsami, w to-dze doktorskiej. W otoku napis: ADAM:NARUSZEWICZ.N[atus]:MDCCLXXIII.MAT[hias]:SARBIEWski.M[ortuus]:MDCXL. (Adam Naruszewicz, urodzony 1733. Maciej Sarbiewski, zmarły 1640). Dołem: POETÆ. (Poeci). Na przecięciu ramienia sygn. I[ohann].P[hilip].H[olzhaeusser]. (Jan Filip Holzhaeusser). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w sześciu wierszach otoczony wieńcem laurowym związanym u dołu wstążką: QUO NON / PERTINGET, / COEPTANS, UBI / DESIIT / ILLE! / S[tanislau].A[ugustus].R[ex].F[ieri].F[ecit]. (Dokądże nie dosięgnie ten, który rozpocznie tam, gdzie tamten skończył – Stanisław August król zrobić kazał). Dołem w otoku: A[nn]o.MDCCLXXI. (Roku 1771). Ob-wódka liniowa.

Dwaj poeci, księży jezuiti – Adam Naruszewicz (1733–1796) i Maciej Kazimierz Sarbiewski (1595–1640) – zostali uczczeni na medalu w 1771 r. Być może asumpt do przypomnienia Macieja Sarbiewskiego dało nowe wydanie jego poezji w 1771 r., a połączenie obu księży na jednym medalu mogło być np. związane z narastającą w Europie krytyką wobec zakonu jezuitów, którego kasata nastąpiła w 1773 r.

Obie postacie warte były upamiętnienia. Maciej Sarbiewski, kaznodzieja Władysława IV, był sławnym poetą neolacińskim, zw. chrześcijańskim Horacym i nagrodzonym przez papieża laurem poetyckim. Adam Naruszewicz, także poeta, a przede wszystkim nadworny historyk, autor prac o Sarbiewskim, profesor Collegium Nobilium, redaktor „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”, ściśle współpracował z królem w rozmaitych przedsięwzięciach wymagających wiedzy historycznej. Napisał siedem tomów *Historii narodu polskiego*. Po 1788 r. został biskupem smoleńskim i łuckim.

E. Raczyński (1843, nr 557) tak skomentował podwójny portret na medalu: „zdaje mi się, że nie nader szczęśliwa to była myśl, Sarbiewskiego i Naruszewicza połączyć razem: pierwiastek życia w jednym i drugim, styl i koloryt odmienny wcale... Pierwszy (Sarbiewski) poetą rozumu, drugi uczuć i serca. Z tych powodów, gdy poprzednik europejskiej nabył sławy, i dotąd ją dzierży, jego następca, poeta dworski, w swoim wieku głośny, poza krańcami Chrobrego nieznan prawie... Wolelibyśmy, ażeby Naruszewicz jako dziejopis medalem był uczczony; tu sprawiedliwszej i gruntowniejszej nabył sławy”.

W „Gazecie Warszawskiej” z 15 I 1772 r. ukazał się panegiryk na cześć króla, wprawdzie anonimowy, ale niewątpliwie pióra Adama Naruszewicza, pt. *O pożytku z nauk nadgroda w kraju rozkrzewionych wiersz z okazji odebranego numisma z rąk Jego Królewskiej Mości Pana mojego miłościwego*.

Medal wybito w dwóch egzemplarzach w złocie wagi 18 dukatów (dla poety i dla króla), poza tym w srebrze; w brązie są zapewne nowszego bicia. Stemple awersu (pęknięty) i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Gazeta Warszawska 1772; Thornische Wochentliche 1772, s. 205–206; Bernoulli 1780, s. 209–210; Lengnich 1780, s. 344–345, nr 2; Albertrandi [b.d.] b, nr LIV; Lengnich 1792, s. 582, nr 408; Hauschild 1805, s. 79, nr 609 (cyna); Album rycin 1822–28, nr 392; Bentkowski 1830, s. 206–207, nr 760; Reichel 1842b, s. 323, nr 2729; Raczyński 1843, s. 164–169, nr 557; Welzl de Wellenheim 1845, s. 712, nr 14356; Mikocki 1850, s. 144, nr 2937; Zeltt 1867, s. 126, nr 2445; Friedlein 1876, s. 52, nr 2616; Kurmatowski 1885, s. 35, nr XIX; Umiński 1885, s. 103, nr 1078; Olszowski 1901, s. 44, nr 916 (srebro), nr 917 (brąz); Chełmiński 1904, s. 126, nr 1843; Przewodnik 1908, s. 31, nr 305; Doubletten 1911, s. 128, nr 2636; Inwentarz stempli 1930, poz. 66–67; Gumowski 1957, nr 1806, 2466; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 237, nr 3961; Szwagrzyk 1971, s. 80, nr 23, 24 (srebro i brąz); PTPN 1982, s. 120, nr 264; Więcek 1993, s. 47–48, nr 27; Mikołajczak 1998, s. 246; Stahr 2008, s. 245, nr 350; Bylicki 2016, s. 16–17.

J.W.Z.

408 Otwarcie gimnazjum w Mitawie 1775

Nils (Nicolaus) Georgi

Berlin, 1775

nr inw. ZKW.N.306

srebro, bity, 42 mm, 28,57 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie księcia Piotra Birona w prawym profilu, w ornamentowanym kirasjerskim napierśniku, w peruce typu *catogan*, ze wstęgą i gwiazdą Orderu św. Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania. W otoku napis: PETRVS D[ei]-G[ratia]-IN LIVONIA CVRLANDIÆ ET SEMIG[alliae]-DVX· (Piotr, z Bożej łaski książę Liwonii, Kurlandii i Semigalii). U dołu sygn. GEORGI. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Widok fasady budynku gimnazjum w Mitawie. W otoku napis: INGENIIS APERITVR ITER. (Droga jest otwarta dla talentów). W odcinku napis w trzech wierszach: GYMNASIO INAVGVrato / D[ie]-XXIX-IVNII / MDCCLXXV (Inauguracja gimnazjum, 29 czerwca 1775). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Wybity w srebrze medal zaprojektował uczeń sławnego Johanna Carla Hedlingera – Nils Georgi (1717–1790) działający w Sztokholmie, następnie w latach 1747–1782 w Berlinie. Zyskał sławę jako twórca numizmatów dokumentujących m.in. panowanie Fryderyka II Wielkiego, wykonywał także zlecenia medalierskie dworu rosyjskiego, z którym był związany przedstawiony na awersie książę Biron, formalny lennik Stanisława Augusta. Rewers zawiera cytat z panegiryku napisanego z okazji konsulatu Flawiusza Stylichona przez poetę z przełomu IV/V w. Klaudiana Klaudiusza [C. Claudiani, *De consulatu Stilichonis, Liber secundus* (XXII), w. 135]. Cytat zamieścił również Adam Naruszewicz w odzie *X Do Stanisława Augusta, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego* (*Wybór pisarzy polskich, Poezya. Adama Naruszewicza, wiersze różne*, t. 1, Warszawa 1804, s. 141).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 184, nr 669; Koehne 1846, s. 8, nr 19; Minus 1874, s. 357, nr 5132; Iversen 1899, s. 17, nr 3; Forrer 1904, s. 244–245; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 117, nr 3407; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 32, nr 263 (ten egzemplarz); Baltiņš 1993, s. 57–62; Stahr 2008, s. 247–248, nr 354; Idzikowska 2014, s. 159.

J.W.Z.

409 Dziesięciolecie otwarcia gimnazjum w Mitawie 1775

Carl von Leberecht

Rzym, 1785

nr inw. ZKW.N.830/2693

srebro, bity, 43 mm, 34,65 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księcia Piotra Birona w prawym profilu, w antykizowanej formie (z chlamidą spiętą fibulą na prawym ramieniu), z długimi włosami, z przepaską. W otoku napis: PETRVS D[ei]-G[ratia]-IN LIVONIA CVRLANDIÆ ET SEMIG[alliae]-DVX· (Piotr, z Bożej łaski książę Liwonii, Kurlandii i Semigalii). U dołu sygn. C[arl]-LEBERECHT F[ecit]-R[omae]· (Carl Leberecht zrobił w Rzymie). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: W wieńcu laurowo-dębowym napis w dziewięciu wierszach: IN / MEMORIAM / GYMNASII / MITAVIENSIS / XV-FEB[ruarii]· / MDCCLXXV / INAVGVrATI / ROMÆ / MDCCLXXXV (Na pamiątkę gimnazjum w Mitawie, 15 lutego 1775 założonego, Rzym, 1785). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal ten wraz ze stypendium przyznawany był wyjeżdżającym do Rzymu uczniom mitawskiego gimnazjum. Jego powstanie związane było również z otwarciem bursy w Rzymie. Przypomina on nieco swoją

kompozycją medale nagrodowe króla Stanisława Augusta – z serii *merentibus*. Występują odbitki w złocie, srebrze i brązie/miedzi (Koehne 1846, s. 9). Medalier Carl von Leberecht (1749–1827), (Карл Александрович Леберехт), twórca oficjalnych cesarskich portretów medalierskich, jako nadworny medalier pracował w mennicy petersburskiej od 1775 r., studiował też w Rzymie w latach 1783–1785 dzięki stypendium cesarzowej Katarzyny II. Tam też zaprojektował i wykonał opisywany numizmat dla księcia Piotra Birona. W późniejszym czasie Leberechta mianowano radcą stanu i odznaczono Orderem św. Anny (Forrer 1907, s. 353).

Literatura: Raczyński 1843, s. 287–288, nr 592; Koehne 1846, s. 9, nr 21; Minus 1874, s. 358, nr 5142, 5143 (złoto, srebro); Iversen 1899, s. 17, nr 5; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 117, nr 3411; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 220, nr 2692 (ten egzemplarz); Koperwas 1998, s. 59, nr 140 (miedź); Gacek 2001, s. 25, nr 30; Idzikowska 2014, s. 160–161.

J.W.Z.

410 Medal pośmiertny Henrietty Erdmuthy Eleonory hrabiny Osten-Sacken

medalier nieokreślony

Drezno lub Wiedeń, 1762

nr inw. ZKW.N.651

srebro, bicie, ośmiokąt o boku 32 mm, 14,72 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Na ozdobnym kartuszu pod koroną hrabiowską herby Osten-Sacken i Brühl trzymane przez lwy. Otok promienisty.
Rewers: Napis w ośmiu wierszach: SEMPER / NOMEN LAUDESQ · / MANIBUNT / HENRICAE COMIT · / DE BRÜHL / NAT[a]·D[ie]·I·JUN[i]·1736 · / MORT[ua]·D[ie]·19·APR[il]is · / 1762 · (Zawsze pozostaną w pamięci imię i słowa Henrietty hrabiny Brühl, urodzonej dnia 1 czerwca 1736, zmarłej dnia 19 kwietnia 1762). Poniżej skierowane w dół skrzyżowane pochodnie oraz sygn. C·S·. W otoku napis: AD PERPET[ua]m·SINC[er]ae·MOESTITIAE FIDELISS[im]ae·MARITI MONUMENTUM· (Na wieczną pamiątkę szczerego smutku najwierniejszego małżonka). W rogach nad otokiem sześć promieniejących pięcioramiennych gwiazdek. Otok promienisty.

Henrietta Erdmutha Eleonora Osten-Sacken (z domu von Brühl) (1736–1762) była córką hrabiego Johanna Adolpha von Brühla, królewsko-polskiego i elektorsko-saskiego masztalerza i szambelana, a zarazem brata pierwszego ministra – Heinricha. W 1753 r. poślubiła hrabiego Carla von Osten-Sacken; zmarła w Sztokholmie w 1762 r.

Opisywany ośmioboczny medal pamiątkowy zawiera na rewersie skróconą trawestację 77. wiersza V żalobnej eklogi z *Bukolik* Wergiliusza („Póty twe imię sławne cześć winną odbierze”, *Bukoliki Publiusza Wirgiliusza. Przekładnia Józefa Lipińskiego*, Warszawa 1805, s. 47). Widniejąca na rewersie „sygnatura” C.S. może nie oznaczać medaliera (jak sugeruje E. Hutten-Czapski 1957, nr 6621), ale zgodnie z przesłaniem napisu otokowego męża zmarłej – Carla von Osten-Sackena (w skrócie: Carolus/Comes Saken) – zob. Appel 1824, s. 869; Koehne 1846, s. 25.

Stemple tego medalu pośmiernego wykazują podobieństwo do większego medalu na śmierć w 1772 r. jedynej córki hrabiego Heinricha Brühla, Marii Amalii Mniszech (zob. nr kat. 405).

Literatura: Appel 1805, s. 26, nr 225 (błędnie przypisany Heinrichowi von Brühlowi); Hauschild 1805, cz. 2, s. 18, nr 110 (błędnie przypisany Heinrichowi von Brühlowi); Appel 1824, s. 869, nr 3053; Oberndörffer 1825, s. 43, nr 1509; Koehne 1846, s. 25, nr 18; Hutten-Czapski 1957, t. 3, s. 157, nr 6621; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 56, nr 546 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

411 *Imieniny księcia Kazimierza Poniatowskiego*

Jan Filip Holzhaeusser (?)

Warszawa, 1767

a) nr inw. ZKW.N.830/2680 (il.)

srebro, bity, 46 mm, 33,12 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.9939

srebro, bity, 46 mm, 34,88 g

z kolekcji Banku Handlowego w Warszawie SA; zakup na aukcji antykwarycznej w 1994 r. (7 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 21 V 1994 r.)

Awers: Ozdobny monogram CP (Casimirus Poniatowski) pod mitrą książęcą z festonami kwietnymi, w oplocie gałązek laurowej i palmowej. Obwódka promienista.

Rewers: Napis w ośmiu wierszach: NIECH XIĄŻE / KAZMIERZ / W SZCZĘŚCIU LAT DŁUGICH / BIEG LICZY / TAK MU GENERAL / IEGO IORDAN / Z SERCA ZYCZY / D[ie].4:MART[i].1767 (Dnia 4 marca 1767). Obwódka promienista.

Książę Kazimierz Poniatowski (1721–1800) był najstarszym bratem Stanisława Augusta (tytuł księcia rodzina Poniatowskich uzyskała z nadania sejmu w 1764 r.), w 1767 r. sprawował urząd podkomorzego koronnego, a od 1761 r. był komendantem gwardii konnej koronnej. Na imieniny 4 marca 1767 r. otrzymał medal z życzeniami od generała Jordana. Słusznie, jak się wydaje, utożsamiany jest on z Karolem Jordanem, pułkownikiem regimentu gwardii konnej koronnej, tytułarnym generałem majorem od 1767 r., bliskim współpracownikiem księcia Kazimierza przy układaniu projektu reformy konnicy (Stahr 2008, s. 249).

Medal (awers z efektownym monogramem) zaprojektował Jan Filip Holzhaeusser, choć nie sygnował swego stempla. Potwierdza jego autorstwo przyjaciel medaliera C.B. Lengnich w publikacji z 1782 r. (Lengnich 1782b, s. 341–342).

Według M. Gumowskiego (1957, nr 3978) jedyny złoty egzemplarz otrzymał solenizant, poza tym znane są dość liczne medale srebrne.

Literatura: Thornische Wochentliche 1772, z. 26, s. 204; Bernoulli 1780, s. 216; Lengnich 1782b, s. 341–342, nr 11; Albertrandi [b.d.] b, nr LX; Album rycin 1822–28, nr 381; Bentkowski 1830, s. 205, nr 755; Ampach 1834, s. 615–616, nr 9665; Reichel 1842b, s. 322, nr 2724; Raczyński 1843, s. 157, nr 551; Mikocki 1850, s. 144, nr 2932; Zeltt 1867, s. 127, nr 2458; Kurmatowski 1885, s. 53, nr I; Umiński 1885, s. 98, nr 1028; Olszowski 1901, s. 45, nr 922; Chelmiński 1904, s. 127, nr 1853; Doubletten 1911, s. 128, nr 2645; Gumowski 1957, nr 895; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 245, nr 3978; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218, nr 2680 (ZKW.N.830/2680); PTPN 1982, s. 120, nr 260; Więcek 1993, s. 41, nr 15; Stahr 2008, s. 249, nr 357.

J.W.Z.

412 Medal dla Antoniego Marii Portalupiego

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1774

nr inw. ZKW.N.1103

srebro, bity, 44 mm, 43,15 g

zakup na rynku antykwarycznym w 1982 r.

Awers: Popiersie Antoniego Portalupiego w prawym profilu, w stroju zakonnym, na głowie piuska. W otoku napis: ANTON[ius]:PORTALUPI.RECTOR.COL[legii]:NOB[ilium]:WARS[aviensis]:P[raepositus]:P[atrum]:THEAT[inorum]: (Antoni Portalupi, rektor warszawskiego Collegium Nobilium ojców teatynów). Dołem sygn. HOLZHAEUSSER.F[ecit]. (Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Zakonnik siedzący na łące, oparty o donicę z drzewem laurowym, wznosi lewą rękę i patrzy w górę. Z lewej kolumnka, w tle cyprysy. W otoku górą napis: QUAM COLUI – EA TEGOR. (Okrywam to, com zaszczeplił). W odcinku napis w czterech wierszach: INSTITUTORI IUVENTUTIS / SU,Æ / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX. / MDCCLXXIV (Nauczycielowi w młodości swej Stanisław August król, 1774). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Ten ciekawy ikonograficznie medal powstał z inicjatywy króla Stanisława Augusta na cześć księdza Antoniego Marii Portalupiego (1713–1791) z zakonu teatynów, z pochodzenia Włocha. Portalupi przybył do Polski w 1740 r. Był kapłanem nadwornym Augusta III i nauczycielem, potem przełożonym w warszawskim kolegium teatynów, gdzie nauki pobierał przyszły król Stanisław August. Uczony zakonnik – filozof, poeta, tłumacz – gościł często na obiadach czwartkowych. Medal powstał w 1774 r., gdy Portalupi został spowiednikiem króla.

Wybito medale w złocie (dzisiaj nieznane), srebrze i brązie. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 213–214; Lengnich 1782b, s. 339–340, nr 8; Albertrandi [b.d.] b, nr LII; Lengnich 1792, z. 7, s. 589, nr 465 (brąz); Album rycin 1822–28, nr 395 (złoto); Bentkowski 1830, s. 210, nr 771; Reichel 1842b, s. 325, nr 2735; Raczyński 1843, s. 192–199, nr 567; Lipiński 1847, s. 218; Mikocki 1850, s. 145, nr 2947 (srebro), s. 146, nr 2948 (brąz); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXIV; Umiński 1885, s. 99, nr 1040; Olszowski 1901, s. 45, nr 925; Chelmiński 1904, s. 127, nr 1858; Przewodnik 1908, s. 31, nr 306; Doubletten 1911, s. 129, nr 2649 (srebro), 2650 (brąz); Inwentarz stempli 1930, poz. 76–77; Gumowski 1957, nr 2135; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 248, nr 3993; PTPN 1982, s. 121, nr 274; Więcek 1989, s. 99; Więcek 1993, s. 55–56, nr 41; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 83, nr 107 (brąz), 108 (srebro); Koperwas 1998, s. 68, nr 165; Stahr 2008, s. 250–251, nr 359; Bylicki 2016, s. 18.

J.W.Z.

413 Guido Poterius, radca i lekarz Jana Kazimierza

medalier nieokreślony

Rzym, 1665

nr inw. ZKW.N.728

brąz, bity, 41,1 mm, 20,6 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Guida Poteriusa w prawym profilu, w piusce. Pod brodą wyłożony kołnierz, a na ramionach udrapowany płaszcz. W otoku napis: GVIDO·POTERIVS·REGVM·FRANC[iae]·E[t]·POLON[iae]·CONS[iliarius]·E[t]·MED[icvs]. *ROMAE·MDCLXV* (Guido Poterius, królów Francji i Polski doradca i lekarz. Rzym, 1665). Obwódka zewnętrzna perełkowa.

Rewers: W polu medalu skrzyżowane maczuga i płonąca pochodnia przewiązane taśmą. Na wstędze poniżej napis: A NVMINE VIRTVS (Od Boga cnota). W otoku urobora (wąż zjadający własny ogon). Obwódka zewnętrzna perełkowa.

Na medalu wyobrażono Guida Poteriusa – radcę i lekarza królów Francji i Polski. Zgodnie z informacją zamieszczoną w tekście Kazimiery Sokołowskiej-Grzeszczyk poświęconym portretom lekarzy w medalierstwie polskim był on „obcokrajowcem dosyć luźno związanym z Polską”, urodzonym w 1619 r. (Sokołowska-Grzeszczyk 1967, s. 84). Autorka podała datę urodzenia medyka bez powoływania się na źródło. Być może skorzystała z informacji w tekście Adama Wrzosa, który o innym medalu Poteriusa, z datą 1659, napisał, że ten został na nim przedstawiony „w 40-ym roku swego życia” (Wrzosek 1930, s. 54). Poterius miał pełnić funkcję przybocznego medyka Jana Kazimierza i wspólnie z nim po królewskiej abdykacji trafił na dwór Ludwika XIV. Informacje te potwierdza starszy medal z jego podobizną noszący datę 1659, wykonany również w Rzymie. Na jego rewersie znalazła się inskrypcja głosząca, że Guido Poterius był doktorem medycyny i filozofii oraz radcą i lekarzem Ludwika XIV i Jana Kazimierza (reprodukcja w: Sokołowska-Grzeszczyk 1967, s. 84, ryc. 2).

Oba takie medale znajdowały się w kolekcji włoskiego pisarza i historyka, hrabiego Giammarii Mazzucchello z Brescii. Pietro Antonio Gaetani ujął je w katalogu tego zbioru, ale nie rozwił symbolicznej wymowy rewersu numizmatu. Do wiadomości przekazanych w treści obu medali dołożył jeszcze jedną – że Poterius praktykował medycynę w roku 1648. Wówczas to konsultowano z nim powody problemów zdrowotnych Ilariona Rancatigo – opata klasztoru Cystersów w Mediolanie (Gaetani 1763, s. 77).

Emblematyczny rewers medalu starał się objaśnić Johann Carl Wilhelm Moehsen opisujący berlińską kolekcję medali poświęconych pamięci sławnych lekarzy. Według niego pochodnia (światło) symbolizuje uznanie zasług naukowych Poteriusa, a maczuga siłę przygotowywanych czy też przepisywanych przez niego leków. To zapewniło Proteriusowi wieczność, której symbolem jest wąż zjadający swój ogon. J.C.W. Moehsen dodał jednak, że ze względu na brak biograficznych przekazów o dokonaniach tego człowieka trudno znaleźć związki wyobrażeń na rewersie z jego postacią. Uważał to zadanie za tym trudniejsze, że Poterius wiele lat spędził poza rodzinnymi Włochami i rodakom jego osiągnięcia mogły być nieznane (Moehsen 1773, s. 154 i poprzednia bez numeracji).

Warto tu wskazać na nieco odmienną możliwość interpretacyjną rewersu tego medalu (za konsultacją dziękuję dr. Arturowi Badachowi – kuratorowi Ośrodka Sztuki ZKW). Intencją medaliera mogło być emblematyczne przedstawienie dwóch cnót – wiedzy (pochodnia) oraz siły (maczuga – broń). Napis na wstędze: „Od Boga cnota”, definiuje źródło przymiotów. Posiadanie bądź dążenie do zdobycia obu tych darów jednocześnie (złączenie wstęga) może stanowić drogę do nieśmiertelności ukazanej pod postacią urobora. Bez znajomości życiorysu Guida Poteriusa nie sposób ocenić, czy rewers medalu wyraża cnoty osoby na nim przedstawionej, czy też myśl, którą kierowała się w życiu.

Literatura: Gaetani 1763, s. 77 i tabl. CXVIII, ryc. I; Moehsen 1773, s. 154 i poprzednia bez numeracji; Beyer 1857, nr 358; Chapman 1903, s. 38, nr 560; Gumowski 1957, nr 2138; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 505, nr 5403; Sokołowska-Grzeszczyk 1967, s. 12–13; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 64, nr 621 (ten egzemplarz); Narodziny Stolicy 1996, s. 348, nr X 33 (ten egzemplarz).

G.Ś.

414 Żeton karciany Kazimierza Raczyńskiego (?) z herbem Nałęcz

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa (?), przed 1792 (?)
nr inw. ZKW.N.830/2825
srebro, bity, 30 mm, 13,22 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Herb Nałęcz w tarczy, nad nią korona hrabiowska. W klejnocie herbu panna trzymająca rękami rogi jelenie. U dołu tarczy trzy wiszące na wstęgach krzyże orderowe: Orła Białego, św. Stanisława i nierozpoznany. Podwójna obwódka perełkowa.

Rewers: Pod koroną hrabiowską kursywna litera R. Obwódka perełkowa.

Ten żeton karciany, zw. także marką, wybity obok rozmaitych żetonów w Mennicy Warszawskiej, rodzi wątpliwości co do właściciela. Według A. Więcka (1993, s. 73–74) zaprojektował go Jan Filip Holzhaeusser w latach 80. XVIII w. Na awersie żetonu znajduje się herb Nałęcz, u dołu tarczy zawieszono są trzy ordery. Pośrodku największy z nich – Order Orła Białego, dwa mniejsze ordery interpretowane są jako (z lewej strony) św. Stanisława i (z prawej) krzyż nierozpoznany (maltański?). Żeton przypisywany był mylnie przez A. Schroedera (1797) hrabiemu Rzewuskiemu. Zanegował to już tłumacz Schroedera M. Kurnatowski (1885, s. 96) – słusznie zauważył, że Rzewuscy pieczętowali się herbem Krzywda, i zasugerował, że emitentem żetonu był Stanisław Małachowski (1736–1809, tytuł hrabiowski od 1804 r.). Wtedy jednak herb Nałęcz nie odpowiada umieszczonej literze R pod koroną hrabiowską. E. Hutten-Czapski żeton ten wiąże z osobą Jacka (Hiacynta) Małachowskiego (1737–1821, tytuł hrabiowski od 1800 r.) – zob. Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 231.

Według M. Stahr (2008, s. 279) emitentem żetonu mógł być Kazimierz Jan Nepomucen Raczyński (1739–1824) herbu Nałęcz, twórca poznańskiej Biblioteki Raczyńskich, a także kawaler wyrytych na rewersie orderów Orła Białego i św. Stanisława – jednak w rzeczywistości kawalerem maltańskim był nie on, lecz jego krewny Wincenty Raczyński (1771–1857). Kazimierz Raczyński tytuł hrabiowski uzyskał w 1798 r. (zob. Kolekcja Węsierskiego, s. 233, nr 2824; Stahr 2008, s. 279). Na poznańskim Odwachu znajduje się tarcza herbowa Raczyńskich w podobnej formie jak na żetonie, z dwoma orderami Virtuti Militari i z panną trzymającą rogi jelenie w klejnocie.

Oprócz opisywanego żetonu istnieją jeszcze dwie odmiany z literą R (zob. nr kat. 415), mogące również należeć do Kazimierza Raczyńskiego, a także okazy powstałe z połączenia stempli z herbem Nałęcz i napisem: JETTON AU JEU (Żeton do gry) (Stahr 2008, nr 401).

Żetony wymienia spis wyrobów Mennicy Warszawskiej A. Schroedera (Kurnatowski 1885, s. 56), powstały więc niewątpliwie przed 1797 r., a jeśli przyznamy autorstwo J.F. Holzhaeusserowi, to datę wyrobu trzeba cofnąć najpóźniej do 1792 r. – roku śmierci medaliera.

Stemple awersu i rewersu żetonu z literą R i herbem zabrano w 1868 r. z Mennicy Warszawskiej do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Ampach 1835, nr 15054; Kurnatowski 1885, s. 56, nr XXIV (odm.) i sprostowanie na s. 96; Inwentarz stempli 1930, poz. 145–146; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 231, nr 4035; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 233, nr 2824 (ten egzemplarz); Więcek 1993, s. 74, nr 76; Stahr 2008, s. 279, nr 401 (odm.); Praemiando Incitat 2015, s. 282, nr 123 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

415 *Żeton karciany Kazimierza Raczyńskiego (?) z literą R*

Jan Filip Holzhaeusser (?)
Warszawa (?), przed 1792 (?)

a) nr inw. ZKW.N.798 (il.)
srebro, bity, 27,1 mm, 6,40 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.799
srebro, bity, 28,1 mm, 11,95 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Pod koroną hrabiowską kursywna litera R. Obwódka perelkowa.

Rewers: W oplocie związanych dwóch gałązek laurowych napis w trzech wierszach: JETTON / AU / JEU (Żeton do gry). Obwódka perelkowa.

Ze względu na podobieństwo awersu (litera R pod koroną hrabiowską) do żetonu przypisywanego Kazimierzowi Raczyńskiemu (zob. nr kat. 414) można by również z nim połączyć opisywany okaz. Tak uważa M. Stahr (2008, s. 279), natomiast A. Schroeder (Kurnatowski 1885, s. 56), E. Hutten-Czapski (1957, s. 264) i M. Gumowski (1957, nr 2442) sądzili, że żeton należał do Adama Wawrzyńca Rzewuskiego (1760–1825), który w 1789 r. był posłem do Danii. Jego ojciec Stanisław Ferdynand (1737–1786) uzyskał cesarski tytuł hrabiowski w 1783 r. Jak wspomniano w opisie żetonu z literą R i herbem Nałęcz (zob. nr kat. 414), wszystkie te numizmaty powstały prawdopodobnie przed 1792 r. (rok śmierci medaliera Jana Filipa Holzhaeussera).

Literatura: Kurnatowski 1885, s. 56, nr XXV i s. 96; Chelmiński 1904, s. 128, nr 1878; Gumowski 1957, nr 2442; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 264, nr 4035; Stahr 2008, s. 279, nr 401 (odm.).

J.W.Z.

416 *Pośmiertny klejnot medalowy Albrychta Stanisława Radziwiłła*

medalier nieokreślony
Polska lub Litwa (?), 1657
nr inw. ZKW.N.6866
złoto, lany, owal, 62,7 × 72,3 mm z ramką, 34,98 g; jednostronny
zakup w 1991 r.; dawniej kolekcja Radziwiłłów w Nieświeżu

Awers: Popiersie księcia Albrychta Stanisława Radziwiłła *en trois quarts* w prawo, w płaszczu. W otoku napis: ALB[ertus]: STA[nislaus]: RADZIVIL[S[acri].R[omani].I[mperii].P[rinceps].CAN[cellarius].M[agni].D[ucatus].L[ithuaniae].ETC (Albert Stanisław Radziwiłł, Świętego Cesarstwa Rzymskiego książę, kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego itd.).

Rewers: –

Ze względu na bezpotomną śmierć księcia zamówienie medalu przypisać można jego drugiej żonie – Krystynie Annie z Lubomirskich (1618–1667) (tak przypuszczał Gumowski 1950b, nr 17). W myśl testamentu

Albrychta Stanisława Radziwiłła była ona główną spadkobierczynią jego majątku (Przyboś 1987, s. 148). Druga możliwość to powstanie medalu z intencji duchownych kościoła św. Trójcy w Ołyce. Świątynia ta została ufundowana i wzniesiona w 1640 r. przez A.S. Radziwiłła i za sprawą uposażenia nadanego przez niego w kolejnym roku podniesiona do godności kolegiaty. To w podziemiach tego kościoła spoczął po śmierci w 1656 r. jej fundator (Przyboś 1987, s. 147–148).

Medal ten pochodzi z dawnego skarbcza radziwiłłowskiego z zamku w Nieświeżu. Według kustosa Ermitażu barona Armina von Foelkersama wraz z innymi przedmiotami został on zagrabiony w 1813 r. przez Rosjan, a w 1826 r. znalazł się w Ermitażu. Car Mikołaj II zwrócił je Radziwiłłom 11 III 1905 r. dzięki zabiegom księżnej Marii – żony Antoniego Wilhelma Radziwiłła, XIV ordynata na Nieświeżu (Foelkersam, Pułjanowski 1906, s. 1, nr 51b). Dalsze losy części zbiorów z klejnotem medalowym są nieznane. Do ZKW klejnot trafił z rynku antykwarycznego. Inny taki medal (bez ramki) ze skarbcza nieświeskiego wymieniono wśród numizmatów przechowywanych w jednej z dwóch skrzyń przekazanych 19 X 1813 r. Uniwersytetowi w Charkowie przez rosyjskiego admirała Pawła Wasiliewicza Cziczagowa (Daniłowicz 1830a, s. 310; Kotlubaj 1857b, s. 531, 533; Filipow 2010, s. 454, 457). Ze względu na jakość rytu Ignacy Daniłowicz (1830a, s. 311), a za nim również Edward Kotlubaj (1857b, s. 533) przypuszczali, że medal ten wybito albo za granicą, albo w Gdańsku. M. Stahr (2008, s. 252, nr 361) dostrzegła duże podobieństwo wizerunku z medalu i konterfektu z ok. poł. XVII w. przechowywanego obecnie w zbiorach Państwowego Muzeum Sztuki w Mińsku na Białorusi. Namalował go malarz z kręgu Peetera Danckersa de Rij (Gdzie Wschód 1993, s. 80, nr 61).

Na uszku i wieczku ramki nabito znaki probiercze. Z nieznanых przyczyn starano się je usunąć pilnikiem, który pozostawił ślady tarcia widoczne w miejscach nabicia punc. Czytelny jest austriacki znak kontrybucyjny umieszczony na uszku – półksiężyc oraz litera E, będąca sygnaturą krakowskiej probierni. Cechy takie nabijano w latach 1806–1807 na srebrne (!) przedmioty średnich rozmiarów (Gradowski 1994, s. 232–234). Na egzemplarzach bez ramki poniżej popiersia dodano wklęsłą datę ANNO MDCLVII lub ANNO 1657 (Roku 1657), której na tym okazie nie widać. Ramka medalu jest stylizowana na kartusz, zaopatrzona w uszko.

W 1. poł. XIX w. rysownik Michał Busse wykorzystał wizerunek z medalu jako wzorzec do przygotowania portretu A.S. Radziwiłła zamieszczonego na początku t. 1 jego *Pamiętników* wydanych przez E. Raczyńskiego (Pamiętniki 1839).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 51, nr 177 (tu przypuszczalnie omyłkowo odczytany początek legendy otokowej); Daniłowicz 1830a, s. 311; Raczyński 1845b, s. 168, nr 154; Kotlubaj 1857b, s. 533; Trachsel 1869, s. 158; Foelkersam, Pułjanowski 1906, nr 51b (ten egzemplarz); Gumowski 1950b, nr 17; Gumowski 1957, nr 2228–2230; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 255, nr 4006 (srebro); Ruzas 1993, s. 50, nr 37; Narodziny Stolicy 1996, s. 267, nr VI 50 (ten egzemplarz); Gold and Civilisation 2001, s. 135 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 252, nr 361; Filipow 2010, s. 454; Dutkowski 2016, s. 501, nr 8 (ten egzemplarz).

G.Ś.

417 Medal ślubny Bogusława Radziwiłła i Anny Marii Radziwiłłowej

Jan Höhn młodszy (przypisywany)

Polska, 1665

a) nr inw. ZKW.N.8334 (il)

srebro, bity, 48 mm, 44,29 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1994 r. (7 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 21 V 1994 r.)

b) nr inw. ZKW.N.830/2547

odlew późniejszy

cyna (?), lany, 47,5 mm, 44,75 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księcia Bogusława Radziwiłła w peruce *à la lion* na wprost. Magnat w zbroi z założonym na nią płaszczem i w żabocie. W otoku napis: BOGUSLAUS D[ei]:G[ratia]:DUX RADZIWILL· (Bogusław, z Bożej łaski książę Radziwiłł). Brzeg podniesiony.

Rewers: Popiersie księżnej Anny Marii Radziwiłłowej *en trois quarts* w lewo, z włosami ozdobionymi perłami i spiętymi z tyłu głowy, na szyi sznur pereł. Księżna w sukni, z broszą na piersiach. W otoku napis: ANNA MARIA D[ei]:G[ratia]:DUCISSA RADZIVVILIA. (Anna Maria, z Bożej łaski księżna Radziwiłłowa). Brzeg podniesiony.

Na medalu przedstawiono popiersia księcia Bogusława Radziwiłła (1620–1669) oraz jego żony i jednocześnie stryjecznej bratanicy – księżnej Anny Marii Radziwiłłowej (1640–1667). Jej ojcem był Janusz Radziwiłł – brat stryjeczny Bogusława.

Medal powstał w związku ze ślubem sportretowanej pary zawartym 24 XI 1665 r. w Lipawie (Wasilewski 1987, s. 1700); Kotłubaj (1857a, s. 177) podał datę 25 listopada. M. Gumowski (1950b, nr 18) przypisał autorstwo medalu Janowi Höhnowi młodszemu.

Taki numizmat bity w srebrze znajdował się również w skarbcu nieświeskim Radziwiłłów (Daniłowicz 1830a, s. 310; zob. także nr kat. 416). Wraz z innymi medalami opatrzonymi podobiznami Radziwiłłów znajdował się w jednej z dwóch drewnianych skrzyń wykonanych specjalnie na potrzeby przechowywania numizmatów (Daniłowicz 1830b, s. 331; Kotłubaj 1857b, s. 531, 534; Filipow 2010, s. 455–456).

Literatura: Lochner 1741, s. 385–392; Albertrandi [b.d.] a, k. 150, nr l.2; Album rycin 1822–28, nr 362; Bentkowski 1830, s. 51, nr 178; Daniłowicz 1830b, s. 331, b; Reichel 1842b, s. 314, nr 2693 (srebro); Raczyński 1845b, s. 248, nr 180; Kotłubaj 1857b, s. 534, nr 2; Trachsel 1869, s. 159; Bahrfeldt 1907, s. 202, nr 7757; Bahrfeldt 1929, s. 32, nr 9805a; Gumowski 1925a, s. 91 i il. 77; Gumowski 1925b, s. 44 i tabl. VII, nr 38; Gumowski 1950b, nr 18; Gumowski 1957, nr 2238; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 256, nr 4008 (srebro); Portrety 1967, s. 341, nr 395a i b; Szważyk 1971, s. 46, nr 15; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 201, nr 2547 (ZKW.N.830/2547); Dzenis 1984, s. 106, nr 1479; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 50, nr 49–50; Ruzas 1993, s. 21, 43, nr 18; Bogacz, Sakwerda 1999, s. 60; Stahr 2008, s. 254, nr 364; Filipow 2010, s. 455–456.

G.Ś.

418 Medal pamiątkowy Bogusława Radziwiłła

Jan Höhn młodszy (przypisywany)

Polska, po 1669

nr inw. ZKW.N.830/2552

srebro, lany, 41 mm, 23,74 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księcia Bogusława Radziwiłła w peruce, na wprost. W otoku napis: BOGUSLAUS RADZIVIL-DUX (Bogusław Radziwiłł, książę). Brzeg podniesiony.

Rewers: U góry korona książęca w chmurach, a pod nią napis: TANDEM (W końcu). Poniżej trzy obeliski. Na postumencie pierwszego od lewej data 1620, a na jego szczycie uskrzydłone słońce. Na środkowym data 1665, u góry para turkawek. Na obelisku po prawej data 1669 (zatarta), a na jego wierzchołku skrzydlata czaszka. Przy poszczególnych obeliskach napisy: ORBI (Światu), SIBI: (Sobie) oraz NATURA (Naturze). Brzeg podniesiony.

Medal pamiątkowy Bogusława Radziwiłła zmarłego 31 XII 1669 r. (Wasilewski 1987, s. 172). Wymowę rewersu trafnie odczytał J.Ch. Albertrandi, który powiązał daty na obeliskach i towarzyszące im napisy z wydarzeniami z życia księcia. Narodziny w 1620 r. miały być darem dla świata, małżeństwo magnata zawarł w 1665 r. – sobie, a w 1669 r. „w końcu” (łac. *tandem*) umarł, co stanowiło ofiarę złożoną naturze. Na szczytach cokołów medalier umieścił symbole odnoszące się do wymienionych wyżej wydarzeń.

I. Daniłowicz (1830b, s. 331d), opisujący medale radziwiłłowskie ze zbiorów Galerii Nieświeskiej, wysunął przypuszczenie, że wykonanie tego numizmatu zleciła córka Bogusława Radziwiłła. Jego zdanie podzielił E. Kotłubaj (1857b, s. 534, nr 4). W tym kontekście należy zauważyć, że Ludwika Karolina Radziwiłłówna (ur. 1667 r.) miała w chwili śmierci ojca dwa lata. Wolno zatem założyć, że albo nie ona jest pomysłodawczynią tego projektu, albo też podawane w dotychczasowych pracach datowanie na 1669 r. (Gumowski 1925b, s. 44; Stahr 2008, s. 255–256, nr 367) należy przesunąć. To wydaje się konieczne niezależnie od przyjęcia jednej z możliwości – książę bowiem zmarł ostatniego dnia roku.

Postulowana zmiana datowania nie wyklucza przypuszczenia M. Gumowskiego (1925a, s. 44; 1950b, nr 25), który autorstwo stempli przypisał Janowi Höhnnowi młodszemu, jako że artysta zmarł dopiero w 1693 r. (Więcek 1989, s. 63).

Egzemplarz ze zbiorów ZKW to odlew odróżniający się wskutek cyzelowania od innych opisywanych i reprodukowanych medali legendą otokową awersu oraz drobnymi odmiennościami w zakresie inskrypcji z rewersu i szczegółami opracowania stroju księcia. M. Gumowski odnotował dwie odmiany różniące się średnicą: większe mają 49 mm, mniejsze zaś – do których zalicza się również opisywany okaz – 41–42 mm.

Literatura: Lochner 1741, s. 393–401; Albertrandi [b.d.] a, k. 150, nr I.4; Bentkowski 1830, s. 52, nr 181; Daniłowicz 1830b, s. 331, d; Reichel 1842b, s. 314, nr 2691; Raczyński 1845b, s. 242, nr 177; Kotłubaj 1857b, s. 534, nr 4; Trachsel 1869, s. 159; Gumowski 1925a, s. 91; Gumowski 1925b, s. 44 i tabl. VII, nr 38; Gumowski 1950b, nr 25; Gumowski 1957, nr 2239; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 256, nr 4012; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 201, nr 2552 (ten egzemplarz); Ruzas 1993, s. 24, 47, nr 28; Bogacz, Sakwerda 1999, s. 61; Stahr 2008, s. 255–256, nr 367; Filipow 2010, s. 456.

G.Ś.

419 *Żeton pośmiertny Bogusława Radziwiłła*

Jan Höhn młodszy (przypisywany)

Polska, po 1669

nr inw. ZKW.N.7808

brąz, lany, 22,9 mm, 8,22 g

zakup z rąk prywatnych w 1993 r.

Awers: Popiersie księcia Bogusława Radziwiłła w prawym profilu, w płaszczu i w peruce. W otoku napis: D[ei]·G[ra]tia·BOGVS·LAVS·RADZIWIL·DUX· (Z Bożej łaski Bogusław Radziwiłł, książę). Obwódka zewnętrzna ciągła. Brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w pięciu wierszach: NATVS GEDANI / D·3·MAIJ·MDCXX / DENATVS REGION[ontij]· / D[ie]·31·DECEMB[ris]· / MDCLXIX· (Urodzony w Gdańsku dnia 3 maja 1620 r., zmarł w Królewcu dnia 31 grudnia 1669 r.). Brzeg podniesiony.

M. Gumowski (1925b, s. 44; 1950, nr 29; 1957, nr 2249) ze względu na dostrzeżone podobieństwa stylistyczne przypisał wykonanie żetonu Janowi Höhnowi młodszemu.

Egzemplarz ze zbiorów ZKW jest brązowy i odlewany, podczas gdy numizmaty opisywane w innych pracach bito ze srebra. Gumowski przypuszczał – ze względu na masowość produkcji – że żetony te rozrzucono w czasie uroczystości pogrzebowych wśród zgromadzonych gości i widzów.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 150, nr I.3, Album rycin 1822–28, nr 365; Bentkowski 1830, s. 52, nr 180; Daniłowicz 1830b, s. 331, c; Reichel 1842b, s. 315, nr 2696 (srebro); Raczyński 1845b, s. 242, nr 179; Vossberg 1852, s. 102, nr 1081; Kotubaj 1857b, s. 534, nr 3; Trachsel 1869, s. 159; Bahrfeldt 1910, s. 189, nr 8864 (srebro); Gumowski 1925a, s. 91; Gumowski 1925b, s. 44; Gumowski 1950b, nr 29; Gumowski 1957, nr 2249; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 257, nr 4014 (srebro); Ruzas 1993, s. 24, 46, nr 25; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 268, nr 639; Stahr 2008, s. 254–255, nr 365; Filipow 2010, s. 456.

G.Ś.

420 *Janusz i Elżbieta Zofia Radziwiłłowie*

medalier nieokreślony

Niemcy (?), 1617

nr inw. ZKW.N.9476

odlew późniejszy

ołów, lany, owal, 41 × 30,5 mm, 14,53 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1997 r. (14 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 22 XI 1997 r.)

Awers: Popiersie księcia w prawym profilu, w zbroi, krezie i szarfie. Na przecięciu ramienia data: 1617. W otoku napis: ●IANVSCHIVS RADZIVIL D(EI)·G(RATIA)·DVX BIR[zensius]:DVB[icensis]:SLVC[ensis]:E[t].KOP[ilensis].SAC[ri]:R[omani]:IMP[erij].PRINC[eps]: (Janusz Radziwiłł, z Bożej łaski książę na Birzach, Dubience, Słucku i Kopylu, książę Świętego Cesarstwa Rzymskiego). Zewnętrzna obwódka ciągła.

Rewers: Popiersie żeńskie w lewym profilu, w upiętej wysoko fryzurze, w sukni z medycejskim kołnierzem spiętym na piersiach różą. Na szyi potrójny sznur pereł. W otoku: ●ELISABET SOPHIA D[eij]·G[ratia]·MARCHIONISSA·BRANDEB[urgensis]·DVCISSA·RADZIVIL (Elżbieta Zofia, z Bożej łaski margrabina brandenburska, księżna Radziwiłłowa). Zewnętrzna obwódka ciągła.

Medal księcia Janusza Radziwiłła (1579–1620), podczaszego wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego, i jego żony Elżbiety Zofii (1589–1629), córki elektora brandenburskiego Jana Jerzego Hohenzollerna, uważany był przez Raczyńskiego (1845a, s. 400) za ślubny, jednak jest to mało prawdopodobne ze względu na czas dzielący moment jego powstania i wspomniane wydarzenie (1613). Równie mało prawdopodobna jest atrybucja medalu wskazująca na Hanusza Trylnera (Gumowski 1929, s. 12), wileńskiego medaliera, ponieważ para książęca przebywała w 1617 r. na emigracji w Niemczech, co skłania do przypisania jego autorstwa twórcy z tamtego kręgu. D. Rapnicka (Portrety 1967, s. 342) wysunęła przypuszczenie, że medal ten mógł wyjść spod ręki Christiana Malera lub Daniela Kellerthalera. Do tej drugiej propozycji przychyliła się M. Stahr (2008, s. 257). Nie wydaje się to jednak słuszne, bo dzieła Kellerthalera zdają się stylistycznie uboższe i zawierają znacznie mniej szczegółów przedstawień. Choć odmienny kompozycyjnie, to jednak bliższy stylistycznie wydaje się medal Malera na koronację Fryderyka V na króla Czech z 1619 r. (zob. np. Forrer 1907, s. 541). Niemniej sprawę autorstwa radziwiłłowskiego medalu należy uznać za otwartą.

Literatura: Heraeus 1828, s. 51, nr 16; Bentkowski 1830, s. 26, nr 95; Reichel 1842b, s. 344, nr 2798; Raczyński 1845a, s. 400–401, nr 98; Zeltt 1867, s. 129, nr 2474; Trachsel 1869, s. 157, nr 16; Umiński 1885, s. 101, nr 1057; Chelmiński 1904, s. 128, nr 1873 (kopia galwaniczna); Gumowski 1929, s. 12, poz. C i tabl. VI, nr 20; Gumowski 1957, nr 2251, 2258; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 253–254, nr 4004 (brąz); Portrety 1967, s. 342, nr 396; Szwagrzyk 1971, s. 39, nr 27; PTPN 1982, s. 115, nr 181; Henckel 1987, s. 45, nr 475 (srebro); Więcek 1989, s. 44, il. 53 i s. 45; Ruzas 1993, s. 38, nr 9 i s. 18, il. III–IV; Lietuva medaliuose 1998, s. 17, il. 20–21; Stahr 2008, s. 256–257, nr 369.

M.Z.

421 *Mikołaj Radziwiłł zw. Czarnym*

medalier nieokreślony

Polska (?), Niemcy (?), po 1547

nr inw. ZKW.N.9370

odlew późniejszy

srebro, lany, 32 mm, 18,18 g

zakup z rąk prywatnych w 1996 r.

Awers: Popiersie księcia w lewym profilu, z długą brodą, w zbroi i krezie. W otoku napis: ○C NICOLAVS·RADIVIL·D[eij]·G[ratia]·OLICAE·ET·NIESZVIEZI·DVX ZC [et cetera] (Mikołaj Radziwiłł, z Bożej łaski książę Ołyki i Nieświeża itd.). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna podwójna – liniowa i perełkowa.

Rewers: W stylizowanej tarczy Orzeł z tarczą na piersi, czwórdzielną w krzyż: w 1. polu – herb Trąby Radziwiłłów, w 2. polu – herb Dąbrowa Kiszków (matki), w 3. polu – herb Wadwicz Naruszewiczów (babki macierzystej), w 4. polu – herb Leliwa

Monwidów (babki ojczystej). Nad tarczą trzy helmy z klejnotami w koronach: 1. klejnot – orzeł, 2. klejnot – połulew, 3. klejnot – poługryf. Z boków labry. W otoku napis: MALA-NOSTRA – PELLE-DEVS (Oddal nasze nędze, Boże, tłum. za: *Liturgia Godzin. Codzienna modlitwa Ludu Bożego*, t. 1). Wewnętrzna obwódka liniowa, zewnętrzna podwójna – liniowa i perelkowa.

Mikołaj Radziwiłł zw. Czarnym herbu Trąby urodził się w Nieświeżu w 1515 r. Jeden z głównych twórców potęgi rodu Radziwiłłów, związany był silnie z Zygmuntem Augustem, a jego wpływy wzrosły, zwłaszcza od momentu zaangażowania się króla w związek ze stryjeczną siostrą Mikołaja – Barbarą. Marszałek wielki litewski (1544 r.), kanclerz wielki litewski (1550 r.) i wojewoda wileński (1551 r.). Porzuciwszy wiarę katolicką, stał się wielkim protektorem protestantyzmu. Umarł jako arianin w 1565 r.

Opisywany numizmat jest najstarszym medalem radziwiłłowskim, znajdował się również w zbiorach nieświeskich – wiadomo, że zdobył jedną ze skrzyń, w której przechowywano monety i medale (Filipow 2010, s. 453–454). Autorstwo medalu przypisuje się czasem Benvenuto Celliniemu (Filipow 2010, s. 453), żyjącemu w latach 1500–1571 włoskiemu rzeźbiarzowi (*Nimfa z Fontainebleau*, 1543; *Perseusz z głową Meduzy*, 1557), złotnikowi oraz medalierowi. Z kolei M. Gumowski (1925a, s. 46) medal ten atrybuował niemieckiemu rzeźbiarzowi i medalierowi Joachimowi Deschlerowi (1500–1571) – twierdził przy tym, że powstał on w 1563 r., w czasie podróży Mikołaja do Wiednia. Na żadną z powyższych propozycji nie ma jednak przekonujących dowodów.

Kompozycja herbowa na rewersie musiała powstać po 1547 r., gdyż właśnie w tym roku (10 grudnia) został wydany przez cesarza Karola V, potwierdzony następnie (14 grudnia) przez króla rzymskiego (niemieckiego) Ferdynanda I dyplom dla Mikołaja zw. Czarnym, dający mu prawo do używania tytułu książęcego na Ołyce i Nieświeżu. Oryginał tego drugiego dyplomu (potwierdzenia) znajduje się w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych (sygn. 1438) łącznie z namalowanym herbem, który z pewnymi zmianami przedstawiono na medalu (Górzyński 1996, s. 46–47; tam również opis herbu). Sentencja z rewersu pochodzi z ósmowiecznej antyfony *Ave Maris Stella*. Tekst hymnu odnosi wołanie *Mala nostra pelle* do Matki Bożej, jednak na medalu zostało ono skierowane do Boga.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 9, nr 28; Daniłowicz 1830, s. 310–311; Kotlubaj 1857, s. 532; Umiński 1885, s. 101, nr 1064; Gumowski 1950b, s. 28–30, nr 1; Gumowski 1957, nr 2294; Lulewicz 1987; Raczyński 1845a, s. 196, nr 1; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 251–252, nr 3999 (srebro) i t. 4, s. 172, nr 8120 (złoto); Więcek 1989, s. 27 i 28, il. 27; Ruzas 1993, s. 34, nr 1 (srebro) i s. 34, nr 2 (złoto); Lietuva medaliuose 1998, s. 62–63, nr 131–132; Stahr 2008, s. 260, nr 274.

M.Z.

422 Ósme urodziny Ludwiki Karoliny Radziwiłłówny

Jan Höhn młodszy (?)

Polska (?), 1675

nr inw. ZKW.N.830/2558

srebro, bity, 42 mm, 29,74 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie księżniczki w prawym profilu, w sukni z perłowym naszyjnikiem. Księżniczka ma kwefione włosy ozdobione sznurami pereł. W otoku napis: LUDOVICA CAROLINA RADZIVILLA·D[ei].G[ratia] BIRS[ensis] DUB[icensis] SLUC[ensis] & KOP[ylensis] DUX (Ludwika Karolina Radziwiłłówna, z Bożej łaski księżna na Birzach, Dubinkach, Stucku i Kopytu). Pod popiersiem napis: ÆT[atis]·8 AN[no]·1675 D[ie]·27. FEB[ruarii] (W wieku 8 lat. Roku 1675, dnia 27 lutego). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Krajobraz z zamkiem birzańskim nad jeziorem Szyrwany w tle, nad którym z lewej strony inskrypcja: BIRSE [Birże]. Z prawej strony drzewo, na którego gałęzi pisklę orla, powyżej druga gałąź, przytrzymywana przez rękę wylaniającą się z obłoków. Obok dwa płaczące orły unoszą się ku promieniejącemu słońcu z mało czytelnym tetragramem יהוה (Jahwe). O pień drzewa oparta ozdobiona rolwerkiem tarcza z herbem Radziwiłłów: ukoronowany Orzeł z herbem Trąby na piersi. W odcinku w czterech wierszach napis: PATER ME[us]° ET MATER / MEA, DERELIQUER[unt] ME· / DOM[inus]·A[utem]·ASSUMPSIT [ornament kwiatonowy] / ME·PS[almus]·XXVII·V[ersus]·X· (Ojciec mój i matka moja opuścili mnie, ale Pan mnie przyjął, Ps 27,10). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal występujący w czterech odmianach (różniących się nieznacznie napisami oraz szczegółami rysunku na rewersie) poświęcony Ludwice Karolinie (1667–1695), córce Bogusława i Anny Marii Radziwiłłów, wyemitowano z okazji jej ósmych urodzin. Numizmat przypisywany jest Janowi Höhnowi młodszemu (np. Gumowski 1957, nr 2269; Stahr 2008, s. 261). Cytowany na rewersie Ps 27,10 (wg numeracji kalwińskiej Biblii) odnosi się do śmierci rodziców Ludwicy Karoliny – zmarłych w 1667 i 1669 r. Według M. Gumowskiego pokazana na rewersie numizmatu ręka opatrności symbolizuje Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma, którego młodszego syna Ludwika Leopolda księżniczka Ludwika Karolina poślubiła w Królewcu w 1681 r. Ten sam badacz wiązał początkowo emisję medalu z przybyciem małej Radziwiłłówny do Birz, później zmienił zdanie i powiązał numizmat z uroczystością przejęcia opieki nad księżniczką przez elektora brandenburskiego (Gumowski 1925a, s. 91; 1957, s. 99).

Medal wybijany był w złocie (o wadze ośmiu lub dziesięciu dukatów) oraz często złoconym srebrze.

Literatura: Madai 1769, s. 119, nr 5847; Albertrandi [b.d.] a, k. 194 v.–195 v. (odm.); Daniłowicz 1830b, s. 331; Raczyński 1845b, s. 368, nr 247; Reichel 1842b, s. 316, nr 2700; Mikocki 1850, s. 139, nr 2894; Umiński 1885, s. 102, nr 1065; Wilmersdörffer 1907, s. 48, nr 12606; Doubletten 1911, s. 129, nr 2655; Gumowski 1925a, s. 91; Gumowski 1950b, s. 94–96, nr 32; Gumowski 1957, nr 2269; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 258, nr 4016 i t. 3, s. 85, nr 6117 (złoto); Szwagrzyk 1971, s. 47, nr 17; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 202, nr 2558 (ten egzemplarz); Ruzas 1993, s. 48, nr 30; Bogacz 1995, s. 22; Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995, s. 51, nr 52; Bogacz, Sakwerda 1999, s. 76; Stahr 2008, s. 261–262, nr 376 (srebro złocone, srebro).

J.W.Z.

423 Medal dla Jana Ludwika Regemanna

Jan Filip Holzhaeusser
Warszawa, 1772

a) nr inw. ZKW.N.735
brąz, bity, 59,5 mm, 85,89 g; na awersie tuszem: „169” (?)
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.830/2685 (il.)
srebro, bity, 60 mm, 97,61 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Jana Ludwika Regemanna w prawym profilu, w peruce z harcapem, w surducie i płaszczu udrapowanym, z halsbandem i żabotem. W otoku napis: IOAN[nes]:LUD[ovicus]:REGEMANN·BOERHAAVII·DISCIP[ulus]:N[atus]:BREMÆ·MDCXXI. (Jan Ludwik Regemann, uczeń Boerhaavego, urodzony w Bremie 1711). Dołem sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER·F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Pośrodku wieńca dębowego, związanego u dołu wstążką, napis w 15 wierszach: VIRO / MEDICÆ ARTIS STUDIO. / FELICI. / ABSQUE LUCRI QUÆSTU. / XXXV·ABHINC ANNIS DE GENTE / POLONA CONTINUO BENE MERENTI / EXIMIA MORUM PROBITATE / INSIGNI. / HOC GRATI ANIMI MONUMENTUM / POST CURATUM AB EODEM / VULNVS FERRO PARRICIDÆ / DIE III·NOVEM[bris]:MDCCLXXI. / SIBI ILLATUM. / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX / DEDIT. (Mężowi w nauce

lekarskiej szczęśliwemu, bez szukania korzyści od 35 lat dla narodu polskiego dobrze zasłużonemu, odznaczającemu się niezwykłą dobrocią obyczajów, ten pomnik wdzięcznego umysłu, po wyleczeniu przezeń rany orężem ojcobójcy zadanej dnia 3 listopada roku 1771, Stanisław August król ofiarował; tłum. Gumowski 1957, nr 2323). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medale poświęcone osobistościom z czasów panowania Stanisława Augusta dzielą się na takie, które mają portret króla na awersie, i takie, na których widnieje portret osoby wyróżnionej. Do drugiego typu należą dwie odmiany medalu z portretem Jana Ludwika Regemanna (1711–1782). Wdzięczność monarchy wyraża napis na rewersie. Regemann, uczeń słynnego doktora Hermana Boerhaavego z uniwersytetu w Lejdzie, przebywał w Polsce od ok. 1736 r. jako przyboczny medyk Augusta Aleksandra Czartoryskiego, wuja Stanisława Augusta (wzywany był też do ambasadora rosyjskiego Reprnina). Stał się potrzebny królowi w trudnym dla Stanisława Augusta czasie po próbie porwania go przez konfederatów barskich w 1771 r. Król został wtedy zraniony pałaszem w głowę i wyleczył go właśnie Regemann, a „ku pomocy stawili się Jan Bekler lekarz, Karol Lagen i Wilhelm Riets chirurgowie” (Raczyński 1843, s. 175).

M. Gumowski (1957, nr 2323) pisze, że „medal złoty wagi 45 dukatów dostał sam Regemann, inne bite w srebrze lub brązie rozeszły się po różnych zbiorach”. Z uwagi na uszkodzenie stempla wykonano nowy, mniejszy (zob. nr kat. 424). Zachowane stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Thomische Wochentliche 1772, z. 26, s. 206–207; Bernoulli 1780, s. 210–211; Lengnich 1780, s. 345, nr 3; Albertrandi [b.d.] b, nr XXXI; Lengnich 1792, s. 591, nr 484; Hauschild 1805, s. 95, nr 741; Album rycin 1822–28, nr 393 (srebro); Bentkowski 1830, s. 207, nr 761; Reichel 1842b, s. 324, nr 2730; Raczyński 1843, s. 170–175, nr 558; Lipiński 1847, s. 215–216; Mikocki 1850, s. 144, nr 2933 (srebro), nr 2934 (brąz); Zeltt 1867, s. 130, nr 2489 (srebro); Kurnatowski 1885, s. 35, nr XX; Umiński 1885, s. 102, nr 1069 (brąz); Chełmiński 1904, s. 128, nr 1876; Forrer 1904, s. 540; Doubletten 1911, s. 129, nr 2656; Inwentarz stempli 1930, poz. 68–69; Gumowski 1957, nr 2323; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 260, nr 4024; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 65, nr 628 (ZKW.N.735); Szwagrzyk 1971, s. 79, nr 19 (brąz); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 218–219, nr 2685 (ZKW.N.830/2685); PTPN 1982, s. 121, nr 267 (srebro); Więcek 1993, s. 50, nr 30; Stahr 2008, s. 263, nr 378.

J.W.Z.

424 Medal dla Jana Ludwika Regemanna

Jan Filip Holzhaeusser

Warszawa, 1772 (?)

nr inw. ZKW.N.736

brąz, bity, 44 mm, 38,42 g; na awersie plamy po usuwanym napisie (numerze) tuszem z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Jana Ludwika Regemanna w prawym profilu, w peruce z harcapem, w surducie i płaszczu udrapowanym, z halsbandem i żabotem. W otoku napis: IOAN[nes]:LUD[ovicus]:REGEMANN.BOERHAAVII.DISCIP[ulus]: N[atatus]:BREMÆ.MDCCXI. (Jan Ludwik Regemann, uczeń Boerhaavego, urodzony w Bremie 1711). Pod popiersiem sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER.F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeusser zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 17 wierszach otoczony dołem dwiema gałązkami dębowymi związanymi wstążką: VIRO / MEDICÆ ARTIS / STUDIO, FELICI, / ABSQUE LUCRI QUÆSTU, / XXXV.ABHINC ANNIS DE / GENTE POLONA CONTINUO / BENE MERENTI EXIMIA / MORUM PROBITATE INSIGNI, / HOC GRATI ANIMI / MONUMENTUM, / POST CURATUM AB EODEM / VULNVS FERRO / PARICIDÆ D[ie].III.NOVEM[bris]: / MDCCLXXI. / SIBI ILLATUM, / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX / DEDIT. (Mężowi w nauce lekarskiej szczęśliwemu, bez szukania korzyści od 35 lat dla narodu polskiego dobrze zasłużonemu, odznaczającemu się niezwykłą dobrocią obyczajów, ten pomnik wdzięcznego umysłu, po wyleczeniu przezeń rany orężem ojcobójcy zadanej, dnia 3 listopada roku 1771 Stanisław August król ofiarował). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Pierwszy, większy medal ofiarowany przez króla lekarzowi Janowi Ludwikowi Regemannowi z podziękowaniem za wyleczenie go z rany odniesionej podczas próby porwania w 1771 r. powstał w 1772 r. (zob. nr kat. 423). Nie ma pewności, kiedy wybito ten podobny, lecz mniejszy medal, gdy stemple do poprzedniego uległy uszkodzeniu. „Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung”, wydawany w Jenie, w roczniku 1790 (nr 56, szp. 447) informował, że zmniejszony medal wybito w 1788 r., C.B. Lengnich zaś w 1792 r. („Journal von und für Deutschland”, z. 7, s. 591) pisał, że stało się to w 1790 r. Obecnie badacze (Więcek 1993, s. 50; Stahr 2008, s. 263) podają rok 1772, co wydaje się bardziej prawdopodobne ze względu na rok śmierci lekarza – 1782.

Są pewne różnice w wyobrażeniach w stosunku do pierwszego medalu: na awersie jest skrócona sygnatura: I.P.H.F., a na rewersie taka sama w treści inskrypcja, lecz skomponowana w 17, a nie 15 wierszach, inaczej zdobiona gałązkami dębowymi.

M. Gumowski (1957, nr 2324) podaje, że także ten medal, w złocie wagi 18 dukatów, otrzymał doktor Regemann, a poza tym bito je w srebrze i później w brązie. Zachowane stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Intelligenzblatt 1790, nr 56, szp. 447, nr 2; Lengnich 1792, s. 591, nr 484; Hauschild 1805, s. 95, nr 742 (srebro); Bentkowski 1830, s. 207, nr 762; Reichel 1842b, s. 324, nr 2731; Raczyński 1843, s. 171–175, nr 559; Welzl de Wellenheim 1845, s. 728, nr 14603; Lipiński 1847, s. 215–216; Zeltt 1867, s. 130, nr 2488; Kurnatowski 1885, s. 35, nr XXI; Umiński 1885, s. 102, nr 1068; Inwentarz stempli 1930, poz. 70–71; Gumowski 1957, nr 2324; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 260, nr 4025; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 65, nr 629 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 121, nr 268 (srebro); Więcek 1993, s. 50, nr 31; Koperwas 1998, s. 69, nr 167; Stahr 2008, s. 263–264, nr 379.

J.W.Z.

425 *Objęcie posady rabina gminy aszkenazyjskiej w Amsterdamie przez rabina Eleazara ben Szmuela Szmelke Rokeacha*

Joel, syn Lewiego Lippmana

Amsterdam, 1735

nr inw. ZKW.N.783

brąz srebrzony, lany (?), 48 mm, 27,62 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie brodatego rabina *en trois quarts* w prawo, w prostej czapce, kryzie, z księgą. W otoku napis w języku hebrajskim (w przekładzie): Nasz nauczyciel, mistrz i rabin, rabbi Eleazar, syn naszego nauczyciela, mistrza i rabina rabiego Szmuela, przewodniczącego sądu rabinackiego świętej gminy Brody. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Od góry napis hebrajski (w przekładzie): Został przyjęty [do pełnienia funkcji] tutaj w środę 27 elul 495 [w środę 14 września 1735] po wsze czasy; cytat z Miszny: Módl się za pomyślność kraju (Pirkej Awot 3,2); kolejno następuje 10 cytatów z Ps 119 (po 5 w dwóch kolumnach) oraz cytat z 1 Krl 17 – z prawej od góry: Wołam z całego serca (Ps 119,145); Niech będzie serce moje całe (Ps 119,80); To udział mój, Boże, rzekłem (Ps 119,57); Sławić Cię będę szczerym sercem (Ps 119,7); Wspominam nocą imię Twoje (Ps 119,55); z lewej od góry: Wybaw mnie od uciemnienia ludzkiego (Ps 119,134); Niech przyjdzie na mnie miłosierdzie Twoje, abym żył (Ps 119,77); Pochodnią nodze mojej słowo Twoje (Ps 119,105); Ustaw Twoich strzec będę (Ps 119,8); Spragniona pomocy Twojej dusza moja (Ps 119,81); następnie niżej: I wysłuchał Wiekuisty głosu Eljasza [...] tak że ożyło (1 Krl 17,22). Ostatnia linijka kontynuuje pierwszą; tutaj w Amsterdamie. Powyżej zapisana skróto-wo (kontrakcjami) sygn.: zrobione przez Joela, syna Lewiego Lippmana. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony. (Przekład psalmów: *Psalmy*, tłum. I. Cyłkow, Warszawa 1883).

Medal wybity ku czci pochodzącego z Krakowa rabina Eleazara ben Szmuela Szmelke Rokeacha (אלעזר בן שמואל, ok. 1665–1742) z okazji objęcia przez niego posady rabina gminy aszkenazyjskiej w Amsterdamie. Rokeach był znanym talmudystą i kabalistą, dajanem w Krakowie, od 1708 r. sprawował urząd rabina w Rakowie, następnie od 1714 r. w Brodach, 1735 r. w Amsterdamie, a w 1740 r. udał się do Palestyny, gdzie zmarł w Safed. Był autorem m.in. kabalistycznego komentarza do Miszny – *Maase Rokeach* (Amsterdam 1740) i *Arba' Ćure Eben* (Lwów 1789).

Numizmat wyemitowany z okazji objęcia przez Rokeacha posady w Amsterdamie jest pierwszym, na którym widnieje podpis żydowskiego medaliera – znanego co prawda tylko z tej pracy – Joela, syna Lewiego Lippmana. Wybicie medalu spotkało się z nie do końca dobrym przyjęciem; niektórzy ówczesni rabini twierdzili, że jest to wbrew żydowskiemu prawu (Friedenberg, Roth 1963, s. 15). Mimo to wykonano odbitki srebrne, brązowe i cynowe.

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 441 (srebro); Bentkowski 1830, s. 154, nr 544; Raczyński 1841, s. 241, nr 414; Jewish Encyclopedia 1903, s. 103–104; Merzbacher 1913, s. 106, nr 2213 (srebro); Gumowski 1957, nr 511; Friedenberg, Roth 1963, s. 12, 15; Friedenberg 1970, s. 61–64; Stahr 2008, s. 221–222, nr 315.

J.W.Z.

426 Aegidius (Idzi) Strauch

Jan Höhn młodszy

Gdańsk, 1674–1675 (?)

nr inw. ZKW.N.7798

srebro, bity, 46,5 mm, 43,15 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1993 r. (4 aukcja, Warszawskie Centrum Numizmatyczne, 22 V 1993 r.)

Awers: Popiersie Aegidiusa Straucha w prawym profilu, z długimi włosami, z wąsami, w komży z koloratką na szyi, w berecie. W otoku napis: ÆGIDIUS – STRAUCH·S[acro]·S[anctae]·THE[ologiae]·Doct[or]· (Aegidius Strauch, świętej teologii doktor). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Herb własny Straucha w wieńcu z róż i lili. U dołu napis: Nat[us] 1632 (Urodzony w 1632). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Jest to jeden z kilku medali wybitych na cześć znanego protestanckiego kaznodziei Idziego Straucha (1631–1682), rektora gdańskiego Gimnazjum Akademickiego i pastora w kościele św. Trójcy, autora kazania z okazji elekcji Jana III, wygłoszonego 27 V 1674 r. Autorstwo tego niesygnowanego numizmatu przypisywane było przez J. Zielińskiego medalierom gdańskim – Höhnom. J. Zieliński (1901, s. 366) wymienia go pośród „niektórych polskich numizmatów z tej epoki, nieopatrzonych ani nazwiskiem ani inicjałami wykonawcy”, więc można je „śmiało uważać za robotę Höhnów ojca lub syna”. Dodać należy, że ok. 1675 r. żył tylko Jan Höhn młodszy.

Istnieje także odmiana z inicjałami C – S na rewersie, oznaczającymi być może wardajna gdańskiej mennicy w latach 1664–1691 Christiana Schirmera młodszego. W. Garbaczewski w katalogu *Gdańsk protestancki* rozważa możliwość, że wardajn był współwydawcą medalu wykonanego na zlecenie zwolenników Straucha, który po sporze z radą miejską opuścił Gdańsk w 1675 r.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 84, nr 284; Reichel 1842b, s. 318, nr 2710; Raczyński 1845b, s. 396, nr 257; Koehne 1848, s. 382, nr 1198; Mikocki 1850, s. 140, nr 2904; Vossberg 1852, s. 106, nr 1098; Zieliński 1901, s. 366, nr 6; Chelmiński 1904, s. 129, nr 1882; Bahrfeldt 1910, s. 190, nr 8860; Rühle 1930, s. 150, nr 18; Gumowski 1957, nr 2701; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 267, nr 4042; Dzienis 1984, s. 107, nr 1485; Aurea Porta 1997, s. 130–131, nr IV73; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 269, nr 643ab (złoto, brąz); Stahr 2008, s. 264, nr 380; Dutkowski 2011, s. 206–207; Gdańsk protestancki 2017, s. 350–357, nr 140.

J.W.Z.

427 Dwudziestopięciolecie małżeństwa Christopha i Konstancji Florentyny Warchollów

medalier nieokreślony

Gdańsk (?), 1753

nr inw. ZKW.N.753

cyna złocona, bity, 46,5 mm, 32,64 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Dwa gorejące serca na ołtarzu zdobionym wolutami, festonem oraz uskrzydloną głową putta. Nad nimi symbol Trójcy Świętej promieniejąca na ołtarz. W otoku napis: WIR SIND ZU GERING ALLER BARMHERTZIGKEIT UND ALLER TREUE / DIE DU AN UNS – GETHAN HAST (Nie jesteśmy godni całego miłosierdzia i całej wierności, którąś nam okazywał). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w 12 wierszach pod trzema gwiazdami: CHRISTOPH WARCHOLL / UND / CONSTANTIA FLORENTINA / GEB[oren]·KEMPIN ZUM· ANDENCKEN / DER IN IHRER VERGNÜGTEN / EHE / ZURÜCKGELEGTEN / 25 IAHRE / GEFEIRET IN DANTZIG / D[en]·8ten·IUNII / 1753. Niżej ornament muszlowy. (Christoph Warcholl i Konstancja Florentyna z domu Kempin na pamiątkę obchodu w szczęśliwym małżeństwie swoim lat 25 spędzonych. W Gdańsku dnia 8 czerwca 1753). Obwódka liniowa.

Okolicznościowy medal z 1753 r. wybito na srebrne gody gdańskiego kupca i rajcy Christopha Warcholla (1683–1758) z Konstancją Florentyną *de domo* Kempin (Kempe, ok. 1709–1762). Ślub odbył się 8 VI 1728 r. i z okazji dwudziestopięciolecia kupiec sam ufundował medal na pamiątkę i podarunki dla bliskich.

Christoph Warcholl w 1730 r. został reprezentantem Trzeciego Ordynku Głównego Miasta Gdańska, w 1754 r. opiekunem (świeckim członkiem konsystorza) gdańskiego kościoła Mariackiego, a w 1755 r. ławnikiem.

Literatura: Lengnich 1792, s. 782, nr 623 (srebro); Raczyński 1841, s. 277, nr 421; Reichel 1842b, s. 320–321, nr 2718 (srebro); Vossberg 1852, s. 122, nr 1154; Mathy 1858, s. 155, nr 2623 (cyna złocona); Zeltt 1867, s. 132, nr 2512 (srebro); Bahrfeldt 1910, s. 191–192, nr 8874; Rühle 1930, s. 155, nr 28; Gumowski 1957, nr 2870; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 271–272, nr 4052 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 67, nr 646 (ten egzemplarz); Dzienis 1984, s. 109, nr 1499; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 275, nr 658 (srebro).

J.W.Z.

428 Medal ku czci rajcy i burgrabiego gdańskiego Gotthilfa Wernicka

medalier nieokreślony

Gdańsk (?), 1756

nr inw. ZKW.N.756

brąz, bity, 33,5 mm, 21,94 g; pęknięcie stempla awersu
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Gotthilfa Wernicka w lewym profilu, w długiej peruce, w stroju rajcy gdańskiego. W otoku napis: GOTTHILF WERNICK-BURG[rabius]-ET-CONS[ul]-REG[iae]-CIVIT[atis]-GEDAN[ensis] (Gotthilf Wernick, burgrabia i rajca królewskiego miasta Gdańska). Obwódki liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Herb własny Gotthilfa Wernicka (kotwica opleciona przez węża). W otoku napis: SEMPER HONOS NOMENQUE TUUM LAUDESQUE MANEBUNT (Zawsze cześć, imię twoje i chwała pozostaną). U dołu data: 1756. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal wybity dla uczczenia objęcia stanowiska burgrabiego gdańskiego przez Gotthilfa Wernicka (1720–1773) w 1756 r.

W starszej literaturze autorstwo tego niesygnowanego numizmatu przypisywano genewskiemu medalierowi Jeanowi Dassierowi, co wydaje się błędne; medal ten nie znajduje się także w monografii Dassierów W. Eislera.

Medal ten z uwagi na uszkodzenie stempla awersu miał być wycofany przez samego fundatora, czyli Wernicka. Jednak wiązało się to raczej z wymową cytatu z *Eneidy* przytoczonego na rewersie: *Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt* (Twoja cześć, chwała, imię, jakakolwiek Ziemia przywoła mnie...; Wergiliusz, *Eneida*, tłum. Z. Kubiak, Warszawa 1998, s. 70). Jak pisze M. Stahr (2008, s. 267): „Prawdziwą przyczyną [wycofania medalu] była niezycliwa reakcja gdańskiego otoczenia na zaczerpniętą z Wergiliusza dewizę [...] Pozostawała ona w sprzeczności z kontrowersyjną działalnością Wernicka”. Był on oskarżany o różne malwersacje finansowe, a skończył życie w więzieniu twierdzy Wisłoujście, gdzie odbywał wyrok dożywocia.

Istnieją odbitki srebrne, brązowe, cynowe oraz odlewy późniejsze. Zapewne była też przynajmniej jedna złota odbitka (Vossberg 1852, s. 123).

Literatura: Lengnich 1782a, s. 308–311; Albertrandi [b.d.] a, k. 323, nr VI; Hauschild 1805, s. 121, nr 967; Album rycin 1822–28, nr 375 (srebro); Löschin 1823, cz. 2, s. 223; Bentkowski 1830, s. 167, nr 589; Raczyński 1841, s. 278, nr 423; Reichel 1842b, s. 320–321, nr 2719 (srebro); Mikocki 1850, s. 143, nr 2923; Vossberg 1852, s. 123, nr 1156; Zeltt 1867, s. 133, nr 2515; Bahrfeldt 1910, s. 192, nr 8877; Rühle 1930, s. 155–156, nr 29; Gumowski 1957, nr 2901; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 273, nr 4054 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 67, nr 649 (ten egzemplarz); Dzienis 1984, s. 109, nr 1501; Aurea Porta 1997, s. 198, nr V 86 (srebro); Dutkowski, Suchanek 2000, s. 271, nr 648 (złoto i cynk); Stahr 2008, s. 267, nr 385 (srebro i ołów).

J.W.Z.

429 Medal dla Karola Wyrwicza

Jan Filip Holzhaeuser
Warszawa, 1772

a) nr inw. ZKW.N.763
ołów, bity, 44 mm, 53,87 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.4755 (il.)
brąz, bity, 45 mm, 34,14 g
dar w 1987 r.

Awers: Popiersie Karola Wyrwicza w prawym profilu, w peruce i piusce, w sutannie i zarzutce. W otoku napis: CAROLUS WYRWICZ RECTOR COL[legii]:NOB[ilium]:WARS[aviensis]:SOC[ietatis]:IESU: (Karol Wyrwicz, rektor Collegium Nobilium Warszawskiego Towarzystwa Jezusowego). Pod popiersiem sygn. I[ohann].P[hilip].HOLZHAEUSSER.F[ecit]. (Jan Filip Holzhaeuser zrobił). Obwódka liniowa.

Rewers: Napis w siedmiu wierszach: IUVENTUTIS / INSTITUTIONE / SCRIPRISQUE / DE PATRIA ET LITTERIS / BENE MERENTI / STAN[islaus]:AUG[ustus]:REX / MDCCLXXII (Młodzieży wydoskoleniem i pismami wydanymi zasłużonemu ojczyźnie i naukom Stanisław August król, 1772). Obwódka ozdobna podwójna – perełkowa i zewnętrzna liniowa.

Medal na cześć jezuity Karola Wyrwicza (1717–1793) wybito w 1772 r., by upamiętnić jego prace historyczne i geograficzne oraz działalność edukacyjną. W 1762 r. Karol Wyrwicz został rektorem warszawskiego jezuitskiego Collegium Nobilium. Po kasacie zakonu w 1773 r. pisał podręczniki dla Komisji Edukacji Narodowej. W 1783 r. otrzymał Order św. Stanisława.

Medal dla Karola Wyrwicza ma typową formę (portret i napis); wybito go prawdopodobnie w dwóch egzemplarzach w złocie: dla księcia i dla króla, poza tym w srebrze i zapewne później w brązie. Stemple awersu i rewersu zabrano w 1868 r. do Petersburga, zwrócono Polsce po pokoju ryskim, w 1924 r.

Literatura: Bernoulli 1780, s. 213; Lengnich 1782b, s. 339, nr 7; Albertrandi [b.d.] b, nr LI; Lengnich 1792, z. 9, s. 786, nr 659 (brąz); Hauschild 1805, s. 123, nr 986; Album rycin 1822–28, nr 394 (srebro); Bentkowski 1830, s. 207, nr 763; Reichel 1842b, s. 324–325, nr 2733 (srebro); Raczyński 1843, s. 176–184, nr 560; Mikocki 1850, s. 144–145, nr 2939; Zeltt 1867, s. 133, nr 2520 (srebro); Kurmatowski 1885, s. 35, nr XXIII; Umiński 1885, s. 105, nr 1104 (srebro); Olszowski 1901, s. 46, nr 948 (srebro); Chelmiński 1904, s. 129, nr 1892; Przewodnik 1908, s. 30, nr 292 (srebro); Doubletten 1911, s. 130, nr 2672; Inwentarz stempli 1930, poz. 72–73; Gumowski 1957, nr 2986; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 276, nr 4061 (srebro); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 68, nr 656 (ZKW.N.763); Szwagrzyk 1971, s. 80, nr 25 (brąz); PTPN 1982, s. 121, nr 268; Więcek 1993, s. 50–51, nr 32; Koperwas 1998, s. 70, nr 170; Stahr 2008, s. 269–270, nr 388; Bylicki 2016, s. 17.

J.W.Z.

430 Medal dla biskupa Andrzeja Załuskiego

Daniel Fehrmann

Sztokholm, 1745

nr inw. ZKW.N.830/2641

srebro, bity, 51 mm, 52,31 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Popiersie Andrzeja Załuskiego w prawym profilu, w peruce z piaską, w mucecie z Orderem Orła Białego. U dołu pod popiersiem sygn. D[aniel].F[ehrmann]. W otoku napis: AND[reas]-ZALUSKI ĘP[iscop]US CULM[ensis]-ET POMES[aniensis]-A[rchi]-CANC[ellarius]-R[egni]-POL[oniae] (Andrzej Załuski, biskup chełmiński i pomezkański, kanclerz wielki koronny). Brzeg podniesiony.

Rewers: Widok fragmentu wewnętrznej galerii Biblioteki Załuskich w Warszawie. Na poziomie posadzki biblioteki z prawej ślad sygn. DAN[iel]-FEHRMAN. U góry łukiem napis: CIVIUM IN USUS (Na użytek obywatelom). W odcinku w dwóch wierszach napis: BIBL[iotheca]-PUBL[ica]-VARS[oviensis]-FUND[ata] / A[nn]o-D[omini]-MDCCXLV (Biblioteka publiczna w Warszawie, założona roku Pańskiego 1745). Brzeg podniesiony.

Medal biskupa – ówczynie warmińskiego – Andrzeja Stanisława Załuskiego, uczonego, współpracownika Augusta III, kanclerza wielkiego koronnego (1736–1746), prekursora oświecenia w Polsce, czego przejawem było ufundowanie wspólnie z bratem Józefem Andrzejem, referendarzem koronnym i biskupem kijowskim, pierwszej w Polsce biblioteki publicznej w Warszawie, w specjalnie zakupionych i przebudowanych na ten cel budynkach. Ostatecznie otwarcie biblioteki odbyło się 8 VIII 1747 r.

Numizmat zaprojektował Daniel Fehrmann (1710–1780), rytownik stempli medali i monet w sztokholmskiej mennicy, uczeń Johanna Carla Hedlingera. J.Ch. Albertrandi ([b.d.] a, k. 296) zanotował także, że medal ów został wybito w Szwecji, za staraniem posła szwedzkiego Höpkena.

Długi czas kontrowersje budził wizerunek budowli na rewersie, określane najczęściej jako niezrealizowany lub wczesny projekt biblioteki (zob. Stahr 2008, s. 270, nr 389). Dawni badacze – ksiądz Albertrandi, E. Raczyński – dokonywali jedynie opisu przedstawionej architektury, nie próbując przypisać jej do konkretnej budowli lub projektu. Jednak prof. arch. P. Krajewski, po badaniach architektury Biblioteki Załuskich zaczętych w 1997 r., dowodzi, że „jest to wyobrażenie części elewacji galerii, która zamykała od strony północno-wschodniej dziedziniec Biblioteki” (Krajewski 2001, s. 92). Ta część budynku powstała najprawdopodobniej najwcześniej: „jeszcze przed realizacją fasady prezentowanej w grafice lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVIII wieku [oraz na medalu z 1759 r. – przyp. J.W.Z.] i dlatego ten właśnie fragment pałacu znalazł się na medalu Fehrmanna” (Krajewski 2001, s. 92).

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 295 v.–296, nr I/1; Album rycin 1822–28, nr 376; Bentkowski 1830, s. 165, nr 585; Raczyński 1841, s. 278, nr 417; Reichel 1842b, s. 319, nr 2715; Mikocki 1850, s. 143, nr 2925; Zeltt 1867, s. 133, nr 2523; Umiński 1885, s. 106, nr 1107; Chelmiński 1904, s. 130, nr 1894; Doubletten 1911, s. 130, nr 2674; Gumowski 1957, nr 3012; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 278, nr 4063; Szwagrzyk 1971, s. 76, nr 12 (błędna atrybucja); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 69, nr 2641 (ten egzemplarz); PTPN 1982, s. 119, nr 248; Stahr 2008, s. 270, nr 389; Krajewski 2001, s. 91–92; Krajewski 2010, s. 44.

J.W.Z.

431 Medal dla Andrzeja Załuskiego

Giovanni Battista Tonelli

Lukka, 1759

nr inw. ZKW.N.765

brąz, bity, 46,5 mm, 38,32 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie biskupa Andrzeja Załuskiego w lewym profilu, w peruce z piuską, w mucecie z Orderem Orła Białego. U dołu pod popiersiem sygn. G[iovanni]-B[attista]-TONELLI-F[ecit]: (Giovanni Battista Tonelli zrobił). W otoku napis: ANDREAS-ZALUSKI-EPISC[opus]-CRAC[oviensis]-DUX-SEVERIAE (Andrzej Załuski, biskup krakowski, książę siewierski). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Widok niezrealizowanego wariantu korpusu głównego Biblioteki Załuskich. W otoku napis: PUBLICO-REGNI-BONO-BIBLIOTH[ecam] VARSAVIAE-INSTITUIT (Dla dobra powszechnego królestwa bibliotekę w Warszawie założył). W odcinku data: MDCC – LIX; oraz herb Załuskich – Junosza. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal podobnie jak poprzedni (zob. nr kat. 430) honoruje biskupa Załuskiego jako fundatora biblioteki publicznej w Warszawie, której projekt korpusu głównego ukazał na rewersie toskański medalier z Lukki Giovanni Battista Tonelli (czynny ok. 1759–1769). Ostatecznie zrealizowano jednak skromniejszy – czteroosiowy – wariant budynku.

Występują odbitki zarówno srebrne, jak i brązowe medalu.

Literatura: Albertrandi [b.d.] a, k. 296–296 v., nr I/2 (srebro); Bentkowski 1830, s. 166, nr 586; Raczyński 1841, s. 261–262, nr 418; Reichel 1842b, s. 321, nr 2720; Mikocki 1850, s. 143, nr 2926; Umiński 1885, s. 106, nr 1108; Gumowski 1957, nr 3013; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 278, nr 4064; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 69, nr 658 (ten egzemplarz); Szwagrzyk 1971, s. 76, nr 13.

J.W.Z.

Medale ślubne

432 Medal ślubny

Sebastian Dadler

Gdańsk, 1635 (?)

nr inw. ZKW.N-dep.FC/486

srebro złocone, bity, 59 mm, 45,94 g

z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich

Awers: Mężczyzna i kobieta w szatach na modę francuską podają sobie ręce nad ołtarzykiem. Nad ich dłońmi ułożony w kształt serca napis: MANVS MANVM LAVAT (Ręka rękę myje), oraz aniołek lejący na nie wodę z dzbanka. Wyżej wśród obłoków i w promieniach gołębic. Nad głowami ludzi dwa anioły trzymające wieńce i rogi obfitości z wysypującymi się kwiatami. Za mężczyzną drzewo, na nim w gnieździe pelikan karmiący pisklętą, poniżej łopata. Za kobietą drzewo z dwoma siedzącymi na gałęzi gołębiami zwróconymi do siebie dziobami. Pod nim ul. W otoku napis: LEGITIMO THALAMI QUI DEXTRAS FOEDERE IUNGUNT:HOS DEUS OMNIMODA PROSPERITATE BEAT (Tych, którzy węzłem prawdziwego związku łączą prawice, Bóg wszelkim dobrobytem błogosławi). Na łopacie sygn. SD (Sebastian Dadler). Brzeg podniesiony.

Rewers: Wokół zastawionego stołu stoi sześć modlących się osób – czworo dorosłych i dwoje dzieci. U góry tetragram w promieniach słońca i obłokach, z których wylaniają się dwie ręce. Jedna podlewa wodą z dzbanka krzew winorośli rozpięty nad głowami ludzi. Na jego pniu skrzyżowane w wiązkę gałązki palmowa i oliwna. W otoku zewnętrznym napis: PROLETORUM:VICTU MENSAM, VELAMINE CORP[us]:ATQ[ue].OPERIT DRACHMÆ GRANDINE TECTA DOM[us]: (Potomstwu [Bóg] okrywa stół pożywieniem, ciało odzieniem i gradem pieniędzy dach domu), w wewnętrznym: ECCE SIC BENEDICETUR – VIR QUI TIMET IEHOVAM (Oto tak błogosławiony jest mąż, który się boi Pana). W odcinku: PRECE ET LABORE (Módl się i pracuj). Poniżej sygn. S[ebastian].D[adler]. Brzeg podniesiony.

Medal ślubny autorstwa Sebastiana Dadlera, na co wskazuje sygn. S.D. Czas jego wykonania A. Więcek (1962a, s. 31) odniósł do 1635 r. i powiązał już z gdańskim okresem twórczości artysty. Uzasadniał to dostrzegalnymi cechami ewolucji od medali ślubnych z przedstawieniami kopiującymi wzorce Christiana Malera do własnych koncepcji kompozycyjnych wypracowanych przez Dadlera. Omawiany tutaj numizmat miałby wpisywać się już w ten zaawansowany etap rozwoju twórczości artysty – stąd wniosek o przypisaniu go do 1635 r., kiedy to rytownik już od przeszło roku przebywał w Polsce i opracowywał kolejne medale okolicznościowe na podstawie własnych motywów. Opisujący ten medal H. Maué (2008, s. 144–145, nr 101–102) nie odniósł się do kwestii jego datowania.

Na stemplach obu stron pomieszczono liczne elementy o znaczeniu symbolicznym. Obraz pary z awersu ściskającej sobie dłonie nad ołtarzykiem zapożyczono z twórczości Christiana Malera, który wykonywał medale ślubne z napisem MANUS MANUM LAVAT (zob. Więcek 1962a, s. 19, ryc. 4). Sebastian Dadler wprowadził jednak nowe elementy kompozycji w stosunku do pierwowzoru – symbol Ducha Świętego, aniołki obsypujące kwiatami młodą parę, drzewa za ludzkimi postaciami, pelikana karmiącego młode własną krwią, parę gołębi. Dwa ostatnie przedstawienia symbolizują miłość i poświęcenie rodzicielskie. Nieco inaczej odczytał motyw pelikana J. Dutkowski (2007, s. 5) – jako symbol trwałości

i zgodności w małżeństwie. Jednak w tym przedstawieniu istotne jest, że ptak karmi pisklęta własną krwią. Dadler dodał również alegorie pracowitości – łopatę i ul. Wszystkie wyobrażenia oddają wartości niezbędne do stworzenia trwałego małżeństwa. Uzupełnia je inskrypcja otokowa – „Tych, którzy węzłem prawdziwego związku łączą prawice, Bóg wszelkim dobrobytem błogosławi”.

Do legendy otokowej i obrazu pary młodej na awersie ściśle odwołuje się rewers, gdzie również widać autorskie rozwiązanie S. Dadlera – medalier przedstawił na nim optymistyczny obraz przyszłości czekającej małżonków kierujących się wartościami ukazanymi na stronie głównej. Mąż i żona zostali wyobrażeni w podeszłym wieku, zgromadzeni na modlitwie z dziećmi i wnukami przy zastawionym stole. Intencją medaliera było ukazanie przyszłości szczęśliwego związku dwojga ludzi przedstawionych na awersie oraz potrzeby wychowania dzieci w wierze chrześcijańskiej. Krzew winny stanowi odwołanie do słów Chrystusa: „Ja jestem prawdziwym krzewem winnym, a Ojciec mój jest tym, który go uprawia” (J 15, 1–8), które można odnieść do kwestii wychowywania dzieci. Związek wyobrażenia z tekstem Ewangelii jest potwierdzony przez obecność ręki podlewającej krzew winny. Inną interpretację zaproponował J. Dutkowski (2007, s. 5) – jego zdaniem obraz winorośli odnosi się do Ps 128 (127),3: „Małżonka twoja jak płodny szczepek winny we wnętrzu twojego domu”. Z wyobrażeniami korespondują także napisy – w otoku zewnętrznym: „Potomstwu [Bóg] okrywa stół pożywieniem, ciało odzieniem i gradem pieniędzy dach domu”, w otoku wewnętrznym: „Oto tak błogosławiony jest mąż, który się boi Pana” [modyfikacja Ps 127 (128),1 – słowo *homo* (człowiek) zastąpiono wyrazem *uir* (mąż)], i w odcinku: „Módl się i pracuj”. H. Maué (2008, s. 144–145, nr 101–102) odnotował dwie odmiany rewersu medalu. Odróżniają się one rozmiarami krzewu winorośli. Badacz odniósł się do ich chronologii względnej. Zauważył bowiem, że litera C w wyrazie VICTU na medalu z obfitym krzewem jest uszkodzona. Wada stempla miała jego zdaniem stać się powodem wykonania nowego tłoka, charakteryzującego się mniej rozrośniętą winoroślą. Egzemplarz przechowywany w zbiorach ZKW należy do odmiany młodszej.

Medal stał się wzorem dla kolejnych rytowników, co zauważył A. Więcek (1962a, s. 31). Wiernie skopiował go m.in. śląski artysta Jan Buchheim (Więcek 1962b, s. 98, nr 38; Karnicka 2015, s. 29, nr 18).

Literatura: Więcek 1962a, s. 31–33, 113–114, nr 95; Fischer, Seagram 1969, s. 21 i 106, nr 67 (ten egzemplarz, tu jako medal niemiecki); Dutkowski 2007, s. 3–4; Maué 2008, s. 145, nr 102.

G.Ś.

433 Medal ślubny

Sebastian Dadler

Gdańsk, 1636 (?)

nr inw. ZKW.N.830/2529

odlew późniejszy

srebro, lany, 68 mm, 60,9 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Na ukwieconej łące mężczyzna z łopatą w prawej ręce i kobieta z kądzielą i wrzcionem w lewej. Lewa noga mężczyzny i prawa kobiety połączone kajdanami, na których łańcuchu stoi dziecko trzymające się rękami szat dorosłych. Ręce dorosłych połączone innymi kajdanami spiętymi kłódką podtrzymują ołtarzyk z dwoma gorejącymi sercami. U góry prawa ręka z jarzmem. W otoku inskrypcja: NUPSISTI: ET SĀ[n]CTE. TOTOQ[ue] EX CORPORE IŪ[n]CT, HINC AMOR ATQ[ue] LABOR SURGIT: UTROQ[ue] PLACE (Zawarłeś związek małżeński, połączony ciałem i duszą, odtąd miłość i praca się zaczyna, jedno i drugie cieszy – tłum. A. Dzięcioł i E. Sztandau). Obwódka wewnętrzna z motywem połączonych ogniw łańcucha, zewnętrzna z kwiatów. Brzeg podniesiony.

Rwers: Pomiędzy dwiema owocującymi palmami wylaniające się z obłoków dwie dłonie w uścisku. Na nich trzy kwiaty. W tle panorama miasta. W górze w promienistej aureoli gołębic. U dołu, na kwiecistej łące pierścien z dwoma gołębiami. W otoku napis: EXCLUDIT PARITER PERDIX: SINE CŌ[m]PARE PALMA EMORITUR: NUBIS: PAR IN AMORE VIGE (Jak kuropatwa odosobniona / zamknięta, tak palma bez współmałżonka umiera. Rozkwitaj w miłości, zaślubiona paro). W dole, po lewej stronie sygn. SD (Sebastian Dadler). Obwódka wewnętrzna z motywem trójliścia, zewnętrzna z kwiatów. Brzeg podniesiony.

Treść tego medalu ślubnego oraz układ przedstawień nie stanowią zapożyczeń od innych artystów, ale są autorską koncepcją Sebastiana Dadlera. To zapewne na tej podstawie A. Więcek (1962a, s. 34) określił czas jego powstania na 1636 r. Numizmat jest nasycony licznymi wątkami nawiązującymi do wad i zalet małżeństwa. Aby wyobrazić płynące z niego ograniczenia, artysta ukazał je w sposób podobny do *Ikologii* Cesarego Ripy (Ripa 2009, s. 264–265, hasło *Małżeństwo*). Mankamenty związku ukazał w formie kajdan łączących dwoje ludzi (u C. Ripy to dyby) oraz jarzma trzymanego w prawej dłoni wylaniającej się z górnej części pola. Ostatni z tych przedmiotów był dotychczas interpretowany jako łuk (Gumowski 1939, s. 66, nr 44). Podobnie identyfikował go również E. Hutten-Czapski (1957, t. 4, s. 367, nr 9866), dodając, że łuk nie ma cięciwy. W rzeczywistości jest to jarzmo (Maué 2008, s. 172, nr 151), które wraz kajdanami ma wyobrażać ujemną stronę małżeństwa, tj. ograniczenie swobodnego życia. Według J. Dutkowskiego (2007, s. 8) kajdany są „symbolem nierozzerwalności małżeństwa”. Artysta chciał również wskazać na potrzebę pracy dla dobra związku w celu jego pielęgnowania oraz zapewnienia dostatniej przyszłości. Dlatego przydał obu postaciom przedmioty symbolizujące rodzaje pracy odpowiednie dla płci – mężczyzna trzyma łopatę, a kobieta kądziel z wrzecionem. Zdaniem J. Dutkowskiego (2007, s. 8) miało to akcentować luterański charakter sakramentu. Jednak warto zauważyć, że symbolika ta pojawia się również w obrzędach weselnych innych niż protestanckie, o czym pisał m.in. Z. Gloger, omawiając motyw kądzieli w tym kontekście (Gloger 1902, s. 27–28). Poza ograniczeniami medalier wskazał także pozytywne cechy małżeństwa: miłość (gorejące serca), potomstwo oraz możliwość korzystania z dozwolonych uciech cielesnych (półnagie postacie kobiety i mężczyzny). Ten ostatni aspekt małżeństwa Dadler jeszcze bardziej uwydatnił na swoim starszym medalu, na którym widać nagie półpostacie mężczyzny i kobiety złączone w pocałunku (Więcek 1962a, s. 101–102 i tabl. XIV, nr 39; Maué 2008, s. 171, nr 150). Powyższą interpretację wzmacnia inskrypcja otokowa.

Na stemplu rewersu S. Dadler zdublował wymowę awersu, aby w ten sposób ukazać potrzebę i istotę posiadania towarzysza życia. Posłużył się tu odwołaniami do przykładów znanych z przyrody – palmami i turkawkami, które w samotności mają umierać. Zostało to również odzwierciedlone w legendzie rewersu.

Literatura: Numophylacium 1738, s. 3067, nr 3064; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 367, nr 9866; Więcek 1962a, s. 34, 115, nr 100; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 198, nr 2529 (ten egzemplarz); Maué 2008, s. 172, nr 151.

G.Ś.

434 Medal ślubny

Sebastian Dadler i Jan Höhn starszy wspólnie (ZKW.N.830/2535–2537)

Jan Höhn starszy lub młodszy (ZKW.N.830/2538)

Gdańsk, 1636 lub 1637 (?) (z sygnaturami SD, IH) i po 1641 (?) (tylko z sygnaturą IH)

a) nr inw. ZKW.N.830/2535

srebro złocone, bity, 69 mm, 84,37 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

b) nr inw. ZKW.N.830/2536 (il.)

srebro, bity, 68,5 mm, 85,33 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

c) nr inw. ZKW.N.830/2537

srebro, bity, 68,5 mm, 84,78 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

d) nr inw. ZKW.N.830/2538

odlew późniejszy

srebro, lany, 66,5 mm, 68,3 g

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Na ukwieconej łące mężczyzna z łopatą w prawej ręce i kobieta z kądzią i wrzecionem w lewej. Lewa noga mężczyzny i prawa kobiety są złączone kajdanami, na których łańcuchu stoi na jednej nodze nagie dziecko trzymające się rękami szat dorosłych. Ręce dorosłych, połączone innymi kajdanami spiętymi kłódką, podtrzymują ołtarzyk z dwoma gorejącymi sercami. U góry prawa ręka z jarzmem. W otoku inskrypcja: [ozdobnik]CONIUGIUM FOECUNDAT AMOR LABOR ATQ[ue] SECUNDAT: DITAT IDEM COELO GRATIA LAPSA DEI: (Praca i miłość użyźniają małżeństwo i sprzyjają mu, tak samo wzbogaca je Boża łaska zesłana z nieba). Na łopacie na medalach nr inw. ZKW.N.830/2535–2537 sygn. SD (Sebastian Dadler) i IH (Iohann Höhn), natomiast na ZKW.N.830/2538 tylko IH. Obwódka wewnętrzna z motywem połączonych ogniw łańcucha, zewnętrzna z kwiatów, brzeg podniesiony.

Rewers: Pomiędzy dwiema owocującymi palmami wylaniające się z obłoków dwie dłonie w uścisku. Na nich kwiat. W tle panorama Gdańska ze wzgórza Grodzisko. W górze gołębica w aureoli z promieniami przenikającymi chmury. U dołu, na kwicistej łące pierścień z dwoma gołębiami. W otoku napis: PALMA VELUT PALMAM CEU CASTA COLUMBA COLUMBUM: SIC VERO CONIUX CONIUGEM AMORE COLAT. (Tak jak palma palmę albo nieskazitelna gołębica gołębica, tak małżonka męża miłością pielęgnuje). Obwódka wewnętrzna z ozdobników, zewnętrzna z kwiatów, brzeg podniesiony.

Kolejny z medali ślubnych Sebastian Dadler wykonał we współpracy ze swoim uczniem Janem Höhnem starszym. Jeden z tej grupy numizmatów nosi jednak wyłącznie sygnaturę IH – Höhna starszego lub

młodszego (ZKW.N.830/2538). Egzemplarz taki znalazł się w katalogu E. Hutten Czapskiego (1957, t. 1, s. 320–321, nr 2351), którego autor odniósł go do panowania Jana Kazimierza, pisząc jednocześnie, że niesłusznie wiązano go ze ślubem Władysława IV z Ludwiką Marią Gonzagą w 1646 r.

Włączenie się Jana Höhna starszego do współpracy w przygotowaniu medali ślubnych zbiega się ze zmianą panoramy miasta zamieszczonej na rewersie. Na najstarszym z grupy tych trzech medali Sebastian Dadler wyrył architekturę niepozwalającą na określenie miasta, do którego może się ona odnosić (zob. nr kat. 433). Na następnych okazach jest to już niewątpliwie panorama Gdańska. Z tego względu A. Więcek (1962a, s. 34) uznał, że docelową grupą odbiorców tego medalu byli gdańszczanie.

Kolejna wprowadzona modyfikacja to całkowita zmiana treści inskrypcji otokowych, lepiej korespondująca z przedstawionymi wyobrażeniami. W legendzie awersu jest mowa o tym, że „Praca i miłość użyźniają małżeństwo i mu sprzyjają, tak samo wzbogaca je Boża łaska zesłana z nieba”. Tak więc para małżeńska trzyma przedmioty symbolizujące właśnie pracę – łopatę i kądziel (zob. nr kat. 433). Zmienił się też napis z rewersu. Inskrypcja: „Tak jak palma palmę albo nieskazitelna gołębia gołębia, tak małżonka męża miłością pielęgnuje”, ma ściśle odzwierciedlenie w zamieszczonych przedstawieniach – dwóch palmach, parze gołębi i dwóch dłoniach splecionych w uścisku, z których wyrasta kwiat.

Trudności nastęrcza datowanie tych zabytków. A. Więcek (1962a, s. 115, nr 101) określił czas powstania medalu wykonanego wspólnie przez Dadlera i Höhna starszego na 1636 r., natomiast J. Dutkowski (2007, s. 7–8) na ok. 1637 r. Nie można wykluczyć, że medale sygnowane tylko literami IH powstawały po roku 1641, kiedy drugi z uprzednio wymienionych artystów, zatrudniony w gdańskiej mennicy, otrzymał od rady miejskiej zgodę na bicie i sprzedaż złotych i srebrnych medali pamiątkowych (zob. nr kat. 436). Jeszcze późniejsze datowanie miałyby, jeśli autorem stempli byłby Jan Höhn młodszy. Problemem tym nie zajęł się H. Maué.

Autorzy *Corpus Nummorum Gedanensis* numizmat wybity na mniejszym krążku lub obcięty (brak legend otokowych) i tylko z sygnaturą IH uznali za medal zaślubinowy Władysława IV z Cecylią Renatą (Dutkowski, Suchanek 2000, s. 230, nr 564). Swojego poglądu w żaden sposób jednak nie uzasadnili.

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 88; Bentkowski 1830, s. 38, nr 136; Vossberg 1852, s. 87–88, nr 958–959; Trachsel 1869, s. 75; Bahrfeldt 1910, s. 162–163, nr 8713–8714; Gumowski 1925b, s. 20, 35; Gumowski 1939, s. 67–68, nr 44–45; Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 320–321, nr 2351 (srebrny, z sygnaturą IH); Więcek 1962a, s. 34, 115, nr 101; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 199, nr 2535–2538 (te egzemplarze); Szyszko-Czyżak 1981, s. 13, nr 17; Maciaszek 1988, s. 44–45; Aurea Porta 1997, s. 197, nr V.83 (opis), V.84 (fotografia – pomyłkowo zamieniono numery); Dutkowski, Suchanek 2000, s. 228–230, nr 562–565; Czar srebra 2007, s. 249, nr V.2.20; Dutkowski 2007, s. 7–8; Maué 2008, s. 173, nr 152; Stahr 2008, s. 282, nr 403.

G.Ś.

435 Medal ślubny

Jan Höhn starszy

Polska (?), po 1641

nr inw. ZKW.N.830/2525

odlew, XIX–XX w.

cyna, lany, 54,5 mm, 35,5 g; otwór

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Mężczyzna i kobieta w wykwintnych szatach podają sobie ręce nad ołtarzykiem. Nad ich dłońmi płonące serce, a wyżej gołębia wśród obłoków i w promieniach. Nad głowami pary dwa anioły trzymające wstęgę i bukiety. Za mężczyzną drzewka z dwoma siedzącymi na gałęzi gołębiami zwróconymi do siebie dziobami. Za kobietą, w gnieździe na gałęzi, ptak karmiący młode. W otoku napis: LEGITIMO THALAMI QUI DEXTRAS FOEDERE IUNGUNT:HOS DEUS OMNIMODA PROSPERITATE BEAT (Tych, którzy węzłem prawdziwego związku łączą prawice, Bóg wszelkim dobrobytem błogosławi). Obwódka wewnętrzna z motywem trójliścia. Brzeg podniesiony.

Rewers: Wokół zastawionego stołu stoi pięć modlących się osób. U góry tetragram w promieniach słońca. Po jego prawej stronie ręka opatrności podlewająca wodą z dzbanka winorośl rozpiętą na pergoli. Tuż pod prawym słupkiem altany sygnatura IH. Pień krzewu opleciony gałązkami – palmową i laurową. W otoku zewnętrznym napis: PROLETHORUM VICTU

MENSAM, VELAMINE CORP₉[us]: ATQ[ue]. OPERIT DRACHMÆ GRANDINE TECTA DOM₉[us] (Potomstwu [Bóg] okrywa stół pożywieniem, ciało odzieniem i gradem pieniędzy dach domu), w wewnętrznym: ECCE SIC BENEDICETUR VIR QUI TIMET IEHOVAM (Oto tak błogosławiony jest mąż, który się boi Pana). W odcinku: PRECE ET LABO / RE (Módl się i pracuj). Obwódka wewnętrzna z motywem trójliścia. Brzeg podniesiony.

Odlew medalu ślubnego sygnowanego literami IH, którego oryginał wykonał Jan Höhn starszy, zapewne w końcu lat 30. XVII stulecia (Stahr 2008, s. 283) lub na początku lat 40. tegoż wieku.

Literatura przedmiotu wyszczególnia dwie odmiany tych numizmatów. Niesygnowana – zdaniem A. Więcka (1962a, s. 114, nr 96) – jest autorstwa Sebastiana Dadlera i pochodzi z 1635 r. Jedyny okaz z epoki, znany temu badaczowi na etapie przygotowywania monografii poświęconej Dadlerowi, znajdował się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie – zdaniem badacza mógł być egzemplarzem próbnym (Więcek 1962a, s. 33). Od medalu starszego, z sygnaturą SD (Więcek 1962a, s. 113–114, nr 95; zob. nr kat. 432), odróżnia go kilka szczegółów kompozycyjnych stempla. Oba medale zostały powiązane z gdańskim okresem twórczości rytownika ze względu na nowe elementy kompozycyjne, nieobecne w jego wcześniejszych pracach wzorowanych na dziełach Christiana Malera (Więcek 1962a, s. 31).

Z polemiką co do przypisanego tym medalom autorstwa wystąpił Kazimierz Szuda, wskazując kolejny egzemplarz przechowywany w Gabinetce Numizmatycznym Muzeum Narodowego w Poznaniu, na którym widnieje sygnatura IH (Szuda 1964; reprodukcja tego okazu – Stahr 2008, s. 282–283, nr 404). Z repliki A. Więcka wynika, że poza egzemplarzem omówionym w monografii Dadlera (Więcek 1962a, s. 32–34, 114, nr 96) badacz ten po przygotowaniu swojej pracy dotarł do kolejnych okazów – wszystkie były sygnowane literami IH. Przywołał również podobny numizmat wykonany przez Jana Buchheima, a następnie przytoczył argumenty o wzajemnym kopiowaniu medali przez różnych artystów, o czym pisał w kilku miejscach swojej monografii (Więcek 1962a, s. 80–91). Mimo logicznie spójnej konstrukcji jego wyводу przypisanie medalu właśnie temu ostatniemu artyście uznać należy za błąd. Słusznie określił go K. Szuda jako „rzekomo niesygnowany” (Szuda 1964), ponieważ również na fotografii zamieszczonej w pracy A. Więcka (1962a, tabl. XXX, nr 96) wyraźnie widać litery IH pod prawym słupkiem pergoli. Co więcej, tożsamość stempli awersu i rewersu okazów z muzeów narodowych krakowskiego (znanego A. Więckowi) i poznańskiego (znanego K. Szudzie) przesądza sprawę autorstwa omawianego w niniejszej nocie medalu na korzyść Jana Höhna starszego.

Zgodzić się tu wszakże należy z A. Więckiem w kwestii powielenia wzorca z przywołanego wyżej medalu sygnowanego literami SD (Więcek 1962a, s. 113–114, nr 95; zob. nr kat. 432). To zapewne ten właśnie medal stał się wzorcem czy też punktem wyjścia do zmodyfikowanego rozwiązania kompozycyjnego Jana Höhna starszego. M. Stahr uważa, że do wykonania tego numizmatu rytownik wykorzystał dwa inne – awers wzorował na medalu ślubnym Władysława IV i Cecylii Renaty z 1637 r. (Więcek 1962a, s. 115–116 i tabl. XXXV, nr 102; zob. nr kat. 43), a rewers na przywołanym już medalu ślubnym z 1635 r. Wydaje się jednak, że nie ma potrzeby szukania analogii w dwóch różnych pracach, ponieważ obie strony starszego z powyższych medali ślubnych Dadlera są wystarczająco podobne, aby stać się źródłem

naśladownictwa dla omawianego numizmatu. Jeśli zaś chodzi o datowanie, to ze względu na obecność sygnatury artysty być może należałoby je przesunąć na okres po roku 1641 (zob. nr kat. 436). Stałoby to wówczas w zgodzie z powyższym stwierdzeniem o wzorowaniu numizmatu na pracy Dadlera.

Interpretację przedstawień oraz napisów widocznych na obu stronach medalu opisano w nocie dotyczącej pierwowzoru (zob. nr kat. 432). Różnią się one szczegółami kompozycyjnymi stempla oraz układem poszczególnych jego elementów, np. na awersie omawianego egzemplarza para gołębi znajduje się za mężczyzną, a nie za kobietą, ponieważ to za nią Jan Höhn starszy umieścił pelikana karmiącego pisklęta własną krwią. Zrezygnował również z symboli pracowitości ukazanych na medalu Dadlera, obecnej na nim inskrypcji „Ręka rękę myje” oraz aniołka polewającego dłońie pary młodej. Zamiast ostatniego elementu wprowadził gorejące serce symbolizujące miłość. Höhn nieco inaczej opracował również rewers, na którym zamiast trzypokoleniowej rodziny umieścił rodziców z trójką dzieci. Ponadto dał jedną tylko rękę trzymającą dzban, podczas gdy u Dadlera były dwie. Niewykluczone, że chodziło mu o uwypuklenie, że nie jest to przypadkowa ręka, ale ręka opatrności. Legendy obu stron pozostały niezmiennione.

Literatura: Beyer 1857, s. 70–71, nr 95; Gumowski 1925b, s. 35 i tabl. VI, nr 36; Więcek 1962a, s. 32–34, 114, nr 96; Szuda 1964, s. 71; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 197–198, nr 2525 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 21, nr 46; Aurea Porta 1997, s. 197, nr V.84 (opis) i V.83 (fotografia – pomyłkowo zamieniono numery); Czar srebra 2007, s. 247–248, nr V.2.16–17; Dutkowski 2007, s. 4; Stahr 2008, s. 282–283, nr 404.

G.Ś.

436 Medal ślubny

Jan Höhn starszy

Gdańsk, przed 1660

nr inw. ZKW.N.830/2533

srebro, bity, 48,5 mm, 15,81 g; uszko

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Kobieta i mężczyzna stoją z dłońmi złączonymi nad ołtarzem, polewa je wodą fruwający aniołek. Nad głową każdej z postaci aniołek trzymający wieniec i gałązkę palmową. U góry gołębica wśród chmur i promieni. W otoku napis: VIRI DILIGITE UXORES VESTRAS.SICUT & CHRIST[us] DILEXIT ECCLES[iam]: (Mężowie, miłujcie żony swoje, bo i Chrystus umiłował Kościół). Brzeg podniesiony.

Rewers: Wylaniające się z chmur dwie ręce trzymające serce i dwie skrzyżowane gałązki laurowe. U góry chrystogram, u dołu panorama Gdańska ze wzgórza Grodzisko. W otoku napis: SICUT ECCLESIA SE SUBYCIT CHRISTO ITA & UXORES SUIS VIRIS (Lecz jak Kościół poddany jest Chrystusowi, tak i żony mężom swoim). Brzeg podniesiony.

Ten medal ślubny wykonał Jan Höhn starszy. Istnieją dwie odmiany awersu – sygnowana literami IH przy nodze ołtarzyka (np. Gumowski 1939, s. 68, nr 46; Baran, Dutkowski 2014, s. 6, nr 5) oraz pozbawiona oznaczenia artysty (np. Raczyński 1845b, s. 194, nr 159a; 43 aukcja, WCN, 5 VI 2010 r., s. 104, nr 1013). Egzemplarz z ZKW należy do drugiej grupy. Obie odmiany awersu bito tym samym stemplem, co zdaje się wskazywać na późniejsze dodanie sygnatury mincerza. W takim ujęciu starsze byłyby medale bez liter IH. Na to spostrzeżenie nieco światła rzuca dokument z 1641 r., przytoczony przez Friedricha A. Vossberga (1865, s. 323) oraz M. Gumowskiego (1925a, s. 83–84; 1925b, s. 31). Jest to podane do publicznej wiadomości pozwolenie gdańskiej rady miejskiej na bicie i sprzedawanie przez Jana Höhna starszego złotych i srebrnych medali pamiątkowych. Zatem być może artysta nie sygnował początkowo swoich wyrobów, ponieważ nie chciał, by były one identyfikowane z jego warsztatem. Powodów takiej decyzji można upatrywać w jego zatrudnieniu w gdańskiej mennicy od 1636 r., może kosztem ograniczenia swobody własnej działalności. Wiadomo, że stemple medali wyrte na zlecenie rady miejskiej Gdańsk należały do mennicy i zakazane było ich wykonywanie i wykorzystywanie do bicia numizmatów poza nią (Rühle 1928, s. 256). Za dystrybucję odbitek odpowiadał mincmistrz (Stahr 1997, s. 159). Takie ograniczenia w działalności Höhna z pewnością zniknęły po uzyskaniu przez niego w 1641 r. zezwolenia rady miejskiej na dodatkową działalność (nie chodzi tu o zgodę na samodzielne wykorzystywanie stempli miejskich). Od tego roku M. Gumowski (1925a, s. 84; 1925b, s. 31) datuje wszystkie medale okazjonalne będące inicjatywą Jana Höhna starszego. O tym, że obie odmiany medalu były przeznaczone dla mieszkańców Gdańsk, świadczyć może obecność na ich rewersach panoramy tego miasta. W świetle dokumentu z 1641 r. przypuszczać wolno, że medale bez monogramu powstały przed tą datą, natomiast z oznaczeniem rytownika po niej. Analiza kostiumologiczna pomaga w uściśleniu datowania jedynie w ograniczonym zakresie – mężczyzna nosi strój, który pojawił się we Francji w latach 20. XVII w. (Dutkowski, Suchanek 2000, s. 230 uważają, że jest to strój szwedzki) i składał się z trzech części: dubletu (fr. *pourpoint*), spodni i płaszcza. Moda taka trwała do początku lat 60. XVII w. (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 440, 454), a następnie wyraźnie się zmieniła – rok 1660 można wskazać jako *terminus ante quem* produkcji stempla.

E. Raczyński (1845b, s. 194, nr 159a; zob. nr kat. 43) odniósł medal do panowania Władysława IV, powołując się na podobieństwo do numizmatu wybitego z okazji ślubu tego władcy z Cecylią Renatą. W czasach rządów tego Wazy umieszczał go też M. Gumowski (1939, s. 68, nr 46), argumentując swoją opinię barokowym stylem oraz przede wszystkim przywołanym wyżej dokumentem z 1641 r. E. Hutten-Czapski natomiast umieścił go wśród medali niedatowanych, ale z okresu Jana II Kazimierza (Hutten-Czapski 1957, t. 1, s. 321, nr 2352).

Kompozycję obu stron numizmatu uczeń wiernie powtórzył za pracą swojego mistrza – Sebastiana Dadlera (Więcek 1962a, tabl. VIII, nr 18), który z kolei skopiował medal norymberskiego artysty Christiana Malera (Więcek 1962a, s. 18–19, gdzie też wiadomości o źródle tego motywu). Również inskrypcja awersu została powielona z pracy Dadlera, po jej uprzednim przetłumaczeniu z języka niemieckiego na łacinę. To fragment Listu św. Pawła do Efezjan: „Mężowie, miłujcie żony swoje, bo i Chrystus umiłował Kościół” (Ef 5,25, tłum. na jęz. polski za: *Biblia Tysiąclecia*, Poznań 2003). Jan Höhn starszy zmienił natomiast napis rewersu, który również zaczerpnął z listu św. Pawła: „Lecz jak Kościół poddany jest Chrystusowi, tak i żony mężom swoim” (Ef 5,24). Nowotestamentową metrykę inskrypcji ustalił E. Raczyński (1845b, s. 194, nr 159a). Przedstawienia na medalu mają charakter religijny, związany z symboliką miłości i ślubu. Uderzające jest również podobieństwo kobiety i mężczyzny do postaci z innego medalu wykonanego przez Dadlera na tę samą okoliczność, a odnoszonego przez A. Więcka do 1629 r. (Więcek 1962a, s. 103, nr 48).

Bardzo podobny numizmat – zarówno w zakresie wyobrażeń, jak i identycznych legend otokowych – przygotował Jan Buchheim (Więcek 1962b, s. 100, nr 43). W stosunku do opisanego powyżej zawiera on mniej elementów kompozycyjnych na obu stronach, które to uproszczenie pozwala przypuszczać, że stanowi naśladownictwo bardziej wyrafinowanego medalu autorstwa Jana Höhna starszego (zob. także Więcek 1962b, s. 83). B. Idzikowska (2011, s. 62 i 95, nr 229) wydatowała numizmaty Buchheima – za F. Friedensburgiem i H. Segerem (1901, s. 94, nr 5031) – na rok 1672. Wskutek błędnego odczytania sygnatury J. Dutkowski i A. Suchanek (2000, s. 230–231, nr 567) przypisali medal Höhna Janowi Buchheimowi.

W XVII w. zapanowała moda uwieczniania na medalach ślubów oraz innych uroczystych wydarzeń. Ze względu na wysokie koszty przygotowania takich zindywidualizowanych pamiątek nie każdy mógł sobie pozwolić na ich obstalowanie. Naprzeciw zapotrzebowaniu wyszli sami artyści, którzy zaczęli przygotowywać medale bez cech indywidualnych, ale z symboliką łatwo rozpoznawalną dla szerokiego grona odbiorców. Bicie dużej liczby egzemplarzy tymi samymi stemplami obniżyło koszty okazjonalnych medali i doprowadziło tym samym do upowszechnienia dostępu do nich. M. Stahr (1997, s. 158) celnie scharakteryzowała ten proces jako „swoistą demokratyzację, spoufalenie się z medalami”, gdzie fundatora zastąpił nabywca. Z tego wzmożonego zainteresowania posiadaniem pamiątek tego typu wynika również brak na nich dat, dzięki czemu stemplom nie groziła dezaktualizacja (Więcek 1962a, s. 17–18). Do grupy takich skomercjalizowanych numizmatów pamiątkowych dobrze wpisuje się medal omówiony w tej nocie.

Literatura: Reichel 1842b, s. 343–344, nr 2797; Raczyński 1845b, s. 194, nr 159a; Mikocki 1850, s. 56, nr 1377; Vossberg 1852, s. 88, nr 960; Beyer 1857, s. 93–94, nr 122; Bahrfeldt 1910, s. 163, nr 8715; Gumowski 1925b, s. 35; Gumowski 1939, s. 68, nr 46; Hutten-Czapki 1957, t. 1, s. 321, nr 2352; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 199, nr 2533 (ten egzemplarz); Szyszko-Czyżak 1981, s. 22, nr 52; Dzienis 1984, s. 106, nr 1478; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 230–231, nr 567; Dutkowski 2007, s. 7; Czar srebra 2007, s. 248–249, nr V.2.18–19; Stahr 2008, s. 283, nr 405; Baran, Dutkowski 2014, s. 6, nr 5; Dutkowski 2015a, s. 485, nr 309.

G.Ś.

437 Medal ślubny

Jan Höhn młodszy
Gdańsk, 1667–1670
nr inw. ZKW.N.830/2534
srebro, bity, 61 mm, 71,9 g
z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Kobieta i mężczyzna stoją z prawymi dłońmi złączonymi w uścisku. Za postacią kobiecą pelikan karmiący młode własną krwią, za mężczyznę barć z latającymi wokół niej pszczołami. U góry wśród promieni i obłoków gołębica. W otoku napis: CONNUBIUM FELIX AMOR ET LABOR EFFICIT ARDENS (Szczęśliwe małżeństwo budują gorącą miłość i praca). Brzeg podniesiony.

Rewers: Dwie stojące kobiety zaciskające prawe dłonie na pniu winorośli wspinającej się na pergoli i rozpiętej nad nimi. Postać po prawej trzyma w lewej ręce gałązkę palmową, na lewej ręce drugiej kobiety siedzi ptak. Za obiema kolumna, na której szczycie gniazdo z parą gołębi, a powyżej tetragram. U dołu, przy stopach obu kobiet koszyk wypełniony owocami. W otoku napis: PROLE BEAT CASTA ET CONSTANS CONCORDIA NUPTOS. (Prawdziwa zgoda obdarowuje potomstwem trwale małżeństwa). Brzeg podniesiony.

Medal ślubny, niesygnowany. W ustaleniu autora stempli pomaga numizmat z monogramem IH na awersie wybity tym samym stemplem rewersu. Nie ma go w zbiorach ZKW. Jego srebrny egzemplarz przechowywany jest w Muzeum Narodowym w Krakowie (Czar srebra 2007, s. 250, nr V.2.22). Ma on bardziej złożoną wymowę ikonograficzną awersu. Sygnatury złożonej z liter IH używał zarówno Jan Höhn starszy, jak i młodszy, co utrudnia określenie autorstwa. Istotne dla tego zagadnienia, jak i samego datowania numizmatu są szczegóły kostiumu postaci z awersu (za tę sugestię dziękuję dr. Jackowi Żukowskiemu z Ośrodka Sztuki ZKW). Obie osoby przedstawiono w strojach francuskich dających się precyzyjnie datować. Dla mężczyzny charakterystyczny jest wydłużony do kolan dublet, który pojawił się po 1660 r. i otrzymał nazwę *justaucorps* – pol. szustokor (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 454 i 457, ryc. 541b, na której ubiór męski z 1668 r.). Jeszcze bardziej szczegółowo da się ustalić chronologię stroju i fryzury kobiety. Suknia widoczna na awersie była stosowana od 1667 r. Wcześniejsze modele (1665–1666) miały wstążki na spódnicy, nieobecne na ubiorze ukazanym na medalu. Ponadto górna krawędź sukni zdobiła koronka, a w 1667 r. pojawił się nowy sposób opracowania tego elementu stroju, wyraźnie zaznaczony na omawianym numizmacie (zob. Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 462, ryc. 548). Za datę końcową wykonania tego medalu można przyjąć rok 1670. Wówczas to doszło do zmiany charakterystycznej poszerzonej fryzury z odstającymi na bok lokami na taką, „którą tworzyły drobne, nad czołem spiętrzone loki” (Gutkowska-Rychlewska 1968, s. 460). Datowanie numizmatów na lata 1667–1670 wskazuje, że autorem medalu mógł być tylko Jan Höhn młodszy – jego ojciec zmarł w 1664 r. (Strzałkowski 1982, s. 55).

Wyobrażenia z obu stron numizmatu współgrają z otokowymi inskrypcjami. Na awersie rytownik zamieścił napis: „Szczęśliwe małżeństwo budują gorąca miłość i praca”. Za każdą postacią znajdują się atrybuty odpowiadające wartościom wymienionym w legendzie otokowej. Przy kobiecie widać pelikana karmiącego własną krwią swoje młode – symbol miłości i poświęcenia, za mężczyznę barć z pszczołami – symbol pracy.

Na rewersie przedstawiono dwie postacie kobiece dotykające dłońmi krzewu winnego rozpiętego na pergoli. Wyobrażenie to zdaje się nawiązywać do słów Chrystusa: „Ja jestem prawdziwym krzewem winnym, a Ojciec mój jest tym, który go uprawia” (J 15, 1), które w kontekście medalu ślubnego można łączyć z kwestią wychowania dzieci. Taką interpretację potwierdza inskrypcja otokowa: „Prawdziwa zgoda obdarowuje potomstwem trwale małżeństwa”. Na szczycie winorośli artysta umieścił symbol miłości – parę gołębi w gnieździe, z sercem pomiędzy nimi. Na rękę jednej kobiety siedzi ptak, druga kobieta trzyma gałązkę palmową oznaczającą zwycięstwo – w połączeniu ze splecionymi prawymi rękami obu postaci można to interpretować jako triumf zgody i miłości.

Na obu stronach znalazły się również symbole religijne – gołębica i tetragram.

Literatura: Borchmann 1744, s. 412–413, nr 38; Gumowski 1925b, s. 35; Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 199, nr 2534 (ten egzemplarz); Czar srebra 2007, s. 250, nr V.2.21; Dutkowski 2007, s. 5–6.

G.Ś.

Medale
religijne

438 Pamiątka koronacji obrazu Matki Boskiej z kościoła Nawiedzenia NMP na Piasku w Krakowie

medalier nieokreślony

Rzym, 1764

nr inw. ZKW.N.346

srebro, bity, 26,9 mm, 10,67 g; otwór

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Ukoronowana Matka Boska z Dzieciątkiem w koronie z obrazu w kościele Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny na Piasku w Krakowie. W otoku napis: B[enedicta].V[irgo].MARIA. – CRACOVIEN[sis]:ROMA (Błogosławiona Panna Maria Krakowska. Rzym). Obwódka liniowa.

Rewers: Na przykrytym kobiercem stole korona zamknięta zwieńczona krzyżem. W otoku napis: CLEMENS-XIII – P[ontifex]-M[aximus]-CORONAV[it].1764 (Klemens XIII, papież, ukoronował 1764). Dołem: ROMA. (Rzym). Obwódka liniowa.

Obraz Matki Boskiej Krakowskiej z kościoła Karmelitów Nawiedzenia NMP w Krakowie (na Piasku), namalowany na murze przez nieznanego zakonnika w końcu XV w., szybko zasłynął cudami. Ojcowie karmelici w XVIII w. rozpoczęli starania o jego koronację. Papież Klemens XIII bullą z dnia 7 III 1764 r. wydał zezwolenie. Uroczystość jednak nie odbyła się z braku funduszy; doszła do skutku dopiero w 1883 r.

Medal srebrny wykonano wcześniej, może przed 1764 r., w Rzymie, a wyobrażenie nie wykazuje dużego podobieństwa do obrazu; nie są znane też okoliczności jego rozdawnictwa lub sprzedaży.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 170–171, nr 610; Raczyński 1843, s. 289–290, nr 595; Lipiński 1847, s. 224; Lipiński 1850, s. 25, nr 18; Rewoliński 1887, s. 53, nr 541; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 288, poz. 1764 i t. 3, s. 93, nr 6141; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 297 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

439 Pamiątka koronacji obrazu Matki Boskiej Poczajowskiej 8 IX 1773 r.

medalier nieokreślony

Rzym, 1773

nr inw. ZKW.N.830/2689

brąz srebrzony, lany, 40 mm, 18,83 g; uszko

z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Ukoronowana Matka Boska z Dzieciątkiem w koronie wg obrazu z Ławry Poczajowskiej. W otoku napis: SANC-TA: MARIA – POCZAIOWIEN[sis]:ORA:P[ro]:N[obis]: (Święta Mario Poczajowska, módl się za nami). W odcinku: ROMÆ (W Rzymie). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w 10 wierszach: CLEM[ente]:XIV / P[ontifice]:O[ptime]:M[erito]: / STANISLAO-AUGUSTO / REGE-POLONIAE / NICOLAO-COM[ite]:POTOCKI / PROMOVENTE / A-SILVES[tro]-L[ubieniecki]·RUDNICKI / EPPO[episcopo]-LUCIORIEN[sis]: / CORONAT[a]:AN[no]:1773 / 8:7BRIS[Septembris] (Za staraniem Klemensa XIV, papieża, Stanisława Augusta, króla polskiego, Mikołaja hrabiego Potockiego i Sylwestra Lubienieckiego Rudnickiego, biskupa łuckiego, koronowana roku 1773, dnia 8 września). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Słynna ikona Matki Boskiej Poczajowskiej była darem ruskiego metropolity konstantynopolitańskiego w 1559 r. dla dziedziczki Poczajowa Anny Hojskiej, która ufundowała tam cerkiew i klasztor. Obraz zasłynął cudami; wedle tradycji bronił przed atakiem Tatarów i dokonywał wielu uzdrowień. W XVIII w. w monasterze Bazyliańców powstał sobór unicki Zaśnięcia Matki Bożej z fundacji starosty kaniowskiego Mikołaja Bazylego Potockiego, odbywającego w klasztorze pokutę. On także sfinansował koronację obrazu i zlecił wybite medalu. Obraz został koronowany we wrześniu 1773 r. przez Sylwestra Rudnickiego-Lubienieckiego, unickiego biskupa łuckiego i ostrońskiego. Według F. Bentkowskiego (1830, s. 171) za wzór awersu medalu posłużyła rycina ze zbioru Henryka Lubomirskiego. Zawieszka może wskazywać, że medal noszony był przy różańcu mnichów unickich (Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 293).

Medal znany jest w srebrze, brązie i miedzi, często srebrzonej i złoczonej.

Literatura: Album rycin 1822–28, nr 306 (brąz); Bentkowski 1830, s. 171, nr 611; Raczyński 1843, s. 289, nr 593; Lipiński 1850, s. 28–29, nr 21; Mikocki 1850, s. 136, nr 2861 (mosiądz srebrzony); Zeltt 1867, s. 116, nr 2335 (brąz); Rewoliński 1887, s. 69, nr 656 (brąz); Merzbacher 1913, s. 39, nr 755 (brąz); Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 293, nr 4102 (brąz złoczony); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 219, nr 2688 (ten egzemplarz); Koperwas 1998, s. 71, nr 175.

J.W.Z.

Komunikantki (nr kat. 440–450)

Komunikantki – medaliki religijne, żetony komunijne (niem. *Abendmahlpfennigen*), zw. też markami lub znakami kościelnymi (niem. *Kirchenzeichen*, franc. *Mereaux*). Pojawiły się w 2. poł. XVI w. i wiązały się z ważną powinnością przystąpienia do spowiedzi, a następnie przyjęcia komunii w Kościele protestanckim. Poszczególne parafie gdańskie wybijały owe żetony w ołowiu do wielokrotnego użytku przez wiernych. Zwyczaj wymagał zwrotu komunikantki pastorowi podczas przyjmowania sakramentu.

J.W.Z.

440 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1636

nr inw. ZKW.N.779

olów, lany (?), 32,7 mm, 24,30 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: - S[ancta].BAR – BARA. (Święta Barbara). Brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich. Z boków data: 16 – 36. Brzeg podniesiony.

Bardzo wytarty medalik z kościoła św. Barbary w Gdańsku, będącego w latach 1557–1959 świątynią luterańską. Medalik ten wykonany jest w typowym dla komunikantek wzorze, zawierającym na awersie postać patrona kościoła, na rewersie zaś kielich jako symbol Eucharystii oraz datę przyjęcia komunii (por. Kowalski 2004, s. 4, 7).

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2721; Ruff 1903, s. 16, nr 444; Bahrfeldt 1910, s. 172, nr 8755; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 I.

J.W.Z.

441 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1731

nr inw. ZKW.N.771

ołów, lany (?), 31,5 mm, 17,77 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: - S[ancta].BAR – BARA. (Święta Barbara). Brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich. Z boków data: 17 – 31. Brzeg podniesiony.

Jak nr kat. 440; o nieco mniejszej średnicy i innej dacie wykonania: 1731.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2722; Ruff 1903, s. 16, nr 445; Bahrfeldt 1910, s. 172, nr 8756; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 II.

J.W.Z.

442 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1739

nr inw. ZKW.N.772

ołów, lany (?), 32 mm, 13,82 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: - S[ancta].BAR – BARA. (Święta Barbara). Brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich. Z boków data: 17 – 39. Brzeg podniesiony.

Jak nr kat. 440; o nieco mniejszej średnicy, w lepszym stanie zachowania i o innej dacie wykonania: 1739.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2723; Ruff 1903, s. 16, nr 446; Bahrfeldt 1910, s. 172, nr 8757; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 III.

J.W.Z.

443 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1753

nr inw. ZKW.N.774

ołów, lany (?), 32 mm, 19,84 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: - S[ancta].BAR – BARA. (Święta Barbara). Brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich. Z boków data: 17 – 53. Brzeg podniesiony.

Jak nr kat. 440; o nieco mniejszej średnicy, w lepszym stanie zachowania, z dodaną kropką na awersie oraz z inną datą wykonania: 1753.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2724; Ruff 1903, s. 16, nr 446; Bahrfeldt 1910, s. 173, nr 8758; Dzienis 1984, s. 149, nr 1825; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 IV.

J.W.Z.

444 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1774

nr inw. ZKW.N.781

ołów, lany (?), 33 mm, 18,02 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: [ozdobnik] – S[ancta].BAR – BARA [ozdobnik] (Święta Barbara). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.
Rewers: Kielich. Z boków data: 17 – 74. Brzeg podniesiony.

Jak nr kat. 440; z kropkami otokowymi zamienionymi na ozdobniki oraz dodanymi obwódkami liniovymi, data wykonania: 1774.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2725; Ruff 1903, s. 16, nr 446; Bahrfeldt 1910, s. 173, nr 8759; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 V.

J.W.Z.

445 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1783

nr inw. ZKW.N.782

ołów, lany (?), 33,1 mm, 18,84 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z modelem kościoła w prawej ręce i gałązką palmową w lewej. W otoku napis: [ozdobnik] – S[ancta].BAR – BARA [ozdobnik] (Święta Barbara). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.
Rewers: Kielich. Z boków data: 17 – 83. Brzeg podniesiony.

Jak nr kat. 444, data wykonania: 1783.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2726; Ruff 1903, s. 16, nr 447; Bahrfeldt 1910, s. 173, nr 8760; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 VI.

J.W.Z.

446 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Barbary w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, XVIII–XIX w.

nr inw. ZKW.N.777

ołów, lany (?), 32,9 mm, 15,87 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Postać stojącej św. Barbary w koronie i aureoli z gałązką palmową w prawej ręce i kielichem z hostią w lewej. W otoku napis: S[ancta].BAR – BARA (Święta Barbara). Brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich. Brzeg podniesiony.

Datowany na XVIII lub XIX w. medalik komunijny kościoła św. Barbary z odmienną ikonografią patronki świątyni – święta ma inne atrybuty niż na wcześniejszych medalikach. Brak daty na rewersie komunikantki sugeruje, że medalika zamierzano używać przez wiele lat.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2727; Ruff 1903, s. 16, nr 447; Bahrfeldt 1910, s. 173, nr 8762; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 300, nr 724 VIII.

J.W.Z.

447 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Jana w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1738

nr inw. ZKW.N.780

ołów, lany (?), 39,1 mm, 21,67 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Kielich z hostią. Z boków data: 17 – 38. W otoku napis: AD-SANCTVM ☉ IOANNEM ☉ (U świętego Jana). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: –

Jednostronna komunikantka z kościoła św. Jana w Gdańsku, będącego od połowy XVI w. do 1960 r. świątynią luterańską.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2731; Ruff 1903, s. 16, nr 452; Bahrfeldt 1910, s. 174, nr 8771; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 302, nr 727 III.

J.W.Z.

448 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Jana w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1743

nr inw. ZKW.N.773

ołów, lany (?), 38,9 mm, 12,37 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Kielich z hostią. Z boków data: 17 – 43. W otoku napis: AD-SANCTVM * IOHANNEM (U świętego Jana). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: –

Bardzo zbliżona do nr. kat. 447 komunikantka kościoła św. Jana w Gdańsku, wykonana w 1743 r.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2732; Ruff 1903, s. 16, nr 452; Bahrfeldt 1910, s. 174, nr 8772; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 302, nr 727 IV.

J.W.Z.

449 Medalik religijny (komunikantka) kościoła św. Jana w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1768

nr inw. ZKW.N.775

olów, lany (?), 39,8 mm, 11,90 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Kielich z hostią. Z boków data: 17 – 68. W otoku napis: AD·SANCTVM * IOANNEM·* (U świętego Jana). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: –

Jednostronna komunikantka kościoła św. Jana w Gdańsku, wykonana w 1768 r., bardzo zbliżona stylistycznie do nr. kat. 448.

Literatura: Mathy 1858, s. 159, nr 2733; Ruff 1903, s. 16, nr 454; Bahrfeldt 1910, s. 174, nr 8773; Dzienis 1984, s. 149, nr 1829; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 302, nr 727 V.

J.W.Z.

450 Medalik religijny (komunikantka) kościoła Świątej Trójcy w Gdańsku

medalier nieokreślony

Gdańsk, 1722

nr inw. ZKW.N.778

olów, lany (?), 36 mm, 29,37 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli (?)

Awers: Chrystus na krzyżu, nad którym wstęga z częściowo zatartym napisem: INRI [Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum] (Jezus Nazareński Król Żydów). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Rewers: Kielich z hostią z krzyżem. Z boków data: 17 – 22. W otoku napis: [ozdobnik] AD ÆDEM SS[ancta]:TRINITA TIS. (W kościele Świątej Trójcy). Obwódki liniowe, brzeg podniesiony.

Komunikantka z kościoła św. Trójcy w Gdańsku, w latach 1556–1945 świątyni luterańskiej. W okresie 1717–1730 funkcję pastora pełnił tam wybitny teolog i rektor Akademii w Lipsku Johann Georg Abicht (1672–1740), który być może odpowiadał za emisję tego medalika.

Literatura: Mathy 1858, s. 160, nr 2738; Ruff 1903, s. 16, nr 461; Bahrfeldt 1910, s. 176, nr 8785; Koperwas 1998, s. 70–71, nr 172; Dutkowski 2000, s. 117–118; Dutkowski, Suchanek 2000, s. 305, nr 737 II.

J.W.Z.

Medale państw zaborczych

451 *Hołd Galicji i Lodomerii po I rozbiore 1773*

Johann Martin Krafft

Wiedeń, 1773

nr inw. ZKW.N.9371

srebro, bity, 50 mm, 43,5 g

zakup na aukcji antykwarycznej w 1996 r. (13 aukcja, Gdański Gabinet Numizmatyczny, 22 III 1996 r.)

Awers: Dwie głowy obok siebie w prawym profilu: Józef II w wieńcu laurowym i jego matka Maria Teresa w diademie i welonie. W otoku górą napis: IOSEPHVS II·M[aria]·THERESIA AVGG[usti duo]. (Józef II, Maria Teresa, Cesarskie Wysokości). Na przecięciu szyi cesarza sygn. KRAFFT.F[ecit]. (Krafft zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Siedząca na okrytym płaszczem gronostajowym tronie personifikacja monarchii Habsburgów jako ukoronowana kobieta wsparta prawą ręką o tarczę z herbem Habsburgów, w lewej trzymająca gałązkę laurową. Przed nią kłęcząca personifikacja Królestwa Galicji i Lodomerii, w płaszczu gronostajowym. Poniżej złożone dwie tarcze herbowe Galicji i Lodomerii. W otoku górą napis: ANTIQA IVRA VINDICATA (Stare prawa odzyskane). W odcinku napis w trzech wierszach: GALICIA LODOMERIA / IN FIDEM RECEPTIS / MDCCLXXIII (Galicja i Lodomeria do wierności przyjęte, 1773). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Po I rozbiore Polski, w 1772 r., monarchia Habsburgów (Austria) zajęła południowe ziemie Polski, nazywane odtąd Królestwem Galicji i Lodomerii; aneksję uzasadniano historycznymi prawami Austrii do tych ziem. Już w 1741 r. cesarzowa Maria Teresa zaczęła używać tytułu królowej Galicji i Lodomerii, jej syn Józef II, który współrządził Austrią od 1765 r., również tytułował się królem Galicji i Lodomerii. Nowy gubernator Galicji Johann Anton von Pergen uroczystie przejął władzę nad Galicją w październiku 1772 r. we Lwowie, a dopiero 29 XII 1773 r. w Wiedniu odbyło się uroczyste zhołdowanie stanów galicyjskich, lecz nie przed władcą, ale przed urzędnikami cesarskimi.

Na medalu alegorycznie przedstawiono scenę hołdu. Trzy tarcze herbowe reprezentują zwierzchnią monarchię Habsburgów (Pas), Galicję (Aaron – herb archidiecezji krakowskiej) i Lodomerię (pasy szachowe włodzińskie).

Medal znany w złocie i w licznych zbiorach w srebrze, wykonany przez wiedeńskiego medaliera Johanna Martina Kraffta (1738–1781), uznanego za jednego z najlepszych w tej epoce, który pracował w mennicach wiedeńskiej, mediolańskiej i monachijskiej, wykonywał medale dla różnych dworów i osób. Ten sam artysta jest autorem małych żetonów wydanych na tę okazję (zob. nr kat. 452).

Literatura: Hauschild 1805, s. 43, nr 230; Széchényi 1807, cz. 1, s. 398–399, nr 205; Bentkowski 1830, s. 181–182, nr 660; Ampach 1833, s. 533, nr 4747; Welzl de Wellenheim 1844, s. 420, nr 8049; Mikocki 1850, s. 125, nr 2654; Reichel 1842b, s. 274, nr 2168; Zeltt 1867, s. 100, nr 2068; Umiński 1885, s. 52, nr 616; Latour von Thurmburg 1898, s. 51, nr 1823; Chelmiński 1904, s. 130–131, nr 1909; Erbstein 1908, s. 38, nr 1228; Przewodnik 1908, s. 32, nr 318; Doubletten 1911, s. 8, nr 132; Gumowski 1952b, nr 50; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 382, nr 4570; PTPN 1982, s. 121, nr 272; Gacek 2001, s. 25, nr 29; Stahr 2008, s. 290, nr 414.

J.W.Z.

452 *Hołd Galicji i Lodomerii po I rozbiore 1773*

Johann Martin Krafft
 Wiedeń, 1773
 nr inw. ZKW.N.347
 srebro, bity, 25,7 mm, 3,97 g
 z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Dwie głowy w prawym profilu. Józef II w laurze, Maria Teresa w diademie i welonie. W otoku napis: IOSEPHVS II. M[aria].THERESIA AVGG[usti duo]. (Józef II, Maria Teresa, Cesarskie Wysokości). Na przecięciu szyi cesarza sygn. K[rafft]. Obwódka perełkowo-promienista.

Rewers: Pod dwiema gałązkami laurowymi napis w sześciu wierszach: GALICIA / LODOMERIA / CAET[era]: / IN FIDEM / RECEP[T]AE / MDCCLXXIII. (Galicja i Lodomeria etc. do wierności przyjęte, 1773). Obwódka perełkowo-promienista.

Medalik wybity w Wiedniu na pamiątkę przyłączenia do Austrii południowych ziem Polski – tzw. Galicji i Lodomerii – po I rozbiore w 1772 r. i hołdzie złożonym w Wiedniu w 1773 r. (zob. nr kat. 451).

Medalik, sygnowany tylko literą K, przypisywany jest znanemu medalierowi Johannowi Martinowi Krafftowi.

Poza tym wariantem M. Gumowski opisuje trzy inne odmiany tego medalika, bitego w dużej liczbie w wiedeńskiej mennicy, w złocie i głównie w srebrze.

Literatura: Széchényi 1807, s. 399, nr 207; Bentkowski 1830, s. 182, nr 661; Ampach 1833, s. 533, nr 4746 (złoto); Welzl de Wellenheim 1844, s. 598, nr 12420; Mikocki 1850, s. 126, nr 2657; Reichel 1842c, s. 343, nr 1620; Zeltt 1867, s. 100, nr 2067; Tyszkiewicz 1871, s. 1, nr 2 (tabl. I); Umiński 1885, s. 52, nr 615 (srebro); Latour von Thurmburg 1898, s. 51, nr 1824; Chelmiński 1904, s. 131, nr 1910; Erbstein 1908, s. 38, nr 1229; Gumowski 1952b, nr 51; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 382, nr 4571; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 298 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 290, nr 415.

J.W.Z.

453 *Hołd Galicji i Lodomerii po I rozbiore 1773*

Johann Martin Krafft (?)
 Wiedeń, 1773
 nr inw. ZKW.N.830/2688
 złoto, bity, 20 mm, 2,63 g
 z kolekcji gen. Jerzego Węsierskiego

Awers: Ukoronowana tarcza czteropolowa z herbami: pośrodku Habsburgów (Austrii) pod koroną królewską, z lewej strony Galicji, z prawej Lodomerii, u dołu Orzeł Księstwa Oświęcimskiego. Obwódka perełkowa.

Rewers: Pod dwiema gałązkami laurowymi napis w sześciu wierszach: GALICIA / LODOMERIA / CAET[era]: / IN FIDEM / RECEP[T]AE / MDCCLXXIII. (Galicja i Lodomeria etc. do wierności przyjęte, 1773). Obwódka perełkowa.

Medalik wybity na pamiątkę przyłączenia do monarchii Habsburgów (Austrii) południowych ziem Polski – tzw. Galicji i Lodomerii – po I rozbiórce w 1772 r. i hołdzie złożonym w Wiedniu rok później. Od innych medalików wydanych na tę okazję odróżnia go dodanie herbu Księstwa Oświęcimskiego, które wcielone do Korony Królestwa Polskiego w 1564 r., po I rozbiórce weszło w skład administracyjny Królestwa Galicji i Lodomerii pod władzą Austrii.

Podobieństwo rewersu napisowego do innego medalika wybitego z tej okazji i sygnowanego przez Johanna Martina Kraffta (zob. nr kat. 452) pozwala na przypisanie go temu medalierowi z wiedeńskiej mennicy. Medalik znany w złocie i srebrze.

Literatura: Hauschild 1805, s. 43, nr 231; Széchényi 1807, s. 399, nr 208; Bentkowski 1830, s. 182, nr 662 (srebro); Welzl de Wellenheim 1844, s. 598, nr 12421 (srebro); Mikocki 1850, s. 125, nr 2658; Reichel 1842c, s. 343, nr 1621 (złoto); Zelzt 1867, s. 100, nr 2066 (srebro); Chelmiński 1904, s. 131, nr 1911; Kubicki 1908, s. 81, nr 1947; Doubletten 1911, s. 8, nr 132; Merzbacher 1911, s. 50, nr 715 (złoto); Gumowski 1952b, nr 55; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 382, nr 4572 (srebro) i t. 5, s. 100, nr 10763 (złoto); Kolekcja Węsierskiego 1974, s. 219, nr 2687a (ten egzemplarz); Koperwas 1998, s. 53, nr 122; Stahr 2008, s. 291, nr 416.

J.W.Z.

454 Inauguracja pierwszego sejmu galicyjskiego 1782

Johann Nepomuk Wirt

Wiedeń, 1782

nr inw. ZKW.N.8324

srebro, bity, 42 mm, 26,23 g

zakup z rąk prywatnych w 1994 r.

Awers: Popiersie Józefa II w prawym profilu, w wieńcu laurowym. W otoku napis: IOS[ephus]-II-AVG[ustus]-GALIC[iae]-ET-LOD[omeriae]-R[ex]-OSVI[e]C[imiae]-ET-ZAT[oriae]-D[ux]· (Józef II, cesarz, Galicji i Lodomerii król, Oświęcimia i Zatoru książę). Na dole sygn. I[ohann].N[epomuk].WIRT.F[ecit]. (Johann Nepomuk Wirt zrobił). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Mężczyzna w rzymskiej todzie, ze zwojem w lewej ręce, prawą rękę podaje personifikacji Galicji w koronie murowej, wspartej na owalnej tarczy z herbami Galicji i Lodomerii. Między nimi naczynie z siedmioma kłosami zboża, obok gałązki laurowa i palmowa oraz dziób okrętu. W otoku napis: CONVENTV-ORDIN[um]-PERPETVO-IN-GALICIA-ET-LOD[omeria]-CONSTITVTO· (Sejm stanowy na zawsze w Galicji i Lodomerii ustanowiony). W odcinku data: MDCCLXXXII·(1782). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Medal służył łaskawości cesarza Józefa II, który w okresie samodzielnych rządów (1780–1790), powołał galicyjski sejm stanowy we Lwowie. W istocie sejm ten miał bardzo ograniczone kompetencje i odbył tylko cztery sesje, w okresie 1782–1788. Na medalu w antykizującej formie upamiętniono ukonstytuowanie tego zgromadzenia. Postać rzymskiego senatora przedstawiona na rewersie nawiązuje do tradycji czerpania wiedzy i prawodawstwa ze starożytnego Rzymu.

Medal zaprojektował wiedeński medalier nadworny Johann Nepomuk Wirt (vel Würth, Wirth) (1753–1811), grawer mennicy w Wiedniu (od 1778 r.), twórca cesarskich medali koronacyjnych oraz wielu historycznych numizmatów austriackich.

Literatura: Verzeichnis 1803, s. 99, nr 398; Széchényi 1807, s. 444, nr 14; Bentkowski 1830, s. 181, nr 658; Reichel 1842b, s. 280–281, nr 2262; Welzl de Wellenheim 1844, s. 428, nr 8211; Mikocki 1850, s. 125, nr 2662; Umiński 1885, s. 52, nr 619; Latour von Thurmburg 1898, s. 53, nr 1885; Chelmiński 1904, s. 131, nr 1914; Przewodnik 1908, s. 32, nr 320; Erbstein 1908, s. 38, nr 1228; Doubletten 1911, s. 8, nr 142; Forrer 1916, s. 567–570; Gumowski 1952b, nr 134; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 383–384, nr 4580; Stahr 2008, s. 291, nr 417.

J.W.Z.

455 Inauguracja pierwszego sejmu galicyjskiego 1782

Johann Nepomuk Wirt (?)
Wiedeń, 1782

a) nr inw. ZKW.N.349 (il.)
srebro, bity, 25 mm, 4,02 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

b) nr inw. ZKW.N.350
srebro, bity, 25,8 mm, 3,97 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Józefa II w prawym profilu, w wieńcu laurowym. W otoku napis: IOS[ephus]·II·AVG[ustus]·GALIC[jiae]·ET·LOD[omeriae]·R[ex]·OSVI[e]C[imiae]·ET·ZAT[oriae]·D[ux]· (Józef II, cesarz, Galicji i Lodomerii król, Oświęcimia i Zatoru książę). Obwódka promienista.

Rewers: W wieńcu laurowym związanym wstążką napis w siedmiu wierszach: CONVENTV· / ORDIN[um]· / PERPETVO· / IN GALICIA· / ET·LOD[omeria]· / CONSTITVTO· / MDCCLXXXII· (Ukonstytuowanie zgromadzenia stanów w Galicji i Lodomerii, 1782). Obwódka promienista.

Medalik popularyzujący utworzenie pierwszego sejmu stanowego w Galicji, działającego w latach 1782–1788 we Lwowie.

Zdaniem M. Gumowskiego (1952b, nr 134–135) powtórzenie inskrypcji z większego medalu (zob. nr kat. 454) – sygnowanego i wydanego na tę samą okazję – potwierdza autorstwo Wirta.

Literatura: Bentkowski 1830, s. 181, nr 659; Welzl de Wellenheim 1844, s. 428, nr 8212; Mikocki 1850, s. 125, nr 2663; Umiński 1885, s. 52, nr 618; Chelmiński 1904, s. 131, nr 1915; Kubicki 1908, s. 81, nr 1950 (złoto); Gumowski 1952b, nr 135; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 384, nr 4581; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 300 (te egzemplarze); Stahr 2008, s. 292, nr 418.

J.W.Z.

456 Założenie Uniwersytetu Lwowskiego 1784

Johann Nepomuk Wirt (?)
Wiedeń, 1784

nr inw. ZKW.N.348
srebro, bity, 25 mm, 3,90 g
z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Józefa II w prawym profilu, w wieńcu laurowym. W otoku napis: IOSEPHVS-II-AVGVSTVS· (Józef II, cesarz). Obwódka perełkowa.

Rewers: W wieńcu laurowym związanym wstążką napis w sześciu wierszach: OPTIMAR· / ARTIVM·LVDIS·/ IN·GALICIA·/ CONSTITVTIS·/ ACAD[emia]·LEOPOL[di]·/ MDCCLXXXIV·(Najlepszych przedmiotów szkoła w Galicji ustanowiona, Akademia Lwowska 1784). Obwódka perełkowa.

Po likwidacji jezuickiej Akademii Lwowskiej w 1773 r. cesarz Józef II wydał 21 X 1784 r. akt fundacyjny świeckiego uniwersytetu we Lwowie, z tradycyjnie czterema tylko wydziałami: teologii, filozofii, prawa i medycyny. Kadra profesorska rekrutowała się głównie spośród Niemców.

Medalik wybito w manierze wcześniejszych medalików wiedeńskich (przypisywanych medalierowi Johannowi Nepomukowi Wirtowi) upamiętniających przyłączenie Galicji i Lodomerii do monarchii Habsburgów. Ma on identyczne inskrypcje jak sygnowany przez Wirta medal o większej średnicy, co wg M. Gumowskiego (1952b, nr 137, 139) poświadcza autorstwo tego numizmatu.

Literatura: Medicinisches Journal 1786, s. 65, Stück 7–8; Széchényi 1807, s. 446, nr 19; Mikocki 1850, s. 125, nr 2665; Tyszkiewicz 1871, s. 3, nr 4; Gumowski 1952b, nr 139; Hutten-Czapki 1957, t. 2, s. 384, nr 4583; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 299 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

457 *Hołd Galicji i Lodomerii złożony cesarzowi Leopoldowi II 1790*

medalier nieokreślony

Wiedeń, 1790

nr inw. ZKW.N.789

srebro, bity, 25 mm, 4,35 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Lew czeski w koronie wsparty lewą łapą na tarczy herbowej Austrii, trzymający w prawej łapie węgierski krzyż patriarchalny. W otoku napis: OPES REGVM CORDA SVBDITORVM (Miłość poddanych jest skarbem królów). Obwódka promienista.

Rewers: Pod mitrą arcyksiężącą napis w dziewięciu wierszach: LEOPOLDO II / HVNGARIAE BOHEMIAE / GALLIC[iae]· / LODOM[eriae]· ETC· / REGI / ARCHIDVCI AVSTRIAE / HOMAGIVM / PRAEST[itum]·VIENNAE· / 6·APR[ilis]· / 1790· (Leopoldowi II, królowi Węgier, Czech, Galicji, Lodomerii etc., arcyksięciu Austrii, hołd złożony w Wiedniu 6 kwietnia 1790). Obwódka promienista.

Obrzeże: Ślad wytartego ornamentu w postaci wieńca laurowego (?).

Po śmierci Józefa II, 20 II 1790 r., następcą cesarza został jego brat Leopold II Habsburg jako arcyksiążę Austrii i król Czech i Węgier. Hołd wszystkich habsburskich poddanych, w tym z ziem Galicji i Lodomerii, Leopold II przyjął w Wiedniu 6 IV 1790 r., jeszcze przed cesarską elekcją (30 IX 1790 r.). Na awersie Lew czeski symbolizuje nowego króla, którego dewizą było: *Opes regum corda subditorum*. To motto umieszczono także na austriackim Orderze Leopolda, nowo ustanowionym na jego cześć w 1808 r. przez syna Leopolda, Franciszka II.

Na pamiątkę holdu z 1790 r. wybito rozmaite medale i żetony, złote i srebrne, z taką samą dewizą (Geusau 1793, s. 571).

Literatura: Geusau 1793, s. 571; Széchényi 1807, s. 457, nr 2; Reichel 1842c, s. 90–91, nr 381; Umiński 1885, s. 52, nr 621; Latour von Thurmburg 1898, s. 54, nr 1926; Erbstein 1908, s. 44, nr 1323.

J.W.Z.

458 Hold Galicji i Lodomerii złożony cesarzowi Franciszkowi II 1792

medalier nieokreślony

Wiedeń, 1792

nr inw. ZKW.N.790

srebro, bity, 25 mm, 4,37 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Lew czeski w koronie wsparty lewą łapą na tarczy herbowej Austrii, trzymający w prawej łapie węgierski krzyż patriarchalny. W otoku napis: LEGE·ET·FIDE· (Prawo i wiara). Obwódka promienista.

Rewers: Pod mitrą arcyksiężącą napis w dziewięciu wierszach: FRANCISCO / HVNGARIAE BOHEMIAE / GALLICIAE LODOMERIAE / REGI / ARCHIDVCI AVSTRIAE / HOMAGIVM / PRAEST[itum]·VIENNAE / XXV·APR[ilis] / MDCCXCII (Franciszko- wi, królowi Węgier, Czech, Galicji, Lodomerii, arcyksięciu Austrii hold, złożony w Wiedniu 25 kwietnia 1792). Obwódka perelkowa.

Obrzeże: Ślad wytartego ornamentu w postaci wieńca laurowego (?).

Podobnie jak cesarz Leopold II, tak i jego syn i następca Franciszek II przed koronacją na cesarza Świętego Cesarstwa Rzymskiego w lipcu 1792 r. 25 kwietnia tego roku przyjął w Wiedniu hold od swych poddanych, w tym z ziem Galicji i Lodomerii. Z tej okazji wybito medaliki wg tego samego wzoru, jaki przyjęto w 1790 r. (zob. nr kat. 457). Na awersie Lwa czeskiego z tarczą Austrii otacza dewiza cesarza Franciszka II *Lege et fide*.

Literatura: Geusau 1793, s. 571; Széchényi 1807, s. 471, nr 8; Reichel 1842c, s. 93, nr 394; Erbstein 1908, s. 45, nr 1347.

J.W.Z.

459 Hold Prus Wschodnich 1786

Abraham Abramson

Berlin, 1786

nr inw. ZKW.N.354

srebro, bity, 27,1 mm, 7,27 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie króla pruskiego w prawym profilu, w kiryście i płaszczu gronostajowym, ze wstęgą i Orderem Orła Czarnego. W otoku napis: FRIDERICVS GVILIELMVS BORVSSORVM REX (Fryderyk Wilhelm, król Prusaków). U dołu sygn. ^A [Abramson]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Napis w trzech wierszach: NOVA / SPES / REGNI (Nowa nadzieja królestwa). Niżej skrzyżowane gałązki palmowa i laurowa i napis: FIDES PRVSS[iae]·PRAEST[itum]· / REGIOM[ontium]·D[ie]·XIX SEPT[embris]· / MDCCCLXXXVI (Wierność Prus zaprzysiężona. Królewiec, dnia 19 września 1786). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Król pruski Fryderyk Wilhelm II wstąpił na tron w 1786 r. i przyjął hołdy poszczególnych prowincji państwa. Z tej okazji wybijano pamiątkowe medale. 19 IX 1786 r. odbył się uroczysty hołd Prus Wschodnich na dziedzińcu zamku królewskiego w Królewcu, co zapisano na większym i – jak ten omawiany – mniejszym srebrnym medaliku. Prowincja Prus Wschodnich ze stolicą w Królewcu powstała po I rozbiorze Polski w 1772 r. i składała się z dawnych ziem podległych Polsce – Warmii i Prus Królewskich (z wyłączeniem Gdańska i Torunia) oraz z Prus Książęcych.

Opisywany srebrny medal zaprojektował pracujący w Poczdamie na usługach dworu pruskiego medalier Abraham Abramson *vel* Abrahamson (1754–1811), twórca licznych pruskich medali historycznych, uznawany za jednego z najlepszych niemieckich medalierów końca XVIII w. (Forrer 1904, s. 19).

Literatura: Reichel 1842d, s. 261, nr 1693; Bahrfeldt 1904, s. 117, nr 2509; Doubletten 1911, s. 87, nr 1804; Gumowski 1952b, nr 159 (aw.), nr 160 (rew.); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 37, nr 304 (ten egzemplarz); Mues, Olding 2018, s. 24, nr 9.

J.W.Z.

460 Hołd Prus Południowych 1793

Abraham Abramson

Berlin, 1793

nr inw. ZKW.N.357

srebro, bity, 27 mm, 6,90 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie Fryderyka Wilhelma II w prawym profilu, w antykizowanej zbroi luskowej z paludamentum. W otoku napis: FRID[ericus].WILHELMVS BORVSSORVM REX (Fryderyk Wilhelm, król Prusaków). U dołu sygn. A [Abramson]. Brzeg podniesiony.

Rewers: Wzlatujący Orzeł pruski. W otoku górą napis: VOBIS QVOQVE PATER (Wam także ojciec). W odcinku napis w trzech wierszach: BORVSS[iae].MERIDION[alis]. / FID[es].PRAEST[itum]. / MDCCLXXXIII (Wierność Prus Południowych zaprzysiężona, 1793). Brzeg podniesiony.

Po II rozbiorze Polski w 1793 r. Prusy zaanektowały Wielkopolskę, Kujawy z częścią Mazowsza, Gdańsk i Toruń. Nową prowincję nazwano Prusami Południowymi, a jej stolicą uczyniono Poznań. 8 V 1793 r. 1,5 tys. deputowanych szlacheckich i 700 miejskich z całej Wielkopolski składało w Poznaniu hołd królowi pruskiemu na ręce komisarzy królewskich. Podobnie jak w 1772 r., także i tę przysięgę na wierność upamiętniono na większych i mniejszych medalach, wykonanych również przez berlińskiego medaliera Abrahama Abramsona (zob. nr kat. 459). Medalik znany jest w złocie wagi sześciu dukatów i srebrze; ogółem medali tych zamówiono: 69 w złocie i 3050 w srebrze. Medalier otrzymał zezwolenie na ich sprzedaż na własny rachunek (Mues, Olding 2018, s. 64).

Literatura: Bentkowski 1830, s. 191–192, nr 696 (złoto i srebro); Reichel 1842d, s. 262, nr 1696; Tyszkiewicz 1871, s. 4, tabl. II, nr 6 (odm.); Umiński 1885, s. 49, nr 600; Bahrfeldt 1904, s. 132, nr 2606; Erbstein 1909, s. 53, nr 8385 (złoto), nr 8386 (srebro); Doubletten 1911, s. 87, nr 1804; Riechmann 1926, s. 130, nr 2329; Gumowski 1952b, nr 215; Hutten-Czapski 1957, t. 2, s. 378, nr 4542; Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 37, nr 307 (ten egzemplarz); Stahr 2008, s. 296, nr 427; Mues, Olding 2018, s. 64, nr 86.

J.W.Z.

461 Katarzyna II – I i II rozbiór Polski

Timofiej Iwanow (aw.), Johann Baptist Gass (rew.)

Petersburg, 1793

nr inw. ZKW.N.345

brąz, bity, 78,9 mm, 161,12 g

z kolekcji Stanisława Gawrońskiego z Szukli

Awers: Popiersie carycy w prawym profilu, w małej koronie i wieńcu laurowym z owocami, w sukni dekolowanej, z luskowym kirysem na niej, z gronostajowym płaszczem na ramionach dekorowanym cesarskimi dwugłowymi orłami, ze wstęgą orderową prawdopodobnie Orderu św. Andrzeja Apostoła Pierwszego Powołania. W otoku napis cyrylicą: В[ожкей]·М[илостью]·ЕКАТЕРИНА·И·ИМПЕРАТ[рица]·И·САМОДЕРЖ[ица]·ВСЕРОССИЙС[кая]·(Z Bożej łaski Katarzyna II, cesarzowa i władczyni Wszechrusi). Na dole sygn. ВЫР[езал]. 1790 Г[ода]. / ТИМОФЕИ ИВАНОВЬ. (Wygrawerował w 1790 roku Timofiej Iwanow). Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Rewers: Ukoronowany dwugłowy Orzeł rosyjski pod koroną imperatorską większą, z medalionem św. Jerzego na piersiach (herb Pogoń Ruska); Orzeł trzyma w szponach dwie mapy. Na dole jednej rok 1772· (I rozbiór) i opisane miasta i rzeki: ПОЛОЦ· – ВИТЕБСКЬ· – ОРША – МСТИСЛА· – МОГИЛЕ· – РОГАЧЕВЬ· – Р[ека]·ДЕСНА· – Р[ека]· ДНЬП; (Połock, Witebsk, Orsza, Mścisław, Mohylew, Rogaczów, rzeka Desna, rzeka Dniepr); na drugiej 1793· (II rozbiór) z miastami i rzekami: НАРО· – ДУБНО· – МИНСКЬ· – НЕСВИ· – Р[ека]·ПРИП· – ИЗЯСЛАВЬ· – Р[ека]·БУГЬ· – КАМЕНЕЦЬ· – БРАЦЛАВЬ· – Р[ека]·ДНЬСТ· (Narol, Dubno, Mińsk, Nieśwież, rzeka Prypeć, Zaslav, rzeka Bug, Kamieniec, Braclaw, rzeka Dniestr). W otoku napis cyrylicą: ОТТОРЖЕННАЯ ВОЗВРАТИХЪ·(Utracone powróciły). U dołu sygn. I[ohann]. B[aptist]. G[ass]. Obwódka liniowa, brzeg podniesiony.

Na dużym, triumfalnym medalu cesarzowa rosyjska Katarzyna II przedstawiona jest w ceremonialnym stroju. Na odwrocie cesarski dwugłowy Orzeł rosyjski trzyma w szponach zamiast berła i jabłka dwie mapy prezentujące dokonania carycy – ziemie zabrane Polsce w I i II rozbiórce (w domyśle – przynależą one orłu, czyli Rosji, tak jak insygnia).

Istnieje inna odmiana tego medalu, z identycznym rewersem, lecz różniąca się awersem – portretem Katarzyny II rytowanym przez Carla Leberechta (Reichel 1842a, nr 2872; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 124, nr 7898; Tyszkiewicz 1871, nr 5). Identyczny jak opisywany egzemplarz znany był M. Gumowskiemu (1952b, nr 205) tylko jako kopia galwaniczna medalu. Opracowane i sygnowane przez Timofieja Iwanowa (po raz pierwszy z datą 1790) oficjalne popiersie, takie jak na opisywanym medalu z 1793 r., pojawia się na kilku medalach Katarzyny II z 1790 r. z odmiennym rewersem. M. Gumowski pisze w związku z tym, że w Petersburgu „w późniejszych czasach nieraz łączono razem stemple rozmaitych artystów i odbijano je na nowo w różnych kombinacjach”.

Timofiej Iwanow (1729–1802), pracujący w petersburskiej mennicy od 1745 r., był nadwornym medalierem Katarzyny II, rytującym również stemple monet; należy do najwybitniejszych rosyjskich medalierów. Johann Baptist Gass (1730–1813) działał w petersburskiej mennicy od 1768 do 1797 r., od 1772 r. jako naczelny grawer.

Literatura: Reichel 1842a, s. 215, nr 2872 (odm., srebro); Tyszkiewicz 1871, s. 3, tabl. II, nr 5 (odm.); Przewodnik 1908, s. 32, nr 317; Gumowski 1952b, nr 205; Hutten-Czapski 1957, t. 4, s. 124, nr 7898 (odm., brąz); Kamiński, Kowalczyk 1969, s. 36, nr 296 (ten egzemplarz).

J.W.Z.

Literatura

100 rarytasów 2012

100 rarytasów numizmatycznych w Muzeum Narodowym w Krakowie, red. J. Bodzek, E. Korczyńska, Kraków 2012.

L'Aigle Blanc 2011

L'Aigle Blanc. Stanislas Auguste Dernier Roi de Pologne. Collectionneur et Mécène au Siècle des Lumières. Musée National du Palais de Compiègne, 3 Avril–4 Juillet 2002, red. naukowy P. Mrozowski, Paris 2011.

Ajewski 2002

K. Ajewski, Zbiory numizmatyczne Biblioteki i Muzeum Ordynacji Krasieńskich w Warszawie. Przyczynek do kolekcjonerstwa Czapskich, Krasieńskich i Konstantego Świdzińskiego, „Wiadomości Numizmatyczne”, r. 46, 2002, z.1, s. 15–50.

Albertrandi [b.d.] a

X. Iana Albertrandego o medalach polskich. Historia polska trzech wieków ostatnich medalami objaśniona, rękopis w: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, rkps 421/III i rkps 1433.

Albertrandi [b.d.] b

X. Iana Albertrandego O Medalach Polskich. - Opisanie medalów polskich za panowania Stanisława Augusta [bitych], przez Łukasza Gołębiowskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, rkps 422/III; rkps 1433/III, cz. 2; Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu, rkps 14.

Album rycin 1822–28

Album rycin medali i monet polskich z płyt przygotowanych do dzieła X. Biskupa Jana Albertrandego w latach 1822–28. Znajdujących się obecnie w Akademii Sztuk w Petersburgu. Własność C. Męczyński, rękopis w: Muzeum Narodowe w Poznaniu.

Allergnädigt=privilegirte Anzeigen 1776

Allergnädigt=privilegirte Anzeigen, aus sämlich=kaiserlich=königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft, VI Jahrgang, XXII. Stück, 29. May 1776.

Ammon 1778

J.L. Ammon, Sammlung berühmter Medailleurs und Münzmeister nebst ihren Zeichen, Nürnberg 1778.

Ampach 1833

Numophylacii Ampachiani, sectio I., d.i. Verzeichniss der von dem verstorb. Domdechant zu Wurzen und Domkapitular zu Naumburg an der Saale Herrn Stifts- Regierungsrath Christian Leberecht von Ampach hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung, dritte Abtheilung, welche zu Berlin im Ende April 1834 (näher wird die Zeit des Verkaufs noch bekannt gemacht werden) durch den Königlichen Auctions-Commissarius Rauch, (Schützenstrasse No. 10.) öffentlich und meistbietend versteigert werden soll, Leipzig 1833.

Ampach 1834

Numophylacii Ampachiani, sectio II., d.i. Verzeichniss der von dem verstorb. Domdechant zu Wurzen und Domkapitular zu Naumburg an der Saale Herrn Stifts- Regierungsrath Christian Leberecht von Ampach hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung, dritte Abtheilung, welche zu Berlin im Winter 1834/5 (näher wird die Zeit des Verkaufs noch bekannt gemacht werden) durch den Königlichen Auctions-Commissarius Rauch, (Schützenstrasse No. 10.) öffentlich und meistbietend versteigert werden soll, Naumburg 1834.

Ampach 1835

Numophylacii Ampachiani, sectio III., d.i. Verzeichniss der von dem verstorb. Domdechant zu Wurzen und Domkapitular zu Naumburg an der Saale Herrn Stifts- Regierungsrath Christian Leberecht von Ampach hinterlassenen Münz- und Medaillen-Sammlung, dritte Abtheilung, welche zu Berlin im September 1835 (näher wird die Zeit des Verkaufs noch bekannt gemacht werden.) durch den Königlichen Auctions-Commissarius Rauch, (Schützenstrasse No. 10.) öffentlich und meistbietend versteigert werden soll, Naumburg 1835.

Antoine-Feill 1908

Münzen- und Medaillen-Sammlung des Herrn Dr. Antoine-Feill, Hamburg. II. Abtheilung: Deutschland und Oesterreich [...] Auktion [...] Joseph Hamburger [...], Frankfurt am Main 1908.

Appel 1805

J. Appel, Münz- und Medaillen-Sammlung, von ihm selbst nach seinem eigenen neuen Systeme geordnet und beschrieben. Erster Band, welcher die größeren Münzen und Schaustücke, von XV. Jahrhunderte bis auf unsere Zeiten, enthält, Wien 1805.

Appel 1824

J. Appel, Münzen und Medaillen der weltlichen Fürsten und Herren aus dem Mittelater und der neuern Zeit, Bd. III, 2. Abtheilung, Wien 1824.

Armand 1883

A. Armand, Les médailleurs italiens des quinzième et seizième siècles, t. 1–2, Paris 1883.

Arnold 1985

P. Arnold, The Reign of Augustus the Strong (1694/97–1733), Elector of Saxony and King of Poland, as reflected in the art of medal engraving, „Médailles”, 1985, 52, s. 51–56.

Arnold 1986

P. Arnold, Mennictwo Fryderyka Augusta I (1694–1733), „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria numizmatyczna i konserwatorska, 6/1986, s. 247–253.

Arnold 1989

P. Arnold, Der Ankauf schwedischer Münzen und Medaillen auf der Danziger Auktion 1717. Ein Beitrag zur Sammlungsgeschichte des Dresdner Münzkabinetts, „Numismatiska Meddelanden”, 1989, 37, s. 5–18.

Arnold 1995a

P. Arnold, Die historie méttalique, die eherne Chronik der Regierungsgeschichte Augusts des Starken, „Saxonia”, 1995, 1, s. 34–40.

Arnold 1995b

P. Arnold, Die Türkenkriege im Medaillenbild, w: Im Lichte des Halbmonds, Dresden 1995, s. 178–183.

Arnold, Quellmalz 1978

P. Arnold, W. Quellmalz, Sächsisch-thüringische Bergbaugepräge. Gewinnung und Verhüttung von Gold, Silber und Kupfer im Spiegel der Münzen und Medaillen, Leipzig 1978.

Aurea Porta 1997

Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku, red. T. Grzybkowska, J. Talbierska, t. 2: Katalog, Gdańsk 1997.

- Badach 1998
A. Badach, *Obeliski króla Władysława*, „Kronika Zamkowa”, 1998, 1 (36), s. 73–90.
- Baesecke 1906
Leo Hamburger in Frankfurt a. M. Sammlungen Dr. H. Baesecke u. A. Münz-Auction, Mai 1906, Frankfurt am Main 1906.
- Bahrfeldt 1904
E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg. II. Band: Münzen und Medaillen der Könige von Preussen*, Danzig 1904.
- Bahrfeldt 1907
E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg. IV. Band: 1. Abteilung. Münzen und Medaillen der Könige von Preussen als Kaiser von Deutschland, 2. Abteilung. Medaillen auf Privatpersonen*, Danzig 1907.
- Bahrfeldt 1910
E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg. V. Band: Münzen und Medaillen der Stadt Danzig*, Danzig 1910.
- Bahrfeldt 1916
E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg. VI. Band: 1. Abteilung. Münzen und Medaillen der Stadt Thorn, 2. Abteilung. Münzen und Medaillen der Stadt Elbing*, Danzig 1916.
- Bahrfeldt 1929
E. Bahrfeldt, *Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg. VII. Band: Nachträge zu den Bänden I–IV [...] Königsberg i.Pr.* 1929.
- Baltiņš 1993
J. Baltiņš, *Die Münzen- und Medaillen des Herzogs Ernst Johann, w: Ernst Johann Biron, 1690–1990. Katalog der Ausstellung im Schloß Rundāle / Ruhental*, Riga 1993.
- Banach 1984
J. Banach, *Hercules polonus. Studium z ikonografii sztuki nowożytnej*, Warszawa 1984.
- Banach 1987
J. Banach, *Kurfürst-Halbgott-König. August der Starke als Herkules Saxonicus*, „Jahrbuch der Staatlichen Kunstsammlungen Dresden”, 1987, 19, s. 39–52.
- Bandtkie 1839
K. Steżyński-Bandtkie, *Numismatyka krajowa*, t. 1, Warszawa 1839.
- Baran 2016
E. Baran, *Złote medale i donatywy królewskie Jana II Kazimierza Wazy w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2016, 1, s. 5–9.
- Baran 2017
E. Baran, *Złote monety i medale Michała Korybuta Wiśniowieckiego w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2017, 1, s. 5–9.
- Baran, Dutkowski 2014
E. Baran, J. Dutkowski, *Medale Władysława IV Wazy w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2014, 3, s. 5–8.
- Batowski 1930/1931
Z. Batowski, *Abraham van Westervelt, malarz holenderski i jego prace w Polsce*, „Przegląd Historii Sztuki”, t. 2, 1930/1931, z. 3–4, s. 115–129.
- Bauer 1768
G. Bauer, *Auserlesene und nuetzliche Neuigkeiten fuer alle Muenzliebhaber*, 13. und 14. Stueck, 1767, Numberg [1768].
- Baumgarten 1812
J.G. Baumgarten, *Historisch-genealogisch-chronologisch-kritisches Verzeichnis aller bekannten ducaten-förmigen Goldmünzen der albertinischen Hauptlinie des uralten sächsischen Hauses*, Dresden 1812 (reprint 2011).
- de Beaumont 1896
C. de Beaumont, *Un prototype inédit de la Tapisserie d'«Artémise», «Réunion des sociétés des beaux-arts des départements», vingtième session, 7–10 avril 1896*, Paris, s. 164–173.
- Beckher 1651
G. Beckher, *Orator extemporaneus seu artis oratoriae. Breviarium bipartitum*, Amsterdam 1651.
- Beierlein 1847
J.P. Beierlein, *Nachrichten über Franz Andreas Schega, churbayer. Hofmedailleur in München, und Beschreibung der von ihm verfertigten Medaillen*, München 1847.
- Belzberg 2008
The Alicia and Sid Belzberg Collection, kat. aukc., Stacks Auction, Rosemont, Illinois 24 IV 2008, s. 47–49, poz. 1058.
- Bentkowski 1830
F. Bentkowski, *Spis medalów polskich lub z dziejami krainy polskiej stycznych, w gabinecie Król. Alex. Uniwersytetu w Warszawie znajdujących się, tudzież ze zbiorów i pism rozmaitych lub podań zebrane i porządkiem lat ułożony przez Felixa Bentkowskiego*, Warszawa 1830.
- Bentkowski 1858
F. Bentkowski, *O nagrodach i znakach honorowych w Polsce*, „Przegląd Poznański”, t. 25, 1858, s. 405–437 (wg rękopisu z 1835 r.).
- Bernheimer 1984
F. Bernheimer, *Georg Vestner, Andreas Vestner – Zwei Nürnberger Medailleure*, München 1984.
- Bernoulli 1780
J. Bernoulli, *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Polen in den Jahren 1777 und 1778*, Bd. 6, Leipzig 1780.
- Beschreibung der Trauer=Medaillen 1733
Beschreibung der Trauer=Medaillen welche die den Tod Ihres Allergnädigsten Königs und Herrn Augusti des Andern, beweinende Stadt Dantzig geprägt, Danzig [1733].
- Beyer 1857
K. Beyer, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą. Dopełnienie dzieła Edwarda hr. Raczyńskiego*, Warszawa 1857.
- Bidermann 1755
J.G. Bidermann, *Die Ehre Des Weissen Adler=Ordens wurde bey der Feyer Des Höchsterfreulichen August=Tages am 3. Aug. 1755*, Freyberg [1755].
- de Bie 1636
J. de Bie, *La France metallique. Contenant les actions celebres tant publiques que priuees des Rois et des Reines, Remarquees des plus curieux medailles d'Or, d'Argent & de Bronze*, Paris 1636.
- Bielski 1851
Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej zawierająccej dzieje od 1587 do 1598 r., oprac. F.M. Sobieszkański, Warszawa 1851.

- Biesiadecki 1922
F. Biesiadecki, *Wiadomość o kilku mniej znanych medalach*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1922, 7–12, s. 125–126.
- Bigoszewska 1989
W. Bigoszewska, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989.
- Boehme 1752
[J.-G. Boehme], *Neueröffnetes Groschen=Cabinet, Dritter Band, Darinnen Königlich Schwedische, Dänische, Polnische und Preussische Groschen und groschenförmige Münzen enthalten [...]*, Leipzig 1752.
- Bogacz 1995
T. Bogacz, *Wokół medalu Ludwika Karoliny Radziwiłłówny*, „Biuletyn Muzeum Sztuki Medalierskiej”, 1995, 8, s. 18–24.
- Bogacz, Kozarska-Orzeszek 1995
T. Bogacz, B. Kozarska-Orzeszek, *Medalierstwo na ziemiach polskich w XVI–XX wieku*, kat. wyst., Wrocław 1995.
- Bogacz, Sakwerda 1999
T. Bogacz, J. Sakwerda, *Medale – polonica i silesiaca XVI i XVII wieku w zbiorach Muzeum Sztuki Medalierskiej. Katalog zbiorów*, Wrocław 1999.
- Bolland 1841
Catalogue of the choice and valuable collection of coins and medals, of the late Hon: Baron Bolland [...] Auction by Mr. S. Leigh Sotheby [...], [London] 1841.
- Bolzenthal 1840
H. Bolzenthal, *Skizzen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillen-Arbeit (1429–1840)*, Berlin 1840.
- Bonanni 1699
Numismata Pontificum Romanorum quae a tempore Martini V. usque ad annum M.DC.XCIX. Vel auctoritate publica, vel privato genio in lucem prodierunt, Explicata, ac multiplici eruditione Sacra, & Prophana illustrata a P. Philippo Bonanni Societatis Jesu, Tomus Secundus Continens Numismata à Clemente VIII. usque ad Innocentium XII. feliciter regnantem, t. 2, Rom 1699.
- de Boot 1686
A. de Boot, *Symbola Varia diversorum Principum, Archiducum, Ducum, Comitum &c Marchionum Totius Itali. Cum facili Isagoge D. Anselmi de Boot Brugensis, Sac. Cæs. Majest. Aul. Medici, Amstelædami* 1686.
- Borchmann 1744
J.F. Borchmann, *Numo Phylacium Molano-Boehmerianum a S. T. Gerardo Woltero Molano Liberi Atque Imperialis Coenobii Luccensis Abbate Nostis Reliqua, Cum Cura Conquistum Postmodum*, t. 4, *Continet nummos in commercio non receptos, vulgo. Medagliones, Cellis* 1744.
- Bratring 1912
P. Bratring, *Sammlung des Herrn Geh. Baurat Paul Bratring in Charlottenburg, Münzen und Medaillen von Pommern, Schweden und Brandenburg-Preussen [...]* Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt am Main 1912.
- Braun, Hogenberg 1588
G. Braun, F. Hogenberg, *Vrbium Præcipuarum Totius Mundi Liber Tertius*, Colonia 1588.
- Brenner 1731
Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum Studio Indefesso Eli Brenneri L. Annorum Spatio Collectus [...], Holmi 1731.
- Burn 1840
J.H. Burn, *Memoir on the Roettiers*, „The Numismatic Chronicle”, t. 3, 1840/1841, s. 158–189.
- Bylicki 2016
T. Bylicki, *Skarby Mennicy Warszawskiej 1766–1868*, kat. wyst., Muzeum Łazienki Królewskie, Warszawa 2016.
- Bylicki, Pyrek-Ejsmont 1977
T. Bylicki, M. Pyrek-Ejsmont, *Medale polskie XVI–XVIII w. w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. 21, 1977, s. 159–198.
- Calmet 1736
A. Calmet, *Dissertation Historique & Chronologique sur La Suite De Medailles Des Ducs et Duchesses de la Maison Royale De Lorraine. Gravées par M. Ferdinand de St. Urbain, Chevalier du Premier Ordre Romain, dit de Christ, dont Sa Majesté le ROY du Portugal est Grand Maître, Graveur des Médailles & Monnoyes de Son Altesse Royale, son Premier Architecte, Académicien Honoraire des principales Académies de l'Europe. Par Le R.P. Dom Augustin Calmet, Abbé de Senones*, [b.m.w.] 1736.
- Calmet 1748
A. Calmet, *Histoire de Lorraine, qui comprend ce qui s'est passé de plus mémorable dans l'Archevêché de Trèves, & dans les Evêchés de Metz, Toul & Verdun, depuis l'entrée de Jules César dans les Gaules, jusqu'à la Cession de la Lorraine, arrivée en 1737. inclusivement. Avec les Pièces justificatives a la fin. Le tout enrichi de Cartes Géographiques, de Plans de Villes & d'Eglises, de Sceaux, de Monnoyes, de Médailles, de Monumens, &c.* t. 2, Nancy 1748.
- Calmet 1762
A. Calmet, *Suite des Portraits des Ducs et Duchesses de la Maison Royale de Lorraine, dessinés et gravés d'après les Médailles de St. Urbain par les plus habiles maîtres de Florence avec la Dissertation historique et chronologique de Dom Augustin Calmet, Abbé de Senones*, Premier Partie, Florence 1762.
- Calmet 1763
A. Calmet, *Suite des Portraits des Ducs et Duchesses de la Maison Royale de Lorraine, dessinés et gravés d'après les Médailles de St. Urbain par les plus habiles maîtres de Florence avec la Dissertation historique et chronologique de Dom Augustin Calmet, Abbé de Senones*, Second Partie, Florence 1763.
- Cante 2007
A. Cante, *Der Bildhauer und Medailleur Hans Schenck oder Scheußlich. Ein Künstler der Renaissance in Zeiten der Reformation*. 2. Kataloge, Anhalt, Verzeichnisse, Abbildungen, t. 2, Hamburg–Berlin 2007.
- Caspar 1994
H. Caspar, *Herkules Saxonicus spiegelte sich in Medaillen. August der Starke leitete mit seiner Thronbesteigung vor 300 Jahren auch neue Ära in der Medaillenkunst ein. Innere Schwierigkeiten aus glanzender Prägefolge kaum abzulesen*, „Geldgeschichtliche Nachrichten”, Jg. 29, 1994, 162, s. 177–179.
- Casseburg 1737
[G.B. Casseburg], *Sammlung Preussischer und Polnischer Medaillen wie auch Thaler welche auf allerhand Begebenheiten geschlagen und von Seel. Herrn Heinrich Lübeck Höchstmeritirten Mitglied des Raths Collegii der Königl. Stadt Königsberg in Preussen durch grosse Mühe und viele verwandte Kosten colligiret, in ihrer Ordnung vorgestellt und kürzlich beschreiben von M. Gottfried Bernhard Casseburg, Königsberg und Leipzig* 1737.

- Catalogue des médailles 1817
- Catalogue des médailles existant dans la Monnaie Royale des médailles*, Paris 1817.
- Catalogue Des Poinçons 1833
- Catalogue Des Poinçons, Coins Et Médailles Du Musée Monétaire De La Commission Des Monnaies Et Médailles*, Paris 1833.
- Chapman 1903
- H. Chapman, *Catalogue of American and Foreign Coins and the fine Collection of Medical Medals. The property of dr. W. S. Disbrow, Newark, N. J. And the finest collection of U.S. Fractional Currency ever offered. The property of Monroe J. Friedman, Esq. Chicago, Ill*, 1903.
- Chelmiński 1904
- Auctions-Catalog. Sammlung des Herrn Sigismund von Chelminski Szarawka (Russland). Münzen und Medaillen von Polen und sonstige auf Polen bezügliche Gepräge*, München 1904.
- Chevrières 1741
- [J.-G. de Chevrières], *Histoire de Stanislas I. Roi de Pologne, Grand Duc de Lithuanie, Duc de Lorraine et de Bar, &c. &c. &c. par Monsieur D. C****, t. 1–2, Londres 1741.
- Chomyn 2015
- I. Chomyn, *Katalog plakiet, medalionów i medali polskich i z Polską związanych w Lwowskiej Narodowej Galerii Sztuki*, t. 1–2, Warszawa 2015.
- Chrościcki 1983
- J.A. Chrościcki, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów. 1587–1668*, Warszawa 1983.
- Chwała i sława Jana III 1983
- Chwała i sława Jana III w sztuce i literaturze XVII–XX w. Katalog wystawy jubileuszowej z okazji trzechsetlecia odsieczy wiedeńskiej*, Muzeum w Wilanowie, Warszawa 1983.
- Cierpisz 2017
- S. Cierpisz, *Form of the Past. References to the Middle Ages in Early Modern Exonomia*, w: *Pecunia omnes vincit. The Coins as an Evidence of Propaganda, Reorganization and Forgery, Conference Proceedings of the Second International Conference, Krakow, 29–30 May 2015*, red. B. Zając, A. Jurkiewicz, P. Koczwarra, S. Jellonek, Kraków 2017, s. 144–159.
- Cochran-Patrick 1884
- R.W. Cochran-Patrick, *Catalogue of the Medals of Scotland from the Earliest Period to the Present Time*, Edinburgh 1884.
- Conradi 1797
- M. Conradi, *Lebens- und Regierungs-Geschichte Friedrich August des Ersten, oder, wie ihn die Polen nach ihren Königen lieber nannten, August des Zweyten, Königs in Polen und Churfürstens zu Sachsens, nach Medaillen und Münzen den Jahren nach beschrieben; als eine vollständige Ergänzung und Fortsetzung zu Tenzels Chursächsischem Medaillen-Cabinet. Nebst einem Anhang von Gedächtnismünzen, die auf Churfürstlich=sächsische hohe Staatspersonen und Gelehrte unter dieser Regierung sind geschlagen worden*, Leipzig 1797.
- Constellatio Felix 2014
- Constellatio Felix. Die Planetenfeste Augusts des Starken anlässlich der Vermählung seines Sohnes Friedrich August mit der Kaisertochter Maria Josepha 1719 in Dresden, Katalog der Zeichnungen und Druckgraphike*, Dresden 2014.
- Corp 2011
- E.T. Corp, *The Stuarts in Italy, 1719–1766: a royal court in permanent exile*, Cambridge 2011.
- Czar srebra 2007
- Czar srebra i magia złota. W kręgu monet i medali Prus Królewskich*, kat. wyst., red. J. Trupinda, Malbork 2007.
- Czerniakowska 1998
- M. Czerniakowska, *Żeton koronacyjny króla Stanisława Augusta (1764)*, „Rocznik Warszawski”, t. 28, 1998, s. 41–46.
- Danilowicz 1830a
- I. Danilowicz, *Medale Radziwiłłowskie. Gabinety Numizmatyczne Nieświeżski i Charkowski*, „Tygodnik Petersburski”, cz. 2, 1830, nr 38, s. 310–312.
- Danilowicz 1830b
- I. Danilowicz, *Medale Radziwiłłowskie. Gabinety Numizmatyczne Nieświeżski i Charkowski (Dokończenie)*, „Tygodnik Petersburski”, cz. 2, 1830, nr 40, s. 330–333.
- Dassdorf 1801
- K.W. Dassdorf, *Numismatisch=historischer Leitfaden zur Uebersicht der Sächsischen Geschichte. Nach dem von Teubernschen hinterlassenen Münz=Cabinet [...]*, Dresden 1801.
- De Girolami Cheney 1998
- L. De Girolami Cheney, *Honor / Honoring*, w: *Encyclopedia of Comparative Iconography. Themes depicted in works of art*, t. 1–2, red. H.R. Roberts, Chicago 1998, s. 401–409.
- Degg 1811
- J.A. Degg, *Neue Fränkisch=Würzburgische Chronik, Sechstes Jahr*, Würzburg 1811.
- Dembiniok 2015
- J. Dembiniok, *Silesia in Nummis. Medale śląskie w zbiorach Muzeum w Chorzowie (do 1918 roku)*, Chorzów 2015.
- Denis 2013
- A. Denis, *Epizod gdański w twórczości medalierskiej Hansa Schwarza 1526–1527 roku – medale portretowe Zygmunta I Starego*, „Gdańskie Zeszyty Numizmatyczne”, 2013, 117, s. 23–31.
- Di Rauso 2013
- F. Di Rauso, *Le medaglie del 1738 per le Nozze di Carlo di Borbone*, „Quaderno di Studi dell'Associazione Culturale Italia Numismatica”, 2013, 8, s. 175–188.
- Diakov 2004
- M. Diakov, *Medals of the Russian Empire*, part I: 1672–1725, [b.m.w.] 2004.
- Diplomatische Geschichte Dresdens 1819
- Diplomatische Geschichte Dresdens von seiner Entstehung bis auf unsere Tage*, Vierter Theil, Dresden 1819.
- Domanig 1896
- K. Domanig, *Porträtmedaillen des Erzhauses Österreich von Kaiser Friedrich III. bis Kaiser Franz II. Aus der Medaillensammlung des allerhöchsten Kaiserhauses herausgegeben mit Genehmigung des hohen Oberstkämmerer-Amtes seiner K. u. K. apostolischen Majestät*, Wiedeń 1896.
- Doubletten 1911
- Doubletten des kaiserlichen Münzcabinet der Eremitage in St. Petersburg, Münzen und Medaillen verschiedener Länder*, Frankfurt am Main 1911.
- Dubrowska, Soltan 1987
- M. Dubrowska, A. Soltan, *Rzemiosło artystyczne Minterów 1828–1881*, Warszawa 1987.
- Dugniolle 1876
- J.-F. Dugniolle, *Le jeton historique des dix-sept provinces des Pays Bas*, t. 2, Bruxelles 1876.

- Durow 2003
W.A. Durow, *Russkie nagrody XVIII – naczala XX w.*, Moskwa 2003.
- Dutkowski 2007
J. Dutkowski, *Miłość jest wieczna, czyli szkic o gdańskich medalach zasłużonych*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2007, 1, s. 3–16.
- Dutkowski 2010
J. Dutkowski, *Donatywy medalowe z okazji pokoju w Oliwie*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2010, 2, s. 7–13.
- Dutkowski 2013
J. Dutkowski, *Polityka Rady Miasta Gdańska wobec Władysława IV Wazy w świetle medali gdańskich*, „Naukowi zapiski z ukraińskiej historii. Zbiornik naukowych statej”, t. 33, 2013, s. 114–133.
- Dutkowski 2014
J. Dutkowski, *Uwagi do widoku tajemniczej cieżyny na medalu wybitym z okazji pokoju w Oliwie przez Jana Buchheima z 1660 roku*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2014, 2, s. 59.
- Dutkowski 2015a
J. Dutkowski, *Złoto czasów dynastii Wazów*, t. 1, Gdańsk 2015.
- Dutkowski 2015b
J. Dutkowski, *Promocja treści protestanckich i propaganda gdańska na monetach i medalach Wazów polskich*, w: *Pieniądz a propaganda. Wspólne dziedzictwo Europy. Studia i Materiały. Białoruś – Bułgaria – Czechy – Litwa – Łotwa – Mołdawia – Polska – Rosja – Rumunia – Słowacja – Ukraina*, red. K. Filipow, Augustów 2015, s. 139–161.
- Dutkowski 2016
J. Dutkowski, *Złoto czasów dynastii Wazów*, t. 1–2, Gdańsk 2016.
- Dutkowski, Suchanek 2000
J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Gedanensis*, Gdańsk 2000.
- Dutkowski, Suchanek 2003
J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Elbingensis*, Gdańsk 2003.
- Dutkowski, Suchanek 2010
J. Dutkowski, A. Suchanek, *Corpus Nummorum Civitatis Thorunensis*, Gdańsk 2010.
- Dzienis 1984
H. Dzienis (oprac.), *Katalog zbioru numizmatycznego Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk*, Wrocław 1984.
- Dzienis 1993
H. Dzienis, *Jan III Sobieski w medalierstwie gdańskim*, „Libri Gedanenses”, t. 10, 1975–1992, Gdańsk 1993.
- Eckhardtówna 1938
J. Eckhardtówna, *Potrzeby nauki polskiej w zakresie badań nad włoskimi źródłami polskiej plastyki renesansowej*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 12, 1938 (wyd. 1939), s. 41–46.
- Eimer 1987
Ch. Eimer, *British Commemorative Medals and their values*, London 1987.
- Eimer 1998
Ch. Eimer, *The Pingo Family & Medal Making in 18th-century Britain*, London 1998.
- Eisler 2010
W. Eisler, *The medals of the Dassiers of Geneva*, Geneva 2010.
- Engelhardt 1909
Die Hofrath Engelhardt'sche Sammlung Sächsischer Münzen und Medaillen, t. 5, Leipzig 1909 (reedycja 1970).
- Erbstein 1908
Sammlung Erbstein. Nachlass des † Herrn Geh. Hofraths Dr. Richard Julius Erbstein [...] II. Abtheilung [...] Die Versteigerung 18. Januar 1909, Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt am Main 1908.
- Erbstein 1909
Sammlung Erbstein. Nachlass des † Herrn Geh. Hofraths Dr. Richard Julius Erbstein [...] III. Abtheilung [...] Die Versteigerung 25. Oktober 1909, Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt am Main 1909.
- Erbstein 1911
Sammlung Erbstein. Nachlass des † Herrn Geh. Hofraths Dr. Richard Julius Erbstein [...] IV. Abtheilung [...] Die Versteigerung 9 Januar 1911, Adolph Hess Nachfolger, Frankfurt am Main 1911.
- Erlanger 1975
H.J. Erlanger, *Origin and development of European Prize Medal to the end of the XVIIIth century*, Haarlem 1975.
- Exter 1770
F. Exter, *Vornehmste Lebensumstände des wegen seiner Kunst im Graviren hochberühmten Ritters Ferdinand von St. Urbain, Aus zuverlässigen Nachrichten entworfen und nebst einem vollständigen Verzeichniss seiner Medaillen*, herausgegeben von F. E., Nürnberg 1770.
- Eyice 1991
S. Eyice, *Ayyıldız Türk bayrağının başlıca unsurları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî alâmeti*, w: *İslâm Ansiklopedisi*, red. Maarif Matbaası, t. 4, Stambul 1991, s. 297–298.
- Fabiani-Madeyska 1976
I. Fabiani-Madeyska, *Gdzie rezydowali w Gdańsku królowie polscy?*, Wrocław 1976.
- Felder 1978
P. Felder, *Medailleur Johann Carl Hedlinger 1691–1771. Leben und Werk*, Aarau, Frankfurt am Main, Salzburg 1978.
- Félibien 1725
M. Félibien, *Histoire de la Ville de Paris*, t. 2, Paris 1725.
- Feuardent 1904
F. Feuardent, *Jetons et méreaux depuis Louis IX jusqu'à la fin du consulat de Bonaparte, Tome Premier, Grandes administrations de l'État et de la ville de Paris, corporations, etc., noblesse et villes de l'Ile-de-France*, Paris 1904.
- Feuardent 1907
F. Feuardent, *Jetons et méreaux depuis Louis IX jusqu'à la fin du Consulat de Bonaparte, Tome Deuxième, Provinces et Villes*, Paris 1907.
- Feuardent 1915
F. Feuardent, *Jetons et méreaux depuis Louis IX jusqu'à la fin du consulat de Bonaparte, Tome Troisième*, Paris 1915.
- Filipow 2010
K. Filipow, *Skarbiec Radziwiłłów z Nieświeża – źródło do dziejów numizmatyki i falerystyki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 2, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 453–459.

- Fischer, Seagrim 1969
- J. Fischer, G. Seagrim, *Sculpture In Miniature. The Andrew S. Ciechanowiecki Collection of Gilt & Gold Medals and Plaquettes. The J. B. Speed Art Museum Louisville, Kentucky, 20 October to 23 November 1969*, kat. wyst., London 1969.
- Fleurimont, Godonnesche 1736
- G.R. Fleurimont, N. Godonnesche, *Médailles du règne de Louis XV*, Paris 1736.
- Foelkersam, Puljanowski 1906
- A. von Foelkersam, *Catalogue du trésor du château de Nieśwież*, tłum. Bohdan Puljanowski, St. Petersburg 1906.
- Forrer 1904
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists Coin-, Gem-, and Sealengravers Mint-Masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500–A.D. 1900*, vol. 2: E–H, London 1904.
- Forrer 1907
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists Coin-, Gem-, and Sealengravers Mint-Masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500–A.D. 1900*, vol. 3: I–MAZ, London 1907.
- Forrer 1909
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists Coin-, Gem-, and Sealengravers Mint-Masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500–A.D. 1900*, vol. 4: M–Q, London 1909.
- Forrer 1912
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists, Coin-, Gem-, and Sealengravers, Mint-masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500 – A.D. 1900*, vol. 5: R–S, London 1912.
- Forrer 1916
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists, Coin-, Gem-, and Sealengravers, Mint-masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500 – A.D. 1900*, vol. 6: T–Z, London 1916.
- Forrer 1923
- L. Forrer, *Biographical Dictionary of Medallists Coin-, Gem-, and Seal-Engravers Mint-Masters, &c. Ancient and Modern with References to their Works B.C. 500 – A.D. 1900*. vol. 7: Supplement, London 1923.
- Forycki 2006
- M. Forycki, *Stanisław Leszczyński – Sarmata i Europejczyk 1677–1766*, Poznań 2006.
- Frankiewicz 1930
- Sammlung des Herrn M. Frankiewicz in Posen: Polnische Münzen und Medaillen mit 19 Lichtdrucktafeln, Die Versteigerung [...] 15. September 1930*, Berlin 1930.
- Friedenberg 1970
- D.M. Friedenberg, *Jewish Medals from the Renaissance to the Fall of Napoleon (1505–1815)*, New York 1970.
- Friedenberg, Roth 1963
- D.M. Friedenberg, C. Roth, *Great Jewish Portraits in Metal. Selected Plaques and Medals from the Samuel Friedenberg Collection of the Jewish Museum*, New York 1963.
- Friedensburg 1899
- F. Friedensburg, *Schlesiens neuere Münzgeschichte. (Codex Diplomaticus Silesiae. Herausgegeben vom Vereine für Geschichte und Alterthum Schlesiens)*, t. 19, Breslau 1899.
- Friedensburg 1931
- F. Friedensburg, *Die Schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931.
- Friedensburg, Seger 1901
- F. Friedensburg, H. Seger, *Schlesiens Münzen und Medaillen der neueren Zeit im Auftrage des Vereins für das Museum Schlesischer Altertümer*, Breslau 1901.
- Friedlein 1876
- Katalog monet i medalii polskich które nabyć można w składzie antykwarskim Księgarni D. E. Friedleina w Krakowie [...]*, nr 12 [Kraków 1876].
- Gacek 2001
- J. Gacek, *Medale, medaliony i plakety polskie i z Polską związane wytworzone do 1944 roku w zbiorach Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Katalog zbiorów*, Rzeszów 2001.
- Gaetani 1763
- P.A. Gaetani, *Museum Mazzuchellianum, seu Numismata viorum doctrina præstantium, quæ apud Jo. Mariam comitem Mazzuchellum Brixiae servantur, a Petro Antonio de comitibus Gaetanis Brixiano presbytero, et patritio Romano. Edita atque illustrata. Accedit versio italica studio equitis Cosimi Mei elaborata*, t. 2, Ventiis 1763.
- Garbaczewski 2016
- W. Garbaczewski, *Piękno monety polskiej. Opowieść o władcach, artystach i symbolach*. WCN, aukcja nr 65, Warszawa 2016.
- Gazeta Narodowa y Obca 1791
- „Gazeta Narodowa y Obca”, 1791, 66.
- Gazeta Warszawska 1772
- „Gazeta Warszawska” 1772, 5, suplement.
- Gazeta Warszawska 1774
- „Gazeta Warszawska” 1774, 50.
- Gazeta Warszawska 1781
- „Gazeta Warszawska” 1781, 102.
- Gazeta Warszawska 1788
- „Gazeta Warszawska” 1788, 75.
- Gazeta Warszawska 1789
- „Gazeta Warszawska” 1789, 38 i 61.
- Gdańsk protestancki 2017
- Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutera*, t. 1, red. E. Kizik, S. Kościelak, Gdańsk 2017.
- Gdzie Wschód 1993
- Gdzie Wschód spotyka Zachód. Portret osobistości dawnej Rzeczypospolitej 1576–1763*, kat. wyst. pod kier. J. Malinowskiego, red. J. Mielezsko, Warszawa 1993.
- Gennagel 1707
- [J.N. Gennagel], *Der historischen Remarques Über die Neuesten Sachen In Europa. Achter Theil Auf das M.DCC.VI. Jahr*, Hamburg 1707.
- Gerber 1924
- E. Gerber, *Médailles relatives aux alliances entre la France et les Cantons suisses, XXXIIIe Rapport Annuel*, Musée National Suisse à Zurich, Zürich 1924, s. 89–94.
- Gerber 1928
- E. Gerber, *Medaillen zur Erinnerung an die Bündnisse der Eidgenössischen Orte mit Frankreich*, „Schweizerische numismatische Rundschau”, t. 24, 1928, s. 68–97.

- Geusau 1793
A. von Geusau, *Geschichte der Haupt- und Residenzstadt Wien in Oesterreich, in einiger Verbindung mit der Geschichte des Landes; von den ältesten bis auf gegenwärtige Zeiten*, Theil 4, Wien 1793.
- Giampiccolo 2014
E. Giampiccolo, *Gioacchino Francesco Travani e i suoi discendenti*, „Historia Mundi”, 2014, 4, s. 202–219.
- Giornale de' Letterati 1687
„Giornale de' Letterati”, 1687, 3, s. 40–42.
- Gloger 1902
Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 3, Warszawa 1902.
- Gloger 1903
Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 4, Warszawa 1903.
- Gold and Civilisation 2001
Gold and Civilisation, red. Tom Stannage, kat. wyst., Canberra 2001.
- Goldstein 1889
H. Goldstein, *Holtzhey a Holtzhaeusser. Przyczynek do Gabinetu Medalów Polskich [E. Raczyńskiego]*, t. 4 przez Ł. G., „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1889, 1, szp. 1–15.
- Górska 2013a
M. Górska, *Medalierski wizerunek Jana III – domowa autokreacja i polityka międzynarodowa*, w: *Primus inter pares. Pierwszy wśród równych, czyli opowieść o królu Janie III*, red. D. Walawender-Musz, Warszawa 2013, s. 82–91.
- Górska 2013b
M. Górska, *Ut pictura emblema? Teoria i praktyka*, w: *Ut pictura poesis / ut poesis pictura. O związkach literatury i sztuk wizualnych od XVI do XVIII wieku*, red. A. Bielak, Warszawa 2013, s. 31–46.
- Górzyński 1996
S. Górzyński, *Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły*, w: S. Górzyński, J. Grala, W. Piwkowski, V. Urbaniak, T. Zielińska, *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa 1996, s. 45–50.
- Grabowski 1835
A. Grabowski, *Spis monet i medalów, oraz opisanie zdarzeń ciekawych w końcu wieku XVII, złożonych w galce wieży ratusza krakowskiego w r. 1611 i r. 1683 po spaleniu się jey; a znalezionych w czasie reparacyi teyże r. 1784*, w: *Groby królów polskich w Krakowie w kościele katedralnym na Zamku. Poprzedza Kronika albo czasopismo x. Krzysztofa Zelnera masyonarza Kościoła Panny Maryi. Tę, oraz inne Pomniki Historyczne, z dawnych rękopismów wydał [...]*, Kraków 1835, s. 65–68.
- Grabowski 1845
A. Grabowski, *Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diaryusze, relacye, pamiętniki i.t.p., służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego*, Kraków 1845.
- Grabski 1978
J. Grabski, *Wizerunki rodziny królewskiej Zygmunta I Starego na medalach Jana Marii Padovano z 1532 r. w dawnej kolekcji książąt d'Este w Modenie*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 22, 1978, nr 1, s. 22–33.
- Grottemeyer 1953
P. Grottemeyer, *Abondio, Künstlerfamilie*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Erster Band: Aachen-Behaim, Berlin 1953.
- Grottemeyer 1971
P. Grottemeyer, *Franz Andreas Schega 1711–1787. Münzstempelschneider und Medailleur an der kurfürstlichen Münze zur München*, München 1971.
- Grund 1996
R. Grund, *Die Entwicklung der Medaillenkunst an der Münzstätte Dresden im 17. Jahrhundert*, Gütersloh 1996.
- Grund 1997
R. Grund, *Die Künstlerfamilie Hoeckner. Ein Beitrag zur Medaillenkunst in Dresden vom Barock bis zum Klassizismus*, w: *Medaillenkunst in Deutschland von der Renaissance bis zur Gegenwart*, Dresden 1997, s. 84–97.
- Grund 2001
R. Grund, *Geschichte und Kultur Sachsens im Spiegel der Medaillenkunst vom Barock bis zum Klassizismus*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, 2001, 43, s. 193–211.
- Gumowski 1904
M. Gumowski, *Monety polskie we wiedeńskim Gabinetecie Monet i Medali*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1904, 3, s. 149–160.
- Gumowski 1906
M. Gumowski, *Medale Jagiellonów*, Kraków 1906.
- Gumowski 1913
M. Gumowski, *Medale Stefana Batorego*, Kraków 1913.
- Gumowski 1914
M. Gumowski, *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914.
- Gumowski 1917
M. Gumowski, *Hans Schwarz i jego polskie medale*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. 1, 1917, z. 1, s. 88–108.
- Gumowski 1924a
M. Gumowski, *Medale Zygmunta III*, Kraków 1924.
- Gumowski 1924b
M. Gumowski, *Studja nad gdańską sztuką medaljerską XVII wieku*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1924, 10, s. 23–64.
- Gumowski 1925a
M. Gumowski, *Medale polskie*, Warszawa 1925.
- Gumowski 1925b
M. Gumowski, *Studja nad gdańską sztuką medaljerską XVII w.*, Kraków 1925.
- Gumowski 1928
M. Gumowski, *Medale Jana Kazimierza*, Poznań 1928, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6341.
- Gumowski 1929
M. Gumowski, *Wileńska szkoła medaljerska w XVI i XVII wieku*, „Ateneum Wileńskie”, t. 6, 1929, nr 1–4, s. 72–87.
- Gumowski 1937
M. Gumowski, *Trzy serie portretów Jagiellońskich*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, t. 19, 1937, s. 41–67.
- Gumowski 1939
M. Gumowski, *Medale Władysława IV*, Kraków 1939.
- Gumowski 1949a
M. Gumowski, *Medale Michała Korybuta*, Toruń 1949, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6342.

- Gumowski 1949b
M. Gumowski, *Medale Jana III*, Toruń 1949, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6343.
- Gumowski 1950a
M. Gumowski, *Medale Augusta II*, Toruń 1950, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6344.
- Gumowski 1950b
M. Gumowski, *Medale Radziwiłłowskie*, Kraków 1950, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps II 13570.
- Gumowski 1950c
M. Gumowski, *Medale Stanisława Leszczyńskiego*, Toruń 1950, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6345.
- Gumowski 1952a
M. Gumowski, *Medale Augusta III*, Toruń 1952, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6717.
- Gumowski 1952b
M. Gumowski, *Medale z czasów Stanisława Augusta*, Toruń 1952, rękopis w: Biblioteka Narodowa, rkps akc. 6718.
- Gumowski 1957
M. Gumowski, *Medale prywatne*, t. 1–13, Toruń 1957, rękopis w: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, rkps 13479/II.
- Gumowski 2005
M. Gumowski, *Mennica bydgoska*, Bydgoszcz 2005 (reedycja wydania z 1955 r.).
- Gutkowska-Rychlewska 1968
M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968.
- Hagnisches Original-Münzkabinet 1771
[J.G.F. von Hagen], *Hagnisches Original-Münzkabinet in Nürnberg*, wyd. 2, Nürnberg 1771.
- Hajdukiewicz, Kowalska 1977
L. Hajdukiewicz, H. Kowalska, *Myszkowski Piotr h. Jastrzębiec (ok. 1510–1591)*, w: PSB, t. 22, Kraków 1977, s. 382–390.
- Hasche 1819
[J.Ch. Hasche], *Diplomatische Geschichte Dresdens von seiner Entstehung bis auf unsere Tage, Vierter Theil, Dritten Bandes, Vierter und Fünfter Abschnitt von 1700 bis 1756*, Dresden 1819.
- Hauschild 1805
J.F. Hauschild, *Beytrag zur neuern Münz- und Medaillen-Geschichte vom XVten Jahrhundert bis jetzo, nebst einem raisonnirenden Verzeichniß einer beträchtlichen Sammlung von Medaillen in allen Classen und von allem Metall, auch einiger 100 Stück seltnen Thaler, mit Anmerkungen von Johann Friedrich Hauschild*, Dresden 1805.
- Hawkins, Franks, Grueber 1885
Medallic illustrations of the history of Great Britain and Ireland to the death of George II, red. E. Hawkins, A.W. Franks, H.A. Grueber, vol. 2, London 1885.
- Heinz 1996
K. Heinz, *Goldene und silberne Medaillen zwischen 1705 und 1763 während der sächsisch-polnischen Union*, „Dresdner Numismatische Hefte”, 1996, 1, s. 36–45.
- Heinz 2006a
K. Heinz, *Neue archivalische Erkenntnisse zu den sächsischen Münz- und Medaillenprägungen von 1733 und 1734*, „Dresdner Numismatische Hefte”, 2006, 2, s. 70–91.
- Heinz 2006b
K. Heinz, *Von Fastnacht und Karneval 1722*, „Numismatisches Nachrichtenblatt”, 2006, 4, s. 76–79.
- Helbing 1906
Auctions-Catalog enthaltend die nachgelassene Sammlung des sel. Herrn Carl Hör, Finanzpracticant in Carlsruhe, sowie die Sammlung des Herrn Friedrich Brey Mayer in Schwäb. Gmünd u. A. Münzen und Medaillen verschiedener Länder aller Zeiten. Die öffentliche Auction findet statt: Montag, den 5. Februar 1906 und folgende Tage im Locale und unter Leitung des Experten Otto Helbing, München 1906.
- Helbing 1907
Auctions-Catalog enthaltend die Sammlungen des Herrn Commerzienrath Ludwig Gebhardt in Nürnberg, des Herrn Gustav Gube in Reichenberg (Böhmen) u. A. Münzen und Medaillen verschiedener Länder aller Zeiten, ferner die Sammlung des Herrn Professor Dr. Curtius in Bonn (Päpstliche Medaillen) und des Herrn H. E. in J. (Brandenburg-preussische Münzen etc.), Montag, den 13. Mai 1907 und folgende Tage im Locale und unter Leitung des Experten Otto Helbing, München 1907.
- Helbing 1908
Auctions-Catalog enthaltend Münzen und Medaillen verschiedener Länder. Sammlung des Herrn kgl. Kreiscassier Carl Frank in Augsburg u. A. ferner Würzburger Münzen und Medaillen aus dem Besitze eines frankischen Sammlers [...] sowie Sammlung des Herrn Buchhändler Josef Weiss in Freiburg i. B. [...] Montag, den 14. Dezember 1908 und folgende Tage im Locale und unter Leitung des Experten Otto Helbing, München 1908.
- Helbing 1909
Auctions-Catalog enthaltend Münzen und Medaillen verschiedener Länder des Mittelalters und der Neuzeit darunter Sammlung polnischer Münzen und Medaillen besonders der Städte Danzig und Thorn. Die öffentliche Auction findet statt: Montag, den 29. November 1909 und folgende Tage im Locale und unter Leitung des Experten Otto Helbing, München 1909.
- Helbing 1911
Auktions-Katalog enthaltend die Münzen- und Medaillen-Bestände der aufgelösten Firma Zschiesche & Köder, Leipzig u. A. I. Abtheilung: 1. Neuere Deutsche Münzen [...] 2. Gold-Münzen und Gold-Medaillen aller Länder. 3. Münzen und Medaillen aus Silber [...] Die öffentliche Auktion findet statt: Montag, den 27. März 1911 und folgende Tage im Lokale und unter Leitung des Experten Otto Helbing Nachf., München 1911.
- Helbing 1917
Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen des Mittelalters und der Neuzeit Sammlungen † A. Kahlert in Ohlau und † Emil Krämer in Augsburg. Der Goldfund von Pilsen. Sammlung von Freimaurer-Medaillen und Abzeichen des Herrn Hans Leipen, Prag [...] Auktion: 10. Dezember 1917, Otto Helbing Nachf., München 1917.
- Helbing 1919
Auktions-Katalog enthaltend Münzen und Medaillen aller Zeiten und Länder. I. Sammlung † K. Walter, Offenburg. 1. Münzen und Medaillen von Baden. 2. Allgemein. II. Sammlung † H. von R.u. A. Münzen und Medaillen des Mittelalters und der Neuzeit. [...] Auktion: 14. Juli 1919 [...], Otto Helbing Nachf., München 1919.
- Helbing 1933
Otto Helbing Nachf. München Barerstrasse 20. Auktions-Katalog 72, Münzauktion 19. Juli 1933, (Niedersachsen, Obersachsen, Münzen und Medaillen aller Länder und Zeiten), München 1933.

- Henckel 1987
- A. Weyl, *Die Paul Henckelsche Sammlung Brandenburg-preussischer Münzen und Medaillen*, Berlin 1876–1877 (reprint 1987).
- Hennin 1881
- M. Hennin, *Inventaire de la collection d'estampes relatives à l'histoire de France léguée en 1863 à la Bibliothèque Nationale par M. Michel Hennin, rédigé par Georges Duplessis*, t. 3, Paris 1881.
- Heraeus 1828
- C.G. Heraeus, *Bildnisse der regierenden Fürsten und berühmter Männer vom vierzehnten bis zum achtzehnten Jahrhundert, in einer Folge von Schaumünzen zusammengestellt*, Wien 1828.
- Herrgott, Heer 1753
- M. Herrgott, R. Heer, *Nummotheca Principum Austriae ex gazis Aulacæ Cæsareæ potissimum instructa & aliunde aucta: exhibens Habsburgicæ gentis principum lineæ Germano-Austriacæ. Nummos cujuscunque formæ & metalli: præcipue tamen Mnemonicos atque Iconicos, qui vel horum issu, vel eorum gratia percussi vel fusi fuerunt, typis æneis expressos: ducendo initium a Ferdinando I. Rom. Imp. & ferie non interrupta progrediens ad usque Ferdinand. IV. Regem Rom., Monumentorum Aug. Domus Austriacæ, Pars secunda*, t. 2, Friburgi Brisgoviciæ 1753.
- Hess 1906
- Münzauction am 5. März 1906 [...] Adolph Hess Nachfolger [...] Sächsische Münzen und Medaillen [...] Polnische Münzen und Medaillen aus dem Besitze eines Danziger Sammlers, Frankfurt am Main 1906.*
- Heubel 1745
- [J.H. Heubel], *Leben Carl des Zwölften Königs in Schweden mit Münzen und Kupfern*, I. Theil, Hamburg 1745.
- Hildebrand 1874
- B.E. Hildebrand, *Sveriges och Svenska konungahusets: minnespenningar praktmynt och belöningsmedaljer beskrifna af Bror Emil Hildebrand, Första delen, Stockholm 1874.*
- Hildebrand 1875
- B.E. Hildebrand, *Sveriges och Svenska konungahusets: minnespenningar praktmynt och belöningsmedaljer beskrifna af Bror Emil Hildebrand, Andra delen, Stockholm 1875.*
- Hill, Pollard 1967
- G.F. Hill, G. Pollard, *Renaissance Medals from the Samuel H. Kress Collection at the National Gallery of Art*, London 1967.
- Hirsch 1883
- A. Hirsch, *Die Medaillen den Entsatz Wiens 1683*, Troppau 1883.
- Histoire Métallique 1767
- Histoire Métallique de l'Europe, ou Catalogue des Médailles Modernes, qui composent le Cabinet de feu M. Poulhariès, Écuyer et Négociant de Marseille*, Lyon 1767.
- Hof= und Staats=Calender 1735
- Königl. Poln. und Churfürstl. Sächsischer Hof= und Staats=Calender Auf das Jahr 1735*, Leipzig [b.d.w.].
- Hutten-Czapski 1957
- E. Hutten-Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, vol. 1–5, Graz 1957 (reprint wyd. z lat 1871–1916).
- Idzikowska 2014
- B. Idzikowska, *Pamiątkowy kufel Doroty Talleyrand-Perigord i kolekcja numizmatyczna żagańskich Bironów*, „Wiado-
mości Numizmatyczne”, r. 58, 2014, z. 1–2 (197–198), s. 143–210.
- Intelligenzblatt 1789
- „Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung”, 1789, 68.
- Intelligenzblatt 1790
- „Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung”, 1790, 56 i 137.
- Intelligenzblatt 1792
- „Intelligenzblatt der Allgemeinen Literatur-Zeitung”, 1792, 16.
- Inwentarz stempli 1930
- Inwentarz stempli Mennicy Stanisławowskiej*, mps. 1930, Mennica Polska SA.
- Iversen 1899
- J. Iversen, *Denkmünzen auf Personen, die in den Ostseeprovinzen geboren sind oder gewirkt haben*, St. Petersburg–Leipzig 1899.
- Iversen 1901
- J.B. Iversen, *Satiriczeskija medalii na sobytija Sewernoj wojny*, „Trudy Moskovskogo numizmatičeskogo obščestwa”, t. 2, 1901, nr 3, s. 225–237.
- Jakob Rejchel' 2003
- Jakob Rejchel' – Medalier, kolekcjoner, uczenyj. 1780–1856*, kat. wyst., red. V.A. Kalinin, J.S. Jensen, Sankt Petersburg 2003.
- Jakrzewska-Śnieżko 1977
- Z. Jakrzewska-Śnieżko, *Gdańsk w dawnych rycinach*, Wrocław 1977.
- Janicki 1670
- Akt koronaty Michala, króla polskiego, przez Jana Albrychta z Janic Janickiego opisany*, Kraków 1670.
- Jaworski 1910
- F. Jaworski, *Medaliony polskie. Zbiór rodziny Przybysławskich*, Lwów 1910.
- Jewish Encyclopedia 1903
- The Jewish Encyclopedia. A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People from the Earliest Times to the Present Day*, vol. 5, New York–London 1903.
- Joachim 1752
- J.F. Joachim, *Neueröffnetes Groschen=Cabinet. Dritter Band / Darinnen Königlich Schwedische, Dänische, Polnische und Preussische Groschen und groschenförmige Münzen enthalten, nebst Register über das Sechste, Siebende und Achte Fach*, Leipzig 1752.
- Joachim 1761
- J.F. Joachim, *Das neu eröffnete Münzcabinets, darinnen merkwürdige und viele bishero noch nirgends mitgetheilte Gold= und Silbermünzen zu finden [...]*, von Johann Friedrich Joachim, Nürnberg 1761.
- Joachim 1773
- [J.F. Joachim], *Des neueröffneten Münzcabinets vierter und letzter Theil, darinnen merkwürdige und viele bishero noch nirgends mitgetheilte Gold= und Silbermünzen zu finden [...]*, von Johann Paul Reinhard, Nürnberg 1773.
- Jones 1979
- M. Jones, *The Art of the Medal*, London 1979.
- Jones 1982
- M. Jones, *A Catalogue of the French Medals in the British Museum*, vol. 1: AD 1402–1610, London 1982.

- Jones 1988
M. Jones, *A Catalogue of the French Medals in the British Museum*, vol. 2: AD 1600–1672, London 1988.
- Juszczak, Małachowicz 2007
D. Juszczak, H. Małachowicz, *Malarstwo do 1900. Katalog zbiorów*, Warszawa 2007.
- Kahnt 2009
H. Kahnt, *Die Münzen Augusts des Starken 1694–1733*, Regensburg 2009.
- Kalinowski 1980
L. Kalinowski, *Padovano*, w: PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 8–10.
- Kalinowski 2010
P. Kalinowski, *Medale księży siewierskich*, Kalety 2010.
- Kamiński, Kowalczyk 1969
C. Kamiński, W. Kowalczyk, *Medale i medaliony polskie i związane z Polską*, kat. wyst., Warszawa 1969.
- Kamiński, Kurpiewski 1984
Cz. Kamiński, J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich. 1632–1648 (Władysław IV)*, Warszawa 1984.
- Kamiński, Kurpiewski 1990
C. Kamiński, J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich 1587–1932 (Zygmunt III Waza)*, Warszawa 1990.
- Karnicka 2015
M. Karnicka, *Medale, monety okolicznościowe, żetony, liczmany, tokeny do bicia medali i monet okolicznościowych od XV do XVII w. Katalog zbiorów*, Wrocław 2015.
- Karpowicz 1976
M. Karpowicz, *Sekretne treści warszawskich zabytków*, Warszawa 1976.
- Kastenholz 2006
R. Kastenholz, *Hans Schwarz. Ein Augsburger Bildhauer und Medailleur der Renaissance*, München 2006.
- Katalog der Münzen 1904
Katalog der Münzen- und Medaillen-Stempel-Sammlung des K.K. Hauptmünzamt in Wien, Dritter Band, Wien 1904.
- Katalog wystawy 1933
Katalog wystawy jubileuszowej zabytków z czasów Króla Stefana i Jana III w gmachu Muzeum Wojska, w czterechsetlecie urodzin Stefana Batorego i dwięćsetlecie odzyskania wolności, Warszawa 1933.
- Kieszkowski 1912
J. Kieszkowski, *Kanclerz Krzysztof Szydłowiecki*, Poznań 1912.
- Kieszkowski 1915
J. Kieszkowski, *Rzeczy polskie w austriackich zbiorach*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 9, 1915, s. LV–LXVII.
- Kitowicz 1971
J. Kitowicz, *Pamiętniki, czyli Historia polska*, przedm. P. Matuszewska, Warszawa 1971.
- Kizik 2012
E. Kizik, *Gdański medal jubileuszowy z okazji trzechsetlecia inkorporacji Prus do Polski w 1754 roku*, „Zapiski Historyczne”, t. 77, 2012, nr 2, s. 80–91.
- Klejnot w koronie 2006
Klejnot w koronie Rzeczypospolitej. Sztuka zdobnicza Prus Królewskich. Wystawa w 540. rocznicę podpisania pokoju toruńskiego, t. 2: Katalog, Gdańsk 2006.
- Klimowski, Omeljanicz 2008
S. Klimowski, R. Omeljanicz, *Medal pamiątkowa na zdobytą Kiewa litowskim hetmanem Januszem Radziwiłłom*, w: *Ukraina–Szwecja. Na perechrestjach istorii (XVII–XVIII stoliťta)*. 1 żowtnja 2008 r.–30 bereznja 2009 r. m. Kiiw. 9 kwitnja–31 trawnja 2009 r. m. Dnipropetrowsk, red. J. Sawczuk, Kiiw 2008, s. 44–45.
- Kluczycki 1835
J.F. Kluczycki, *Pamiętki polskie w Wiedniu i jego okolicach*, Kraków 1835.
- Knies 1896
K. Knies, *Die Punzierung in Oesterreich. Eine Geschichtliche Studie*, Wien 1896.
- Kociszewska 2009
E. Kociszewska, *The Sun King in the Realm of Eternal Winter. The Unknown Medal of Henri de Valois, King of Poland (1573)*, „French Studies Bulletin”, 2009, 30 (113), s. 78–82.
- Koehne 1844
Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde, herausgegeben von Dr. B. Koehne, Vierter Jahrgang, Berlin–Posen–Bromberg 1844.
- Koehne 1845
Koehne's Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde, Fünfter Jahrgang, Berlin–Posen–Bromberg 1845.
- Koehne 1846
Koehne's Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde, Sechster Jahrgang, Berlin–Posen–Bromberg 1846.
- Koehne 1848
Mémoires de la Société d'archéologie et de numismatique de St. Pétersbourg publiés sous les auspices de la Société par le Dr. B. de Köhne, vol. 2, St. Petersburg 1848.
- Köhler 1729
J.D. Köhlers, P.P. *Im Jahr 1729. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Erster Theil: Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken, Klippen und andere sonderbare Gold- und Silber-Münzen von mancherley Alter; zusammen LXIV. Stücke, Accurat in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst Einer Vorrede von Joh. Luckii Sylloge Numismatum und einem Zweyfachen Register, Erster Theil*, Nürnberg 1729.
- Köhler 1730
Johann David Köhlers, P.P. *Im Jahr 1730. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung: Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken und andere sonderbare Gold und Silber Münzen von mancherley Alter, zusammen LIX. Stücke, Accurat in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst einer Vorrede von Einem Entwurf einer vollständigten Thaler Collection, Anderer Theil*, Nürnberg 1730.
- Köhler 1731
Johann David Köhlers, P.P. *Im Jahr 1731. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung: Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken und andere sonderbare Gold- und Silber-Münzen von mancherley Alter, zusammen LIX. Stücke, Accurat in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst der ersten Fortsetzung Des Entwurfs von einer vollständigten Thaler Collection in der Vorrede*, Dritter Theil, Nürnberg 1731.

Köhler 1732

Johann David Köhlers, P.P. im Jahr 1732. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Vierter Theil, Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler / Ducaten / Schaustücken und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen von mancherley Alter, zusammen LXIII. Stücke, accurat in Kupfer gestochen, beschrieben, und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst der Andern Fortsetzung Des Entwurfs von einer vollständigen Thaler Collection in der Vorrede, Vierter Theil, Nürnberg 1732.

Köhler 1734

Johann David Köhlers, P.P. im Jahr 1734. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Sechster Theil, Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken und andere sonderbahre Gold- und Silber-Münzen von mancherley Alter, zusammen LXXI. Stücke, accurat in Kupfer gestochen, beschrieben, und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst der vierden Fortsetzung Des Entwurfs von einer vollständigen Thaler Collection in der Vorrede, Sechster Theil, Nürnberg 1734.

Köhler 1740

Johann David Köhlers, P.P. im Jahr 1740. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Zwölffter Theil: Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen von mancherley Alter, zusammen LXIV. Stücke, accurat in Kupfer gestochen, beschrieben, und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst der Zehnten Fortsetzung, des Entwurfs von einer vollständigen Thaler Collection, in der Vorrede, Zwölffter Theil, Nürnberg 1740.

Köhler 1741

Johann David Köhlers, P.P. im Jahr 1741. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Dreyzehender Theil, Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken, und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen von mancherley Alter, zusammen LXIII. Stücke, richtig in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie umständlich erkläret werden. Nebst einer dienlichen Nachricht von den Hannibalschen und Kochischen Medaillen, statt der Vorrede, Dreyzehender Theil, Nürnberg 1741.

Köhler 1744

Johann David Köhlers, P.P. im Jahr 1744. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Sechzehender Theil: Darinnen Thaler, Ducaten, Schaustücken und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen von mancherley Alter, zusammen LXIII. Stücke, richtig in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie zulänglich erkläret werden. Nebst der Dreyzehenden Fortsetzung des Entwurfs von einer vollständigen Thaler Collection in der Vorrede, Sechzehender Theil, Nürnberg 1744.

Köhler 1748

Johann David Köhlers P.P.O. Im Jahr 1748. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz-Belustigung Zwanzigster Theil, Darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken, und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen von mancherley Alter zusammen LXXXVI. Stücke, accurat in Kupfer gestochen, beschrieben, und aus der Historie umständlich erkläret werden, Nebst der siebzehenden Fortsetzung des Entwurfs von einer vollständigen Thaler Collection in der Vorrede, Zwanzigster Theil, Nürnberg 1748.

Köhler 1750

Johann David Köhlers, P.P. Im Jahr 1750. wöchentlich herausgegebener Historischer Münz=Belustigung. Zwey und

Zwanzigster Theil/ darinnen allerhand merkwürdige und rare Thaler, Ducaten, Schaustücken, und andere sonderbahre Gold= und Silber=Münzen, von mancherley Alter, zusammen LIX. Stücke, accurat in Kupfer gestochen, beschrieben und aus der Historie umständlich erkläret werden; Nebst zuverlässiger Nachricht von des seeligen Hrn. Professor Köhlers, Leben und Schriften an statt der Vorrede, Zwey und Zwanzigster Theil, Nürnberg 1750.

Kolekcja Węsierskiego 1974

Kolekcja generała Jerzego Węsierskiego. Katalog monet i medali, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1974.

Komornicki 1935

E.S. Komornicki, *Essai d'une iconographie du roi Etienne Batory*, w: *Etienne Batory. Roi de Pologne. Prince de Transylvanie*, Cracovie 1935, s. 425–512.

Kopera 1898

F. Kopera, *Dary z Polski dla Erazma z Rotterdamu w historycznym muzeum w Bazylei*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, t. 6, Kraków 1898, z. 2–3, s. 110–138.

Kopera 1899

F. Kopera, *Polskie medale Padovana w zbiorach Esteńskich w Modenie*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1899, 4, szp. 117–119.

Kopera 1911

F. Kopera, *Słowo o medalu Padovana z popiersiem Izabelli Jagiellonki z r. 1532 w Modenie*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1911, 5, s. 65–66.

Kopera 1938

F. Kopera, *Jan Maria Padovano*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, t. 7, 1938, nr 2, s. 219–261.

Koperwas 1998

M. Koperwas, *Katalog medali XVI–XVIII w. w zbiorach Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Lubelskiego*, Lublin 1998.

Kopicki 1995

E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, cz. 1, Warszawa 1995.

Korespondencja Ignacego Krasickiego 1958

Korespondencja Ignacego Krasickiego. *Z papierów Ludwika Bernackiego*, oprac. Zgoliński i in., t. 1, Wrocław 1958.

Korzon 1898

T. Korzon, *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629–1674*, t. 3, Kraków 1898.

Kotlubaj 1857a

E. Kotlubaj, *Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, Wilno 1857.

Kotlubaj 1857b

E. Kotlubaj, *O medalach Radziwiłłowskich z Gabinetu Numizmatycznego Nieświeżskiego, dopiero w Charkowie znajdujących się*, w: tegoż, *Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich*, Wilno 1857, s. 531–535.

Kowalska-Lasek 2016

A. Kowalska-Lasek, *Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku*. Katalog zbiorów, Kielce 2016.

Kowalski 2004

K.M. Kowalski, *Gdańskie żetony kościelne od XVI do XVIII wieku*. Studium kalkulologiczne, „Przegląd Numizmatyczny”, 2004, 1, s. 3–7.

- Kozica, Pezda 2004
- K. Kozica, J. Pezda, *Dantiscum Emporium Totius Europae Celeberrimum. Gdańsk i Bałtyk na mapach, widokach oraz dokumentach ze zbiorów Tomasza Niewodniczańskiego (Bitburg, Niemcy)*, kat. wyst., Gdańsk 2004.
- Krajewski 2001
- P. Krajewski, *Pałac Daniłowiczowski w latach 1736–1795. Siedziba Biblioteki Zatuskich w świetle badań archiwalno-ikonograficznych*, „Rocznik Biblioteki Narodowej”, t. 33–34, 2001, s. 87–94.
- Krajewski 2010
- P. Krajewski, *Biblioteka Zatuskich w latach 1736–1795 w świetle najnowszych badań archiwalno-ikonograficznych*, „Wiadomości Uczelniane. Czasopismo Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania”, 2010, 2 (18), s. 42–44.
- Krause 1737
- Neuer Zeitungen von Gelehrten Sachen des Jahrs MDCCXXXVII*, red. J.G. Krause, Erster Theil, Leipzig [b.r.w.].
- Krüger 1792
- Verzeichniß der ansehnlichen und vortreflichen Goezeschen Sammlung von wohlconservirten, antiken und modernen goldnen, silbernen und kupfernen Münzen, Thalern, Medaillen, Klippen, Bracteaten und Abdrücken in Zinn, welche den 19. Nov. 1792 [...] durch den Mackler Martin Paul Krüger [...] verkauft werden sollen*, Hamburg 1792.
- Krzyżanowska 1988
- A. Krzyżanowska, *Medale papieskie w zbiorach Gabinetu Monnet i Medali Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Rocznik Muzeum Narodowego”, t. 32, 1988, s. 217–289.
- Kube 1914
- Auctions-Katalog: Medaillensammlung des Kgl. preuss. Münzmedailleurs Otto Schultz - Berlin (†). Doubletten zweier öffentl. Münzkabinette. Die Reichsmünzensammlung des Herrn Herm. Metz in Giessen. Die Numismat. Bibliothek des Herrn M. in C. Fund von Mittelaltermünzen der sächsisch-fränkischen Kaiserzeit. Münzen und Medaillen aus verschiedenem Besitz. Münzschränke. Versteigerung am 23. März 1914 und folgende Tage*, Berlin 1914.
- Kubicki 1908
- Auctions-Catalog der Sammlung polnischer Münzen des Herrn Otto von Kubicki in Warschau [...]. Adolph Hess Nachfolger [...]*, Frankfurt am Main 1908.
- Kundmann 1738
- J.C. Kundmann, *Silesii in nummis, Oder Berühmte Schlesier in Müntzen, so durch Grosse Helden=Thaten, Durch Hohe und wichtige Amts=Würden, Oder durch Gelehrsamkeit und Schrifften, Ihren Nahmen unvergesslich gemacht. Dem Druck nebst vielen Kupffern überlassen, Von D. Johann Christian Kundmann, Medico Vratislaviensi, Der Kayserl. Reichs=Academ. Natur. Curios. Mitgließe, Breslau=Leipzig 1738*.
- Kundmann 1742
- J.C. Kundmann, *Die Heimsuchungen Gottes in Zorn und Gnade Uber das Herzogthum Schlesien in Müntzen. Nebst einer Abhandlung derer Medaillen, Welche auf den Todes=Fall Ihro Kayserl. Majestät Carl VI. Und den bald darauf erfolgten Krieg in Schlesien; Denn aber, nach Behauptung Nieder=Schlesiens, Hr. Königl. Majestät in Preussen geleisteten Erb=Huldigung und neuen Landes=Einrichtungen, zum Vorschein kommen; Denen beygefüget ein Verzeichniß und Nachricht, Von einer zu edirenden Historie der Gelehrten in Müntzen: Wie auch von denen allbereit herausgekommenen und noch folgenden Schrifften des Autoris. Mit nöthingen Kupffern dem Druck überlassen von D. Johann Christian Kundmann Medico Vratislaviensi, Der Kayserl. Reichs=Academ. Nat. Curios. Mitgließe, Leipzig 1742*.
- Kurier Polski 1750
- „Kurier Polski”, 1750, nr 856, 5 VIII.
- Kurnatowski 1885
- M. Kurnatowski, *Historia medalii i monet polskich bitych za panowania Jego Kr. Mości Stanisława Augusta przez Antoniego Schroedera byłego probierza i administratora mennicy w Warszawie 1797 r. streścił z niemieckiego M. Kurnatowski, „Zapiski Numizmatyczne”, r. 2, 1885, t. 1, nr 3–6, s. 34–37, 53–57, 96, 112*.
- Kurowski 1949, t. 2
- F.K. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, t. 2, wyd. E. Szwanowski, Warszawa 1949.
- Lankheit 1962
- K. Lankheit, *Florentinische Barockplastik: Die Kunst am Hofe der letzten Medici, 1670–1743. Italienische Forschungen*, 3. ser., vol. 2, München 1962.
- Latour von Thurmburg 1898
- K. Latour von Thurmburg, *Auctions-Catalog der von dem verstorbenen Herrn Karl Latour v. Thumburg k. k. Hofrat und Director der k. k. Lotto-Direction i. P. in Wien hinterlassenen Münzen- und Medaillen-Sammlung. Erste Abtheilung: Griechen. R mer.Oesterreich-Ungarn. Russland. Polen [...], Brüder Egger, Wien 1898*.
- Lauffern 1742
- C.G. Lauffern, *Das Laufferische Medaillen-Cabinet. Oder Verzeichniß aller Medaillen, Welche sowohl Die Historischen Begebenheiten von A. 1679. biß A. 1742. Als auch andere Christlich= und Moralische Betrachtungen / nebst der vollkommenen Reihe Der Römischen Pábste enthalten [...]*, Nürenberg 1742.
- Laverrenz 1887
- C. Laverrenz, *Die Medaillen und Gedächtniszeichen der deutschen Hochschulen. Ein Beitrag zur Geschichte der Universitäten Deutschlands, Theil I*, Berlin 1887.
- Le Maistre 1912
- Collection Le Maistre. Pax in nummis. Médailles, Jetons et Monnaies ayant rapport aux divers Traités de paix conclus depuis le XVIIe siècle jusqu'à nos jours, décrite par J. Schulman*, Amsterdam 1912.
- Leben Stanisłai 1737
- Leben Stanisłai I. Königs von Pohlen, mit Nöthingen Anmerckungen Urkunden und Müntzen erleutert von S****, Stockholm 1737 (II wyd. Magdeburg–Lipsk 1740).
- Ledóchowski 1842
- A. Ledóchowski, *Notice sur deux médailles Polonaises inédites qui se trouvent dans le cabinet royal de Munich*, w: B. Koehne, *Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde herausgegeben von Dr. B. Koehne*, Zweiter Jahrgang, Berlin–Posen–Bromberg 1842, s. 327–330.
- Legati 1677
- L. Legati, *Museo Cospiano annesso a quello del famoso Vlisse Aldrovandi E donato alla sua Patria dall' illustrissimo Signor Ferdinando Cospi [...]*, Bologna 1677.
- Lémontey 1832
- P.E. Lémontey, *Histoire de la régence et de la minorité de Louis XV*, Paris 1832.
- Lengnich 1780
- C.B. Lengnich, *Zur Münzkunde. Dritter Abschnitt*, w: *Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde*, Danzig 1780, 1. Theil, s. 329–413.

- Lengnich 1782a
C.B. Lengnich, *Zur Münzkunde. Dritter Abschnitt, w: Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde*, Danzig 1782, 2. Theil, s. 297–458, 481–485.
- Lengnich 1782b
C.B. Lengnich, *Zur Numismatischen Bücherkunde und Münzkunde. Neue Medaillen aus verschiedenen Gegenden und vermischten Inhalts*. Warschau, w: *Neue Nachrichten zur Bücher- und Münzkunde*, Danzig-Dessau 1782, t. 1, cz. 2, s. 222–224.
- Lengnich 1791
C.B. Lengnich, *Merkwürdigkeiten einer Münz- und Medaillen-Sammlung in Danzig*, „Journal von und für Deutschland”, Jg. 8, 1791, s. 219–227, 310–328, 501–517, 667–682, 852–866, 1032–1049.
- Lengnich 1792
C.B. Lengnich, *Merkwürdigkeiten einer Münz- und Medaillen-Sammlung*, „Journal von und für Deutschland”, Jg. 9, 1792, s. 346–362, 582–596, 672–684, 781–788, 853–863, 1018–1028.
- Lepage, Beaupré 1867
H. Lepage, M. Beaupré, *Ferdinand de Saint-Urbain. Avec catalogue de l'œuvre de cet artiste par M. Beaupré*, Nancy 1867.
- L'Estoile 1744
P. L'Estoile, *Journal de Henri III, Roy de France & de Pologne: ou Memoires pour servir a l'histoire de France*, t. 2, Haye 1744.
- Leyser 1791
Verzeichniss der raren und fürtreflichen Münzen und Medaillen gesammelt von Hrn. Aug. Polycarp Edlen von Leyser, welche in der Leipziger Michaelismesse 1791 Montags den 10ten October und folgende Tage früh von 9 bis 12 Uhr und Nachmittags von 3 bis 6 Uhr von E. Löbl. Creisante daselbst gerichtlich verauctioniret werden sollen, Leipzig 1791
- Libiszowska 1972
Z. Libiszowska, *Życie polskie w Londynie XVIII w.*, Warszawa 1972.
- Librowski 1959–1960
S. Librowski, *Adam Stanisław Grabowski*, w: PSB, t. 8, Wrocław 1959–1960, s. 478–480.
- Lietuva medaliuose 1998
Lietuva medaliuose XVI a.–XX a. pradžia, red. V. Ruzas, Vilnius 1998.
- Lipiński 1847
T. Lipiński, *Medale za rządów Stanisława Augusta*, „Biblioteka Warszawska”, t. 3, 1847, s. 197–233.
- Lipiński 1850
T. Lipiński, *Wiadomości historyczno-numizmatyczne o koronacyach obrazów Matki Boskiej w dawniej Polsce*, Warszawa 1850.
- Lipsius 1809
[J.G. Lipsius], *Europa im kleinen, oder Sammlung mehrentheils kleiner, aber vieler wichtiger Münzen der mittlern und neuern Zeiten aus allen Ländern dieses Welttheils, (die Türkei ausgenommen) welch den 6ten November 1809 und folgende Tage [...] verauctionirt werden sollen durch August Theodor Ulich, Vorrede Johann Gottfried Lipsius*, Dresden 1809.
- Lochner 1737
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Erster Jahr 1737. In welcher wöchentlich ein curioses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, und nicht nur fleisig*
in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...], [r. 1], Nürnberg 1737.
- Lochner 1738
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Zweyter Jahr 1738. In welcher wöchentlich ein curioses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, und nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...]*, [r. 2], Nürnberg 1738.
- Lochner 1739
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Drittes Jahr 1739. In welcher wöchentlich ein curioses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, und nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret...., worin einige Nachrichten, nebst den meisten Medaillen, von dem berühmten Medailleur Johann Smeltzing [...]*, [r. 3], Nürnberg 1739.
- Lochner 1740
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Viertes Jahr 1740. In welcher wöchentlich ein curieuses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...]*, [r. 4], Nürnberg 1740.
- Lochner 1741
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Fünfter Jahr 1741. In welcher wöchentlich ein curieuses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, und nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...]*, [r. 5], Nürnberg 1741.
- Lochner 1742
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Sechstes Jahr 1742. In welcher wöchentlich ein curieuses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, und nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...]*, [r. 6], Nürnberg 1742.
- Lochner 1743
J.H. Lochner, *Samlung Merkwürdiger Medaillen: Siebendes Jahr 1743. In welcher wöchentlich ein curieuses Gepräg, meistens von modernen Medaillen, ausgesuchet, nicht nur fleisig in Kupfer vorgestellt, sondern auch durch eine historische Erläuterung hinlänglich erkläret [...]*, [r. 7], Nürnberg 1743.
- Louis XIV 1702
Médailles sur les principaux événements du règne de Louis le Grand, avec des explications historiques, Paris 1702.
- Löschin 1823
G. Löschin, *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit. Mit beständiger Rücksicht auf Cultur der Sitten, Wissenschaften, Künste, Gewerbe und Handelszweige*, Zweyter Theil, Danzig 1823.
- Lulewicz 1987
H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikołaj zwany Czarnym h. Trąby (1515–1565)*, w: PSB, t. 30, Kraków 1987, s. 335–347.
- Łasiński 1783
Wiadomości o domku N. M. Panny w Lorecie zostaiącym, z różnych pisarzów zebrane od X. Dominika Łasińskiego niegdyś penitencyarza Loretańskiego, Rzym 1783.
- Łoś 1876
W. Łoś, *Wizerunki króla Stanisława Augusta. Przyczynek do dziejów sztuki w Polsce*, Kraków 1876.

- Łoś 1896
W. Łoś, *Historyczne to i owo*, Warszawa 1896.
- Maciaszek 1988
J. Maciaszek, *Les médailles du Cabinet Numismatique du Château Royal de Varsovie*, „The Medal”, 1988, 13, s. 43–47.
- Madai 1765
Vollständiges Thaler-Cabinet aufs neue ansehnlich vermehret in zweyen Theilen herausgegeben, und mit nöthigen Registern versehen, Erster Theil, Königsberg 1765.
- Madai 1767
Vollständiges Thaler-Cabinet in chronologischer und genealogischer Ordnung [...], dritter Theil, Königsberg 1767.
- Madai 1769
Des Vollständigen Thaler-Cabinets Zweite Fortsetzung, herausgegeben von David Samuel von Madai, Königsberg 1769.
- Madai 1788
Verzeichniß der auserlesenen und höchstansehnlichen Thalersammlung des zu Halle verstorbenen Hofraths David Samuel von Madai: welche den 15ten September und folgende Tage des laufenden 1788ten Jahres auf dem Eimbeckischen Hause zu Hamburg durch den Makler Pierre Texier öffentlich verkauft werden soll, Hamburg 1788.
- Manthey 1956
J. Manthey, *Le Bienheureux Innocent XI et la Pologne „Boulevard de la Chrétienté” sur les médailles commémoratives. De „Dextera tua Domine percussit inimicum” (1683) à „Pax fundata cum Moschis” (1686)*, Rzym 1956.
- Mańkowski 1976
T. Mańkowski, *Kolekcjonerstwo Stanisława Augusta w świetle korespondencji z Augustem Moszyńskim*, w: tegoż, *Mece-nat artystyczny Stanisława Augusta*, oprac. Z. Prószyńska, Warszawa 1976.
- Markham Schulz 1998
A. Markham Schulz, *Giammaria Mosca called Padovano: a Renaissance Sculptor in Italy and Poland*, University Park, Pennsylvania State University Press 1998.
- Mathy 1858
Catalog der Polnischen Münzen und Medaillen der Mathy'schen Sammlung deren öffentliche Versteigerung auf Veranlassung des Besitzers in Danzig den 2. August 1858 und die nächstfolgenden Tage, Danzig 1858.
- Maué 2008
H. Maué, *Sebastian Dadler 1586–1657. Medaillen im Dreißig-jährigen Krieg*, Nürnberg 2008.
- Mazerolle 1902a
F. Mazerolle, *Les médailleurs français du XVe siècle au milieu du XVIIe*, t. 1, Paris 1902.
- Mazerolle 1902b
F. Mazerolle, *Les médailleurs français du XVe siècle au milieu du XVIIe*, t. 2, Paris 1902.
- Mączyński 1988
R. Mączyński, *Medale zasłużonych pijarów*, „Rocznik Warszawski”, t. 20, 1988, s. 187–206.
- Médailles françaises 1892
Médailles françaises dont les coins sont conservés au musée monétaire, Paris 1892.
- Medale i plakiety 2001
Medale i plakiety z Fundacji Zbiorów im. Ciechanowieckich i Gabinetu Numizmatycznego Zamku Królewskiego w War-szawie, kat. wyst., Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, Warszawa 2001.
- Medale papieskie 2016
Medale papieskie. Kolekcja księdza doktora Jana Bogumiła Stachowiaka, K. Zięba, kat. wyst., Muzeum Miejskie Wrocławia, Wrocław 2016.
- Medicinisches Journal 1786
„Medicinisches Journal”, t. 2, 1786, nr 8.
- Mercure de France 1725–1758
„Mercure de France” (Paryż), t. 1–74, 1725–1727, 1729–1732, 1738–1739, 1741, 1744, 1747–1748, 1750–1752, 1756–1758.
- Merseburger 1894
Sammlung Otto Merseburger umfassend Münzen und Medaillen von Sachsen. Albertinische und Ernestinische Linie, Leipzig 1894.
- Merzbacher 1911
E. Merzbacher (Nachf.), *Münzen- und Medaillensammlung eines bayrischen Aristokraten u. a.: Versteigerung: Montag den 1. Mai 1911 und folgende Tage unter Leitung von Dr. Eugen Merzbacher Nachf. Münzenhandlung, München 1911.*
- Merzbacher 1912
E. Merzbacher (Nachf.), *Münzen- und Medaillen aller Länder [...]*, München 1912.
- Merzbacher 1913
E. Merzbacher (Nachf.), *Münzen- und Medaillen aller Länder [...]*, München 1913.
- Mes Loisirs 1836
Mes Loisirs, Amusemens Numismatiques. Ouvrage posthume de Mr Le Comte C. W. De Renesse-Breidbach, publié par son fils [...], Ilme Vol., Anvers 1836.
- Mezzabarba Birago 1687
F. Mezzabarba Birago, *Numisma triumphale, ac pacificum inuictissimo Joanni III Dacico, Turcico, Tartarico, maximo Polonice regi &c. pace cum Moschis, ac foedere firmatis*, Mediolani 1687.
- Męclewska 2005
M. Męclewska, *Prawda i legenda o medalierskiej serii królów polskich z czasów Stanisława Augusta*, „Kronika Zamkowa”, 2005, 1–2 (49–50), s. 29–43.
- Mikocka 1984
K. Mikocka, *Nagrobki Stefana Batorego i Anny Jagiellonki w Katedrze Wawelskiej. Kilka uwag i hipotez*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 14, 1984, s. 81–103.
- Mikocki 1850
Catalogue d'une grande et très belle Collection de Monnaies et Médailles Polonaises, ainsi que d'une Collection de Monnaies et de Médailles de divers pays. Rédigé pour servir à l'Enchère publique qui aura lieu à Vienne, le 1. Avril 1850, par Léon Mikocki / Verzeichniss einer grossen und sehr gewählten polnischen Münz- u. Medaillen-Sammlung dann einer Sammlung von Münzen und Medaillen aller Länder. Zum Behufe der öffentlichen Versteigerung, welche in Wien am 1. April 1850 beginnen wird, verfasst von Leon Mikocki, Wien 1850.
- Mikolajczak 1998
A.W. Mikolajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998.
- Mikolajczyk 1994
A. Mikolajczyk, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa 1994.

Milewska-Ważbińska 2012

B. Milewska-Ważbińska, *Latin in the Public Space of Baroque Europe*, w: *Polish Baroque, European Context. Proceedings of an International Seminar held at The Institute for Interdisciplinary Studies "Artes Liberales"*. University of Warsaw, June 27–28, 2011, red. P. Salwa, Warszawa 2012, s. 9–17.

Minea 1926

I. Minea, *Medalii Comemorative Polone în Legătură Cu Noi. Din vremea regelui Ion III Sobieski*, „Buletinul Societății Numismatice Române”, r. 21, 1926, 57–58, s. 11–16.

Minus 1874

Die Gotthard Minus'sche Thaler- & Medaillensammlung. Die Adolph Preiss'sche Sammlung von Münzen und Medaillen der baltischen Provinzen (Lievland, Curland und Esthland), nebst einer Sammlung von Contrefaits-Medaillen des XVI. Jahrhunderts, bearbeitet von F.J. Wesener, Wien 1874.

Mirnik 2007

I. Mirnik, *Povijesna galerija Lotarinške kuće medaljera Ferdinanda de Saint-Urbaina*, „Peristol”, 2007, 50, s. 173–194.

Mitchiner 1991

M. Mitchiner, *Jetons, Medalets & Tokens*, vol. 2: *The Low Countries and France*, London 1991.

Modrzyński 2010

J. Modrzyński, *Sycowski medal Ernesta Jana Birona z 1736 roku*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2010, 2, s. 133–136.

Moehsen 1773

J.C.W. Moehsen, *Beschreibung einer Berlinischen Medaillen-Sammlung, die vorzüglich aus Gedächtnis-Münzen berühmter Aerzte besteht: in welcher verschiedene Abhandlungen zur Erklärung der alten und neuen Münzwissenschaft, imgleichen zur Geschichte der Arzneigehlehrtheit und der Literatur eingerückt sind*, cz. 1, Berlin 1773.

Monnier 1874

Catalogue de la collection des monnaies, médailles et jetons de la Lorraine composant la Collection de feu M. M. Monnier [...] *Catalogue de Vente Rollin et Feuarent*, Paris 7 au 11 avril 1874, Paris 1874.

Morelli 1800

I. Morelli, *Notizia d'opere di Disegno nella prima metà del secolo XVI*, Bassano 1800.

Morka 1986

M. Morka, *Polski nowożytny portret konny i jego europejska geneza*, Wrocław 1986.

Morka 2006

M. Morka, *Sztuka dworu Zygmunta I Starego. Treści polityczne i propagandowe*, Warszawa 2006.

Morka 2008

M. Morka, *The Beginnings of Medallion Art in Poland during the Times of Zygmunt I and Bona Sforza*, „*Artibus et Historiae*”, 2008, 58, s. 65–87.

Mues, Olding 2018

G. Mues, M. Olding, *Die Medaillen der preussischen Könige von 1786 bis 1870*, Band 1: *Friedrich Wilhelm II. 1768–1797*, Regenstein 2019.

Münsterisches Intelligenz-Blatt 1765

„Münsterisches Intelligenz-Blatt”, 1765, nr 5.

Musiałowski 1995

A. Musiałowski, *Panorama miasta na monetach i medalach toruńskich*, w: *Pozaekonomiczne funkcje monet. X Ogólnopolska Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli*, red. M. Gącarzewicz, Poznań 1995, s. 103–119.

Narodziny Stolicy 1996

Narodziny Stolicy. Warszawa w latach 1596–1668, kat. wyst., red. P. Mrozowski, M. Wrede, Warszawa 1996.

Negelein 1720

[J. Negelein], *Thesaurus Numismatum Modernorum Huius Seculi, Sive Numismata Mnemonica et Iconica Quibus Praecipui Eventus et Res Gestae ab Anno MDCC, illustrantur; Figuris Aeneis Expressa, addita Latina et Germanica explicatione*, Norimbergae [1711–1720].

Neue allgemeine deutsche Bibliothek 1798

Neue allgemeine deutsche Bibliothek, t. 37, 1. Stück, Kiel 1798.

Nivaille 1989

J. Nivaille, *Une médaille allemande du XVIIe siècle aux multiples graveurs*, „*Revue belge de numismatique et de sigillographie*”, t. 135, 1989, s. 111–122.

Nocq 1911

H. Nocq, *Les Duivivier*, Paris 1911.

Nowakowski 1984

A. Nowakowski, *Prawne aspekty inkorporacji Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego do Korony 1563–1564*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*”, t. 36, 1984, nr 2, s. 91–116.

Numophylacium 1738

[Claussens], *Numophylacium Claussenianum, continens apparatus splendidum antiquorum aequae ac recentiorum numismatum, Graecorum, consularium, imperatorum romanorum, ducatorum, uncialium, modernorum aureorum, argenteorum, aeneorum, magno studio, nec minori sumptu collectorum, curiosi rei numismaticae cultoribus (aut si quis totum sibi comparare voluerit cymeliarchium,) publice exponendum. Terminus distributionis relationibus publicis suo tempore indicabitur*, Hamburgi 1738.

Oberndörffer 1825

Verzeichniß einer Sammlung ganzer und halber Thaler auch Medaillen, welche um beigesetzte Preise im fl. 24 Fuß zu haben sind bey dem Juwelier und Bijoutier N.A. Oberndörffer zu Ansbach im Königreich Bayern [...], *Zweiter Anhang*, Ansbach 1825.

Odsiecz Wiedeńska 1990

Odsiecz Wiedeńska 1683. Wystawa jubileuszowa na Zamku Królewskim na Wawelu w trzecieście bitwy. Tło historyczne i materiały źródłowe, kat. wyst., red. A. Franaszek, K. Kuczman, t. 1, Kraków 1990.

Oelrichs 1778

J.C.C. Oelrichs, *Erläutertes Chur=Brandenburgisches Medaillencabinet aus richtig in Kupfer, von lauter Originalien, abgebildeten, beschriebenen und in chronologischer Ordnung, größesten Theils aus archiivischen Nachrichten historisch erklärten Gedächtnißmünzen. Zur Geschichte Friedrich Wilhelm des Großen*, Berlin 1778.

Olejniczak 1982

J. Olejniczak, *Gabinet numizmatyczny*, w: *Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu*, kat. wyst., Gdańsk 1982, s. 105–152.

Olszowski 1901

Münzauktion: 25. November 1901 und folgende Tage. I. Abteilung: Sammlung polnischer Münzen und Medaillen des Herrn Ludwig von Olszowski in Breslau. [...] Dr. Eugen Merzbacher, München 1901.

Opis Sarmacji 1972

Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej oraz tego co się w nich znajduje (1517, tłum. T. Bieńkowski, Wrocław 1972).

- Opyrchał 2017
- L. Opyrchał, U. Opyrchał, *Medale ilustrujące historię Kamieńca Podolskiego*, cz. 1, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2017, 4, s. 264–280.
- Orzeł Biały 1995
- Orzeł Biały – 700 lat herbu Państwa Polskiego, kat. wyst., red. P. Mrozowski, M. Makowski, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1995.
- Orzeł i Trzy Korony 2002
- Orzeł i Trzy Korony. Sąsiedztwo polsko-szwedzkie nad Bałtykiem w epoce nowożytnej (XVI–XVIII w.), kat. wyst., red. K. Polujan, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 2002.
- Ossbahr 1927
- Mynt Och Medaljer Slagna För Främmande Makter i Anledning av Krig Mot Sverige [...] Utarbetat Av C. A. Ossbahr, Uppsala 1927.
- Pamięć o wiedeńskiej odsieczy 2008
- Pamięć o wiedeńskiej odsieczy. Wystawa w 325 rocznicę zwycięstwa pod Wiedniem, kat. wyst., red. K. Kuczman, J. Petrus, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 2008.
- Pamiętnik Warszawski 1809
- Wykład medalu na połączenie kanałem rzek Muchawca i Piny; Wykład medalu na pamiątkę wsparcia Krakowa przez Stanisława Augusta, „Pamiętnik Warszawski”, t. 2, 1809, nr 6, s. 337–350.
- Pamiętniki 1839
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła kanclerza w. litewskiego. Wydane z rękopismu, wyd., E. Raczyński, t. 1, Poznań 1839.
- Panfil 1993
- T. Panfil, *Monety i medale w koronacjach polskich władców XVI–XVII wieku*, „Łódzki Numizmatyk”, r. 22, 1993, s. 34–37.
- Panfil 2002
- T. Panfil, „Lingua symbolica”. O pochodzeniu i znaczeniach najstarszych symboli heraldycznych w Polsce, Lublin 2002.
- Pastorius 1680
- J. Pastorius de Hirtenberg, *Historiae Poloniae pars prior de Vladislai IV Regis extremis, secutoq; inde interregno, et Joannis Casimiri Electione ac Coronatione*, Księga V, Gedani 1680.
- Pelczar 2012
- M. Pelczar, *Nauka i kultura w Gdańsku*, w: *Gdańsk, jego dzieje i kultura*, Warszawa 1969, s. 523–526.
- Philipp 1907
- [Sally Rosenberg], *Auktions-Katalog. Inhalt: I. Sammlung des Herrn John Philipp in Danzig. Münzen und Medaillen von Danzig [...] Versteigerung [...] Sally Rosenberg*, Frankfurt am Main 1907.
- Piech 2003
- Z. Piech, *Monety, pieczęcie i herby w systemie symboli władzy Jagiellonów*, Warszawa 2003.
- Pod jedną koroną 1997
- Pod jedną koroną. Kultura i sztuka w czasach unii polsko-saskiej, kat. wyst., red. M. Męclewska, B. Grątkowska-Ratyńska, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1997.
- Pokora 1993a
- J. Pokora, *Obraz Najjaśniejszego Pana Stanisława Augusta (1764–1770). Studium z ikonografii władzy*, Warszawa 1993.
- Pokora 1993b
- J. Pokora, „Virtus & Fortuna”. Symbolika żetonu i medali koronacyjnych Stanisława Augusta w: *Między Padwą a Zamościem. Studia z historii sztuki i kultury nowożytnej ofiarowane Profesorowi Jerzemu Kowalczykowi*, Warszawa 1993, s. 331–342.
- Polkowski 1878
- I. Polkowski, *Notatki numizmatyczne. I. Mennica Bydgoska*, odbitka z „Dwutygodnika Naukowego”, Kraków 1878.
- Polkowski 1883
- I. Polkowski, *Sobieszciana. O chorągwi tureckiej zdobytej pod Wiedniem, co ma być rzekomo na historycznej wystawie wiedeńskiej*, „Czas”, 1883, nr 181, s. 1–8.
- Polkowski 1884
- I. Polkowski, *Monety i medale, sztychy, rękopisy, dokumenta i druki na wystawie pamiątek Sobieskiego*, Kraków 1884.
- Polonica 1966
- A. Ciechanowiecki, B.O. Jeżewski, *Polonica na Wyspach Brytyjskich / In the British Isles*, London 1966.
- Polska Jagiellonów 1987
- Polska Jagiellonów 1386–1572, kat. wyst., red. A. Gieysztor, Warszawa 1987.
- Portrety 1967
- Portrety osobistości polskich znajdujące się w pokojach i w Galerii Pałacu w Wilanowie, kat. wyst., red. S. Kozakiewicz, A. Ryszkiewicz, K. Sroczyńska, Warszawa 1967.
- Portrety miast 2000
- Portrety miast. Widoki miast europejskich od starożytności po wiek XIX na monetach, medalach i rycinach, kat. wyst., red. J. Bodzek, B. König, Muzeum Narodowe w Krakowie, czerwiec–sierpień 2000, Kraków 2000.
- Potocki 1786
- I. Potocki, *Mowa przy Obchodzie pamiątki D.W.D.W.W.N.B. Stefana de Rieule, generała majora w Wojsku Rzeczypospolitej przez N.P.W.M.B.S.P. dnia 13 listopada 1786. miana*.
- Praemiando Incitat 2015
- Praemiando Incitat. Order Świętego Stanisława 1765–1831. W 250. rocznicę powołania Orderu, kat. wyst., red. M. Zawadzki, Zamek Królewski w Warszawie, 15 września–6 grudnia 2015, Warszawa 2015.
- Przewodnik 1908
- Przewodnik po Muzeum im. Hr. Emeryka Hutten-Czapskiego w Krakowie, Kraków 1908.
- Przyboś 1987
- A. Przyboś, *Radziwiłł Albrycht Stanisław h. Trąby (1593–1656)*, w: *PSB*, t. 30, Wrocław 1987, s. 143–148.
- PTPN 1982
- Z. Białłowicz-Krygierowa, *Zbiory Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Muzeum Narodowym w Poznaniu*, kat. wyst., Poznań 1982.
- Raczyński 1838
- E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. 2, Wrocław 1838.
- Raczyński 1841
- E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą, począwszy od wstąpienia na tron Augusta II. aż do zgonu syna jego Augusta III (1697–1763)*, t. 3, Poznań 1841.
- Raczyński 1843
- E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich polskich oraz tych, które się dziejów Polski tyczą, z czasów panowania Stanisława*

- Augusta Przez Ł.[ukasza] G.[ołębiowskiego]. Wydany przez Edwarda Hr. Raczyńskiego, t. 4, Wrocław 1843.
- Raczyński 1845a
- E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich oraz tych, które się dzieją Polski tyczą począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. 1, wyd. 2, Berlin 1845.
- Raczyński 1845b
- E. Raczyński, *Gabinet medalów polskich polskich oraz tych które się dzieją Polski tyczą począwszy od najdawniejszych aż do końca panowania Jana III (1513–1696)*, t. 2, Berlin 1845 (wyd. II).
- Rapnicka 1967
- D. Rapnicka, *Poczet królów polskich. Cykl 23 medali wybitych na polecenie Stanisława Augusta*, w: *Portrety osobistości polskich znajdujące się w pokojach i w Galerii Pałacu w Wilanowie*, kat. wyst., red. S. Kozakiewicz, A. Ryszkiewicz, K. Sroczyńska, Warszawa 1967, s. 326–364.
- Rappaport 1908
- E. Rappaport, *Auctions-Catalog einer Universal-Sammlung enthaltend: Münzen u. Medaillen von Neufürstlichen Häusern, Städten. Italien, der Schweiz, Niederlande u. Belgien, Ueberseeischen Staaten, ferner: Moderne Kunstmedaillen, Personen-Medaillen, Miscellanea, Orden u. Kriegsdenkmünzen, Numismatische Werke u. Nachtrag (Varia)*, 2 Theil, Berlin 1908.
- Regensburgisches Münz-Cabinet 1779
- G.G. Plato, *Regensburgisches Münz=Cabinet oder Verzeichniß der des H. R. R. freien Stadt Regensburg Kurrent und Schau=Münzen nebst einem Anhang von Bischöflich=Regensburgischen Münzen verfaßt von weiland Georg Gottlieb Plato, sonst Wild genannt, der Reichs=Stadt Regensburg ersten Syndikus und Stadtschreibern*, Regensburg 1779.
- Reichel 1842a
- J. Reichel, *Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, erster Theil: Russland*, St. Petersburg 1842.
- Reichel 1842b
- J. Reichel, *Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, zweiter Theil: Liefland, Curland und Polen*, St. Petersburg 1842.
- Reichel 1842c
- Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, dritter Theil: Österreich und die dazu gehörigen Länder*, St. Petersburg 1842.
- Reichel 1842d
- J. Reichel, *Die Reichelsche Münzsammlung in St. Petersburg, Siebenter Theil: Frankreich*, St. Petersburg 1842.
- Renqvist 1931
- A. Renqvist, *Arvid Karlsteen. Mitalinkaivertaja ja taiteilija Kaarle-kuninkaiden aikana KUVA*, Helsinki 1931.
- Rewoliński 1887
- T. Rewoliński, *Katalog medali religijnych odnoszących się do Kościoła katolickiego we wszystkich krajach dawnej Polski zbioru Dr. Md. T. Rewolińskiego*, Radom 1887.
- RIC 1926
- H. Mattingly, E. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 2, *Vespasian to Hadrian*, Londyn 1926.
- RIC 1930
- H. Mattingly, E. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. 3, *Antoninus Pius to Commodus*, Londyn 1930.
- Riechmann 1911
- Auktions-Katalog III, enthaltend Sammlung D. Siedler-Danzig [...]*, A. Riechmann, Halle (Saale) 1911.
- Riechmann 1926
- Auktions-Katalog XXXVI. Sammlung Gustav Strieboll, Schlesi-sche Münzen und Medaillen*, A. Riechmann & Co., Halle (Saale) 1926.
- Ripa 2009
- C. Ripa, *Ikonomia*, Kraków 2009.
- Rizzini 1892–1893
- D.P. Rizzini, *Illustrazione dei Civici Musei di Brescia. Medaglie*, Brescia 1892–1893.
- Rokita 2013
- J.G. Rokita, *Wybrane problemy interpretacyjne związane z medalami upamiętniającymi koronację Władysława IV*, „Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny”, 2013, 2, s. 91–102.
- Rokita 2014a
- J.G. Rokita, *Funkcje propagandowe medali Wazowskich. Przegląd wybranych przykładów sztuki medalierskiej pochodzących z lat 1587–1631*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2014, 4, s. 5–13.
- Rokita 2014b
- J.G. Rokita, *Funkcje propagandowe medali z lat 1673–1687 upamiętniających zwycięstwo chocimskie*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2014, 2, s. 107–122.
- Rokita 2014c
- J.G. Rokita, *Funkcje propagandowe wybranych medali upamiętniających odsiecz wiedeńską i zawiązanie Świętej Ligi z lat 1683–1684 na tle współczesnych im źródeł historycznych*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2014, 1, s. 23–48.
- Rokita 2014d
- [J.G. Rokita], *Medale upamiętniające zwycięstwa militarne Władysława IV*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2014, 2, s. 7–13.
- Rokita 2015a
- J.G. Rokita, *Funkcje propagandowe medali ślubnych Władysława IV*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2015, 2, s. 99–120.
- Rokita 2015b
- J.G. Rokita, *Medal Martina Brunnera upamiętniający zawiązanie się Świętej Ligi przeciwko Turcji wybity w 1684 roku*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2015, 1, s. 21–28.
- Rokita 2015c
- J.G. Rokita, *Medal upamiętniający przystąpienie państwa moskiewskiego do grona państw sygnatariuszy Świętej Ligi*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2015, 3, s. 185–192.
- Rokita 2015d
- J.G. Rokita, *Medal upamiętniający zwycięstwo pod murami Wiednia*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2015, 3, s. 37–45.
- Rokita 2015e
- J.G. Rokita, *Medale upamiętniające ofiarowanie Janowi III Sobieskiemu orderów św. Ducha i św. Michała*, „Warszawski Pamiętnik Numizmatyczny”, 2015, 4, s. 103–114.
- Rokita 2016a
- J.G. Rokita, *Medal na pamiątkę wręczenia papieżowi Innocentemu XI sztandarów tureckich zdobytych pod Parkanami, autorstwa Giovanniego Martino Hameraniego z 1684 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2016, 22, s. 359–375.
- Rokita 2016b
- J.G. Rokita, *Medal upamiętniający podpisanie traktatu Grzymułtowskiego, wybity przez Giovanniego Battistę Guglielmadę*

- (Guglelmadę) z 1686 roku. Uwagi ikonograficzne, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Historyczne”, nr 143, 2016, z. 3, s. 557–574.
- Rokita 2016c
- J.G. Rokita, *Medale upamiętniające podpisanie pod Żurawnem traktatu pokojowego między Rzeczpospolitą a Turcją. Uwagi ikonograficzne*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2016, 3, s. 194–205.
- Rokita 2016d
- J.G. Rokita, *Medale upamiętniające zwycięstwo odniesione pod Wiedniem na równi z zaćmieniem księżyca, wykonane w 1683 roku. Uwagi ikonograficzne*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne”, t. 17, 2016, s. 9–37.
- Rubinkowski 1739
- J.K. Rubinkowski, *Janina zwyciężkich tryumfów dzieląmi y heroicznym męstwem Jana III. króla polskiego na Mársowym Polu Najyasnieyszy, Po przelámaney Otománskiej y Tátárskiej sile Nieśmiertelnym Wiekom do druku podany [...]*, tłum. ks. Z. Zakrzewski, Poznań 1739.
- Rubinkowski 1842
- J.K. Rubinkowski, *Janina albo historia o Janie III. Królu Polskim*, w: J.K. Radecki, *Pamiętki z dziejów dawnej Polski*, t. 2, Poznań 1842.
- Rudolph 1875
- Catalog der reichhaltigen Rudolph'schen Münz-Sammlung (Universell)*. [...] unter Leitung des Experten Adolph Hess, Frankfurt am Main 1875.
- Ruff 1903
- Auktions-Katalog, Dezember 1903. Sammlung Hugo Ruff-Cottbus etc.*, Frankfurt am Main 1903.
- Rühle 1928
- S. Rühle, *Die historischen Medaillen der Stadt Danzig. Ein Beitrag zur Geschichte der Danziger Medaillenkunst und ihrer Künstler*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 1928, 68, s. 243–309.
- Rühle 1930
- S. Rühle, *Die Danziger Personenmedaillen*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, Heft 70, 1930, s. 137–175.
- Ruszczycówna 1969
- J. Ruszczycówna, *Portrety Zygmunta III i jego rodziny*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. 13, 1969, nr 1, s. 151–269.
- Ruszczycówna 1976
- J. Ruszczycówna, *Nieznane portrety ostatnich Jagiellonów*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, t. 20, 1976, s. 5–119.
- Ruzas 1993
- V. Ruzas, *Radvilų medaliai*, Vilnius 1993.
- Rzeczpospolita w dobie Jana III 1983
- Rzeczpospolita w dobie Jana III. Katalog wystawy Zamku Królewskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych i Biblioteki Narodowej*, Warszawa 1983.
- Sadowski 1904
- H. Sadowski, *Ordery i odznaki zaszczytne w Polsce*, Warszawa 1904.
- Sainty, Heydel-Mankoo 2006
- G.S. Sainty, R. Heydel-Mankoo, *World Orders of Knighthood & Merit*, vol. 1, Wilmington, Delaware 2006.
- Sakwerda 1999
- J. Sakwerda, *Medalierska kronika wojen śląskich (1740–1763)*, cz. II: *Druga wojna śląska (1744–1745)*, „Biuletyn Muzeum Sztuki Medalierskiej”, 1999, 11, s. 5–20.
- Sakwerda 2000
- J. Sakwerda, *Medale – silesiaca XVIII wieku w zbiorach Muzeum Sztuki Medalierskiej Oddziale Muzeum Miejskiego Wrocławia. Katalog zbiorów*, Wrocław 2000.
- Sammlung von Deutschen Münzen 1755
- Sammlung von Deutschen Münzen de Mittlern und Neuern Zeiten, darinnen derer Herzoge und Churfürsten in Bayern, ingeleichen derer Churfürsten von der Pfalz und Pfalzgrafen bey Rhein, Solidi der mittlern Zeit, Groschen und andere kleine Münzen in Kupfer gestochen und erkläret worden, als des neueröfneten Groschen=Cabinets, Eilftes Fach*, Leipzig 1755.
- Sarmant, Ploton-Nicollet 2010
- T. Sarmant, F. Ploton-Nicollet, *Jetons des institutions centrales de l'Ancien Régime. Catalogue. Tome I: Assemblée du clergé de France, ordres du roi, maisons du roi, de la reine, du dauphin et de la dauphine*, [b.m.w.] 2010.
- Sarmant, Ploton-Nicollet 2014
- T. Sarmant, F. Ploton-Nicollet, *Jetons des institutions centrales de l'Ancien Régime. Catalogue, Tome II: Juridictions*, Paris 2014.
- Sarriau 1896
- H. Sarriau, *Numismatique Nivernaise*, „Bulletin de la Société Nivernaise des Lettres, Sciences et Arts”, seria 3, t. 6, 1896, s. 1–152.
- Saurma-Jeltsch 1883
- H. Saurma-Jeltsch, *Schlesische Münzen und Medaillen*, Breslau 1883.
- Schlegel 1703
- Ch. Schlegel, *Biblia in Nummis, Das ist: Kurtzer Entwurff Der vornehmsten Biblischen Sprüche und Historien / Wie auf Medaillen / Ducaten / Thalern und andern Müntzen [...]*, Jena 1703.
- Schlessinger 1929
- F. Schlessinger, *Sammlung aus norddeutschem Besitz, I. Abt.: Münz-Auktion*, Berlin–Charlottenburg 11 XI 1929.
- Schmidt 1989
- A. Schmidt, *Koronacyjne numizmata Stanisława Augusta Ponia-towskiego*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1989, 1–3, s. 15–18.
- Schmidt 1996
- A. Schmidt, *Monetarne żetony koronacyjne polskich królowych*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. 40, 1996, z. 3–4, s. 129–140.
- Schulz 1983
- K. Schulz, *Medaillen auf die Belagerung Wiens durch die Türken im Jahr 1683 und die Geschehnisse des Türkenkrieges*, w: „Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683” im Wiener Künstlerhaus von 5.Mai – 30.Okt.1983, Wien 1983, s. 133–135.
- Secretarius 1719
- Der mit allerhand Staats=Friedens=Kriegs=Hof=Literatur- und Religions- wie auch Privat-Affairen beschäftigte Secretarius und dessen Der heutigen curiösen Welt zur galanten Wissenschaftt ertheilte Sieben und Dreyzigste Expedition*, Freyburg 1719.
- Simonis 1904
- J. Simonis, *L'art du médailleur en Belgique: nouvelles contributions à l'étude de son histoire (seconde moitié du XVIe siècle)*, Jemeppe-sur-Meuse 1904.

- Skarb z Kijowa 2011
- Skarb z Kijowa. Złoty poczet. Królewska kolekcja medali Stanisława Augusta, kat. wyst., red. T. Bylicki, I. Zychowicz, M. Nowak, A. Stoga, M. Majewska, Z. Jurkowlaniec, Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, Warszawa 2011.
- Smolucha-Sładkowska
- A. Smolucha-Sładkowska, *Ikografia rewersu medalu Zygmunta Augusta autorstwa Padovana*, materiały z konferencji „Medal i medalierstwo na przestrzeni wieków”, Kraków 24–25.11.2016 [kps].
- Sobieszkański 1849
- F.M. Sobieszkański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w dawnej Polsce zawierające opis dzieł i zabytków budownictwa, rzeźby, snycerstwa, malarstwa i rytownictwa, z krótką wzmianką o życiu i dziełach znakomitszych artystów krajowych lub w Polsce zamieszkałych*, t. 2, Warszawa 1849, s. 386–388.
- Sokołowska-Grzeszczyk 1967
- K. Sokołowska-Grzeszczyk, *Portrety lekarzy w medalierstwie polskim*, Warszawa 1967.
- Sommer 1981
- K. Sommer, *Die Medaillen des königlich preussischen Hof-Medailliers Daniel Friedrich Loos und seines Ateliers*, Osna-brück 1981.
- Sommer 2007
- D. Sommer, *Fürstliche Bauten auf sächsischen Medaillen. Studien zur medialen Vermittlung landesherrlicher Architektur und Bautätigkeit*, Berlin 2007.
- Stahr 1978
- M. Stahr, *Medal a obyczaj dworski w siedemnastowiecznej Polsce*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1978, 6, s. 101–106.
- Stahr 1990
- M. Stahr, *Medale Wazów w Polsce 1587–1668*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Stahr 1997
- M. Stahr, *Medalierstwo*, w: *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVIII wieku. Eseje*, red. T. Grzybkowska, Gdańsk 1997.
- Stahr 2008
- M. Stahr, *Medale polskie i z Polską związane od XVI do XVIII wieku. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Poznaniu*, t. 11, Poznań 2008.
- Stanisław Leszczyński 2005
- Stanisław Leszczyński, *Król Polski księciem Lotaryngii*, kat. wyst., Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 2005.
- Stecki 1873
- H. Stecki, *Catalog d. Sammlung schön erhaltener Thaler, Goldmünzen u. Medaillen G.B. Bursio aus Turin ferner d. Sammlung polnischen Münzen Grafen*, vol. 1, Frankfurt 1873
- Stecki 1875
- Catalog der Sammlung von Mittelalter- und modernen Münzen und Medaillen des sel. Herrn Hauptmann v. Löhr in Darmstadt-Bessungen; ferner der bedeutenden Sammlung polnischer Münzen des Herrn Grafen Heinrich Stecki, (II. Abtheilung); [...] deren öffentliche Versteigerung in Frankfurt am Main [...] unter Leitung der Herren L. & L. Hamburger [...]*, Frankfurt am Main 1875.
- Steguweit 1995
- W. Steguweit, *Europäische Medaillenkunst von der Renaissance bis zur Gegenwart*, Berlin 1995.
- Stenström 1944
- S. Stenström, *Arvid Karlsteen. Hans liv och verk*, Göteborg 1944.
- Stronczyński 1885
- K. Stronczyński, *Dawne monety polskie dynasty Piastów i Jagiellonów*, cz. 3: *Monety XIV XV i XVI wieku uporządkowane i objaśnione*, Piotrków 1885.
- Strzałkowski 1968
- J. Strzałkowski, *Suita medali z portretami królów Polski*, „Łódzki Numizmatyk”, r. 8, 1968, 1–8, s. 14–15.
- Strzałkowski 1982
- J. Strzałkowski, *Słownik medalierów polskich i z Polską związanych. 1508–1965 (Materiały)*, Warszawa 1982.
- Széchényi 1807
- Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani*, vol. 1: *Numi Hungariae*, Pestini 1807.
- Szemplińska-Ignaczak 1976
- E. Szemplińska-Ignaczak, *Personifikacje Polski na medalach XVIII w.*, „Biuletyn Numizmatyczny”, 1976, 9 (117), s. 161–166.
- Szercl' 1910–1912
- R.I. Szercl', *Opisanie medalej i monet, chrzanjachszczijsja w Numizmatyceskom kabinete Charkowskogo uniwersiteta*, t. 1–3, Charkow 1910–1912.
- Szubert 1843
- F.F. Szubert, *Opisanie russkich monet i medalej sobranija general-lejtnanta F.F. Szuberta*, cz. 1, Sanktpeterburg 1843.
- Szuda 1964
- K. Szuda, *W sprawie autorstwa medalu ślubnego przypisanego S. Dadlerowi*, „Wiadomości Numizmatyczne”, r. 8, 1964, z. 1–2, s. 71.
- Szulc 1988
- E. Sulc, *Dzieje warszawskiego kościoła ewangelicko-augsburskiego św. Trójcy w polskim medalierstwie*, „Biuletyn Muzeum Sztuki Medalierskiej”, 1988, 4–5, s. 14–24.
- Szwagrzyk 1971
- J.A. Szwagrzyk, *Moneta, medal, order. Katalog wystawy własnych zbiorów numizmatycznych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich – PAN*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Szwecja w Bibliotece Gdańskiej 1999
- Szwecja w Bibliotece Gdańskiej. Sverige i Vetenskapsakademins Biliotek i Gdansk*, kat. wyst., red. E. Ogonowska, Gdańsk 1999.
- Szymański 1961
- S. Szymański, *Zainteresowania numizmatyczne Ignacego Krasickiego*, „Rocznik Olsztyński”, t. 3, 1960, Olsztyn 1961, s. 133–156.
- Szyszko-Czyżak 1981
- A. Szyszko-Czyżak, *Medale polskie XVI–XVIII w. w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu. Katalog*, Toruń 1981.
- Taradaj 2012a
- P. Taradaj, *Medal upamiętniający zajęcie Kijowa przez wojska polskie w 1651 roku*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2012, 3, s. 7–8.
- Taradaj 2012b
- P. Taradaj, *Dwa gdańskie medale Zygmunta III Wazy*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2012, 4, s. 9–10.

- Taradaj 2014
P. Taradaj, *Medal Jana Buchheima upamiętniający pokój w Oliwie w 1660 roku*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2014, 2, s. 57.
- Taradaj 2015
P. Taradaj, *Medal Jean Pierre'a Blancharda upamiętniający lot balonem nad Warszawą w 1789 roku*, „Przegląd Numizmatyczny”, 2015, 3, s. 11–12.
- Tentzel 1981
W.E. Tentzel, *Saxonia Numismatica. Albertinische Linie*, t. 1–3, Dresden–Frankfurt–Gotha 1714 (2 wyd.: reprint Berlin 1981).
- Thesaurus numismatum modernorum
Thesaurus numismatum modernorum huius seculi. Historische Gedächnuß=Münzen des gegenwärtigen Seculi, t. 1, Norimbergae [b.d.w.].
- Thornische Wöchentliche 1760
„Thomische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”, 1760, 15.
- Thornische Wöchentliche 1770
„Thomische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”, 1770, 22.
- Thornische Wöchentliche 1772
„Thomische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”, 1772, 26.
- Tourneur 1921
V. Tourneur, *Le médailleur anversois Steven van Herwijck (1557–1565)*, „Revue Belge de Numismatique”, 1921, 73, s. 27–55.
- Trachsel 1869
Ch.-F. Trachsel, *Catalogue des monnaies et médailles Polonaises composant Le Cabinet Numismatique de Son Altesse Le Prince Guillaume Radziwill*, Berlin 1869.
- Tre kronor 2003
Tre kronor och den Polska örnen: blod och kärlek under 300 år: Svensk-Polska kontakter 1550–1800. Svensk vägledning och katalog. Utställning 25 april–31 augusti 2003, Kalmar 2003.
- Treasures 1992
Treasures of a Polish King. Stanislaus Augustus as Patron and Collector, kat. wyst., red. K. Bomford, G. Waterfield, London 1992, s. 52–53.
- Trésor de numismatique 1836
Trésor de numismatique et de glyptique, ou Recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées, bas-reliefs, etc., tant anciens que modernes, les plus intéressans sous le rapport de l'art et de l'histoire [...] Médailles françaises, depuis le règne de Charles VII jusqu'à celui de Louis XVI. Première Partie, red. P. Delaroche, H. Dupont, C. Lenormant, Paris 1836.
- Trésor de numismatique 1837
Trésor de numismatique et de glyptique, ou recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées, bas-reliefs, etc., tant anciens que modernes, les plus intéressans sous le rapport de l'art et de l'histoire [...] Médailles Françaises depuis le règne Charles VII juqu'a celui de Louis XVI. Troisième partie, red. P. Delaroche, H. Dupont, C. Lenormant, Paris 1837.
- Trésor de numismatique 1839
Trésor de numismatique et de glyptique, ou recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées, bas-reliefs, etc., tant anciens que modernes, les plus intéressans sous le rapport de l'art et de l'histoire [...] Choix historique des Médailles des Papes, depuis le milieu du XVe siècle jusqu'à nos jours, red. P. Delaroche, H. Dupont, C. Lenormant, Paris 1839.
- Die Türken vor Wien 1983
Die Türken vor Wien. Europa und die Entscheidung an der Donau 1683, kat. wyst., red. R. Waissenberger, Wien 1983.
- Tygodnik Ilustrowany 1860
„Tygodnik Ilustrowany”, t. 2, 1860, nr 43.
- Tygodnik Ilustrowany 1883
„Tygodnik Ilustrowany”, t. 2, seria 4, 1883, nr 43.
- Tyszkiewicz 1871
Sammlung von Medaillen, welche sich auf die Geschichte der Länder und Städte der der ehemaligen Republik Polen beziehen und von ihrer ersten Theilung bis zum Tode des Kaisers Nicolaus I. geprägt sind. 1772–1855, hrsg. von Eustachius Tyszkiewicz, Riga 1871.
- Umiński 1885
P. Umiński, *Medale Polskie lub do Polski odnoszące się, tudzież medale znakomitych Polaków i ludzi Polsce zasłużonych w zbiorze Piotra Umińskiego sekretarza kom. archeol. AK. UM.*, Kraków 1885.
- Unterberg 1751
Protoscholarcha Optimo, Viro, Permagnifico, Generoso, Maximeque Strenuo, Domino, Domino Heinricho Rhoden, Praeside Gravissimo, Ecclesiarum Antistite Primario; Spartam Scholarchalem, Senatus Permagnif. Autoritate A. O. R. MDCCLI D. X Dec. Collatam, Viro, Generoso, Nobili Atque Amplissimo, Domino, Domino Alexandro Vnterberg, Censori Vigilantissimo, Gratulaturus, Numos Historiam Athenaei Elbingensis Illustrantes Brevi Delineat Stylo, Musarum Internuntius, M. Iacobus Voit, Prof. Ord. Mathem., Elbingae [1751].
- Ustawa rządowa
Ustawa rządowa. Prawo uchwalone Dnia 3. Maia, Roku 1791, w Warszawie w Drukarni Uprzywileiowaney M. Grölla [1791].
- Van Loon 1824
Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervolge op het werk van MR. Gerard van Loon. 2e st., Amsterdam 1824.
- Van Loon 1995
Contemporary Numismatics, Being a treatise about the origin of money, The development and distinguishing features of commemorative medals; The nature of and methods of reckoning with jettons; How the ancients did their calculations; The origin of numerals, magic coins and emergency money. As well as The ground rules that should be followed in properly designing collections, and in arranging and working with medals and coins. By Mr. Gerard Van Loon, The Hague 1734 (tum. ang. i reprint: Leiden 1995).
- Vanitas 1996
J. Dziubkowska, *Vanitas. Portret trumienny na tle sarmackich obyczajów portretowych*, kat. wyst., Muzeum Narodowe w Poznaniu, Poznań 1996.
- Venuti 1744
R. Venuti, *Numismata Romanorum Pontificum Praestantiora a Martino V. ad Benedictum XIV. per Rodulphinum Venuti Cortonensem aucta, ac illustrata, Romae 1744*.
- Verzeichnis 1803
Verzeichnis einer sehr ansehnlichen und auserlesenen Sammlung von Gold= und Silbermünzen und Medaillen, worunter die Sammlung der Schweizermünzen [...] welche sel. Herr Nikolaus von Reinhard Harcher besessen [...], Basel 1803.
- Volumina Legum 1860
Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. Prawa, Konstytucye i Przywileie Krolestwa Polskiego, Wielkiego Xięstwa Li tewskiego y wszystkich prowincyi należących na walnych

- seymiech koronnych od seymu wiślickiego Roku Pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone. Volumen sextum ab anno 1697 ad annum 1736 [...], Petersburg 1760.
- Vossberg 1844
F.A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Elbing*, Berlin 1844.
- Vossberg 1845
F.A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Thorn*, Berlin 1845.
- Vossberg 1852
F.A. Vossberg, *Münzgeschichte der Stadt Danzig*, Berlin 1852.
- Wasilewski 1987
T. Wasilewski, *Radziwiłł Bogusław h. Trąby (1620–1669)*, w: PSB, t. 30, Wrocław 1987, s. 161–172.
- Wawel in Vilnius 2009
Wawel in Vilnius. From the Jagiellonians to the End of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Catalogue of Lithuania's Millennium Programme's Exhibition, red. R. Budrys, K. Kuczman, J. Petrus, kat. wyst., Lietuvos Dailės muziejus, Zamek Królewski na Wawelu, Vilnius 2009.
- Weber 1985
I.S. Weber, *Planetenfeste August des Starken*, München 1985.
- Welzl de Wellenheim 1844
Catalogue de la grande collection de monnaies et médailles de Mr. Léopold Welzl de Wellenheim [...], Vienne 1844 / *Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des [...]* Leopold Welzl von Wellenheim, II. Band, I Abt., Wien 1844.
- Welzl de Wellenheim 1845
Catalogue de la grande collection de monnaies et médailles de Mr. Léopold Welzl de Wellenheim [...], Vienne 1845 / *Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung des [...]* Leopold Welzl von Wellenheim, II. Band, II Abt., Wien 1845.
- Wermuth 1976
Specificatio Wermuthischer=Medaillen, Allen curieusen Medaillen-Freunden zu dienstlicher Nachricht, w: *Specificatio derer Medaillen oder Schau=Stücke [...]*, [b.m.w.] [1698–1713] (reprint Leipzig 1976).
- Wernicke 1842
J.E. Wernicke, *Geschichte Thorns aus Urkunden, Dokumenten und Handschriften bearbeitet*, t. 2: *Die Jahre 1531–1840 umfassend*, Thorn 1842.
- Wersal Marii Leszczyńskiej 2013
Wersal Marii Leszczyńskiej. Sztuka dworska we Francji XVIII wieku, kat. wyst., red. P. Mrozowski, A. Chiron-Mrozowska, Warszawa 2013.
- Wettstreit in Erz 2013
Wettstreit in Erz. Porträtmedaillen der deutschen Renaissance, kat. wyst., red. W. Cupperi, M. Hirsch, A. Kranz, U. Pfister, Berlin 2013.
- Wiadomości Warszawskie 1767
„Wiadomości Warszawskie” 1767, 95.
- Wiadomości Warszawskie 1772
„Wiadomości Warszawskie” 1772, 45.
- Widacka 1985
H. Widacka, *Ikongrafia króla Stanisława Augusta w grafice XVIII wieku*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 15, 1985, s. 163–220.
- Więcek 1962a
A. Więcek, *Sebastian Dadler medalier gdański XVII wieku*, Gdańsk 1962.
- Więcek 1962b
A. Więcek, *Jan Buchheim – medalier śląski XVII wieku*, „Wiadomości Numizmatyczne”, r. 6, 1962, z. 2, s. 77–107.
- Więcek 1989
A. Więcek, *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków 1989.
- Więcek 1993
A. Więcek, *Jan Filip Holzhaeusser (1741–1792) nadworny medalier króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1993.
- Wilanowski 1881
C. Wilanowski, *Zbiór medali polskich D-ra Rewolińskiego w Radomiu, Unikaty i nieznanne dotąd medale w tymże zbiorze znajdujące się*, „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny”, cz. 1–2, 1881.
- Wilmersdörffer 1907
Max Ritter von Wilmersdörffer'sche Münzen- und Medaillen-Sammlung. Vierte Serie: Münzen und Medaillen von Russland, Polen, Baltischen Ländern, Schweden, Dänemark, Norwegen, sowie die zu diesen Ländern gehörigen geistlichen und weltlichen Herren, Städte und Privatpersonen, Frankfurt am Main 1907.
- Wittenbergsches Wochenblatt 1771
„Wittenbergsches Wochenblatt zum Aufnehmen der Naturkunde und des ökonomischen Gewerbes”, Bd. IV, 1771, nr 13.
- Wohlfahrt 1992
C. Wohlfahrt, *Christian Wermuth, ein deutscher Medailleur der Barockzeit / a German medallist of the Baroque age*, London 1992.
- Woloszyński 1988
R.W. Woloszyński, *Rieule Etienne*, w: PSB t. 31, Wrocław 1988, s. 295.
- Woolf 1988
N. Woolf, *The Medallic Record of the Jacobite Movement*, London 1988.
- Wotyпка 1836
C.W. Wotyпка, *Dickmann's Münzsammlung in Wien*, Wien 1836.
- Wrzosek 1930
A. Wrzosek, *Medale i plakiety na cześć lekarzy polskich*, w: *Pamiętnik Drugiego Zjazdu Numizmatyków i Medalogów Polskich w Poznaniu*. 3 i 4 czerwca 1929, red. E. Majkowski, Poznań 1930, s. 52–58.
- Wybór dzieł 1989
Wybór dzieł sztuki polskiej i z Polską związanych ze zbiorów Fundacji im. Ciechanowieckich, kat. wyst., Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1989.
- Za Ojczyznę i Naród 2005
Za Ojczyznę i Naród. 300 lat Orderu Orła Białego. Wystawa w Zamku Królewskim w Warszawie, 9 listopada 2005 – 31 stycznia 2006, red. M. Męcłewska, A. Szczecina-Berkan, M. Zawadzki, kat. wyst., Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 2005.
- Zacher 2011
J.W. Zacher, *Mitologia na medalach polskich XVI–XVIII w.*, w: *Mity i obrzędy w kulturach starożytnych*, red. M. Wesołowska, Warszawa 2011, s. 29–35.
- Zacher 2013
J.W. Zacher, *August II jako Herkules i imperator. Antykizujące przedstawienia w medalierstwie elektora saskiego i króla*

- polskiego (1697–1733) na wybranych przykładach ze zbiorów Zamku Królewskiego w Warszawie, „Biuletyn Numizmatyczny”, 2013, 1, s. 15–24.
- Zacher 2014
J.W. Zacher, *Medale czasów króla Stanisława Augusta*, w: *Monety i medale czasów króla Stanisława Augusta, Wystawa 20 listopada 2014 – 20 lutego 2015*, Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, kat. wyst., red. J.W. Zacher, Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum, Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, Warszawa 2014.
- Zagórski 1845
I. Zagórski, *Monety dawnej Polski jakoteż prowincyj i miast do niej niegdy należących, z trzech ostatnich wieków zebrane, uporządkowane i z przywiedzeniem źródeł historycznych opisane*, Warszawa 1845.
- Zakrzewski 1914
Z. Zakrzewski, *Przyczynek do historii medalu chocimskiego, wybitego na cześć hetmana Sobieskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1914, 2, s. 23–24.
- Zeltt 1867
[J. Zeltt], *Katalog einer grossen und sehr gewählten Sammlung Polnischer Münzen und Medaillen*, Warschau 1867.
- Zieliński 1900
J. Zieliński, *Uwagi o medalu roboty Dadlera i Höhna błędnie uważanym za medal pokoju oliwskiego*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1900, 3–4, s. 244–245.
- Zieliński 1901
J. Zieliński, *Höhnowie ojciec i syn, medalierzy gdańscy XVII wieku*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1901, 2, s. 360–366.
- Zieliński 1905
J. Zieliński, *Holland Stefan (Steven van Holland). Medalier niderlandzki XVI wieku*, „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne”, 1905, 1, s. 213–216.
- Zienkowska 1998
K. Zienkowska, *Stanisław August Poniatowski*, Wrocław 1998.
- Żukowski
J. Żukowski, *Moda alla polacca w XVII-wiecznej Europie*, „Silva Rerum. Pasaż Wiedzy Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie”, http://www.wilanow-palac.pl/moda_alla_polacca_w_xvii_wiecznej_europie.html [dostęp: 17 października 2016].

Wykaz skrótów

ZKW – Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

MNW – Muzeum Narodowe w Warszawie

AGAD, AJP – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie,
Archiwum Księcia Józefa Poniatowskiego i Marii Teresy Tyszkiewiczowej

WCN – Warszawskie Centrum Numizmatyczne

PSB – *Polski słownik biograficzny*

Indeks medalierów

(według numerów not)

Kursywą wyróżniono noty z krótkimi biogramami artystów

Abondio Alessandro 34
Abramson Abraham 459, 460
Bernard Thomas 355
Blanc Jean le 240, 250, 256–273, 256–259, 261, 262, 264
Borrel Maurice Valentin 237
Bowers George 120
Brunner Martin 125
Buchheim Jan 66, 70, 80
Cesarino Francesco 138
Chéron Charles-Jean-François 135
Dadler Sebastian 39, 40, 41, 43, 48, 49, 54, 56, 432–434
Dassier Antoine 217
Dassier Jacques Antoine 217
Dassier Jean 217
Dishoecke Jacob van 399
Dollin Jean 241
Donnet Johann 290
Dubut Friedrich Wilhelm 291
Duvivier Jean 234, 239, 241, 247–249, 251–254, 256, 257, 258, 259–273, 260–273, 310, 312
Fehrmann Daniel 430
Fickler 210
Gartenberg / Sadogórski Piotr Mikołaj von 317
Gass Johann Baptist 461
Gennaro Giovanni Casimiro De 303
Georgi Nils (Nicolaus) 408
Graefenstein G.Z. 393, 394
Groskurt Heinrich Paul 174, 177–180, 198, 200, 201, 204, 205, 215, 277, 302
Gugliemalda Giovanni Battista 131
Haesling Daniel 274
Hamerani Ermenegildo 141, 142, 164
Hamerani Giovanni Martino 89, 123, 124, 132
Hamerani Otto (Ottone) 139, 140–142
Hautsch Georg 133, 147, 226, 227
Hedlinger Johann Carl 358
Herwijck Steven Cornelisz van 7, 8
Hery Claude de 16
Hoeckner Johann Wilhelm 163, 275
Hoeckner I Karl Wilhelm 314
Hoeckner II Karl Wilhelm 318
Hofman Johann Michael 112, 113
Hoger Giacomo Antonio 303
Holzhaeusser Jan Filip 322, 323–330, 333–336, 339–350, 352, 353, 361–371, 387–389, 391, 400–404, 407, 409, 410, 414, 415, 423, 429
Holtzhey Johann Georg 354

Höhn młodszy Jan 57, 64, 67, 68, 76–79, 82–86, 90–105, 109, 110, 119, 126, 127, 130, 137, 417, 418, 422, 426, 434, 437
Höhn starszy Jan 40, 44, 45, 47, 54, 57–62, 65, 69, 434–436
Iwanow Timofiej 171, 461
Joel, syn Lewiego Lippmana 426
Kamm Jean-Daniel 219
Karlsteen Arvid 228, 356, 357
Kaufmann G. L. 159, 160
Kittel Georg Wilhelm 284, 285
Kittel Johann 145, 151, 392
Kleinert Friedrich 156
Koch Ludwig Christian 289
Krafft Johann Martin 451, 452, 453
Krieger Albrecht 148, 171, 172, 176, 183
Lauffer Lazarus Gottlieb 133
Leberecht Carl von 409
Leheer Christian Jacob 108, 109, 111, 128, 129
Lehman Rudolf 30, 32
Loos Daniel Friedrich 385, 390, 351
Loos Friedrich Wilhelm 351
Lucenti Girolamo 88
Luttmer Johann Peter 291, 390
Marl Friedrich 246
Marteau François Joseph 311, 313
Martin Guillaume 21
Mauger Jean 51, 72–74, 106, 107
Mosca zw. Padovanem Gianmaria 3–5
Müller Frédéric Charles 220
Müller Philipp Heinrich 170
Nürnbergger Paul Gottlieb 281
Oexlein Johann Leonhard 305, 331, 337
Olivier Aubin 11
Omeis Martin Heinrich 146, 149, 152, 157
Padovano – zob. Mosca Gianmaria
Pilon Germain 13, 14, 17–19
Pingo Thomas Młodszy 321, 332
Regnier Pierre 22
Reichel Jan Jakub 372–383
Retecke Johann Christian 115
Roettiers Joseph 107
Roettiers Joseph Charles 236
Roettiers Norbert 143, 242, 243
Rög Michel 251, 254, 260
Saint-Urbain Ferdinand de 359, 360
Saint-Urbain Marie Anne de 235, 238
Schega Franz Andreas 306, 307, 308
Schenck zw. Scheusslichem Hans 2
Schmeltzing / Schmeltzinger Jan 122, 134

Indeks medalierów

Schwartz Gottfried 290
Stieler Johann Friedrich 315
Swinderen Nicolaas van 283
Tonelli Giovanni Battista 431
Travani Gioacchino Francesco 87
Venetus Dominicus 6
Vestner Andreas 244, 245, 286, 287, 398
Vestner Georg Wilhelm 216, 244, 278
Wagenseil J. 155
Waschmann Carl 118
Weber Lorenzo Maria 304
Wermuth Christian 150, 152, 153, 154, 160, 167, 168, 169,
173, 184, 186, 190, 199, 206, 207, 221, 229–233
Wermuth Christian Siegmund 293, 294–301, 309, 386
Wermuth Heinrich Friedrich 292, 293, 294
Werner Peter Paul 203, 208, 209, 212–214, 276, 280, 282
Widemann Anton Franz 316
Wif Oluf 191–197
Wirt Johann Nepomuk 454, 455, 456

Indeks medali osobistości

- Behm (Böhm) Eva Maria 384
Blanchard Jean Pierre 385
Brühl Heinrich von 386
Brühl Jan Maurycy 387
Czapska Maria 388, 389
Czartoryski Aleksander Jerzy 390
Diderot Denis 391
Ernest Jan Biron 392–394
Fryderyk Kazimierz Kettler 395, 396
Grabowski Adam Stanisław 397
Griebner Michael Heinrich 398
Hatzfeldt Melchior von 399
Konarski Stanisław 400
Krasicki Ignacy 401
Lehwald Martin 402
Lubomirski Stanisław 403
Małachowski Stanisław 404
Mniszchowa Maria Amalia 405
Myszkowski Piotr 406
Naruszewicz Adam 407
Piotr Biron 408, 409
Osten-Sacken Henrietta Erdmutha Eleonora 410
Poniatowski Kazimierz 411
Portalupi Antoni Maria 412
Poterius Guido 413
Raczyński Kazimierz 414, 415
Radziwiłł Albrycht Stanisław 416
Radziwiłł Bogusław 417–419
Radziwiłł Elżbieta Zofia 420
Radziwiłł Janusz 420
Radziwiłł Mikołaj 421
Radziwiłłówna Anna Maria 417
Radziwiłłówna Ludwika Karolina 422
Regemann Jan Ludwik 423, 424
Rokeach Eleazar ben Szmuel Szmelke 425
Sarbiewski Maciej 407
Schröder Georg 384
Strauch Aegidius (Idzi) 426
Warcholl Christoph 427
Warcholl Konstancja 427
Wernick Gotthilf 428
Wyrwicz Karol 429
Zaluski Andrzej 430, 431

